Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка друга Літери В - Ґ

Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес - 1958

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

УКРАЇНСЬКА МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

ЛІТЕРИ

В—Ґ

Накладом Адміністратури УАПЦ в Арґентіні

БУЕНОС-АЙРЕС 1958

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чампіон», Joaquín V. González 2375, Buenos Aires, Argentina.

В

ВААЛ — Бог давніх поганських мешканців Ханаану. Його вшановували дикими танцями та людськими жертвами.

ВАВИЛОН — стара столиця вавилонської держави від часів Гаммурабі (коло 2.100 до Р. Хр.). За Біблією (І Мойсея, XI,9) назва міста постала після того, як його мешканці захотіли були вибудувати башту до неба (ВАВИЛОНСЬКА БАШТА), але Господь не допустив до того:

"Тим положено йому ім'я Вавилон (Бабель), бо там помішав (балал) Господь мову всієї землі; і покинули споруджувати місто і башту..."

Вавилоном називає св. Письмо Нового Заповіту давній поганський Рим, за його розпусне життя, а в новіші часи цю назву прикладається до інших столиць світу, головно до Парижу. Для Т. Шевченка новітнім розпутним Вавилоном, що для нього вже пишеться вогненне предвіщання загибелі — "мене-текел-фарес", була Російська імперія.

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН — насильний вивіз жидів до Вавилону і їх там перебування від 597 до 538 р. до Р. Хр.

Пізніше всяке примусове перебування в чужій країні, в стані поневолення, називали "Вавилонським полоном". Автор цих рядків написав книжку "У Вавилонському полоні", в якій він описав свій полон у гітлерівській Німеччині.

ВАГАННЯ — стан нерішучости, жахливий психічний стан, коли людина не наважується вибрати якусь одну можливість із двох, чи кількох, які йому представляються. Найбільш відомий символ такої нерішучости — БУРІДАНІВ ОСЕЛ, який не може вибрати між в'язанкою сіна і відром води, що знаходиться від нього на однаковій відстані, і тому вмирає від голоду й спраги. Бурідан Жан, французький філософ (1300 — 1358) вигадав цей жарт про осла, що зробив славним у світі його ім'я, як доказ проти свободи волі.

ВАГИ, ТЕРЕЗИ, ШАЛЬКИ — символ справедливости. В українській шкільній драмі 1701 р. "Свобода од віков вожделенная", Справедливість має в руці "шалі". Так само і в драмі 1706 р. "Торжество єства человіческого". Нема сумніву, що ми маємо тут вплив латинської Справедливости (Юстиції), що все має в одній руці меч, а в другій терези.

Ваги — дуже давній символ справедливости, і ми знаходимо його на єгипетських пам'ятниках, де представлено суд над душами: на одній шальці знаходиться серце покійника, а на ругій богиня Тмей — справедливість.. На вершку вагів сидить кіноцефал (песиголовець,), як символ рівноваги та справедливости присуду. На пізніших давніх вагах кіноцефала заступив Меркурій, бог торгівлі й виміни.

Ваги фігурують іноді також як атрибут арх. Михаїла, бо він кожному зі збунтованих янголів згідно з волею Божою, віддав належно за його провини.

У давні часи в Україні нагляд над мірами й вагами був в компетенції духовенства, що було покликане бути справедливим (Грушевський "Іст. У. Р." III, 289—90).

ВАГІТНІСТЬ — критичний період у житті жінки, що вимагає, на думку простого народу, спеціяльних заходів охорони, щоб забезпечити жінку й дитину від усякої небезпеки. Тому з цим періодом в'яжеться дуже багато забобонних вірувань та магічних дій.

В Україні вагітна жінка, як тільки — "почулася", відразу набирає від усього оточення знаків особливої уважности та поваги — "щоб бува чого не сталося"... Було поширене вірування, — зрештою, в загальному вірне, — що психічний стан не тільки самої вагітної, але й всього оточення, впливає на процес сформовання плоду і відбивається на вдачі майбутньої дитини. Тому, якщо вагітна жінка буде, мовляв, лаятися, то й дитина буде сварлива. Тому забороняється вагітним піддаватися сумному настроєві та дивитися на мер-

ця, чи заглядати в домовину. Не можна бити, чи вбивати звірята, щоб не була дитина надто зла та жорстока. Не можна красти, бо вкрадена річ відіб'ється на тілі дитини. Не можна лякати вагітну жінку, бо від переляку у дитини може пуповина закрутитися навкруги шиї, і вона задушиться, або дістане на тілі негарні плями... Взагалі все життя вагітної жінки дуже суворо регламентувалося й супроводилося численними заборонами, яких ми тут не будемо вичисляти, бо вони забрали б нам забагато місця, і багато з них — чисті забобони, про які краще не думати. Їх зібрав свого часу проф. Кузеля в своїй праці "Дитина в звичаях і віруваннях українського народу".

ВАГОВЕ — податок, який побирали міські уряди (магістрати), а то й духовенство, в Україні за Гетьманщини за важення краму. В універсалі Івана Мазепи з 11 січня 1696 р., даному місту Ніжину читаємо:

"...І щоб купці й торгові люди краму свого, що на вагу продається, ніде по окремих домах кантарами й безмінами не важили, а важили б на вазі ратушній із заплатою повинности.."

Так само і в універсалі гетьмана Ів. Скоропадського 1709 р. читаємо:

"Велебний отець Дем'ян Соханський і отець Мойсей Соханський, парахіяльні священики, презентували нам бувшого гетьмана письмо і згідно з ним просили, щоб, як і перед тим, вагове, скатне й віденкове в містечку Манастирищах вибиралося й було вживано на потребу церков тамошніх Манастирських..."

ВАКАНСОВІ УРЯДИ — вигадка генер. писаря Андрія Безбородька (1711 — 1760), який зробивши собі, з заміщення полкових і сотенних урядів, статтю прибутку, дбав, про те, щоб збільшити кількість цих урядів. З цією метою він і запропонував встановлення кандидатів на майбутні вакансії того чи другого уряду. Так, маємо вістку, що бунчуковий товариш Скорупа виклопотав собі уряд "вакансового" судді. (А. Лазаревський "Опис Стар. Малоросії" Т, ст. 82).

ВАЛААМОВА ОСЛИЦЯ — символ крайнього обурення на несправедливе поводження, коли й тварини починають промовляти. Валаам — біблійний ясновидець і чародій, якого Балак, цар Моабітів, покликав, щоб він кинув прокляття на Ізраїльтян, що загрожували його царству. Валаам, осідлавши свою ослицю, вирушив у дорогу, але янгол Божий з мечем у руці тричі ставав йому на дорозі, і тричі ослиця, що бачила того янгола, звертала з дороги, а Валаам, що янгола не бачив, бив за це ослицю:

"І відчинив Господь щелепи ослиці, і каже вона до Валаама: — Що я поробила, що бив єси мене оце тричі?..

"Тоді розкрив Господь очі Валаамові і побачив він янгола Господня, що стоїть на дорозі, і голий меч у руці його.... І промовив до його янгол Господній: — Защо оце вдарив єси ослицю твою тричі?... Коли б не звертала вона передо мною, так нині вбив би я тебе, а її зоставив би живою..."

Замість кинути на Ізраїльтян прокляття Валаам поблагословив їх (IV книга Мойсея, XXII, 20-34. XXIII - XXIV).

ВАЛЕДИНСЬКИЙ ДІОНІСІЙ, з 1923 року митрополит Варшавський, а з дня 13 листопада 1924 р., згідно з "томосом" константинопольського патріярха Григорія VII голова Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Він висвятив 10 квітня 1932 р. архимандрита Полікарпа Сікорського на єпископа луцького, а 24 грудня 1941 р. призначив його "тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України". Упродовж 1942 р. архиєпископ Полікарп зорганізував єпископат Української Православної Автокефальної Церкви в Україні: кільканадцять українців висвячено на єпископів, а архиєпископ Полікарп став митрополитом УАПЦ "нової формації", що таким чином завдячує своє існування митрополитові Діонісієві, який до 1948 р. залишався головою Православної Церкви в Польщі. З огляду на те, що він кілька разів відмовлявся їхати до Москви, ніби через поганий стан здоров'я, польський комуністичний уряд перестав його визнавати, а виконувані ним функції переніс на прокомуністичну колегію під проводом арх. Тимотея з Білостоку. Коли ж ця колегія поробила заходи щодо зміни статуту Церкви і викинення з неї митроп. Діонісія з його прихильниками, митр. Діонісій, просидівши 10 місяців у в'язниці, таки поїхав до Москви. Патріярх Алексей зняв накладені на нього церковні кари і привернув йому титул митрополита — "ад персонам" —, але відмовив йому права на титул "блаженнішого", як голови автокефальної, самостійної Церкви. Таким чином, православна Церква в Польщі втратила свого провідника, і 1951 р. скликано було синод цієї Церкви. На "прохання" цього синоду, московський патріярх прислав на митрополита Православної Церкви в Польщі архиєп. Макарія, того самого, що ліквідував українську греко - католицьку Церкву в Галичині в рр. 1946 - 1947. Таким чином Українська Православна Церква в Польщі підпала під цілковиту контролю Москви. Митрополит Діонісій перебував десь у манастирі, і дальша його доля невідома.

ВАЛОВИНА — ряднина, стара назва на тканину на мішки.

ВАЛУЄВ ПЙОТР (1814—1890), царський міністер унутрішніх справ, (1861-1868), автор ганебного вислову про українську мову, що її

„нет, не было і бить не может". 20. VII. 1863 р. він розіслав таємний обіжник, яким заборонив видання наукових праць і книжок для народу українською мовою, — могли виходити тільки твори красного письменства, але й ці, розуміється, під суворою цензурою. Цікаво, що, мотивуючи ці намагання не допустити до розвою української культури, Валуєв покликався на наших же таких "землячків", ніби "більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що діялект їхній, вживаний простолюддям, це та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі"! Р. 1866 Валуєв видав знову особливу інструкцію цензурним комітетам, якою знову заборонялося пускати до друку популярну літературу українською мовою і, звелено брати на попередній розгляд усі українські видання, бо всі українські книги видаються, мовляв, "не без своего роду тенденцій"; заборонено друкувати й українські етнографічні матеріяли по "Губернських Ведомостях", що досі постачали їх чимало...

ВАЛЬДШНЕПИ, по українськи властиво СЛУКВИ, — весняні птахи, що в романі Хвильового цієї назви символізують відродження України.

ВАЛЬНИК — водяний млин в козацькій Україні, що працював водою цілий рік у відріжнення від ВЕСНЯКА, що молов тільки весною, коли було більше води. Перші водяні млини появилися в нас у половині XV в. Перша згадка про них в грамоті кн. Юрія Болеслава з 1339 р.: той млин був у Трепчі під Сяноком.

ВАНАТОВИЧ ВАРЛААМ († 1751), митрополит київський (1722-1730), але без титулу "і Малия Росії". Він походив із Галичини і. за Петра І, співпрацював з ним, як архимандрит тіхвінський в його "европеїзації" Московії, але в 1730 р. в наслідок доносу був позбавлений сану і засланий. "Історія Русов", цей анонімний твір кінця XVIII ст., що протягом 130 років був "Біблією українського народу, криницею ідей незалежности і патріотизму" (Н. Полонська - Василенко), описуючи цю подію, підкреслила глибокі ріжниці, які існували між московським і українським православієм. Донос походив від московського єромонаха Суханова, який обвинуватив українське духовенство, що воно "зовсім занечистило віру давню руську і заразилося проклятою латинщиною римською, і що воно без гризоти сумління хрестить немовлята, не занурюючи, а обливаючи їх водою, і не обпльовуючи при тому всім кліром сатани та всіх діл його, а в церквах, мовляв, малоросійських під час Великого Посту відправляють п'ять разів у п'ятниці Страсті Христові, при чому дзвонять у всі дзвони і читають Євангелію, співаючи по нотах римських, або італійських .. і що, нарешті, всі архиєреї і архимандрити малоросійські, та й сам митрополит тамошній, мають на митрах своїх хрести, подібні до тих, які є на коронах царів руських, і за них беруться без страху і трепету..."

Синод вимагав із цього приводу пояснень від митрополита Варлаама, і той відповів:

"Щодо обрядів і правил Церкви малоросійської та її духовенства, то суть вони незмінні й непорушні ще від часів запровадження сюди релігії християнської грецького визнання, спершу через апостола Андрія, опісля через княгиню Ольгу та князя Володимира Київського, і вони в усьому згідні й донині з усіма єраршествами та народами грецького визнання, окрім послідовників Суханова, які самі не відають, що творять"....

Наслідком цього вияснення було проголошено митр. Варлаама Ванатовича єретиком та заколотником з позбавленням сану та доживотним засланням ("Іст. Русов" ст. 315-17). (Див. БУКВОЇДСТВО).

ВАНДАЛІЗМ — варварське нищення культурних цінностей. Походить це слово від назви народу германського племени — вандалів, що в 455 р., під проводом короля Ґензеріха здобули Рим та протягом 14 днів грабували його й нищили. Зірвали навіть бронзовий, позолочений дах зі святині Юпітера Капітолійського. Все, що було мистецьки цінного було знищено, або вивезено до Африки.

Дикий вандалізм давніх часів далеко перевершив вандалізм московських червоних варварів, що грабували й нищили в Україні всі найцінніші — з національної почки погляду — пам'ятки культури й мистецтва, і то не протягом 14 днів, а протягом довгих десятиліть. Треба було всі ті пам'ятки старої культури знищити, щоб вони самим своїм виглядом не провадили антисовєтської пропаганди, виявляючи велич минулого в порівнянні з мізерією совєтських "досягнень". Треба було знищити всі ті пам'ятки зокрема старої української культури, щоб молоді покоління, виховані на підручниках сфальшованої історії, не бачили й не знали пам'яток, створених українським народом у попередніх часах. звідти не тільки грабування всього цінного по давніх церквах і манастирях, що переховували мистецькі речі, виконані на замовлення побожних українців найкращими мистцями їх часів, але й винищування тих давніх церков і манастирів, що були неповторними творами української архітектури. Уже цар Павло І наказав був у 1801 р. не будувати церков "в малоросійськом вкусе" (за українським смаком), що завдало величезний удар українському мистецтву, але, на погляд московських большевиків, ця заборона була тільки паліятивом — треба було знищити всі ті церкви, що були побудовані "в малоросійськом вкусе" і в усякому

разі відповідали вродженій українцям побожності. Погром пам'яток українського мистецтва, що його довершили московські окупанти в українській землі, такий жахливий, що його "Мала Енциклопедія" навіть не може належно відобразити, — для цього треба було б багатьох сторінок, щоб дати тільки сухий перелік всьому поруйнованому, зрештою, ще досі належно й не регістрованому.

Але відзначимо коротко, що з архітектурних пам'яток князівського часу, відновлених у часах козацьких, знищено тільки в самому Києві Золотоверхий дорогоцінний Михайлівський манастир XI ст., Трисвятительську церкву XII ст., Успенський собор початку XII ст., Успенську церкву Києво - Печерської Лаври, і т. зв. пам'ятник Ірини — рештки церкви, яку був побудував кн. Ярослав в середині XI ос.

З пізніших часів — козацький Братський манастир 1588 р. з Богоявленським собором гетьмана Мазепи. До цього Братства записалося було все Військо Запорізьке на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним, якого й було поховано під долівкою собору. Від усього того, як і від гарної бароккової дзвіниці, яку вибудував на кошти Братства славний в ті часи український будівничий С. Ковнір, не залишилося й сліду. Поруйновані й інші церкви барокового, "козацького" стилю, як Микільський Слупський манастир (Малий Микола), Трапезна церква Михайлівського манастиря, Іллінська церква, Грецький манастир, дзвіниця Кирилівського манастиря та церква Петра і Павла на Подолі.

Знищено було й прегарну дерев'яну церкву в гуцульському стилі, що її було перевезено до Києва за першої світової війни

Усіх церков було понищено в Києві коло ста. Не заощаджено й цвинтарів, особливо тих, що уявляли з себе історичну та мистецьку вартість, як стародавні цвинтарі. Щекавицький та Фроловський, а в тому й найдавніший київський цвинтар, т. зв. Аскольдову могилу. Всі мармурові, бронзові та чавунні надгробки були розбиті й порозкидані. Розкопано й всі могили й повикидано кістки покійників. Потім було створено на місці цвинтаря Аскольдової могили сад для гульбищ та пияцтва.

В Нікополі тоді ж було зруйновано відомий Запорізький собор — рідку пам'ятку дев'ятибанної церкви українського барокка, побудованої з самого дерева **без єдиного залізного цвяха або клямри**.

Разом із церквами гинули й чудові вирізувані з дерева золочені іконостаси українського стилю, часом восьмиповерхові, різьблені аналої, одвірки, крилоси, дерев'яна релігійна скульптура, барельєфи та інші витвори українського сницарства та різьбарства. Давнє церковне убранство — панікадила, свічники, ікони із підписами історичних осіб та датовані, давні тканини, ризи, вишивки мистецько-етнографічного значення, килими. Загинули також бібліотеки, архіви, літописи та сповідальні розписи, що були при кожній церкві чи манастирі.

Цього всього тепер не облічити і в цифри не убрати... Але не треба думати, що це систематичне нищення українських національних цінностей і багатств вирізнює московських большевиків від інших московських вандалів, московські большевики тільки вдосконалили й усистематизували той вандалізм, що все Москва застосовувала до України. Ось, наприклад, що писав Серг. Єфремов у своїй "Історії українського письменства" про окупацію московськими військами української Галичини за першої світової війни 1914 р.:

"Де з'являлося російське військо, там зразу ж змовкали українські видання, зникали школи, нищились "Просвіти" і всі інші, чисто економічні, організації, за вітром і з димом пожежі пускались пошматовані українські книжки. Справедливо завважив один із галицьких письменників, що мали ми добру оказію "побрати практичну лекцію з того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старовину, в X — XVIII ст., та зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховалися на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже торки, хозари, берендії, печеніги, турки, татари і всякі інші племена, що перевалювалися через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолюбивого воїнства..." (В. Гнатюк).

Але, на думку Єфремова, оте "христолюбиве воїнство" таки перевершило своїх попередників хижаків. Руїна — це слово, таке знайоме з нашої історії — не тільки матеріяльна, але й руїна культурна йшла слідом за переможною армією російською ; пустиня запанувала на місці колишніх культурних огнищ... А серед тієї пустині москвофільське гайвороння "насаджало" православіє (московське, розуміється, піддане цареві і з московською вимовою, Є. О.) та російську школу, силоміць неволею перетягало нещасних галицьких хлопів на "русских и православних", попереду позганявши з місць та на Сибір позасилавши всіх визначніших українських діячів або навіть тих, про кого була думка, що вони опиратимуться проти москвофільськких оргій".

Свідок тих подій писав тоді:
"Минали місяці; пройшли різдвяні свята
Й ніхто їх не стрічав у галицькім селі.
Не вдарив в церкві дзвін. Україна
розп'ята
Від болю і журби приникла до землі
І ревно плакали над свіжими гробами,
Що постелились скрізь — долинами й
горбами.
(П. Карманський)

Вандалізм царської Росії мало чим ріжнився від вандалізму московських червоних імперіялістів. А, як поводилися з українцями і з нашим столичним Києвом "Північні брати" за княжих часів, про це читай під "АНДРІЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ" та під "АМУЛЕТИ".

ВАНЧОС — великі дубові бальки, порізані з сильних стовбурів, що йшли на будову кораблів з тартаків часів козаччини.

ВАПИ — так у старовину у нас звалися з слов'янської мови фарби, вживані при іконописанні. Ікони писалося звичайно на дерев'яних дошках. Вапи — фарби розтиралися на каменю, потім набиралися на "вапницю", з якої вже накладалися на дошку. Разом із вапами - фарбами визначну ролю в давньому іконописанні відогравало золото: "овогда бо златом покладиваше ікону, овогда же на камені вапи творяше і всім писаше" (Печерський Патерик, Життя Аліпія).

Від вап і кольорова глина, яку вживали для мащення та при декораціях називалася ВАПНОМ.

ВАРАВВА — повстанець проти римської влади, що за душогубство сидів у в'язниці, коли судили Ісуса Христа. Коли Пилат, що мав, за звичаєм, помилувати на свято жидівської Пасхи одного в'язня, запропонував зібраному натовпові вибрати між Ісусом і Вараввою, натовп закричав: "Відпусти нам Варавву" (Марка, XV, 7, Луки XXIII, 19), бо, як писав свого часу проф. Ів. Огієнко (митроп. Іларіон) в "Нашій Культурі" за 1937 р. Варавва в очах народу "був народним месником", Пилат же волів звільнення Ісуса і замордування Варавви, бо "з римского погляду небезпечніший був повстанець".

Правда, євангелист Іван називає Варавву просто "розбійником", але св. Іван писав своє євангеліє десь року 95 по Христі, коли про Варавву вже призабулося. Євангеліє ж від Матвія (XXVII, 15-16) каже:

"Був тоді в'язень **відомий**, що звався Варавва". Євангеліє від Матвія написане найперше, десь 42-50 рр., і, як зазначає проф. Іл. Огієнко, його посвідчення дуже цінне для нас — "про звичайного розбишаку так не говориться". Проф. Т. Зелінський в своїй "Єврейській Енциклопедії" теж відмічає: "Згідно з Марком і Лукою, Варавва брав участь у якомусь повстанні; нарід волів звільнення Варавви, може бути, тому, що Варавва брав участь у повстанні проти римлян".

Проф. Вл. Щепанський здогадується, що Варавва брав участь у повстанні, що вибухло 29 р. по Р. Хр. і яке було викликано тим, що Пилат зужиткував церковні гроші на будову водотягу. ("Наша Культура", 1937, ст. 49 - 51)

ВАРВАРИ св. ДЕНЬ — 17 грудня. Святу Варвару, замучену, як гадають, 306 р., особливо шановано в Україні, куди в 1108 р. її мощі були перенесені з Константинополя до Києва, і тут вони переховувалися й шанувалися в Михайлівському Золотоверхому манастирі, аж поки його не зруйнували московські вандали.

За українськими народніми віруваннями, св. Варвара устелює зимову дорогу: "Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стуконе..", але ж вона й дає надію — зі скороченням ночі (астрономічно не вірно!) на прихід весни: "Св. Варвара ночі урвала, а дня приточила".

На Курщині, Харківщині та в сусідніх губерніях день св. Варвари був останнім днем осінніх ворожінь — потім уже починалися святочні ворожіння. Ворожили по тіні, топили віск.

На Волині пасічники йшли на Варвари вдосвіта до криниці по непочату воду. Як півні переспівають, варили в тій воді вареники. Це варення стоїть у зв'язку із приповідкою: "Варвара зварить, Микола поставить коло", яку Коперженський пояснював, що на Варвари, мовляв, починаються морози. Вареники ж варили на вшанування мук св. Варвари так само, як і в Білорусі пекли того дня з пшеничної муки різні форми голів, рогів, копит, тощо, і ними годували худобу, щоб краще плодилася.

Вірування, що св. Варвара сприяє плідності, було поширене і в Італії, де її прикликувано при тяжких родивах. В Україні, на Куп'янщині, як подавав Іванов в "Етн. Обозренії" 1897 р., радили вагітним жінкам носити на собі образок св. Варвари.

У паралелю до звичаю варити на Варвари вареники, відзначимо сербо - хорватський звичай варити на Варвари спеціяльну страву з усіх плодів урожаю минулого року: її їли всі хатні, а також давали худобі, щоб давала більше молока, — примішували її й до насіння, щоб був добрий урожай.

За житієм св. Варвари, яке склав митр. Йосаф Кроковський, у XVIII ст. була в Києві якась страшна пошесть, яка, проте, не торкнулася Михайлівського манастиря, де переховувалися мощі св. Варвари.

У зв'язку, мабуть, із цим, на Піддуклянщині вірили, що св. Варвара охороняє від віспи. Зрештою, і в Зах. Европі було поширене вірування, що св. Варвара охороняє від хвороб шкіри, головно — від прокази, від кору та шкарлятини.

ВАРВАРИЗМИ — непотрібні чужі слова й звороти, що засмічують мову. Не всяке чуже слово — варваризм.

Чимало чужих слів, що входять до мови, збагачують її й поширюють народній світогляд: це слова, що вводять у мову поняття про щось нове, витворене чужинцями, і що його не знав ще наш нарід і тому не міг створити для нього відповідника. Такі слова, як

телефон, телеграф, телевізія, парасолька, авто — це не варваризми, це чужі слова, що знайшли повне право громадянства в нашій мові, бо вони принесли з собою уявлення про речі, яких наш нарід перше не знав. Але ми зустрічаємо в нашій мові дуже багато цілком непотрібних чужих слів, що нічого нового нам не дають, а тільки засмічують мову, в якій існують на ці самі поняття й речі гарні власні слова. Ці варваризми з'являються в наслідок підбиття нашої духовости чужій і тому засвідчують про більший чи менший ступінь духового поневолення тих людей, що такі варваризми вживають. Вони — плями ганьби в нашій чудовій мові.

ВАРВАРСТВО — стан протилежний цивілізації і культурі. Греки й римляни, вважали всіх чужинців варварами, бо вони, мовляв, були неосвічені й некультурні, а разом із тим і звіряче-жорстокі, бо — жорстокість, як уважали, нерозривно в'яжеться з некультурністю.

Занепад Римської імперії тісно в'яжеться з появою в Европі ріжних варварських народів — готів, гунів, вандалів, що, зрештою, затопили цивілізовані провінції Імперії в хвилях варварства і те варварство понесли в мури самого Риму (див. ВАНДАЛЬСТВО). Пройшли довгі століття перше, ніж зварваризована Европа почала підноситися знову на вищі щаблі цивілізації і культури.

Тепер світові загрожує нова хвиля варварства, але вже не горизонтального — з далеких степів Азії, а вертикального — з самої гущі народніх мас поверховно цивілізованих народів. Ця хвиля тим більше небезпечна, що новітній варвар, не маючи духової культури, посідає в великій мірі осяги цивілізації, себто, техніки. Розвиток техніки без відповідного культивування духових цінностей, — без культивування душі і серця — загрожує повернути світ до часів найбільшого варварства, що його розквіт ми бачили в Совєтському Союзі. Варварство це насамперед — брутальність, грубість і вульгарність, нерозуміння й невідчування естетичного, ненависть до вишуканого й грацїйного, призирство до духового; варварство — це повна сваволя, відсутність точного закону і неможливість легальної самооборони супроти насильства; варварство — це непошанування думки іншого, це неможливість провадити спокійну дискусію над справами життєвої ваги; варварство — це незацікавлення знати правду, яку старанно приховується; варварство — це намагання накинути іншому за всяку ціну свій власний погляд і зруйнувати інтимну віру іншої людини в вищі сили, що кермують житям світу... варварство — це тиранія і деспотизм. Або — анархія, що не знає іншого закону, як свої власні примхи.

ВАРЕНИКИ — українська національна страва. На Зах. Україні вареники виступають не тільки як національна, але й як культова страва: "Вареники мусять бути на Св. Вечір, на Пущення і як приймають весільних старостів" (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 52). На Наддніпрянщині вареників на Свят-Вечір ніколи не варили, але зате варили їх щонеділі та при кожній кращій нагоді, за винятком періоду від "Запустів до Воведення", коли вареників не варили. На Воведення господиня варила перші вареники на Варвари — другі (Копержинський в "Перв. Громадянстві" 1929, III, 85). Та подекуди натомість не варили вареників "від Воведення до Варвари" (там же, ст. 39).

Відогравали вареники деяку ролю і в весільному обряді: клали в коровай навхрест чотири вареники з сиром і накривали їх тістом. Звідти й весільна пісня:

Хороші' коровайниці хорошенько дбають,
Коровай ліплять, сиром насипають,
Маслом заливають... (Чуб. IV, 584).

У с. Жданівці на Полтавщині клали в коровай аж 27 вареників (Чуб. IV, 584). У Гостомислі на Київщині — чотири вареники з сиром і чотири яйці (там же ст. 595). У с Лугинах, Овруч, п. на коровай клали зроблений з тіста місяць, який обсаджували п'ятьма шишками (там же 600), а в Кульчині, Більськ п. клали, крім місяця, ще й сонце. З того Дикарев, а за ним і о. К. Сосенко, робили висновок (неправдивий), що вареник — символ молодого місяця. (Мат. у. етн. НТШ, III, 5).

У Ніжинщині жінки приносили в дарунок на хрестини гречані вареники з сиром, з капустою, або з сушеними грушками і, даруючи, примовляли: "Як вареник повний, щоб така була й породіля: що вийшло з неї, щоб наповнилося". (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 56). Отже, тут вареники — символ повноти.

Вареники в маслі — символ щасливого заможного життя: "Плаває, як вареник у маслі". (Номис, ч. 1721).

ВАРЕНУХА — горілка, зготовлена з медом, овочами та корінням (кориця, імбір, і ін.):

А після танців варенухи
По філіжанці піднесли...
(Котляр. "Енеїда").

ВАСИЛІСК — нешкідлива ящірка з шоломуватим наростом на голові, довгими, тонкими ногами і гребенистими спиною та хвостом. Такий василіск у природі. Але в народній мітології василіска малювали з найдавніших часів, як страшного звіря з дзьобом хижого птаха, з вісьма жаб'ячими ногами, з гадючим хвостом, іноді з крилами, і — головно — зі смертельним для всього живого поглядом. На голові в нього — гребінь, мов корона, що й дало привід назвати цього фантастичного звіря василіском, себто з грецького — корольком, чи царком.

Римляни вірили, що василіск народжується тоді, як півень, доживши сто років, починає нести яйця. Інші ще й додавали, що ці півнячі яйця висиджували жаби та гадюки. Єгиптяни, натомість, говорили, що василіск народжується з яєць ібіса, який поїдає всі гади, які зустрічає, і тому відкладає яйця, повні отрутї. Невважаючи на всю шану, якою користувалася в єгиптян ця птиця, єгиптяни, знаходячи її яйця, розбивали їх, щоб із них не міг вилупитися василіск.

Для єгиптян василіск був символом наклепу,, бо василіск, хоч і не кусає безпосередньо, губить, як наклепник, своїм смертоносним подихом здалека. В Біблії василіск виступає, як символ руїни і жаху: "Ось бо пішлю на вас гадюк та василіски, що проти них нема замовляння, і будуть кусати вас, говорить Господь" (Єремії, VIII 17). А. Саванарола в своїх проповідях пояснював: "Василіск такий отруйний, що там, де він знаходиться, сохне й зникає трава..." Римський учений Пліній запевняв, що єдиний спосіб убити василіска — показати йому дзеркало: він загине від власного смертоносного погляду.

У наших давніх виданнях василіск виступає, як символ диявола. Так, у Часослові 1616 р., в "Толкуваннях на Апокаліпсис" 1625 р. та в інших виданнях можна бачити василіска, що своїм хвостом обвів ціпок і розпустив крила. Тут же стрічка з написом: "Спасенія живот". Ідея символіки така: Христос навчає, що, хто хоче спасти своє життя, загубить його; тому-то й диявол, що хоче згубити життя людське і що фігурує тут в образі василіска, має за гасло заклик до хибного спасіння життя. (Новицький з Зап. НТШ, т. 144, ст. 147).

Тільки через невистачальне ознайомлення з символікою василіска міг Ю. Липа, захопившись "діядемою на голові" та "поглядом, що вбиває всіх їдовитих плазунів" (не тільки — "їдовитих плазунів"!) написати вірша "Василіск" і в ньому проголосити: "Собі за знак я вибрав василіска" (ЛНВ, 1923, X, 175).

ВАСИЛЬКИ — запашна рослина, що супроводить життя українця від народження аж до гробу. Як показує сама назва (васильки від "базілікон"), ця рослина прийшла до нас із Греції, де вона й тепер дуже популярна.

Серед леґенд дуалістичного характеру, що колись були дуже поширені в Україні (див. БОГОМИЛИ), і що прийшли до нас напевно з півдня, записано й леґенди про чарівну ролю васильків у зачатті Ісуса Христа:

Господь став міркувати: —"Як може лише з мого духу народитися мені син на землі перед усім світом?" І от, на пораду Сатанаїла, що виступає тут не як нечиста сила, а як могутній співворець-деміурґ, зірвав він віточку васильку, поклав собі за пазуху і переспав з нею усю ніч, а на ранок післав архангелом Гавриїлом вітку васильку чистій Марії, якій той сказав: — "Приношу тобі осьдечки від Бога дар — вітку гарної квітки, понюхай її, побачиш, як гарно пахне!" Вона взяла васильок і понюхала. А два-три дні потому заваготіла (Драгоманов "Розвідки", III, ст. 132).

Зрозуміло, отже, що васильки, як квітка Богородиці, фігурує в нас в усіх обрядах, що супроводили родиво. При важких родах, поліжниці давали пити відвар із васильків; при купелі дитини й породілі до води теж давали васильків; супроводять васильки дитину й пізніше, "щоб хто не зурочив". І навіть на хрестинах баба-повитуха роздавала присутнім "квітки", себто пучечки зілля і квітів, де й васильки мусіли фіґурувати. (Мат. у етн. НТШ, VIII, ст. 20, 27, 35, 58).

Коли дитина вмирала, то й тут подушечку під голову набивали запашним зіллям, себто щебрецем, м'ятою та васильками. (Етн. Зб. НТШ, XXXI-XXXII, ст. 412).

На Буковині не тільки дітям, а й дорослим покійникам набивали подушку васильком, який для того святили й тримали рік від року за образами (Зап. НТШ, т. 122, ст. 149-156).

Ів. Біньковський вказував свого часу, що на Волині васильки клали в труну померлим жінкам (К. Ст., 1895, VII, 13). На Київщині клали васильки до труни взагалі всім покійникам, і цей звичай був відомий ще давнім галлам (Милорадович, К.Ст., 1908, II, 183).

Не бракувало васильків і на весіллі: васильками заквітчували косу молодої, коли вона мала йти до церкви (Хв. Вовк, "Студії", 235, 237). Васильками ж вквітчували й весільне деревце-гильце, чи вільце: "Нехай Марусі вільце в'ють з хрещатого барвінку, з запашного васильку, з червоної калини..."

Звідси відомий вірш Т. Шевченка, знавця української народньої символіки:

— "Без васильків і без рути
Спочивайте, діти..."

Себто, не діждавшись весілля...

Треба відзначити також васильки в похороннім голосінні, як символ любови до матері:

... Встаньте, мамко, встаньте,
Та походіть по своєму подвір'ячку,
Та наробіть нам слідочків ,—
Ми будемо ті слідочки збирати,
Будемо васильчиками їх обтикати,
Та по тих слідочках будемо вас, мамко,
пізнавати..."

(М. Грушевський. Іст. ук. літ., I, 124).

Пасічники вживали васильків проти гнильця, та, щоб подобатися бджолам:

"Коли помітиш, що бджоли не вподобали вулика, і спостережеш, що хочуть тікати, — дістань кленового або липового листу, що був

у церкві на Св Духа (Зелені Свята), також васильків і всякого зілля в церкві, — тим зіллям натирай вулик і своє тіло, щоб не кусали..." (Чубинський. I, 70).

Тут цікаво згадати про "васильки в церкві" та про "св. Духа": сполучення одного з другим має одну спільну основу — бажання використати й побільшити магічні властивості васильків, що залежать від їх пахощів, від їх "духу". Ці властивості мають ще більше зрости, якщо васильки будуть освячені в церкві та ще й на св. Духа. Кожні приємні пахощі в світовій символіці — своєрідна молитва, чи жертва, й тому речі, що приємно пахнуть, як ладан, а в нашому випадку — васильки, належать культові. Тому в нас васильки не тільки носять до церкви, але й прикрашають ними божники в хаті та роблять із них кропило для свяченої води. (К. Ст., 1903, II, 183). На Снятинщині, коли вносили домовину до церкви, ставили на ній миску з водою та горнятко зі свяченою водою і васильком, як кропилом (Етн. Зб., XXXII, 333).

Васильки відограють велику ролю і в народній медицині та магії: на Гуцульщині, на Новий Рік "уносить дівка води й кидає в неї васильку, віскребе трохи срібла і в тім умивається — щоб така приємна була, як та вода і те зілля". (Мат. укр. етн., НТШ, XV, 27).

Ів. Біньковський писав, що на Волині — "васильків ще дають пити при внутрішній гарячці, від запою й перепою. Із них роблять купіль для дітей від багатьох хвороб, і, між іншим, — від жовтяниці. Свяченими на Спаса васильками підкурюють від бешихи, падучої і інш." (К. Ст., 1895 р., VI, 13). Ящуржинський теж посвідчував, що васильків уживали у нас проти болю голови (К. Ст., 1889, VIII, 527), а Милорадович, що ними мили "хвору голову" (К. Ст., 1903, III. 183).

У галицькому Орельці записано вірування, що "коли намочити три зернятка васильку і покласти на сонце, то виведуться ящірки" (Етн. Зб., V, 251). В основі цього вірування лежить збіг назов "васильки" і "василіск" (див. ВАСИЛІСК). Збіг імен бачимо і в оповіданні, що васильки виросли з хлопця Василька, якого залоскотали русалки.

ВВЕДЕННЯ В ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ МАРІЇ — велике християнське свято, що припадає на 4 грудня н. ст. — 21. XI. ст. стилю. У календарному циклі українського народу це свято замикає осінній сезон і починає зимовий. Початок нового господарського року в введенських повір'ях виступає ясно: до Введення можна копати землю, від Введення до Благовіщення не можна; жінки запасаються глиною до Введення. Від Введення до дев'ятого четверга не годиться бити білизну на воді праниками, бо то, мовляв, шкодить ниві, може навести бурю. З цих самих мотивів треба й коноплі потерти до Введення. Як на Новий Рік (а також і на Різдво і на Великдень), хто перший прийде на Введення до хати, той буде першим "полазником", себто тим, що приносить добро чи якесь лихо. Тому сусіди стримуються заходити на Введення зрана до чужої хати, щоб потім не було нарікання, що то вони принесли нещастя: "Коли ввійде (першим) молодий, гарний, здоровий чоловік, а до того з грошима, то це добра ворожба: весь рік у хаті будуть усі здорові і будуть гроші вестися. Коли ж увійде старий, хворий, особливо стара баба, або коли хтось прийде чогось зичити, — то це злий знак". (Ів. Франко "Нар. Календар" в Етн. Зб., НТШ, V, 205).

Звечора подекуди святили воду ще дохристиянським звичаєм: брали воду в такім місці, де сходяться три води, проливали ту воду через полум'я, і потім уживали тієї води проти хвороб, від зурочення та на любовні чари. По півночі жінки сідали голі на порозі і пряли самосівні коноплі, щоб "прядиво пішло на руку". Обсипали того дня корови сім'ям і мастили маслом вим'я, щоб давали багато молока, і обкурювали їх, щоб ніхто не міг того молока відібрати.

Як із іншими великими річними святами, і це свято в'язалося з культом померлих: "На цей день Бог одпускає праведні душі подивитися на своє тіло, тому воно називається Видінням (народня етимологія, що зробила з Введіння — "видіння"), що душа дивиться на своє тіло". (М. Грушевський. "Іст. укр. літер.", I, 145).

Ворожили з різних прикмет, який буде новий господарський рік: Скільки на "Воведення" води, стільки на Юрія трави; Як на Воведення вода, то в літі молоко і т. д.

ВВІЧЛИВІСТЬ — прикмета добре вихованої людини, вміння ласкаво й привітно обійтися з людиною. Існує ввічливість чисто зовнішня, формальна, прищеплена довгим вихованням, але не сприйнята серцем холодної егоїстичної людини, — та й така ввічливість — великий осяг в суспільному житті, бо вимагає самоопанування й уважности до інших: людина, що не вміє панувати над своїми нервами, ніколи не буде навіть і формально ввічливою. Саме тому французький соціолог П. Лекомт дю Ноуї вважав, що мірилом культурности якоїсь країни треба вважати ввічливість її громадян, і додавав: "Що якесь суспільство більш культурне, так воно більш ввічливе, те ж суспільство, в якому форми ввічливости втрачаються, виявляє безсумнівний симптом культурного занепаду..."

Справжня — не тільки формальна — ввічливість — це ласкавість серця, це уважність до ближнього, що походить із доброзичливости, із глибокого почуття людської солідарности, що засвідчує про певний духовий роз-

виток людини, бо, як зазначає німецький філософ Кайзерлінґ, "людина не може бути досконалою внутрішньо, якщо зовнішньо поводиться недосконало..."

Людина груба, брутальна, неввічлива самою своєю поведінкою засвідчує свою духову мізерію. Натомість св. Франціск Асізький говорив:

— "Знай, мій предорогий брате, що ввічливість — прикмета Бога, який з ввічливости дає своє сонце і дощ однаково праведникам і неправедникам..."

Другий італієць, психолог Мантеґацца, уважав, що ввічливість — випромінювання доброго серця: "Квіти можуть бути гарні, навіть коли вони не пахнуть, але квітка гарна й запашна —подвійно гарна. Людина сувора може бути добра, але людина добра й ласкава — подвійно добра..."

Український нарід був з давніх часів ввічливим, — в тому виявлялася його давня культура, і чужинці, що відвідували Україну, це свого часу відмічали. Так, Едвард Даніель Клерк, англієць, професор мінералогії кембріджського університету писав у своїй книжці "Подорож до Росії..." (Лондон, 1812 р.):

"Ми зустрічали валки українців, що різняться під кожним оглядом від інших мешканців Росії. Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіші та кращі від москалів і перевищують їх у всьому, де лише може одна кляса людей перевищити другу. Вони чистіші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, гостинніші, побожніші та менше забобонні..."

Цікаво, що й теперішні чужинецькі відвідувачі України і зокрема Києва одноголосно відмічають більшу чемність українців, невважаючи на ту довгу школу грубости, брутальности й варварства, що вони пройшли під московським червоним режимом.

ВДАЧА — психічні риси людини, її здатності й нахили, з якими вона народжується на світ Божий: "Таку вже йому вдачу Бог дав!" Нема людини, яка б не мала якоїсь вдачі — веселої, чи сумної, лагідної, чи сварливої, завзятої чи плохої, залежно від того, котра з тих природних прикмет у людині переважає.

Але, щоб бути дійсно людиною, гідною цього слова, не вистачає мати вдачу, треба мати ще й характер, який треба в собі виплекати впертою працею над тими прикметами, що їх нам Бог дав. Багато людей над тим не думає, і проходять вони свій життєвий шлях безхарактерними людьми, себто людьми без виробленої особистости, без твердих моральних принципів, віддані на призволяще своїх природжених, неопанованих інстинктів. Вираз "Таку вже йому Бог вдачу дав!" нікого виправдати не може, бо, як засвідчує притча про таланти, Бог не на те дає, щоб той Божий дар залишався без ужитку, а на те, щоб його розвивати та вдосконалювати.

ВДЯЧНІСТЬ — вміння належно оцінити всяку виявлену до нас уважність, всяке зроблене нам добре діло. Вона має велику суспільну вартість, бо підтримує в людях бажання робити добро іншим; бажання ж робити добро іншим — це любов. Любов зроджує любов... І навпаки, невдячність часто зроджує нехіть бути доброчинним. Невважаючи на наказ Христа робити добро так, щоб ліва рука не знала, що робить права, всі ми відчуваємо потребу визнання, коли зробимо щось добре, і брак того визнання зменшує почуття людської солідарности та доброзичливости. Виявлена ж тепла, сердечна вдячність служить коштовхом до дальших добрих діл. А проте, домагатися від когось вдячности, якої він не виявляє, непотрібно і шкідливо: вдячність має походити сама з доброго серця, бо вдячність — це любов до того, хто зробив нам добро, а любови ніхто нікому силою не може накинути. Невдячна людина — це людина переважно суха, нечутлива, що, хоча й визнає зроблене їй добро, але надто легко й швидко забуває те почуття полегші, чи навіть і радости, що зродилося в ньому, коли те добро було йому зроблене. Було б марно чекати вдячности від морально-невиробленої, морально-нерозвиненої людини, що базує все своє життя на розрахунках матеріяльної користи: для таких людей інші люди — тільки засоби для осягнення тої чи іншої цілі, і віддячувати добром на добро вони можуть тільки тоді, коли цей їхній вияв вдячности не загрожує їм ніякою втратою, а навпаки може принести їм ще й якусь користь. У деякої категорії цих морально недорозвинених людей моральна чи навіть матеріяльна допомога зроджує не вдячність, а, навпаки, недовір'я, підозріння... або непоміркована високу оцінку власної особи; вони не здатні повірити, що інші можуть мати шляхетні почування, яких вони самі не мають. В кожній виявленій до них прихильності вони вбачають якийсь прихований розрахунок, бажання їх піддурити, чи якось принизити. Такі люди, якщо й віддячуються, то тільки з розрахунком одержати якусь нову вигоду. Людина ж морально розвинена робить добро задля самого добра, без жадного розрахунку, і коли одержує сама якесь добро, любить в своєму доброчинцеві ту його прихильність, ту його християнську любов, що спонукала його допомогти їй. У вдячності такої людини нема жадного розрахунку, жадної надії одержати якусь дальшу допомогу, але тільки бажання відповісти любов'ю на любов, — навіть не бажання розквитуватися, не бути більше комусь чимсь винним, а власне відповісти любов'ю на любов. Така вдячність, як кожна форма любови, зроджує радість і задоволення, вона —

світло душі Людина, що духово доросла до такої вдячности, радіє з того, що може бути вдячна.

ВЕБЕР ФРІДРІХ ХРІСТІЯН, спеціяльний висланни Брунсвік-Ганноверу до Росії в 1714-720 рр. Подорожував і в Україні і випустив у 1720 р. у Франкфурті свої спогади, в яких описуючи часи гетьмана П. Дорошенка, зазначає, що тоді козаки українські мали тільки одну повинність доставляти цареві 60.000 кінноти, що мало тоді велике значення, бо козаки тішилися славою найкращого війська. Згодом москалі забажали прибрати це військо до своїх рук, але зі страху, щоб козаки не перейшли до поляків або татар, взялися до цього не зразу, а спробували їх підкорити "лагідними засобами." Наслідком тих "лагідних засобів" стало те, що "Україна перетворилася в руїну, а від колишньої України не залишилося й тіні".

Про часи Мазепи він писав:

"Козаки підлягають гетьманові, що живе в Батурині. Це місто мало колись величавий замок і прегарну церкву та старі й коштовні оборонні мури. Але коли Мазепа покинув царя, князь Меншіков зайняв Батурин збройною силою та зрівняв мало не все місто з землею".

Про полк. Петра Апостола, сина гетьмана Апостола, Вебер писав, відзначаючи високий рівень тодішньої української культури:

"Хоч він ніколи не був закордоном, проте говорить дуже добре латинською, французькою, італійською, німецькою, московською та польською мовами і розуміється дуже добре на фортечній інженерії".

ВЕДЕЛЬ АРТИМ (1767—1805) талановитий український композитор, учень Києво-Могилянської Академії, що ще за студентських часів став відомий, як скрипаль-віртуоз, геніяльний диригент та артист-співак (тенор) — виконавець дуже важких сольових партій у власних творах. По скінченні Академії був запрошений у Москву організувати хор для губернатора Єропкіна, але, пробувши там короткий час, — повернувся в Україну. якій віддав увесь музичний талант і за яку поклав життя, як політичний в'язень.

Будучи глибоко релігійною людиною, в 1792 р. став ченцем Києво-Печерської Лаври, і почав пильно виконувати обов'язки установщика та клирошанина. Та одної ночі зник і "пішов у мандри". Мандрував по Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині. До поліції почали напливати відомості, що він був автором якихось заяв. що "відносилися до тогочасних політичних подій". як дуже обережно висловлювався його біограф В. Аскоченський в книзі "Кіев с древнейшім его учіліщем — Академіею" (1856 р.). Тодішній київський ген.-губернатор надав наказ негайно Веделя арештувати. І коли Ведель повернувся знову до Лаври, його під поліційною охороною передано світській владі. Його оголошено божевільним і запроторено до так зв. "Смірітельного дому", де він і помер на 39 році життя.

О. А. Кошиць, сам композитор і геніяльний диригент, незвичайно високо оцінював творчість Веделя і писав про нього:

"Веделя треба вважати першим і одним із найбільших речників національної субстанції в українській церковній музиці... Цінним є те, що він не "опрацьовує" готового національно-музичного матеріялу, а "національно творить", при чому його національна стихія не перетоплюється, як то часто буває, до непізнання, не уярмлюється, а зостається ясно - прозорою, так би мовити, музично активною, так що перед нами музика церковна, але істотно-суто українська, хоч формою европейська. Це ще й тому особливо цікаво, що в часи Веделя не було й думки про національні течії в церковній музиці... Патос музики **був чужий московській душі й московському православію, а тому твори його залучені до заборонених царським указом (з 12 травня 1797 р.), як "невідповідаючі православному духові."** Але в Україні, особливо в київській Духовній Академії, вони виконувалися на Богослуженні до останніх часів..."

Як ми вже згадували, Ведель був глибоко релігійною людиною. Згаданий вже В. Аскоченський писав у своїй книзі:

"Ведель завжди молився: під час роботи, чи куди йшов, завжди шепотів для себе псалтир, який знав напам'ять, і часто сльози його заливали, коли він на розспів деклямував надхнені пісні царя-псалмопівця... У дні Великого Посту Ведель деколи виходив співати один "Да іcправится молитва моя", імпровізуючи музику надзвичайно. Оповідають, що в такі хвилини його обличчя немов би освітлювалося, і сльози текли з його очей."

Ведель залишив по собі 10 концертів на чотири голоси, 2 концерти на два хори, Всенічну, дві Літургії, Ірмоси Великодні, Покаяння, На ріках Вавилонських і багато дрібніших речей. Більшість творів залишилася невидана...

ВЕДМІДЬ — звірина, що її любить українська народня символіка.

По-перше він фігурує, як символ сили: "Міцний, як ведмідь" (Франко, Приповідки, 11, 386). "Сила, як у бурмила" (III, 92). "Ведмежа сила" — кажуть про дуже сильну людину. "Здоров, як ведмідь, а дурний, як пень" (II, 175).

Символ незграбности: "Звивається, як ведмідь у танці" — кажуть про незграбу (Франко, II, 386).

Символ незадоволення: "Бурчить, як ведмідь", — кажуть про незадоволену, бурчливу людину (Франко, II, 386).

Символ відлюдности, неохоти до товариського життя: "Живе, як ведмідь у ґаврі" — кажуть про відлюдка (Франко, II, 387).

Символ ласунства, ненажерливости: "Вуха й хвіст у ведмедя куці, бо вуха йому відірвали, як тягли його до меду, а хвіст відірвали, як тягли від меду..." (Ястребов в "Літописі", III, 68). В проповідях Лазаря Барановича, в другому Слові на Богоявлення, гріх ненажерливости символізується в ведмеді.

В українській геральдиці ведмідь символізує Карпатську Україну, яка має в своєму гербі ведмедя.

У північній та середній Московщині, де багато лісів, до останніх часів зберігалися пережитки давнього культу ведмедя, поширеного також і в Азії, — у нас в Україні ніяких слідів такого культу не знайдено. Водження ведмедя колядниками, що подекуди зустрічалося, не мало культового характеру, а було скоріше залишком давнього скоморошества, що мало на меті забавити та розвеселити ведмежою незграбністю.

ВЕЛЕС-ВОЛОС — давній бог наших предків. У літописному реєстрі київських ідолів його не згадано, але він фігурує в оповіданні про присягу 907 р. і в умові Святослава з Цимісхієм 971 р. разом із Перуном: "Да імі́ім клятву от бога, в його же віруємо, в Перуна і в Волоса, скотья бога..." Отже, за цією згадкою, Велес, чи Волос, мав би бути богом худоби, себто багатства, бо в старовину худоба й багатство були тотожні. На думку проф. М. Грушевського здогад, що Велес був богом худоби, підтверджувався б і фактом, що його християнський заступник, св. Влас, був також опікуном худоби.

Думають також, що Велес був і соняшним богом, близьким до Дажбога, — на це існують аналогії з Аполоном і Марсом, що мали теж подвійну ролю — бути богами сонця і опікунами худоби. У "Слові о Полку Ігоревім" поета і співака Бояна (див. БОЯН) називають "Велесовим внуком", що вказувало б на якесь відношення Велеса до співу й поезії. Але тут аналогія з Аполоном така близька, що збуджує в М. Грушевського підозріння про просте перейняття автором "Слова" грецького погляду (М. Грушевський, "Історія України-Руси", I, 320—321).

Звернув на себе увагу також звичай завивати при обжинках пук колосся "на бороду Велесові" (Сахаров, "Сказанія", II, 25—26). Це дало привід говорити про Велеса й як про бога хліборобства та рослинности. Так, Барсов, тлумачучи "Слово о Полку Ігоревім", писав: "У народній свідомості Велес був богом сільського господарства, і борода його, як символ особистої могутности, зв'язується з землею, де таїться "тяга земна", джерело рослинности, життя й всіляких сил..." ("Чтенія", 1884, II, 359).

ВЕЛЕТИ, ВЕЛЕТНІ — дуже високі великі люди. Вірування в колишнє існування велетнів таке поширене, що його можна назвати загальнолюдським. Оповідання про них походять із ідеї виродження, що його ніби зазнав людський рід, який визначався, мовляв, колись незрівняно більшою силою і більшим зростом:

"Колись були такі великі люди, — оповідали Ст. Руданському на східньому Поділлі, — що по лісі ходили, як по траві. А то вже, як наші поставали, один велетень налибав нашого плугатися з волами, з плугом і погоничем, забрав усіх на долоню та й приносить до свого тата: "А подивись, каже, тату, які я мишенята налибав!" А тато глянув та й каже: "Не мишенята, сину, а то такі люди, що після нас будуть..." (М. Грушевський, "Історія укр. літ., IV, 457).

На Гуцульському Підгір'ї також оповідали: "Спочатку світу та були такі великі люди, що підпирали головами хмари і переступали гори і долини. Як переступав дуба і коловся в ногу, брав найгрубшого дуба одною рукою, виривав із землі і казав, що "в будяка уколовся". Один другому з руки в руку через Дністер і Дунай сокиру подавали..." (Етногр. Збірник, НТШ, XIII, 4).

Велетні представляються народній уяві чито, як у грецькій мітології, як Титани, давніші божеські істоти, що мусіли поступитися перед молодшими богами, — у наших предків такі уявлення спостерігаються в низці так зв. старших богатирів — Святогора, Самсона, Коливана, тощо; чито, як у германській мітології, як представники згубних сил природи — моря, льоду, морозу, вогню; чито, як Ґіганти, людоподібні, але потворні жахливі істоти, що постають проти богів і від них гинуть. Слід цього останнього уявлення залишився і в нас у леґенді про ВЕЛИКДОНІВ (див. БАБА КАМ'ЯНА). І, нарешті, ближче біблійної традиції, (І Мойсея, VI, 4) велетні уявляються, як "Адамові Люди", себто Адамове потомство, що жило беззаконно і вигинуло в потопі: "Вони насипали вали і могили, та Бог постановив їх знищити за те, що жили беззаконно, в вічних усобицях і кровопролитті..." (Новосельський, II, ст. 11).

Загибіль велетнів може бути різна, але вона — конечна. Українські приповідки зберегли нам цю віру в неминучу загибіль велетнів: "Велетневі не довго жити" (Номис, 5826). Сюди ж відноситься й друга приповідка про велетнів, що збереглася в Літописах: "Погибоша, аки обри", — себто загинули, як обри. А обри, як доводив М. Костомаров, це власне велетні, хоча в історії це ім'я прикладається

до народу аварів. (М. Костомаров "Сочинення", V, 303).

ВЕЛЗЕВУЛ — ідол фінікійського народу Акаренійців. Жиди цим іменем називали найвищого диявола.

ВЕЛИКА БОГОРОДИЦЯ — Свято Успенія на Карпатській Україні: "На Велику Богородицю починається бабине літо". "Яка година на Велику Богородицю, така буде й всю осінь". "Лиш ті огірки будуть добрі, що їх на Велику Богородицю закладають на зиму". (Етн. Збір., НТШ, II, 9).

ВЕЛИКА ЛЮДИНА — людина, що своїм життям і діяльністю створила людству нові духові цінності і посприяла моральному піднесенню суспільства.

Дуже часто велику людину ототожнюють із генієм, себто з людиною, що визначилася своїми незвичайними здібностями в одній якійсь галузі людської діяльности. Але чи, наприклад, якогось генія шахматної гри, можна вважати великою людиною?

Проти ототожнення генія з великою людиною підніс був рішуче голос Ніцше в своєму відомому творі "Так говорив Заратустра";

"Коли я вийшов із своєї самітности і пройшов уперше цим мостом, я не повірив власним очам, але придивився і тільки сказав: "Але ж це вухо! Вухо таке велике, як вся людина!" Я придивився краще, і, сказавши правду, під вухом рухалося ще щось, таке маленьке й бідне, і кволе, що аж жаль було дивитися. І справді — величезне вухо знаходилося на тоненькій маленькій стеблині, — але та стеблина була людиною! І хто почав би дивитися через збільшувальне скло, міг би помітити й гарненьке обличчя — маленьку безсилу душу, що звисала зі стеблини. Але нарід все казав мені, що те велике вухо не було тільки людиною, а ще й великою людиною, генієм. Але я ніколи не вірив народові, коли він говорив про великих людей, і залишився при свойому переконанні, що це була тільки каліка навиворіт, що мала занадто мало зі всього і занадто багато однієї речі..."

Також данський богослов і філософ Мартенсен писав:

"Велика людина — не просто геній, бо, хоча геніяльність з нею нероздільна, одначе не кожний геній — велика людина. Шекспір — великий поет, Рафаель і Моцарт — великі мистці, але називати їх — лише на цій підставі — великими людьми означало б уживати невірно терміни До поняття великої людини з конечністю стосується те, що вплив генія нерозривно зв'язується з впливом **великої особистости**, і що він спрямований не до одної якоїсь галузі людського сприймання, впливає не лише на окремі кола суспільства, а на суспільство в цілому. своєю творчою діяльністю викликає організацію суспільства зі всією множністю сфер, сил і завдань"... "Великі люди це ті, що створили нові держави, або відновили занепалі; це ті, що спричинилися розквітові нового суспільного життя серед руїн, а також і ті, що були засновниками релігій, або релігійними реформаторами..." ("Модерне богословіє", ст 258).

Зрештою і наш М. Костомаров був подібної думки:

"Треба ясно розріжняти велике від визначного ("крупного"). Побіди, кровопролиття, приниження сусідніх держав для піднесення своєї — явища визначні, голосні, але самі по собі ще не великі. Співчутливу назву великого треба надавати тільки тому, **що сприяє добробутові людського роду, його розумовому розвиткові та моральній гідності**. Тільки та людина велика, яка керувалася такою метою і досягала її влатним і свідомим вибором належних засобів. Відносна високість історичної величі може бути визначена сумою добра, принесеного людству, як і вмінням знаходити засоби, найбільш придатні для осягнення мети і переборення перешкод..." ("Сочинения", V, ст. 396—397).

З того висновок: Шевченко і Богд. Хмельницький — великі люди, Сталін — тільки великий злочинець.

ВЕЛИКДЕНЬ — найбільше християнське свято, свято Воскресіння Христового, символ загального — відродження та обновлення. Віра в Воскресіння Христове — підстава всієї християнської віри, бо ж недурно апос. Павло писав: "Коли ж Христос не воскрес, то марна проповідь наша, марна і віра наша" (І Кор. XV, 14).

Ясно, що таке величне символічне свято сильно вплинуло не тільки на давню, ще поганську обрядовість нашого народу, але й спричинилося до витворення нової. І тепер дослідникам досить трудно розібратися, котрі ж саме великодні обряди коли й як виникли.

Тому, що Христос часто символізується, як Сонце Правди, а сонце весною ніби теж відроджується, загально приймають, що з великодньою обрядовістю змішалися давні обряди, зв'язані з дохристиянським святкуванням весняного сонця. Нема сумніву, що великодня обрядовість тісно в'яжеться з давньою весняною обрядовістю. Але ця дохристиянська обрядовість під натиском духовенства та християнського календаря мусіла сильно потерпіти, а частинно й перемандрувати. Адже весняна обрядовість частинно припадала й на Великий Піст, що був у повному контрасті з "весняною радістю". Тим-то дещо з тих весняних обрядів із періоду Великого Посту перейшло на Великодній тиждень, а чимало й зовсім зникло.

Останніми часами новіші дослідники, як В. Петров, справедливо вказали, що культ природи взагалі, а весняного сонця зокрема — явище досить пізнього часу: під ним треба вбачати давніший культ — культ роду, як нерозчленованої спільноти мертвих, живих і ненароджених. Первісна людина сприймала світ через призму роду, а не категоріями природи. І поминки покійників, якими звичайно закінчуються Великодні свята — то властиво залишки того культу роду.

Таким чином, у великодніх звичаях, відомих нам головно із записів очевидців XIX—XX ст., знаходяться сліди трьох різних, нашарованих один на одний, культів — культу роду, культу весняного сонця і культу Христа, що приніс людству ідею Воскресіння — ідею духового й фізичного Відродження.

Вірування, спільне всім слов'янам, що на Великдень "сонце грає", чи "гуляє", хоч його тепер і приймають за атрибут християнського свята, бо, мовляв, "цього дня все веселиться на небі й на землі", було, мабуть, одною з основніших ідей весняного свята сонця, з якої випливали й дальші, в роді того, що "під великодню неділю не вільно спати", бо "той, хто спить, своє щастя проспить". (К. Ст. 1895(ст. 70).

Церковне свячення паски та всякої іншої поживи, що відбувається на великодній Службі Божій, стало останніми часами в осередку всіх інших обрядових актів. По свяченні всі йшли додому. Господар ішов зо свяченим насамперед поміж худобу, христосувався з нею, сповіщав: "Христос Воскрес!", а хтось із присутніх відповідав за худобу: "Воістину Воскрес!" Тоді господар торкався тричі свяченим кожної худобини і вимовляв: "Аби ся так не брало вівці (чи корови, чи чого), як ніщо не візьметься свяченої паски". В іншій околиці Галичини було записано іншу формулу: "Який дар красний, так аби Бог дав телиці (ягниці, чи що) красні..." Потім обходив із свяченим сад, пасіку, город, відповідно примовляючи, і, нарешті, всі входили до хати, де господар благословляв дітей що ставали перед ним навколішки: — "Аби вам розум так скоро розв'язувався, як ці бесаги (торба) скоро розв'язуються". У кого була дівчина на відданні, клали їй паску на голову : "Аби-сь у людей була така велична як ця паска пшенична!" Малу дитину клали в спорожнену від свяченого торбу: — Аби-сь так скоро росло, як паска скоро росте." (Мат. у. етн. НТШ. XV, 39)

Після благословення господарства та хати, розпочиналися розговіни. Розговлялися насамперед свяченим яйцем. Окрім паски та яєць (крашанок та писанок), ніколи не бракувало серед свяченого смаженого поросяти, шинки, часнику, полину, хріну і соли. (Про їх ритуальне значення окремо).

Після розговін молодь ішла звичайно під церкву, де розпочиналися великодні гри — Веснянки, чи Гагілки (про них окремо) в супроводі відповідних пісень. У житті молоді великодні забави були початком Вулиці, що розпочиналася великоднім тижнем і тривала аж до осени.

На Великдень всі мали бути веселі, бо хто того дня сумував, сумуватиме ввесь рік. Хто ж на Великдень умре, того щаслива душа піде просто до неба, бо того дня "небо отворено". (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI. ст. 138),

Після розговін починали дзвонити на дзвіниці, — а хто перший задзвонив, той найперший обробить жнива і буде в нього найкраще збіжжя. Дзвонили в дзвони ввесь день, а потім ще й другого та третього дня.

Великодній Понеділок звався Обливаним: хлопці обливали дівчат водою, а яка хотіла від того відкупитися, мусіла давати хлопцям крашанки. У вівторок дівчата "уливали" хлопців, але за те нічого не одержували.

У вівторок ввечорі відбувалася церемонія з Кострубом що мала символізувати похорон зими (про це окремо).

З інших великодніх звичаїв треба ще згадати розкладання вогнищ на всю Великодню ніч навкруги церкви: "Цим огнем очищується повітря аж до неба, щоб землю звільнили від усякої нечистоти і щоб урожай був добрий. Цей огонь — святий, нікуди не годиться його брати, що навіть попіл із нього брати, сам мусить погаснути". (Перв. Гром. 1927, I - III, ст. 176).

Великодні свята закінчувалися поминанням мертвих — молитвою і головно тризною "на гробках". У могильні горбки закопували яйця та шкаралущу від з'їджених яєць, кості з свяченого м'яса, свячену сіль, тощо; виливали й чарку горілки: "Їжте, пийте й нас, грішних, поминайте.."

Часом цокали крашанками об могильний хрест, надбивали їх, а потім віддавали старцям.

Про інше, пов'язане з великодніми звичаями дивись під Волочіння, Рахманський Великдень, Свячене, Порося, Крашанки, Писанки, Яйце Хрін, Сіль, Веснянки, Гагілки, Воротар, Коструб, Поминки.

Святкування Великодня впорядкував перший Вселенський Собор в Нікеї 325 р. До нього в ріжних помістних Церквах святкували Великдень в ріжному часі. Були такі, що святкували Великдень разом із жидами. Нікейський собор постановив, на підставі VII правила Апостольських Правил, що не вільно християнам святкувати Великдень, коли жиди святкують Пасху. Постановлено, що це свято має бути в неділю після першої повні, що наступає після весняного рівнодення. Коли ж станеться так, що на ту неділю припаде й жидів-

ська Пасха, то святкування Великодня переноситься на наступну неділю. Щоб уникнути помилки в усталенні неділі, коли саме має бути святкований Великдень, постановлено також що єпископ Олександрії має повідомляти щоро ку наперед, коли саме випадає Великдень. Пізніше. при кінці IV ст., щорічні послання Олександрівських єпископів про те, коли святкувати Великдень, були заступлені ПАСХАЛІЄЮ, що обіймала більшу кількість років. Першу таку пасхалію оголосив патріярх Тимофій Олександрійський в 388 р. Один із його наступників, св. Кирило Олександрівський видав пасхалію вже на 95 років наперед (з 436 по 531 р.).

Коли папа Григорій XIII запровадив у 1582 р. новий календар, відомий у нас під назвою "григоріянського", або "нового стилю", в римо-католицькій Церкві запроваджено й нову пасхалію. Внаслідок цього трапляється, що в католицькій Церкві Великдень припадає разом із жидівською Пасхою, а іноді навіть і скорше від неї, хоч це й суперечить постанові Нікейського Вселенського Собору та осуджено канонами. Разом із католиками святкують Великдень за новою пасхалією і протестанти. Православні ж усіх Церков святкують Великдень згідно з постановами Нікейського Собору, — тому й дуже рідко буває, що всі християни святкують Великдень разом, як це трапилося в 1957 р.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ — низина на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою, заросла листяним лісом, тростиною й рогозою, простором понад 400 кв. клм. На території Великого Лугу, або в його безпосередньому сусідстві, містилася Запорізька Січ. Тут козаки випасали худобу і знаходили в тутешніх плавнях та заростях добрий захисток. Тому Великий Луг був символом безпеки й волі. В піснях його називали — Батьком:

"Ой Січ — мати, а Великий Луг — батько, що в Лузі заробити, то в Січі пропити".

ВЕЛИКОДУШНІСТЬ — прикмета високорозвинених морально людей, здатних піднестися над мізерією дрібного себелюбства і, згідно з заповітом Христа, простити ворогові найгірші образи. Французький філософ Гельвецій (1715 — 1771) написав книжку "Про Духа". Один єзуїт злобно й несправедливо розкритикував ту книжку. Гельвецій довідався, що цей його злобний критик страшенно бідує в маленькому селі. Великодушний філософ попросив свого приятеля передати йому значну суму грошей, але ні в якому разі не виявити, від кого та допомога:

— Ви розумієте, — сказав він, — він мене образив, і тепер відчув би себе надто погано, довідавшись, що ці гроші від мене.

Руфін, начальник поліції, запитав римського імператора Теодосія II Великого, що робити з тими людьми, які його обмовляють. Теодосій відповів:

— Нічого! Якщо вони це роблять із легкодухости, ледве заслуговують на зневагу; якщо роблять це з дурного розуму, треба їх пожаліти; якщо роблять це зі злости, треба їм простити..

Тема великодушности дуже рідка в нашій літературі, особливо останніх часів, переповненій темами жорстокости і пімсти. Але великий Шевченко в своїх "Неофітах" дав нам чудову картину пророкування Неронові страшного суду:

...Прилинуть
І прилетять зо всього світу
Святії мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах і... тебе простять.

Також Ів. Франко в своїй поемі "Панські жарти" дав прегарні зразки великодушности українських селян, бувших кріпаків, в відношенні до свого недавнього жорстокого пана. Бачучи його скованим, ніхто не думає над ним тепер мститися, чи будьяк його зневажати. З уст селян не вигинається "ні жаден крик ворожий, ні згірдний сміх, ані проклін".

"...Що вже клпити,
Клясти і зв'язаного бити,
Коли й без нас побитий він?.."

Великодушну людину можна пізнати і з того, що вона ніби інстинктовно все вибирає для себе трудніші, гірші позиції, залишаючи кращі іншим, сама ж відсуваючись у тінь. Пізнати великодушну людину і з того, що вона соромиться виявляти комусь недовір'я, воліючи бути обдуреною. Ніякий гіркий досвід з одними людьми не навчить її ставитись підозріливо до інших: вони воліють самі терпіти, аніж когось дурно образити своїм підозрінням.

Великодушність — це форма вищої доброти, до якої добрі люди підносяться тільки тоді, коли мають дійсно велику душу, а жорстокі нелюди ніколи не підносяться. Тим-то автор "Історії Русов" кінця XVIII ст., описавши страшні знущання над українським народом, що їх повнили москалі за наказом царя Петра I, коли в самому Лебедині потерпіло від тортур 930 душ, писав:""

"І якщо в народі прославляється великодушністю той, хто зневажає страхіття і небезпеку, то вже немає тих титулів для тих, хто був знаряддям і учасником лебединських тиранств та звірячих лютостей, що жахають саму уяву людську" (ст. 286 - 287). Таких Лебединів було в Україні несчисленна кількість (див. БАТУРИН), — великодушність не в характері московського народу.

ВЕЛИЧАННЯ — провідна ідея кожної колядки, що полягає в бажанні накликати на дім, на родину, на хазяйство господаря багат-

ство, шану і славу на основі віри в чудодійну силу слова, що має принести те, що в ньому представлене. Проф. Потебня в своїм "Обзорі поетичних мативів колядок і щедрівок" прегарно схарактеризував цю ідею:

"Хоч деякі поетичні мотиви колядок і щедрівок, узяті з християнських легенд не мають спочатку нічого спільного з величаннями, проте й вони в значній мірі підпорядковані головній меті цих пісень, а саме величанню, піднесенню особи, до якої звернена пісня, його дому й всієї обставини до ідеальних позицій, значення світового (сюди відносяться, напр., обожествення, спорідненння або запгиязнення з божеством), до високого суспільного становища, до блеску багатства, мудрости, побожности, удатности, краси. На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блеску, могутности вимагає задоволення болай у мрії. Тим здібніше задоволити цю жагу щось настільки об'єктивне, як пісня.. Що далі в старовину, то звичайніша й сильніша віра, що слово одною своєю появою здатне творити все, що ним означене. На цій вірі засновані всі поздоровлення і прокляття. Вони й досі тримаються не самою тільки інерцією, але й вірою, так що може й тепер для багатьох сказати коневі в дорозі "здоров!", як він пирхне, це такий же важний охоронний засіб, як і те, щоб його напувати. Спеціяльно в святочних піснях єсть вказівки на таку віру. Сюди, напр., відносяться закінчення колядок: "Від цього слова бувай же здоров", де "від" стоїть у такому ж причиновому значенні, як "з" у "Будь Богу хвала з нашого слова!" (с. 58).

Тенденція величального образу не реалістична, а гіперболічна. Це так, як на весіллі, коли рід і сусіди обдаровують при поділі коровою новий дім, і "писар" символічно записує "ціпком на сволоці", помножуючи проголошені дружком дарунки і обіцянки в десятки й сотки і гуркотом свого ціпка ніби дійсно збільшуючи той дарунок. Дарує хтось овечку, писар, записуючи, каже: "отару овець", коня — писар викрикує "табун коней", карбованця — "сто карбованців" і т. д.

Укладач величання тим же способом посилає на поле господаря "сімсот косарів" і "сімсот женців", каже їм гребти копоньки, яко звіздочки, в'язати снопоньки, як дрібен дощик, збирати вози, як чорну хмару, вершати стіг так високо, щоб із нього було видно синє море і т. д. (М. Грушевський "Іст. у. літ," І. 205),

ВЕЛИЧКО САМІЙЛО (1690—1728) — козацький літописець, вихованець Київської Академії, що володів латинською, німецькою й польською мовами. Служив "канцеляристою негдись Війська Запорозького" перше при генписарі В. Кочубеї, а від 1704 до 1708 р. в Генеральній Канцелярії. Перекладав із німецької мови збірник "Космографія". Але головна його праця "Сказаніе о войнє козацкой з поляками через Зеновія Богдана Хмельницького". Охоплює вона події з 1620 до 1700 р. У передмові до цієї своєї праці пояснює він причини, що спонукали його написати цей перший систематичний виклад історії України козацьких часів:

"Проходя тогобочную іже от Корсуна і Білої Церкви Малоросійську Україну, потім на Волинь в княженіє Русскоє до Львова, Замостя, Бродів і далі странствуя, видіх многії гради і замки безлюдні і пустії, вали негдись (колись) трудами людськими аки гори і холми висипанії і тілки звірем дивіїм прибіжищем і водворенієм сущії. Мури зась, яко то в Чолганськім, в Константінові, в Бердичеві, в Збаражі, в Соколі, що тілко на шляху нам у поході військовім лучилися, видіх єдні малолюднії, другі весьма пустії, розваленії к землі прилипнувшії, зпліснялії, непотребним билієм зарослії і тілко гніздящихся в собі зміїв і розних галів і червей содержащії. Поглянувши паки, видіх пространії тогобочнії Україно - малороссійськії поля і розлогії долини, ліси і обширнії садове і краснії дуброви, ріки, стави, єзера запустілії, мхом, тростієм і непотребною лядиною зарослії. І не всує поляки, жаліючи утрати України оної тогобічної, раєм світа польського в своїх універсалах ся наречаху і провозглашаху; понеже оная пред війною Хмельницького бисть аки вторая земля обітовання, медом і молоком кипящая. Видіх же к тому на розних там місцях **много костей человічесьних, сухих і нагих,** тілко небо покров собі імущих, і рекох во умі — **кто суть сія?...**"

Дошукуючись причин страшного спустошення рідної землі, Величко використав у своїй праці багато офіційних документів та листів, до яких мав доступ, як канцеляриста. Свідома щира любов "до народа нашого Козако-Руського" і "до отчизни нашої Української" водила пером цього "истинного Малія Росії сина і слуги", як він підписував себе під передмовою, виявляючи й зворушливу побожність:

"Єсли ж що з сього труда прийде тобі (читачеві) і до вподобання, за тоє, вмісто благодарствія, ізвол мя в своїх до Господа не забувати молитвах.."

ВЕЛЛІНҐ ГОҐГАРД (1624—1659)— швед ський посол до Б. Хмельницького, якого подорож в Україну огисав член його посольства К. Я. ГІЛЬДЕБРАНДТ (1629 — 1679). Сам Веллінґ склав "Реляцію", себто доповідь про своє посольство в 1657 р., в якій ствердив, що Б. Хмельницький провадив політику, незалежну від Москви.

Посольство Веллінґа вирушило в Україну з Яс 27 грудня 1656 р. шляхом через Більці у Бесарабщині, Сороки над Дністром, Косниці, Вільшанку, Ободівку, Сумівку над Богом, Янів,

Гумань, Звенигородку, Константинів і Суботів до Чигирина — "де має двір гетьман Богдан Хмельницький".

Вісімнадцятого січня 1657 р. запросили посла на авдієнцію. Гетьман прислав по нього добре вичищеного гнідого коня, на якому було мале польське сідло, вишите золотом по боках. На ньому їхав п. посол до двору, його ж люди йшли за ним пішки. Мешкання гетьмана було замкнене знадвору брамою, як зрештою кожний шляхетський двір у цій країні..."

Після обміну чемностями і розмов, що провадилися латинською мовою, було прийняття. За стіл сіли п. гетьман, з боку від нього п. посол і шотляндський купець, що на той час теж прибув до гетьмана з листом від шведського короля. Далі сиділи ген. писар Виговський з кількома "сенаторами". "Дружина гетьмана теж присілася на хвилину біля гетьмана".

Людей посла приймали в окремій кімнаті.

На другий день гостив посла в себе ген. писар Виговський.

До формальної угоди поміж Швецією та Україною, як зазначає проф. В. Січинський, з якого книжки "Чужинці про Україну" користаю, тоді не прийшло, бо гетьман, чи старшинська рада, як знаємо з "Реляції" Веллінґа, головною умовою союзу ставили, щоб шведський король признав за українцями — "права на всю стару Україну, або Роксоланію, де була грецька віра і мова ще існує — до Висли..."

Перед від'їздом посла гетьман подарував йому білого коня, декілька соболевих шкір та торбинку грошей, де було 50 талярів — це було ніби на прохарчування в межах України. Його обслузі зволив гетьман виплатити яких 15 талярів польськими ортами (тимфами), за які вони мали купити собі чоботи.

З Чигирина їхав Веллінг через Суботів, Жаботин, Смілу, Брацлав і Чернівці і 12 лютого прибув до Озаринець — це "остачне місто в Україні, на високій горі, добре забудоване". Від цього міста їхала з послом сотня хоробрих козаків яка супроводила його "в зв'язку з небезпекою до Молдавії аж до Какачан".

ВЕРБА — улюблене дерево українських народніх пісень, в яких воно виступає з незвичайно багатою символікою. Як ідеальне дерево, воно вкрите "золотою корою" й має силу розвинути 700 квіток, себто віток, що символізують численний рід:

(А у нашого господаря) Золота верба,
А на тій вербі золота кора,
А на тій вербі рожеві квіти.
Ой то не верба — Йванкова жена.
Ой то не квіти — то Йванові діти...

Це так у колядці. А ось у весільній пісні:

Да стоїть верба не рік, не два.
Не стій, вербо, розвивайся,
Розвий собі сімсот квіток,
Сімсот квіток і чотири:
Всім боярам по квіточці.
Усім дружкам по квіточці:
Андрієчку нема квітки —
Андрієчку квітка —
— Марусенька дівка...

Символізує верба рід і в замовляннях, де сімсот коренів мають те саме значення, що й сімсот віток - квіток: "Під сонцем, під жорстоким, і під лісом, під чорним, під високим, там стоїть верба; під тією вербою сімсот коренів, а на тій вербі сімсот канатів, а на тих канатах сидить цар Хан і цариця Ханиця..."

В цьому замовлянні виступає верба й як символ предвічного всесвітнього дерева, що служить житлом для істот, які мають "силу на ввесь світ.."

Зрештою, як указував Дикарев, верба в замовляннях зустрічається далеко рідше від дуба, другого ідеального дерева української народньої творчости, , бо верба належить царству світла, сонця, а дуб — темряви, ночі.

Від символізації верби, як ідеального дерева та поетичного образу всього роду, народня символіка переходить до верби, як символу матері та замужньої жінки, як то ми вже бачили в колядці про "золоту вербу": "Ой то не верба — Йванова жена..." Ось ще один приклад, де верба — замужня жінка, та ще й зажурена:

Ой, ти вербо кудрявая, Хто тобі кудрі повив?
— Повила мені суха лоза, Бистра вода що хвилю б'є...
Кажуть люди — мій муж не п'є:
Як світає — до коршми йде,
Як смеркає — із коршми йде.

Виступає верба й як символ зажуреної дівчини. Обвислі віти віддають образ суму:

Ісхилилась верба з верха до кореня,
Схилилася Марися через стіл до матінки:
На стіл головку клонить,
Під стіл слізоньки ронить...

Складну символіку верби - дівчини знаходимо в іншій пісні:

Ой, не стій, вербо над водою,
Не пускай гилля по Дунаю.
Ой Дунай - море розливає,
І день і ніч прибуває
Та з верби корінь підмиває,
Із верху вершок усихає.
Ой, стань собі, вербо, на риночку
У хрещатому барвіночку,
У запашному васильочку...

Щоб зрозуміти цю символіку, треба пам'ятати, що стояти, чи ходити, **над водою** — значить залицятися, любити; пускати гілля — розвиватися — виходити замуж; розлив — горе; сохнути — підупадати (тут асоціяція з сухотами); ходити в барвіночку та в васильку, себто в вінку — бути дівчиною, — отже, в цій

пісні, в дуже гарній символічній формі висловлено дівчині пораду не виходити замуж бо те замужество принесе горе й хворобу, а залишатися далі в вінку дівчиною.

Зустрічається символіка верби — дівчини і без забарвлення сумом:

Стоїть верба над водою,
Розпустила гілля, —
Убирайся, дівчинонько,
Днесь твоє весілля. . .

Те саме бачимо і в приповідках:

"Дівчина — як верба: де посадиш, там прийметься", — бо дівчина, виходячи замуж, переходить в іншу годину і там звикає (Ів. Франко "Приповідки" 1.573)

Проте служить верба і символом суму взагалі:

Висока верба, висока верба
Широкий лист пускає,
Велика любов, тяжка розлука —
Серденько зниває...

Як символ суму, вербу садять на могилках: "До весняного Миколи не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте", — себто, він захворіє, помре, його поховають, а на його гробі посадять вербу, — все це символічно висловлено в двох словах! На Буковині до труни кладуть вербові прутики, на які звичайно й лягає тіло покійного (Зап. Ю. З. Отд. II, 351).

Від символізації верби, як ідеального споконвічного дерева, що на ньому перебувають надприродні істоти, український народ переходить до уявлення верби, як неба, що тримає на собі сонце

Ой, вербо, вербо, вербице,
Чого на море нависла?
Під тую вербу стежечка,
Туди ішла дівочка
Да несла золото в приполі,
Да розсипала на морі..

Потебня вказав на паралелі цієї пісні в латиських піснях, де "сонце плете віночок, сидячи на вербі..." Коли діти просять у піст скоромного, їм відповідають: "Бозя на вербу взяла", а іноді: "Бозя на небо взяла". Поширена була й приповідка "Були на масниці вареники, да в піст на вербу повтікали." (Дикарев "Твори", ст. 4).

Казали також, що дітей знаходять "на вербі" (Мат. у. е. НТШ, VIII, 32).

Іноді верба символізує не небо, що тримає на собі сонце, а саме сонце, як от у загадці: "Стоїть верба — посеред села, розпустила гілля на все Поділля".

Український нарід не міг не помітити, що верба дуже швидко росте, і використав це в своїх магічних обрядах. Так, баба, скупавши породилю, клала в воду галузки верби, мила в тій воді руки собі й поліжниці, примовляючи: "Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько" (Перв. Громадянство", Київ, 1926, I 81). На Буковині діти їли свячену вербу (себто базьки на вербі) — "щоб рости скоро, як верба" (Зап. ЮЗ. Отд., II, 348). У Галичині казали: "Щоб волосся в дівчини росло швидко треба її остріжене волосся класти в розсоху вербу" (Мат у. е. НТШ, V, 6).

Верба не дає жадного плоду. Тому вона стала символом неплідности. "Грушки на вербі" — це небувальщина, вигадка. "У нього на вербі грушки ростуть", — кажуть про людину, що оповідає неймовірні речі. Сюди ж відноситься й приповідка: "Гарбуза наїсися, на вербу подивися, то й зараз знову будеш голодний". Проте "ховатись під вербами", що дають добрий, але небезпечний захисток, значить вести розпусне життя. Тому верба робиться й символом небезпечного, чи незаконного кохання. Тому й Шевченко писав: "Не стояла б до півночі з милим під вербою.."

"Суха верба" — місце побуту нечистого, загалом — нечисте місце, бо трудно вербі — хіба з допомогою нечистого — всохнути. Тому в Галичині кажуть: "Дві речі Бог дав бідним — картоплю та вербу" — бо верба, що росте по всіх усюдах дає бідному паливо (Ів. Франко "Приповідки", I, 130). Смерть верби — втручання нечистого, тому й кажуть: "Відчепися від мене, а чепися сухої верби", — себто властиво: "Іди к чорту!" "Іди до біса!" (Франко, I, 211).

Зате свячена верба — охорона від нечистої сили. Святять її в Вербну Суботу, а потім частину бережуть у хаті, під образами на всякий випадок, а також, як писав проф. Сумцов — "від відьом"; частину ж садять на городі: "Хто посв'ячену вербу має, ним самим посадженую, той при кінці віку може на ній спастися: ото, як стануть за ним ганятися різні демони, щоб привернути його під свою власть, так він на неї влізе і силітиме, і його ніхто не може чіпнути..." (Дикарев "Посм. Писання 1903", с. 58). Дівчата на відданні, посадивши свячену вербу, дуже її пильнують: якщо верба прийметься, дівчина ще того року віддасться (Андрієвський "Звичаї і обряди". 1941, с. 32.)

По освяченні верби був звичай бити нею один одного примовляючи:

Не я б'ю, верба б'є:
За тиждень Великдень.
Не вмирай, не вмирай,
Великодня дожидай..

Биття свяченою галузкою верби, що її в Галичині та Буковині звуть "шуткою" — звичай ще дохристиянський: він мав на меті передати тому, кого б'ють, творчої розбудженої енергії та здоров'я (див. БИТИ).

Таке ж значення, всуміш із охоронним, мав й звичай бити свяченою вербою худобу коли її виганяють на св. Юра на пасовисько: "Як виганяють на Юра худобу на поле, то треба виганяти шуткою, то худоба буде гладка, як базьки на шутці."

"Золота верба" — символ любови і вдячности: "Ростуть за ним золоті верби" — кажуть в Галичині про доброзичливу людину, що залишає по собі добрі спогади (Ів. Франко "Приповідки" III, 48, 206).

ВЕРБЛЮД — "Корабель пустелі", символ терпеливости і невибагливости. Для жидів верблюд був "нечистою твариною" (III Мойсея, XI, 4), натомість магометани шанують верблюда, як одну з тварин, які Магомет визначив до раю.

У нашого Гр. Сковороди верблюд — символ "ненаситства людського", що мало погоджується з характером цієї тварини і загально прийнятою символікою невибагливости, найкращий приклад якої залишив Доменікін в фресках церкви св. Андрея делля Валле в Римі.

ВЕРБИЦЯ, ВЕРБИЧ — так зветься вербний чи квітний тиждень, себто передостанній тиждень перед Великоднем.

ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА — давня весняна гра, яку іноді називають також ЖУК, або ЖУЧОК, див. також БОРОТАР. Вербова дощечка заступає кладку, чи міст, що ним дівчина переходить символічно з дівочого життя до життя замужнього (Потебня). Потебня здогадується також, що в основі цього значення — міст — лежить ще давніше, мітологічне — значення неба, що по ньому ходить сонце. Гра ця така:

Дівчата стають у два ряди, лицем одна до одної, беруться з тою, що навпроти, за руки і творять таким чином "дощечку", по якій і пускають дівчинку — підлітка. Підлітка вибирають тому, щоб дівчина не була занадто важка, але з тексту пісень видно, що то мала б бути таки доросла дівчина. У Галичині подібні пісні співають при КРИВОМУ ТАНКУ:

Вербова дощечка, вербова дощечка,
Ходить по ній Настечка,
На всі боки леліє,
Звідки милий над'їде. . .

Потебня думає, що в цій пісні слово "леліє" вжито не випадково, бо в її двозначному змислі — світити й дивитися — воно нагадує веснянки, в яких "леліє" верба — сонце. Саме тому й співається про "вербову", а не яку іншу дощечку. (Филолог. Вестник" Варшава, 1883, I, 99-100).

ВЕРВИЦЯ, ЧОТКИ — шнурок із нанизаними більшими й меншими перлами, зернами, чи коралями, якого вживають при молитвах, відчитуючи при кожному зернятку окрему молитву. Назва "вервиця" походить від церковнослов'янського "верв", що означає шнурок із вузлами. Тому, що ті вузлики (чи пізніші зернятка) відчислювалися, постала й друга назва — чотки. Вервиця відома з перших часів християнства — властиво з II чи III ст. по Різдві. Першими почали вживати вервицю єгипетські пустельники, від них перейняли її грецькі черці, а від грецьких — наші. На давніх малюнках бачимо перших українських ченців у Києві ссвв. Антонія й Теодосія Печерських з вервицею в руках. Західні католицькі черці перейняли вервицю зі Сходу. Наш старинний Номоканон з XI в приписує в 87 правилі: "Вервиця хай має 103 вузли. На всякому вузлі хай відмовить чернець приписану молитву". Коли хто вступає в чернечий стан, одержує вервицю зі словами: "Брате, прийми духовний меч, слово Боже..." Отже, вервиця — це духовий меч черця, яким він має поборювати всі спокуси. Тим-то наші православні єпископи теж усі носять вервицю.

Т. Шевченко, змальовуючи в поемі "Чернець", образ старого козака Палія, що пішов до манастиря, згадує й за чотки:

...Перехрестився, чотки взяв
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав. . .

ВЕРГІЛІЙ ПУБЛІЙ МАРОН (70—19 до Р. Хр.) — найславніший з латинських поетів, автор "Енеїди", яку "перелицював" Ів. Котляревський на український лад, розпочавши нею відродження української літератури.

ВЕРДУМ УЛЬРІХ — німецький подорожник, що відвідав Польщу й Україну в рр. 1670 — 72. Тим часом, як поляки вразили його своєю неввічливістю, легковажністю та фальшивістю, про українців він писав:

"У рухах, як і в словах українців знаходиш багато привітности, особливо в жінок. Цьому сприяє також і українська мова, не така шорстка, як польська. Кажуть, що у Львові живуть такі гарні, ніжні і милі жінки, яких не можна знайти ні в якому іншому місці світу. Я сам зустрів одну прегарну жінку, яка, коли я хотів дещо купити в неї, відповіла на мій комплімент латинською мовою і то в незвичайно чарівний спосіб..." Віддавши належну шану естетиці українських народніх строїв, особливо дівочих із биндами та віночками, Вердум висловив також подив до тої гігієни, що її застосовують українські жінки до своїх дітей:

"В Україні миють дітей двічі на день в теплій воді до року життя. Вони занурюють їх у воду так, що тільки голови вистарчаються... Вони кажуть, що ці купелі допомагають дітям рости..."

ВЕРЕТЕНО — паличка, на яку накручується нитка в наслідок ротаційного руху, що їй надає жінка, яка пряде. Веретено походить із найдавніших часів, і його знаходять вже в Єгипті на пам'ятках фараонівської доби. Воно завжди було емблемою жіночої праці і мудро-

сти і знаходилося поміж атрибутами богині Атени.

Завдяки своєму гострому закінченню, а також слині, якою прядільниці змочують пряжу, веретено набрало значення охоронного засобу проти нечистої сили. У 1742 р. в дубенському магістраті було оскаржено Параску Янушевську за чари, що вона, прийшовши до церкви в день мучеників Макавеїв, щоб, як звичайно святити зілля, всунула в нього й веретено, перев'язане червоною стрічкою. Магістрат зажадав від неї вияснень, але Янушевська зникла з міста і на суд не з'явилася. (Антонович "Чари" с. 74).

У казках чарівне веретено викликає уколом непробудний сон.

ВЕРНЕ ЕМІЛЬ ЖАН (1789—1863) — французький маляр світової слави Для нас цікавий тим, що намалював дуже відому картину "Мазепа на коні", в якій представив легенду про те, як дикий кінь несе у степ прив'язаного на його спині Мазепу, що мав таким чином спокутувати жорстокою смертю любовну пригоду. Леґенда — як леґенда, але образ слав нозвісного маляра окутував романтичним сяйвом постать українського гетьмана і викликала зацікавлення до проблем, зв'язаних із його життям.

ВЕРНИГОРА — казковий велетень неймовірної сили, що перевертає гори. У казках він виступає разом із Вернидубом та Крутивусом (чи Верниводою) — від покручення вуса цього останнього казкового героя розступалася вода в річках: "Вернивода з водою грається: на той бік усом поверне — там сухо робиться, то на той — там сухо робиться" (Чубинський, II, 226).

Проте, і поза казками Вернигора став легендарною постаттю історичного значення, що про неї згадував і Котляревський в своїй "Перелицьованій Енеїді", де, вичисляючи забияк у пеклі, не забуває й про Вернигору: "...Тут був Вернигора Мусій".

Польські письменники, як от. Мих. Чайковський (українського походження), малювали Вернигору, як українського селянина, що ніби виступав проти гайдамаччини (1768 р.) і був ясновидцем, що провіщав будучину Польщі й України. (Між іншим передбачив незвачайно точно три розбори Польщі). Серед пророцтв про Україну треба відмітити таке :

"Господь Бог тримає Україну під своєю опікою, хоч, за незберігання Його наказів, на нарід найшла неволя панів, голод, зараза і війна... Україна зазнає ще щастя, але надійдуть для неї часи, коли стануться великі речі. **Говорив би я про них, та боюся щоб Дніпро не виступив зі своїх берегів..."**

Дослідники леґенди про Вернигору розходяться в своїх висновках: проф. Г. Мосціцкий (поляк) відзначив у 1920 р., що "ніде автентичного тексту пророцтв Вернигори немає", і що тому їх автентичність "може підлягати сумнівові", о. д-р Г. Костельник натомість уважав (стаття з 1934 р.), що Вернигора був історичною особою, про яку в українському народі на Правобережжі збереглася пам'ять, як про великого віщуна, і що він дійсно був тим великим віщуном, в роді біблійного Валаама, "яким рідко котрий нарід може похвалитися", — тільки, на жаль, пророцтва Вернигори щодо дальших подій були поперероблювані в часі між упадком Наполеона (точно передбаченим) і польським повстанням 1831 р., коли поляки Правобережжя, надіючись на скоре воскресіння Польщі (Вернигора передбачав: "Польський край повстане в давніх границях при допомозі французів і англійців", що сталося після першої світової війни) і вважаючи смішним говорити про допомогу вже побитої Франції, позаступали французів... турками!

Натомість український історик Т. Коструба, що писав перед Костельником (в 1932 р.) заперечував історичне існування Вернигори: ніякого, мовляв, Вернигори, як історичної особи не було, а був Вернигора поетичним уосібленням акції мазепинської еміграції, яку провадив у першу чергу Пилип Орлик, а потім його син Григорій, і яка знаходила живе співчуття в Україні. Не дурно ж і кличуть Вернигору іноді Орленком. На Орлика надіялися, що він прийде й врятує Україну з московського ярма. Навіть, коли Орлик помер (1742 р.) чутку про його смерть уважали за московську вигадку. Отже, легенда про Вернигору в первісному вигляді — українська леґенда, яку витворили українці на еміграції за часів Гр. Орлика (в першій половині XVIII ст.).

З цим о. д-р Г. Костельник рішуче не погоджується: "Завважуємо, що про Вернигору за писали польські автори, а не українські... Невжеж це було б можливе, коли б Вернигора був (тільки) "українською легендою" й то ще з визвольницьким, політичним кольоритом?"

ВЕРОКЛІОН -- дорогоцінний самоцвіт, про який згадується в "Ізборнику" Святослава. Він більше відомий під назвою берила. Біла барва цього самоцвіту, подібна до кольору води, що в ній відбиваються соняшні промені, зробив із верокліона - берила символ Святого Письма, яке осяює мудрість Божого Слова.

ВЕРТАТИСЯ —"Не годиться вертатися, як хто вже пустився в дорогу" (Ів. Франко "Приповідки" I, ст. 370).

Дуже поширене вірування, що ґрунтується на психологічному поміченні, що, коли людина вирушує в подорож, а щось забуває і хоче вертатися, щоб взяти забуте, виявляє тим невистачальну уважність і самоопанованість, необхідні в дорозі, де людина все повинна бу-

ти в посіданні всіх своїх сил, всієї своєї уважности.

ВЕРТЕП — староукраїнський ляльковий театр, що в свойому походженні має безперечний зв'язок із старовинною західньо - европейською МІСТЕРІЄЮ. Вертеп складається з різдвяної драми та механічно прив'язаної до неї сатирично - побутової інтермедії. Перша частина вертепу, т. зв. "свята", більш-менш стійка в своїй композиції, друга ж частина змінюється залежно від місцевих умов та, найголовніше, від здібности та дотепности вертепника. Число дійових ляльок доходило іноді до сорока. Дивлячись на вертеп, наші люди спочатку пригадували собі погоню Ірода за Христом, а потім від душі сміялися з цигана, ляха, москаля, жида, а найбільше зі свого улюбленого запорожця з його "жартами."

Микола Маркевич, що видрукував текст вертепу в 1860 р., писав у передмові:

"Первісне походження вертепу можна віднести до часів гетмана Конашевича Сагайдачного, до 1600 — 1620 рр., коли він почав відновляти Київське Братство і Академію".

Польсько - український етнограф Еразм Ізопольський подає теж близькі до цього дати — 1591 — 1639 рр. Під 1666 р. ми знаходимо вже писану згадку про вертеп у матеріялах львівського ставропігіяльного Братства. Найбільш поширилися вертепні вистави в другій половині XVIII в особливо в добу занепаду Києво - Могилянської Академії, коли число вертепників поповнялося вихованцями Академії, що йшли в нарід популяризувати серед народу українські вистави в формі лялькового театру. Така форма була найзручніша, з огляду на переслідування з боку московського уряду, щоб підтримувати в народі любов і плекання своїх колядок та ширити правду про такі, напр., історичні події, як руйнування Запорозької Січі, про що оповідає в вертепі "Запорожець."

ВЕРША — подовгастий рибальський прилад із лози. В українській народній символіці править за символ зарозумілости: "Насміялася верша болоту, коли оглянеться й сама в болоті" (Номис 7999). "Роз'їхавсь, як верша" (О. Стороженко, "Укр. оповідання, 1863, II, 27).

ВЕСЕЛКА, РАЙДУГА — символ посередництва між небом і землею. Після потопу Господь сказав Ноєві:

"Райдугу мою покладаю в хмарі, щоб вона була знаменем заповіту між мною і землею. І станеться, що, як наведу хмари понад землею, з'явиться веселка моя в хмарі. І спогадаю заповіт мій між мною і вами, і між усякою живою душею в усякому тілі: що не буде вже води потопної на погибель усякому тілу". (I Мойсея, IX, 13 — 16).

В клясичній мітології греків та римлян веселка уосіблюється в Іріді, посланниці богів, зокрема Юнони. Швидка, як вітер, на золотих крильцях, вкритих росою, грається вона її крапками проти сонця, як дорогими самоцвітами. У скандинавській мітології веселка — це міст, перекинений з неба на землю. А у нас — це рура, чи смок, що тягне в хмари воду з потоків, ставів та криниць, а разом із водою втягає часом і сторонні речі — риби, жаби, каміння, які падають потім назад на землю. Якщо веселка впирається одним кінцем не в воду, а в суходіл, то це значить, що там є якесь джерело води. Пити ж із того джерела зараз після того, як із нього пила веселка, вважалося небезпечним (Ів. Франко, Приповідки, I, с. 250). Подекуди у нас казали, що, як дійти до того кінця веселки, що впирається в воду, то осліпнеш (Ястребов, "Літопис..." III, 65). Вірування в веселку, що п'є воду, відбилося і в Т. Шевченка:

Розкажи, як за горою сонечко сідає,

Як у Дніпра веселочка воду позичає...

Іноді веселку уявляють у нас, як дорогу, що нею янголи сходять із неба черпати воду, яку потім виливають на сітку, через яку йде на землю дощ. (Драгоманов, III, ст. 97).

Як виявляє й назва веселки, була вона в нас і символом радощів, веселости, бо ж і "небо, затемнене хмарами, стає веселіше, коли з'являється райдуга" (Драгоманов, III, ст. 97). Тут мається на увазі, очевидно, ту гру барв, що робить із райдуги одне з чарівніших явищ природи. Тому й звуть її не тільки веселка, а й веселуха, чи веселиця, все з одного пня — "весел": "Ой, знати, знати, хто господиня; в неї в світлиці, як у веселиці..." (Головацький, "Пісні.." IV, 545).

В Галичині називають також веселку — дуга. Нераз, як падає дощ, діти промовляють: "Вийди, вийди дуга, випий воду на погоду" (подав О. Кузьмич).

В іконографії веселка — атрибут Божої слави, обіцянка прощення (припинення потопу) і відродження. На одній з картин В. Цимбала ми бачимо величезну веселку над Києвом, як символ минулої й будучої слави нашої столиці.

ВЕСІЛЛЯ — радісний та веселий, як указує назва, обряд подружнього єднання молодих.

До революції в Україні шлюбні церемонії українського народу складалися з цілої низки окремих сцен драматичного та релігійного характеру з певним числом персонажів, що з них кожний мав цілком ясно визначену ролю, і з хором, який цілком відповідав хорові стародавнього релігійного культу та стародавньої драми. Вивчаючи послідовний порядок українського весілля, проф. Хв. Вовк, головний його дослідник, поділив усі шлюбні дії на три головні акти — СВАТАННЯ, ЗАРУЧИНИ і ВЕ-

СІЛЛЯ. Приготування ВІНКІВ, ГИЛЬЦЯ, КОРОВАЮ, навіть саме шлюбне благословення в церкві— ВІНЧАННЯ — вважалися за акти другорядні і служили тільки підготовою до основних актів весільного свята.

ВЕСІЛЛЯ. як третій акт шлюбної драми, починається з того, що молодий, якого з цього моменту починають величати КНЯЗЕМ, набирає собі весільну ДРУЖИНУ. На особливі його запросини, збираються до його двору його товариші - парубки, і він вибирає собі з них БОЯР. Такі самі "квітки" з барвінку та червоної стрічки, що одержують від старшого дружка бояри, одержують і інші члени дружини — СВЯТИЛКИ, одна з котрих несе "меча" — стару шаблю, або дерев'яне її наподіблення, встромлене в окраєць хліба,— ПІДДРУЖИЙ, себто помічник дружка, СВАШКИ, ХОРУНЖИЙ, МУЗИКИ і — ВІЗНИК.

Підвладність (васалітет) дружини до її князя виявляються передовсім у тому, що її члени, беручи під увагу запроєктований похід, робили між собою складчину. На початку це було, мабуть, участю всіх чоловіків роду в здобуванні жінки свойому родичеві, як це бувало до останнього часу в кавказьких гірняків, а потім перетворилося в "допомогу", що її платила озброєна дружина васалів, яку скликував князь, як то ми бачили і в Зах. Европі. Після цього відбувався обряд присяги (див. БОЯРИ).

Виконавши цю церемонію, всі виходили на двір, де відбувався другий обряд, мабуть, ще давніший: мати молодого, вдягнена в вивернутий кожух та в шапці, виходила на двір, несучи в полі своєї одежі ріжне збіжжя та дрібні гроші, які вона звичайно починала збирати з дитячих років сина; їй підводили "коня", себто подавали граблі чи вила, — вона сідала на них верхи і, розкидаючи навкруги себе збіжжя, тричі об'їздила навкруги діжі, яка стояла посеред двору з хлібом, що ним благословляли молодих (див. БЛАГОСЛОВЕННЯ). Після об'їзду, старший боярин "напував" "коня", себто лив на граблі трохи води з кухлика, і віддавав його другому бояринові, а той кидав кухлик через голову так, щоб він розбився. Мати злазила з "коня", і бояри брали його і ламали на шматки, розкидаючи їх навкруги. Пісня пояснює цей обряд, як символічний акт родючости:

Ой сій, мати, овес, та на наш рід увесь,
Щоб наш овес рясен був, щоб Івашків рід
красен був...

Після цього поїзд молодого готується до виправи. Пісні, що їх при цьому співають, з'ясовують військовий характер обряду з домішкою астрального культу:

Їде хлопець до дівки,
Як місяць до зірки...
А в мого тестенька троє ворітець:
В одні ворітця місяць засвітить,
В другі ворітця сонечко зійде,
В треті ворітця молодчик в'їде:
Місяць засвітить — видненько буде,
Сонечко зійде — тепленько буде,
А хлопець в'їде — веселенько буде.
Встаньте, бояри, встаньте,
Коники посідлайте,
Самі ся убирайте,
Бо поїдемо ранком
Попід високим ганком,
Будем замки ламати,
Марусеньку доставати...

Поїзд вирушає, діставши благословення матері молодого, що "його породила, місяцем обгорнула, сонечком підперезала..." та батька, що нагадує синові небезпеку походу та радить йому не пити першого поданого напою і не говорити тестеві всієї правди.

Перед весільним походом має КОРОГВА, звичайно червона, — її бачимо в усіх слов'янських народів, за винятком москалів та поляків.

Якщо молода живе в другому селі, або в другому "кутку" того самого села, то парубки з її села, чи "кутка", робили звичайно т. зв. ПЕРЕЙМУ. себто переймали поїзд та намагалися не допустити його до хати молодої. Молодий мусів платити викуп, після чого поїзд рушав далі.

Перед хатою молодої він знаходив картину організованої оборони: ворота зачинені і забарикадовані, навкруги хлопці з піднесеними догори палицями, готові до бою. Але войовничі дії обмежувалися звичайно тим, що до носа молодого підносили палицю, обсаджену на зразок булави, реп'яхами, а часом й стріляли з рушниці, звичайно не набитої. Бояри робили спробу взяти ворота силою, але після того, як їх було відбито, розпочиналися переговори. Двоє старостів молодого діставали дозвіл перелізти через ворота в двір, де їх чекали старости молодої перед столом із хлібом. Старости сідали за стіл одні проти одних, потім обмінювалися хлібами та цілувалися і пили горілку, що її приносили старости молодого.

Потім староста молодого йшов до хати, звертався до матері молодої з проханням впустити поїзд і діставав на це згоду. Тим часом кінчалися переоправи біля воріт: оборонці діставали пляшку горілки і пускали нарешті в двір поїзд молодого.

Тут ми маємо, очевидячки, одночасні переговори, що провадяться межи двома родами. Історично перші, певно, попереджали другі, бо справа перше мусіла бути залагоджена між родинами, а потім уже між родами.

Коли поїзд входив на подвір'я, мати молодої, вдягнувши вивернутий кожух, виходила з хати і подавала молодому чарку, налиту водою з вівсом. Молодий удавав, ніби коштує частування і кидав натомість чарку позад себе через голову, а старший боярин намагався розбити її палицею на лету.

Нарешті мати молодої частувала молодого горілкою і просила всіх до хати. Молодий та його поїзд не поспішалися використати запрошення: до дверей ішла тільки одна з свах із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. На порозі її зустрічала одна з свашок молодої, теж із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. Обидві вони ставали правою ногою на поріг, зліплювали свої свічки до купи і цілувалися через поріг. Цей обряд символізував замирення й єднання двох родів.

Після того старший боярин брав намітку, загортав у неї три невеличкі хлібчики (шишки) і, разом із двома старостами входив нарешті до хати і клав намітку з шишками на стіл, заховуючи при тому глибоку мовчанку. Мати молодої брала намітку, виймала з неї шишки, клала на їх місце свої і віддавала їх із наміткою бояринові. Це все повторювалося тричі і невідмінно мовчки. Хор свашок давав пояснення цій мовчанці піснею, в якій співалося, що старости не вміють говорити, і тим нагадували про первісний екзогамічний (поза своїм родом) характер шлюбу.

У деяких місцевостях на Київщині цей обряд попереджував вихід матері назустріч молодому, і це, на думку Хв. Вовка, було б природніше.

Потім староста та два бояри клали на тарілку колач, в якому був запечений зверху перстінь молодої, і брали намітку: староста тримав тарілку з колачем, а два боярини — кінці намітки. Так вони з'являлися в хаті. Але цього разу вони вже не мовчали, а виголошували жартівливу промову, яку проте свашки висміювали, що, мовляв, старости таки не вміють говорити. Але після цього старосту і бояр "в'язали", себто перев'язували їх рушниками.

Молода, під час усіх цих церемоній сиділа НА ПОСАДІ, схилившись на стіл; голова її була вкрита наміткою, і на другій намітці на столі лежали хліб та сіль. Праворуч її сидів звичайно її старший брат та інші брати й хлопці, ближчі родичі.

Діставши рушники, старости, провадили обрядові промови про куницю та мисливців, що за нею вони полювали, тощо, які виголошувано при сватанні, і, покликаючись на те, що їх, мовляв, пов'язано, пропонували викуп.

Часом вони брали войовничий тон і, здіймаючи палиці, наступали на братів молодої, що й собі підносили тон. Але, зрештою, торг закінчувався, і брати, діставши трохи грошей та невеличкі дарунки, звільняли місце, пролазячи під столом і імітуючи втечу.

Ця втеча братів — очевидна симуляція страху, що вони колись дійсно мусіли відчувати перед родом за продаж сестри, або, краще сказавши, за те, що не перешкодили її схопленню (літописне "умикання").

Побачивши втечу братів, дівчата також виходили зза столу, щоб, мовляв, не зазнати такої самої долі, як молода.

Тоді староста вводив молодого і підводив його до молодої. Молодий скидав із неї намітку, підводив, — часто не без значного зусилля, — її голову і цілував її.

Після того, як молодий засідав поруч молодої, його рід починав давати дарунки родові молодої: Батькові звичайно борону з тіста та сукно, матері — праник та чоботи. Теща вдягала чоботи й співала:

Оце ж тії чоботи, що зять дав,
А за ції чоботи доньку взяв...

Кожник дарунок, найчастіше щось із одежі, клали на тарілку разом із весільною шишкою і, урочисто викликаючи окремо кожного з родичів молодої, давали йому дарунок, а "писар", голосно примовляючи та перебільшуючи до найвищої міри вартість дарунку (див. ВЕЛИЧАННЯ) удавав, що записував коцюбою, чи чимсь подібним, на сволоку хати.

Потім відбувалася аналогічна церемонія дарування від молодої родичам молодого.

Після цього розплітали косу молодої та покривали її голову очіпком. Вона мусіла при цьому плакати та тричі зривати з себе очіпок. Поверх очіпка зав'язували молодій намітку, а іноді й просто хустку, а іноді молодий надягав їй на голову ще й свою шапку, якої молода тоді вже не скидала.

Іноді, проте це покривання голови відбувається пізніше.

Нарешті наступає найурочистіша церемонія — внесення та роздавання КОРОВАЮ (про це окремо).

У деяких місцевостях Підляшшя, крім короваю, роздавано ще й БАЖАНТА (див.).

Потім починалася вечеря, а по скінченні вечері дівчатам нагадувано, що їм уже пора прощатися з молодою, бо вона вже не належить до їх товариства.

Починається зворушливе прощання в супроводі плачу і пісень. Дружки молодої нарешті виходять, а свашки, себто замужні жінки, що брали участь у весіллі, співали далі про те, що молода покидає своїх батьків, а бояри виносили посаг молодої та клали його на віз. Найсутнішою річчю цього посагу у бідніших була бодня, а в заможніших — скриня: в ній знаходилося все те, що молода вспіла наготовити собі до шлюбу.

Але бояри, наподібнюючи й далі умикання молодої, починали хапати й тягти на віз, що попало, місцеві ж парубки намагалися перешкодити, ховаючи батіг візника, виймаючи патички з воза, тощо.

Батько та мати молодої, востаннє благословляли її, бояри садовили її на віз та кидали їй у ноги чорну курку, що їй давала мати, а молодий обходив тричі віз, ляскаючи батогом і

іноді й вдаряючи ним злегенька молоду, примовляючи:

— Кидай батькові норови, а бери мої.

Нарешті, поїзд із піснями та музиками вирушав до хати молодого. Мати молодої власноручно виводила коні за поводи через ворота.

Биття молодої практикувалося не тільки в усіх слов'янських народів, а й у всіх індоевропейських. Воно мало символічно - магічне значення (див. БИТИ)

Деякі весільні обряди входили в похоронні обряди неодружених молодих людей, і весілля в українській пісенній символіці знаменує — смерть. Звідти ця символика перейшла й в українську поезію:

...А вночі без краю сни їй сняться,
Сни тривожні, дивні, що бувають,
Кажуть люди, тільки перед смертю.
То весілля сниться... Вся у квітах
Між дружок стоїть вона... (В. Мисик).

ВЕСНА — пора року від 21 березня до 21 червня, коли природа збуджується від зимового сну і готується до нового життя, до плідної творчости, — пора молодого кохання та парування. Від найдавніших часів прихід весни супроводився в народі ріжними обрядами, що мали сприяти тому збудженню сил природи. З поширенням християнства в Україні, духовенство намагалося викорінювати ті поганські обряди, і то тим більше, що вони припадали переважно на Великий Піст, що цілковито заперечував весняну "радість" та веселість. Тому дещо з тих давніх весняних обрядів перекинулося на великодній тиждень і заціліло тут майже виключно, як дитячі та молодечі забави, а також як поминальні свята — дні померлих. Дещо позалишилося при поодиноких святах, або збереглося в коротких формулах вітання перших весняних пташок, чи рослин, та замовлянь при тій нагоді собі здоров'я та щастя на господарстві.

Перші весняні обряди починались у нас ще задовго до справжньої календарної весни — прологом до них виступає "СТРІЧА ЗИМИ З ЛІТОМ" та їх боротьба за перемогу. Треба, думати, що ця "стріча" відбувалася перше далеко пізніше, але потім її чисто механічно, як каже проф. М. Грушевський, було зв'язано з назвою Стрітення, коли, мовляв, "зима з літом стрічається". Дещо перейшло, мабуть, на заговинні обряди, бо, при ранній Великодні, початок сирного тижня нераз сходився з Стрітенням. Подекуди весняні гри й пісні так і починалися з сирного тижня (Чубинський, "Труди..." III, 6' Мат. укр етн. НТШ, XV, ст. 29).

Властиво ж, весняний період розпочинався появою перших весняних птахів з початком березня і кінчався приблизно Благовіщенням. У ряді ріжних асоціяцій цей період відкривався святом "Обрізання голови Івана Хрестителя" 24 лютого ст. ст., яке в народній етимології стало святом "Обернення" чи "Оборотення". Проф. М. Грушевський звертав увагу, що ця дата збігалася з календарем Карла Вел., в якому "весна починається" 23 лютого ст. ст.

У цім першім періоді люди слідкували за появою вістунів весни — байбака, щуки, гоголя, журавлів, грачів, жайворонків, ремеза, ластівки, і радісно їх вітали, ворожачи та закликаючи весну.

На "Сорок мучеників" (9 березня ст. ст.) пекли з тіста пташків на честь жайворонків, що ніби того дня вилітали з вирію. Це була — жертва весні, яка в ріжних формах була відома ще недавно в нас і в інших слов'ян. Розносячи печених "жайворонків", діти співали веснянки. Головний їх мотив — закликання весни. який, проте, виступає далеко виразніше в сербів, москалів та в білорусинів, ніж у нас. Але нема сумніву, що і в нас колись закликали весну, виходячи на горбки, раннім ранком, на схід - сонця:

Весно, весно красна,
Прийди, весно красна...

З Благовіщення починається другий весняний період, що характеризується рослинними хороводами (танками). Відкриває їх КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, що символизує розбудження життьової енергії в природі. Церква припильнувала, щоб ці весняні забави перейшли на Великодній тиждень. З моментів весняної обрядовости, що перейшли на Великодній тиждень, треба згадати насамперед містерію похоронів КОСТРУБА і зв'язану з ним тему шлюбу зі старим і нелюбим, яку так широко розроблює взагалі весняний репертуар. В похоронах Коструба треба вбачати рештки давнього символічного обряду похорону зими. (Про КОСТРУБА окремо).

Потім приходить головний момент стрічі весни та її привітання, що виступає в веснянках в форми величання за принципом — те, що описується, має обов'язково прийти, збутися:

Ой весно красна, що нам принесла?
Ой винесла тепло і добре літечко,
Малим дітонькам побіганнячко,
Старим бабонькам поседіннячко,
Красним дівонькам на співаннячко,
А господарям на робітячко.
(Чубинський "Труди" III, 109)

Або ще:

Весно красна, що ти нам принесла?
Коробочку з веретільцями,
А скриночку із червінцями,
Старим дідам по кійочку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітям по яблочку,
А дівчатам по віночку,
А хлопчатам по батожочку (З Волині, за М. Грушевським, Іст. у. л. І, ст. 170).

В привітанні весни знаходимо цікавий об-

раз її доньки "паняночки", чи "мізинного чада - дитини". Маємо його то в формі заспіву:

Ой весна-весна та весняночка,
А де ж твоя донька та паняночка?

то в формі двохорової гри в ріжних варіянтах, які далеко повідходили від початкової теми, розвиваючи символіку "ВОРІТ", що розчиняються перед весною та її дитиною, або парубкам - женихам, або, нарешті й деяким історичним постатям, які чимось захопили народню увагу. Весняні пісні виявляють у значній мірі драматичну, чи діялогічну побудову, і, хоч у нас цей драматичний зародок не розвинувся, як у греків розвинувся в діонісієвих ігрищах, все ж у деяких веснянках він виступає дуже гарно і змістовно. Прикладом може служити пісня ВОРОТАР (про неї далі).

Як символи весни, що вже прийшла й розбудила природу, треба згадати ЗЕЛЕНИЙ ШУМ та весняну ПОВІНЬ.

Великодні весняні забави були початком ВУЛИЦІ (про яку далі), але подекуди Вулиця відкривалася благовіщенськими веснянками. М. Грушевський вважає, що розпочинання Вулиці з Благовіщення — старший звичай, незалежний від змінної хронології Великодня. Тому-то весняні обряди так тісно пов'язалися з паруванням молоді. Та цей сезон парування для багатьох дуже скоро кінчається: по Великодні велика частина молоді відходила на заробітки. Тому весна — розлучниця. Мотив розлуки в весняних піснях далеко старший, ніж заробітчанські походи. Він стояв у зв'язку ще з одною формою весняної діяльности — з початком сезону воєнного.

Що весна була заразом початком козацького сезону, це річ — відома:

А вже весна, а вже красна,
Із стріх вода крапле,
Молоденькому козаченькові
Мандрівочка пахне....

Або:

Й уже весна, весна, й уже красна,
Пора розтавати,
Пора нашим парубчатам
Селом мандрувати...

І в ріжних інших народів весна була часом відновленням воєнних дій. У римлян тиждень від 17 до 24 березня був присвячений воєнному переглядові, чищенню зброї, воєнним танцям саліїв.

Весна була у нас, як і в інших народів, символом молодости: "Весною сій, осінню збереш", — себто замолоду працюй, щоб на старість скористати з плодів своєї праці.

Була весна й натуральним символом радощів, веселости: на весіллі в Галичині бажали молодій: "Будь весела, як весна..." (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 23).

ВЕСНЯНКИ — обрядові пісні, що їх на Наддніпрянщині співали дівчата від Благовіщення аж до Юрія, а іноді й далі (залежно від того, яка весна — пізня, чи рання) на вигоні, або на майдані біля церкви. В Галичині, натомість, веснянки, під іменем ГАЇЛОК, чи ГАГІЛОК, співано тільки на Великодньому тижні. Зміст їх, як правило, не складний: здебільшого, це прояв радости, відчуття повноти життя. Все в них гармонізує зі збудженням природи. Найстаріші мають хоровий чи ігровий характер, (див. ВЕСНА).

ВЕЧЕРНИЦІ — ДОСВІТКИ — зібрання молоді, дівчат і парубків, осінніми та зимовими вечорами. Відбувалися вони звичайно в хаті (В Галичині подекуди кажуть ВОДЕН(Ь)КИ) оездітної вдови — "вечерничної (чи досвідчаної) матері". Дівчата приносили на ці сходини харчі, парубки — горілку, солодощі, тощо. Дівчата перше працювали, пряли, тощо, а потім, коли приходили хлопці, бавилися, співали пісень, оповідали казки, страшні, чи сумні, а то й веселі оповідання, та танцювали під музику. По вечері всі лягали спати на соломі, кожен парубок із своєю дівчиною. Удосвіта вставали, парубки відходили, а дівчата ще залишалися і працювали, — оце закінчення вечерниць й називалося властиво — ДОСВІТКИ.

М. Грушевський писав з приводу вечерниць:

"Ріжні переживання, особливо досвітчані звичаї спільного спання парубків і дівчат, не полишають ніякого сумніву в існуванні колись дуже свобідного парування нежонатої молоді... З певними ваганнями й збоченнями, викликуваними спеціяльними колонізаційними обставинами, загальна еволюція йшла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва та дівоцтва. Господарство потребувало рук, родина спішила можливо скорше ввести своїх молодших до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва і дівоцтва, і можливо скорше "скрутити" своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, яка перед тим — якто бачимо в багатьох народів — могла захвалювати, з мотивів економічних і всяких інших (напр., інтересів війни, оборони) стан свобідний, безженний, молодецький, тепер настоює на можливім обмеженні молодецької сваволі. Сходини молоді відходять на другий плян, для "отецьких синів і доньок" відшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи, — вони виступають, як кандидати супружого стану в оточенні своєї родини, в батьківськім домі... Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини... Складається й нова мораль — непорушеної дівоцької чести. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже "свій вінок", чи "свій сад" від усяких спокус для.будучого чоловіка. "Грища" та "вечірки" трактуються вже, як речі з родинною мораллю мало згідні" (М. Грушевський ."Іст. у. л. І ст. 257—58).

Звідти й приповідки:

"Ей, стережися ти тих вечерниць, як мати тебе від вогню стерегла..." (Номис ч. 12560).

Або й пересторога весільних пісень:

"Ой сядай, дівочко, на возі та покидай батькові норови: первиї норови — вечірки, другії норови — попрядки, третії норовки — ігриша: Коло тебе нагаєчка засвище.." (Чубинський "Труди.." III, 401).

М. Грушевський наводить також замітки з Слобожанщини, в яких пояснюється, чому практика вечерниць затрималася була до останніх часів, не вважаючи на боротьбу з ними:

"Багатші родини не пускають доньок на вечерниці, хоч синам і не боронять туди ходити; бідні, хоч признають, що роблять не добре, пускають доньок на вечерниці, але виправдуються тим, що, при зимовій тісноті, в хаті дівчатам нема де прясти, — вони можуть зробити більше на вечерницях, і саме ночування дорослих дітей в своїй хаті заважає. Некорисним також уважається позбавляти їх тих товариських громадських зв'язків, як товаришування на вечерницях. Нарешті, вважається несправедливим відмовляти своїм дітям тієї свободи, яку самі батьки зазнали в молодості:

— "Не вільно вже парубкам із дівчатами гуляти? По чім же вони молодість свою будуть знати?" (М. Грушевський, "Іст. у. л." 258-59).

ВЗУТТЯ — в українців за княжих часів за взуття служили або черевики ("черевії"), зроблені з одного шматка м'якої черевної шкіри тварин, або чоботи ("Сапоги") кращої шкіри з залізними підковами. По селах же і в лісах на півночі носили личаки (з лика дерев). У вищих верствах суспільства носили шиті золотом червоні й зелені чоботи з овечої чи козячої шкіри. (САП'ЯНЦІ).

Тому, що взуття (за винятком личаків) робилося по всіх усюдах із шкіри мертвої тварини, вважалося за гріх ходити взутим по святих місцях; жиди вважали за занечищення кожний дотик до мертвого тіла: "Хто доторкнеться мерця, трупа якої людини, нечистий буде сім день..." (IV Мойсея, XIX, 11). Тому й читаємо в Біблії:

"І каже (Господь Мойсеєві): "Не наближуйся сюди; іззуй обув твою з ніг твоїх, місце, бо, що на ньому стоїш, земля свята" (II Мойсея, III, 5).

Те саме читаємо ми в Біблії і в зверненні до Ісуса Навина (Йозуї):

"Рече тоді гетьман війська Господнього до Йозуя: Іззуй обув твою з ніг твоїх, бо місце, де ти стоїш, святе..." (Ісуса Навина V, 15).

У дальному розвиткові християнської символіки знаходимо ми Мойсея на саркофагах, де він згідно з наказом Божим, здіймає з себе обув. Свв. Августин і Григорій Назіянський пояснювали це зняття обуви, як "розрішення від гріхів (покійного), без чого християнин не може з'явитися перед Господом". І проф. Кондаков, пояснюючи рукопис Косьми з VI - VIII вв., в якому ми бачимо Мойсея в багатому одягу перед неопалимим кущем, каже, що Мойсей, скидаючи своє розкішне взуття, ніби складає з себе марноту земного багатства (Іст. визант. искусства" ст. 94), — але ці пояснення далеко відбігають від головної думки Біблії — про занечищення святого місця шкірою мервої тварини, з якої зроблено взуття.

У нас в давнину надавалося символічного значення розуванню чоловіка жінкою. Так, у Літописі ми читаємо, що Рогніда ,донька полоцького князя Рогволода, яка не хотіла виходити замуж за Володимира Вел., сказала батькові:

"Не хочу розути робичича (сина рабині)", — бо, як видно, в шлюбний обряд входив тоді звичай, що молода мала розувати молодого.

В Біблії згадується, що здіймання чобота було в жидів своєрідною присягою:

"А був давніше такий звичай в Ізраеля, що як викупляли або міняли, то, щоб ствердити діло, один скидав чобіт і давав другому, і це було засвідчення в Ізраеля". (Рут, IV, 7).

ВЗЯТИ НА ЩИТ — взяти якесь місто приступом. Вираз із часів князівських. Коли брали місто "на щит", вважали все дозволеним супроти його людности. Ось як наш літописець описує "взяття на щит" одного міста:

"Тоді не мало біди прийняли безневинні християни: батька відлучали від дітей, брата від брата, друга від друга свого, жінок від своїх чоловіків, доньок від матерей їх, товаришку від товаришки, неволя і туга все покрила, живі завидували мерцям, а мерці тішилися, що вони наче мученики очистили огнем своє життя; старих забирали, молодим завдавали нелюдські рани, мужів били й розтинали, жінок знечещували..." (Іпат. ст. 435).

Дикунства й жорстокости, на жаль, ніколи не бракувало на наших землях!

ВИБІЙКА — набивана тканина. "Народні вибійки робляться при помочі дерев'яних кліш із вирізаними взірцями, які, помастивши відповідною олійною фарбою, набивають на біло полотно. Цей промисл відомий у нас із найдавніших часів. У народньому побуті набійки уживаються на наволочки для подушок і перин, фартушки, мужеські штани і т. п. У свій час вибійки були поширені по всій Україні, особливо на Поділлі, на Полтавщині, Галичині, Чернігівщині, Слобожанщині і Закарпаття. На Полтавщині в кінці XIX ст. в м. Смілі займалося цим ділом 8 ремісників, крім того робили вибійки в селах Засуль і в Чернечій Слободі на Роменщині. У Галичині ця галузь виробництва (була) розповсюджена в околицях Рави Руської, Жовкви, Любачева, Яворова, Городка Ягайлонського і Львова. По містах і містечках, крім

українців, цим займалися також жиди, звичайно "друкували" на полотні, хоч самі кліші виконували переважно селяни - українці. Орнамент вибійок, особливо галицьких, делікатний і тонкий, з дрібних мотивів, де чергуються зірки, кола, точки, трикутники і т. д. На Чернігівщині вибійки ще до недавна вироблялися в с. Березному, а багато старих вибійок було по церквах Березенщини..." (В. Січинський "Нариси іст. у. пром." Львів, 1938, 76).

ВИБОРНИЙ КОЗАК — економічно незалежнний козак, що з власною зброєю виконував військову службу. За реформою російського уряду 1734 р. козацтво було поділено на виборних козаків і ПІДПОМІЧНИКІВ. До виборних козаків гетьмани звичайно зараховували і дітей духівництва.

ВИБРАНІСТЬ — уроєна вища вартість (вищість) у порівнянні з іншими людьми. "Вибраним народом" старовини був жидівський нарід, що вважав себе вищим за всі інші народи, бо почував себе в особій ласці в Єгови, що сказав Авраамові:

"І поставлю мій заповіт між мною й тобою, і потомками твоїми по тобі в їх родах про віковічний заповіт, щоб мені бути Богом тобі й потомкам твоїм по тобі. І дам тобі і потомству твойому по тобі землю, що в ній чужениця єси, всю Канаан землю на віковічну державу, і буду їх Богом..." І. Мойсея, XVII, 7-8).

Але жиди кілька разів порушували заповіт Божий, живучи в беззаконні, і тому Єгова віддав свій "вибраний нарід" у полон і рабство, а потім розсіяв по всій земній кулі, віддавши заповіджену землю іншим...

Почуваючи себе "вибраним народом" стародавні жиди поводилися з підкореними не краще, як потім у нашім столітті інший "вибраний нарід" (герренфольк) поводився з підбитими народами Сх. Европи, головно з українським, причому й колишньому "вибраному народові" від новішого "вибраного народу" діставалося найгірше...

Віра в "вибраність" часто буває фатальна,— вона дозволяє на найбільші жорстокості в відношенні до інших, "не-вибраних".

У новіші часи, на місце "вибраних народів" почали приходити "вибрані кляси". Для московського большевизму, і взагалі для соціялізму, вибрана кляса це — пролетаріят: він, як відзначив свого часу Н. Бердяєв,— "чистий від усякого первородного гріха, що ним перейнята вся буржуазна історія, вся буржуазна культура, — чистий від того гріха, що полягає в визискуванні людини людиною і кляси клясою. "Пролетаріят — ніби ембріон всього майбутнього справжнього людства, яке не знатиме визиску". Пролетаріят — це новітній колишній Ізраїль (не той, що з допомогою англійців та американців відбудував собі знову державу в Палестині, вже не як "вибраний нарід", а як нарід, що мусить тяжко змагатися за місце під сонцем). Атрибути народу, обраного від Бога, перейшли в наші часи на пролетаріят. Він мав би бути визвольником і спасителем людства, він мав би зреалізувати "рай земний", чи Царство Боже на землі.

Проте, досвід СССР виказав, що пролетаріят здатний був зруйнувати накопичені багатства великої імперії, але не здатний кого чи щось спасти, чи визволити. І от тоді ті, що проголосили були пролетаріят вибраною клясою, і витворили були міт диктатури пролетаріяту, що давав можливість винищувати, напр., в Україні мільйони селянства, все очевидніше вертаються від ідеї "вибраної кляси", від ідеї пролетаріяту, як спасителя людства, до ідеї "обраного народу", яким мав би ніби бути т. зв. "совєтський нарід", а насправді Москва, що тримає в своїх руках диктаторіяльну владу і вживає її, не зупиняючись ні перед ніякими колективними (масовими) народовбивствами, ні перед ніякими індивідуальними злочинами: "вибраним" людям все дозволено.

Християнство натомість відкинуло давню біблійну ідею "вибраности" — для християнства всі люди рівні, бо всі мають в собі несмертельну душу, і ніхто не має найменшого права ту душу від тіла відділяти, аж поки не приходить від Бога визначений час.

ВИВЕРТАННЯ ОДЕЖІ — В українському весіллі (див. Весілля) зустрічаємося кілька разів із обрядовим вивертанням одягу.

Обряд із вивернутим кожухом на весіллі можна пояснювати, як хитрощі, що символізують лукавство ворога, або заходи осторогu супроти напасників, як пережиток стародавнього шлюбу умиканням.

Але численні народи вірять також, що вивертання одежі (береться під увагу головно сорочку, або панчохи) служить охороною від зурочення (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 36). Гуцули кажуть, що для охорони від нечистого "найліпше перевернути на собі все лудіння (білизну) тим, що в середині наверх, а він тоді — щез би! — немає тоді моці й путері до чоловіка..." (Мат. у, етн, НТШ, XVIII, 99),

"Хто надіне сорочку навиворіт, — кажуть також у Галичині, — буде мав щастя, а як дитина, то не буде мати уроків.." (Ів. Франко, "Приповідки" III, 158).

ВИВІД БАБИ — Кров — велика святощ, і тому всяке пролиття крови, за народніми віруваннями, навіть у найкращому намірі допомогти народитися новій людині, вимагає очищення. Тому й баба-повитуха, після народин дитини, робиться нечистою і потребує спеціяльного акту очищення: акт цей називається — ВИВІД БАБИ, — його доконує священик, звичайно, коли приносять дитину до хреста. Опис "виво-

ду баби" на Гуцульщині наведено в Мат. у етн. НТШ, XVIII, ст. 108.

ВИВІД МОЛОДОЇ. — Після шлюбної ночі, в понеділок рано, молоду звичайно провадили урочисто до церкви. Дружко та піддружий, діставши від старости благословення, наказували боярам взяти весільну корогву та йти наперед. Самі вони йшли за ними, несучи збанок із пивом, або пляшку горілки, а також обрядовий хліб священикові. Далі йшли у парі молоді (подекуди молоду вів дружко за хустку, іноді замість хустки служив червоний пояс (Кієвс. Стар. 1898, VI, 81), за ними замужні жінки — свахи, а позаду всіх — музики.

Ідучи, співали пісень, вихваляючи дівоцтво молодої та славлячи обряд, що мав бути доконаний:

Ми до церкви йдемо,
Подарунки несемо:
Жито-пшеницю на щастя всієї родини.

Біля церкви спинялися, і дружко з піддружим ішли до священика та просили його доконати обряд виводу. Священик ішов до церкви. У притворі читав над молодою, що ставала навколішки, молитву "На розрішення вінців в ось-мий день...", а потім брав молодих за руку та вводив до середини церкви. Там він читав молитву покривання голови і покривав молоду поверх намітки білим серпанком. (Хв. Вовк "Студії.." с. 307).

Звичай Виводу дуже давній, але в старих українських требниках не було молитви "на розрішення.." Замість неї була "Молитва первобрачній невісті, хотящей ввестися в церкву і прийняти благословення первому покровенню голови..." Ця молитва словами "ввестися в церкву" і дала назву обрядові.

Звичай покривання голови молодої дав початок звичаєві покривання голови хусткою, що відбувається звичайно на весіллі при відповідних співах. У грецькій і московській Церкві обряду покривання голову не було, а в українській він виник під впливом католицької Церкви, де також існує обряд Виводу (К. Стар. 1898, VI, с. 81-82).

Вертаються додому всі в тому самому порядкові, проголошуючи в піснях, що вони були у Господа Бога, молилися Богу, св. П'ятниці та св. Понеділкові..

У деяких місцевостях, де не було близько церкви, обряд Виводу виконували біля криниці: молодих ставили перед криницею і покривали їм голови рушником. Не скидаючи рушника, молоді мусіли вмитися, потім утертися тим самим рушником. Потім верталися додому (Чубинський "Труди..." IV, 591-92).

ВИВІД ПОЛІЖНИЦІ. — Як молода після шлюбної ночі, так і породиля після родива, що супроводиться пролиттям крови, за віруваннями народів мало не всього світу, робиться "нечистою" та вимагає обрядового очищення. Воно відбувається в двох обрядах — у ЗЛИВКАХ, які доконує баба в хаті, а потім в церковних ВИВОДИНАХ.

ВИВОДИНИ в українців, як і у жидів, єгиптян, греків та багатьох інших народів відбувалися на сороковий день після родива.

Яке велике значення надавали у нас церковним Виводинам, видно з забобонного вірування, поширеного на Гуцульщині, що коли покритка, невиведена по дитині в церкві, перейде через чийсь город, то земля на ньому сім літ не родитиме. (Мат. у. етн. НТШ, XI, 5).

ВИВІРКА - БІЛКА — гарна лісова звіринка символ звинної, веселої, роботящої дівчини: "Дівча, як вивірка" (Франко, I, 577).

ВИГОВСЬКИЙ ДАНИЛО — бихівський полковник, зять Б. Хмельницького, одружений з його донькою Оленою. У 1655 р. добував Люблин. У 1659 р. намагався вигнати московську залогу з Києва, але попав у полон і був закатований під Калугою. Був братом гетьмана Івана.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН — гетьман України (1657 - 1659), перед тим найближчий співробітник гетьмана Богдана, його міністер зак. справ. Походив із м. Гоголева на Київщині, що належало його батькові Остапові. Вчився в Київо - Могилянській Академії. У бою під Жовтими Водами 1648 р. був ранений і попав у татарський полон (належав до польського війська як намісник луцького старости), але Б. Хмельницький його викупив із полону і зробив генеральним писарем, на якому посту він виявив блискучі дипломатичні здібності. По смерті Б. Хмельницького був 25. X. 1657 вибраний в Корсуні на гетьмана, замість Юрася Хмельниченка. В літку 1658 р. розгромив він війська запорозького кошового Я. Барабаша та полтавського полковника М. Пушкаря, що, спираючись на Москву, підняли проти нього повстання, поширюючи поголоски, ніби Ів. Виговський хоче віддати Україну полякам. Московські агенти, серед яких визначалися деякі серед духовенства вели пропаганду за обмеженням влади і прав гетьмана, за встановленням по всіх українських містах московських залог, тощо. Царський уряд зі свого боку домагався, щоб московських воєводів і залоги було допущено, крім Києва, де вони вже були, також до Чернігова, Ніжина, Переяслава та інших міст; щоб вони мали змогу побудувати там замки, щоб людність, осіла при тих замках, підлягала воєвідському (московському) судові; щоб доходи з подимного й аренд по містах ішли на удержання московського війська. Цар жадав також, щоб гетьман у своїх письмах до нього називав себе не "вільним підданним", а "вірним підданим". Щоб вимогти ці уступки було вислано в Україну й московське військо під

проводом кн. Гр. Ромодановського, який підтримував відверто повстання Пушкаря та нищив прихильників Виговського. Проте, перемога Виговського над Пушкарем під Полтавою примусила Ромодановського відступити з України на московську територію, а другий воєвода — Шереметьєв замкнувся в Київській фортеці.

З огляду на явно ворожі дії Москви, Виговський видав до українського народу і до сусідніх держав універсал:

"Ми, все військо запорізьке, заявляємо й свідчимо перед Богом і усім світом цією нашою невинною й чистою маніфестацією, що великі війни, ведені з Польщею, не мали іншої мети, як оборону святої Церкви і прадідівської свободи, якої любов'ю ми держимося. Приватні наші справи в порівнянні до публічних і Божих держали ми завсіди далеко .. І для того союзів, уложених із татарами, з королевою шведською, а потім із найяснішим королем Ґуставом, ми завсіди дотримували, заховували ненарушеними і додержували їм усе вірности. Навіть Польщі не дали ми ніколи причини нарушити пакти; усім дотримували ми свято вірности, умов і союзів. І не з інших причин прийняли ми протекторат велик. князя московського, як щоб нашу свободу добуту з Божою поміччю і проливом крови освячену, могти заховати, а по смерті передати нашим нащадкам..."

"Та цар і Москва завели надії України, не давали їй помочі проти її ворогів, побудували твердиню в Києві, щоб удержати в ярмі українців; царські воєводи відмовляли гетьманові почестей, піддержували бунти, нищили країну:

"Оттака то зрада підступної Москви слідна у всім: вона готовить нам ярмо — насамперед домашньою громадянською війною, себто нашою власною зброєю, без ніякої нашої вини. Все те ми виявили для нашої невинности, а тепер примушені підняти законну оборону та удатися до сусідів з проханням про поміч для своєї свободи. Не в нас лежить причина цеї війни, що розгорілася..."

Шукаючи союзників проти Москви, Виговський ще 16. X. 1657 р. підписав давно підготовлений союз із Швецією. Виговський домагався "признати й оголосити запорозьке військо з підвладними йому провінціями за вільний і нікому не підданий нарід". Це й було осягнено. Союз був оборонний, але він мало що міг дати Україні, бо Швеція була вже тоді надто ослаблена. Тоді ж Виговський відновив і союз із Кримом, що був зірваний з 1754 р. Але головна турбота Виговського була — забезпечення кордонів України з заходу, від Польщі, яка, теж оточена зі всіх сторін ворогами, потребувала також миру бодай на одному фронті з Україною. Що польські політики розуміли тоді потребу порозумітися з Україною, видно з тогочасного польського засвідчення:

"Що згода з козаками досі не сталася, — писав один польський політик, — то таки в тім не їх вина, але наша, бо ми їх трактували, не як людей. І за це покарав нас Бог, виявивши їх невинність, і в очах наших і чужих показав Бог, що вони такі ж люди, як і інші, і покарав нашу гордість, і ми, як думаю, покутуємо більше, ніж вони... І ми мусіли впасти, бо вони боролися за свободу, а ми за безмежне панування... Справді треба їх признати за націю, а не за партію, даймо їм уже спокій і ніяким штучним та неприродним способом не викликуймо інтриг і не розбиваймо їх. Нехай буде з ними така унія, як литовська; нехай один нарід над другим немає ніяких окремих прав, бо тільки через законно унормовані відносини держаться держави, а через вивищення одного народу над другим приходить розлад..."

16 вересня 1658 р. на раді під Гадячем підписано основні точки українсько - польської умови. Цю Гадяцьку умову складувано надто спішно, бо гетьмана тисла необхідність мати якнайскорше вільну руку для боротьби з Москвою, і багато було в ньому непродуманого. Так, тим часом як ідеалом гетьмана було — об'єднання всіх українських земель в одній незалежній суверенній державі аж до Висли і аж границь Прусії (в переговорах із Швецією), Гадяцька умова витворювала тільки єдність Київського Брацлавського та Чернігівського воєвідств у складі литовсько - польської держави з широкою автономією. Натомість західньо - українські землі, себто воєвідства волинське, подільське, руське і белзьке, а також пинський і мстиславський повіти залишалися поза гетьманською владою.

Правда, Гадяцькою умовою привернено було всі права православної віри, не тільки на Наддніпрянщині ,що мала бути під владою гетьмана, але всюди— "як далеко мова українського народу сягає". Уніятська Церква лишалася, але не вільно було її поширювати на нові місця. Київська академія діставала такі права, як краківська, та ще другу академію мало бути створено в іншому місті. У місці осідку академій не могли існувати польські школи.

Але головні ідеї української державности в Гадяцькій умові не були здійснені — Україна діставала тільки автономію, а не державну рівноправність з Польщею й Литвою, як того домагалися українські представники з доручення Виговського (ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ), і ця автономія простягалася тільки на Наддніпрянщину, а не на всі українські землі. Московські аґенти отримували добрі козирі в їх пропаґанді, що, мовляв, "Виговський продався полякам".

Тим часом війна з Москвою почалася спершу дуже успішно. 8. VII. 1659 р. Виговський цілковито розгромив і знищив московське військо кн. Трубецького під КОНОТОПОМ. "Цвіт

московської кінноти, — писав московський історик Соловйов,— що довершив щасливі походи 1654-55 рр., згинув за один день... У жалібному вбранні вийшов Олексій Михайлович до народу. Тривога впала на Москву... Царське місто затремтіло, злякавшись за себе: У серпні, на наказ царя, люди всіх чинів поспішали на земляні роботи для зміцнення укріплень Москви. Сам цар із боярами часто бував при роботах..."

Але українська голота не дала гетьманові використати свою велику перемогу. Полковник Ів. Безпалий, за підмовою московських воєвод, підняв нове повстання проти Виговського. Він вислав заклик до запорожців підняти боротьбу проти гетьмана, що "іде з поляками", та проти його союзників, татар. Кошовий Ів. Сірко несподівано напав на кочовище ногайських татар і згодом рушив із своїми січовиками на Чигирин. Напад Сірка викликав велике обурення серед татар, що були при війську Виговського, — більша їх частина залишила козацький табор і вернулася додому, грабуючи подорозі українські оселі. Почалася жорстока громадянська війна. Безпалий і його прихильники почали займати лівобережні полки. "Одно містечко воює проти другого, син проти батька; страшне тут твориться вавилонське замішання," — писав очевидець. Трубецький знову зібрав свої сили і вирушив на Лівобережжя, яке стало йому легкою здобиччю. Виговський скликав тоді козацьку раду під Германівкою (біля Білої Церкви), 21. IX. 1659 р., намагаючись виказати користі Гадяцької умови. Але на раді опозиція взяла гору, і гетьман мусів залишити раду під охороною наємного війська. У жовтні 1659 р. Виговський побачив себе примушеним зректися гетьманства. Від польського короля він дістав уряд київського воєводи і зв'язану з ним гідність сенатора. В цій своїй гідності він рішуче боронив інтереси України під Польщею і тим викликав серед поляків підозрення, що хоче знову взяти булаву в свої руки. Коли 1664 р. на Правобережжі піднялося повстання проти Польщі, польський полк. С. Маховський схопив Виговського і, не зважаючи на те, що він був воєводою і сенатором, засудив на смерть. Виговського розстріляно 19 березня 1664 р в Корсуні. Його тіло перевезла його вдова до Галичини і поховала в Манявському Скиті.

Був він членом Львівського Братства (з 1662 р.) і виступав гарячим оборонцем українського православного населення.

ВИДЕЛКА — прилад до їдження страв. Давні люди брали страви пальцями. Навіть такі цивілізовані народи давнини, як єгиптяни, греки та римляни не вживали виделок. Перша відома нам виделка в її звичному нам призначенні з'явилася в Венеції в XI ст.: її почала вживати жінка дожа Доменіка Сільвія, бувша грецька принцеса, яка "підносила страви до вуст з допомогою маленької двозубої золотої виделки." Ця новина викликала великий скандал: венеційцям здалося, що вони знайшлися перед зразком перебільшеної карикатурної витончености, що означала занепад моралі й прийнятих звичаїв. Доґареса своєю виделкою почала викликати навіть напади духовенства з катедри, яке закликало на новаторку гнів Божий. І коли вона пізніше дійсно захворіла на "жахливу хворобу" (?), св. Бонавентура ні на хвилину не завагався проголосити, що то була "кара Божа".

Вжиток виделки почав ширитися в XIV ст. Так, в 1328 р. в інвентарі угорської королеви знаходилося 30 ложок і одна золота виделка. В 1379 р. герцоґиня Турська мала 9 тузинів срібних ложок і дві виделки позолоченого срібла. Пієр Ґавестрі, фаворит англійського короля Едуарда II (1307 — 1327), мав 69 срібних ложок і тільки три виделки, та й ті служили, — "щоб їсти грушки". Отже, в XIV ст. найелеґантніші двори Зах. Европи вже починали вживати виделки, але тільки для якихось особливих страв у виняткових випадках. Всі ж інші продовжували брати страви "трьома пучками".

У широкий вжиток входить виделка у Франції з часів короля Генріха III (1574 — 1589), що в 1572 р. був польським королем. Вертаючись із Польщі до Франції через Венецію, де йому було влаштовано пишний бенкет, Генріх завважив незвичайне приладдя, якого доцільність відразу оцінив. Проте,, хоч виделки й було запроваджено тоді при французькому дворі, їх ужиток не зразу поширився в вищому суспільстві, не кажучи вже про нижче. Треба дійти аж часів Людовіка XIV (1643 — 1715), щоб знайти в правилах добрих манер допоручення вживати виделки.

Проте, коли звичай вживати виделки поширився, виявилися несподівані прикрі наслідки: звичка тримати руки чистими, шоб брати ними їжу, незвичайно занепала, і тогочасні документи приносять численні свідоцтва застрашливої неохайности найвищих осіб суспільства, які, користуючись виделкою не вважали більш потрібним часто мити руки...

В Україні виделки з'явилися теж, очевидячки, досить пізно. Серед маси столового срібла, яке залишилося після кн. Константина Острозького, знаходилося щось "250 ложок — золочених і білих, між ними 12 золотистих "волоської роботи", а є й "козацької", — і тільки 12 виделок. (М. Грушевський, "Іст У.-Руси" V, ст. 395).

ВИДОК — свідок. В кодексі законів України князівської держави, що носить назву "Руської Правди" для свідків вживається двох назв — "видоки" й "ПОСЛУХИ". Видоки були свідками, що бачили на власні очі обставини злочину, або брали участь у слідстві... У звичайних справах вистачало свідоцтва двох ви-

локів. Тільки в процесах проти чужинців вимагалося їх більше ("повне число", але скільки саме — не знати). Видоки, як і взагалі свідки, мусіли бути свобідними людьми. (М. Грушевський, "Іст. У.-Руси" III, ст. 246).

ВИДРА РІЧКОВА, ВИДНИХА — цінний хутровий ссавець, в Україні майже винищений. В давнину передню частину цієї звірини їли, як м'ясо, в скоромні дні, а задню частину, як рибу, в пісні дні. І ще досі католицька Церква дозволяє їсти видру в посні дні. (Ронкетті "Діціонаріо Ілюстрато деї Сімболі" ст. 576).

Перші християни оповідали, що видра, вимастившись болотом і зробивши собі таким чином ніби оборонний панцер, кинулася відважно в жахливі щелепи крокодиля і виїла йому середину. Так і Спаситель світу, прийнявши образ людини, зійшов у пекло і вихопив із нього душі грішників. (Каїро "Діціонаріо раджонато деі сімболі" 79).

ВИДУБИЦЬКИЙ МИХАЙЛІВСЬКИЙ МАНАСТИР, — чоловічий манастир, який побудував кн. Всеволод Ярославич (†1693) над Дніпром,. на 2 кілом. від Києво - Печерської Лаври, в тому місці, де, за літописним переказом, прибило було до берега ідол Перуна, що його з наказу кн. Володимира Вел. було скинено в річку. Назва манастиря постала з того, що, коли ідол Перуна скинуто в Дніпро, люди бігли берегом за Перуном і кричали: "Видибай, Боже, видибай!" Перша літописна вістка про цей манастир походить із 1070 р. В 1088 р збудовано головну церкву св. Михаїла Тут ігумен цього манастиря о. Сильвестер переробляв славнозвісну "Повість Временних Літ" — наш дорогоцінний літопис У 1696 р. збудовано тут ще й соборну церкву св. Юрія, іконостас, якої належав до найкращих зразків барокка. У 1937 р. московські вандали цей манастир поруйнували, а церкви перетворено в військові склади.

ВИЖ — судовий пристав при КОПНИХ СУДАХ в Україні XV — XVI вв. Їх уживано також для "облукцій - оглядин на місці. За свою службу вижі одержували ВИЖЕВАНЕ — судовий податок. Свідоцтво вижа було важливіше від свідоцтва звичайного свідка. Виж був присутній при виконанні судового вироку.

ВИЗИСК — паразитарне використовування праці інших. Визиск людиною праці тварин не викликає обурення, натомість визиск людини людиною, що видавався в давні часи історії людства теж природним з боку сильнішого, в новіших часах викликав величезний суспільний і політичний рух, що розвинувся двома течіями — течією християнства та течією соціялізму або марксизму.

У християнстві кожна людина — брат у Христі, якого, як ближнього, треба любити і якому треба допомагати в його труднощах, а ніяк не визискувати. Завдяки християнству й його ідеям, що відбилися на загальному зм'якченні звичаїв, знищено було стародавнє рабство, скасоване кріпацтво, і поволі шириться все більше переконання, що людина, себто її духовий розвиток, може бути тільки ціллю, а ніколи не засобом до будьякої іншої цілі, а вже найменше — до своєкорисного збагачення. На цьому шляху християнство вже багато зробило, хоча й багато ще залишається зробити, бо, коли б можна було цілковито знищити визиск одною людиною іншої, це означало б, що люди стали янголами, і що на землі настало Царство Боже. Але християнство не вірить у Царство Боже на землі і намагається тільки по можливості до нього наблизитися, творячи Царство Боже, шляхом любов'ю до ближнього, в душі кожного, хто має спокійне сумління похристиянськи сповненого обов'язку.

Марксизм, натомість, особливо в його ленінсько - сталінському застосованні.запевняв, що він може витворити земний рай на землі, винищивши силою ріжні кляси суспільства. Що з того вийшло, про це ми вже писали під гаслами БЕЗКЛЯСОВЕ СУСПІЛЬСТВО та БЮРОКРАТІЯ. Так, як советська держава, себто купка людей, що захопила владу й тримає її терором, визискує інших людей, їй підвладних, могли ми спостерігати тільки в до-християнські часи, в деспотичних державах Сходу з їх рабською системою, що, на трупах мільйонів людських істот, творила єгипетські піраміди.

Не можна при цій нагоді не згадати й того безжального колоніяльного - економічного визиску, що його та ж ленінсько - сталінська Москва, наслідуючи вірно визискувальну політику Петра І та інших царів, застосувала на Україні.

Щодо визиску України Москвою за Петра І і пізніше до большевиків, написали свого часу цінні праці советські ж такі вчені (але українці) Оглоблин ("Очерки історії укр. фабр. мануфактури в Гетьманщине") та Слабченко ("Организація хозяйства Україны"), які ствердили, що "політика Петра стреміла до знищення української торгівлі з закордоном на користь московської; до знищення української промисловости — скляної, салітряної, поташової, смолчугової, тощо; до обернення України в колонію — ринок для промислу московського — шляхом ріжних тарифів, заборон довозу або вивозу, мит, або просто перенесенням українських фабрик в Московщину і тп. Безпардонне економічне плюндрування України дало в той час привід полк. Лесницькому висловитися, що скоро "московитяни пустять українців ходити в лаптях та рогожі". (ЛНВісник, 1929, VII — VIII, 675).

Сам Сталін на з'їзді народів Дагестану 13. XI. 1920 признав був:

"В минулому Росія була Росією царів та катів. Росія жила тим, що визискувала народи. Уряд Росії жив силами народів, які він гнобив."

Тоді він із звичайним йому нахабством і безсоромністю заявив:

" Ці часи пішли в минуле, і вони вже ніколи не повернуться..."

Але ми знаємо, що вони повернулися, і то далеко в гіршому вигляді. В 1956 р., як виходить із цифр, що подав Н. Т. Кальченко на засіданні Верховної Ради СССР, вклад України природними багатствами і плодами своєї землі в народне господарство всього СССР дорівнював майже половині вкладу всього СССР, натомість одержувала вона з того у власне господарство мізерні крохи. Так, на 1957 р. Верховна Рада СССР, заслухавши вищезгадані цифри Кальченка, ухвалила Бюджети:
всього СССР — на 423.108.282.000 рублів; союзних республік: 194.047.685.000 р. А поміж ними союзними республіками: Російська РФСР — 104.000.0000.000, Українська РСР — 43.000.000.000.

Хіба з цих цифр не ясно кожному, як жахливо Москва визискує Україну?

"Наш Клич" писав 14. III. 1957 р. в передовиці:

"В економічній ділянці Москва (за її висловами) "з'єднала всі ресурси — засоби виробництва" — насправді ж сконфіскувала в українського народу все, що було його власністю. Створення колективізації в сільському господарстві не тільки не поліпшило соціяльного стану українського селянства, але ще незрівняно той попередньо важкий стан погіршило. При кінці 1956 р. О. Кириченко в своїй (офіційній) промові твердив, що є такі колективи, де селянин за робочий день дістає 500 гр. зерна і 3 карбованці; що є такі колективи, де впродовж років не вичисляють селянам їхніх робочих днів, а тим самим їм **не платять**... Більше страшного соціяльного визиску наше селянство ніколи не переживало, якщо виключити голод 1922 р., коли Москва всеціло була ограбила Україну... Поширення, чи збільшення індустрії в Україні також не принесло ніякого соціяльного поліпшення робітництву. Збільшення індустрії в Україні при незбільшеній кількості населення, мало б привести до збільшення добробуту, коли б не злочинна конфіската на користь Москви всіх природних багатств України. Вся українська індустрія працює на користь Московської імперії... Українськими природними багатствами і українською робочою силою поліпшується в першу чергу соціяльний стан москалів. . . ."

ВИЇЗД ЗДОМУ. — Кожний виїзд здому в давніх часах був — задля загальної непевности доріг — далеко небезпечніший, ніж тепер, і тому супроводився низкою обрядів, що мали на меті забезпечити добру подорож та щасливий її кінець.

Виїзна церемонія звичайно починалася, — як завважила п. К. Грушевська ("Перв Громадянство" Київ, 1926, I, с. 30-31) загодя, всякими аскетичними вправами, що мали на меті привести в рівновагу внутрішню силу подорожнього, — його "ману", кажучи мелянезійським виразом. У примітивних народів ці приготування дуже складні: за день, а то й за кілька днів перед виїздом чоловік зовсім відлучається від жінки. Північно- американські індіяни перед походом фарбувалися, робили обрядові купелі, співали магічні пісні та танцювали воєнні танки. У нас із підготовчих звичаїв відомі — піст, причастя, прощання з знайомими, сусідами та ріднею. На Звенигородщині, напр., перед виїздом на заробітки обов'язково говіли, а виходячи з хати, прощалися:

— Простіть мене?

— Бог простить!

Поліщуки ж ішли перед виїздом до церкви і молилися Богу — "щоб був гарний виїзд..." В іншім куті Полісся постили понеділок — "щоб добра дорога була, якщо на парохол, то великий страх мали, тоді й сповідалися". На Коростенщині перед виїздом "евангеліє наймали, щоб читали їм над головою..."

Причастя перед важливою дорогою було також дуже поширене, — стверджує К. Грушевська (ст. 23).

На волинському Поліссі поручали на дорогу:

"З батьком і матір'ю помирись, якщо у сторні, і проси благословення.."

У півн. Кам'янеччині заробітчани, коли не мали рідних батьків, брали благословення від хрещених. Також сповідалися перед виїздом і часом правили молобень св. Миколі та св. Пантелеймонові. (ст. 22).

Миритися та прощатися треба було не тільки з родичами, але й з сусідами та знайомими. Так, на Волинському Поліссі перед виїздом "прощалися з знайомими"; коли йшли в салдати, теж ходили до сусідів на прощання і мирилися, якщо були з ким посварені. То і в рекрутських піснях співається:

— Прощавайте, сусідоньки, може з ким
сварився...
— Та хоч сварився, не сварився, аби
попростився.. "
(Чубинський, "Труди.." V. 968, 994).

Або, як співають у Галичині:

Виїжджає з того села хлопець моло-
денький,
Виїжджає за ворота з коня похилився:
— Вибачай мі, громадонько, може з ким
сварився.
(Головацький, Пісні, IV, 99)

На Полтавщині, як рекрутів проводжали, то "...і молебствіє, і говіють вони в церкві і

прощається він із усіма, з усіма цілується, і тоді випроваджають за село гуртом. Він перехреститься. уклониться на всі чотири сторони, і буває так, що він поїде не зараз, а вночі, то все одно це зроблять — **треба одбути**. і він тоді верта(ється), і товпа верта до села... (К. Грушевська. ст. 23).

У думі про Пригоду на Морі Олекси Поповича головний його гріх, що однозгідно повторюється в усіх варіянтах думи, полягав властиво в тому, що він

"... Не добре починав:
З отцем і матір'ю прошенія не мав,
Старшого брата за брата не мав,
Старшую сестру збарзе зневажав,
Ой у груди стременом одпихав...
Либонь мене, козаки, панове-молодці,
Найбільше той гріх спіткав..."

А це й викликало бурю на морі.

Успіх подорожі, за давніми віруваннями, залежав і від того, як ставилися до подорожнього ті, що залишалися дома. Вони залишалися з ним ніби в якомусь містичному зв'язку і з того випливало, як важно було не залишати позад себе поганих спогадів і не сваритися перед виїздом. На Таранщині казали:

"Коли проклинають подорожнього то йому все невдача.." (К. Грушевська, ст. 28).

У вищезгаданій рекрутській пісні новобранець прощається:

— Не споминайте лихим словом.
Щоб я не журився;
А споминайте добрим словом,
Щоб я веселився...

На всій українській території вважається дуже добрим знаком, коли подорожнього "перейдуть вповні". себто, з повними відрами. Велика прихильність тих, хто проводжає, може дійти до того, щоб завчасу приготовити повне відро, щоб перейти дорогу подорожньому

Тим-то у Шевченка, в поемі "Великий Льох" одна українська душа тяжко карається, і її до раю не пускають, за те, що вона за життя перейшла вповні гетьмана Богдана, коли він їхав підписувати Переяславську умову злуки з Москвою, ніби таким чином бажаючи йому успіху в його тому згубному для України задумі.

У півн. Африці тому, хто від'їжджає, виливають відро води під коня. Хто зна, чи не було й у нас чогось подібного. Не дурно у пісні співається:

Покропіть мі доріженьку
Щоб ся не курила.
Розбивайте тугу милій,
Щоб ся не журила.

На Полтавщині та на Поділлі кидали за подорожнім сіно. (К. Грушевська. с. 31) На Звенигородщині перед виходом із хати били старий **посуд — на щастя в дорозі. Цей звичай нагадує інший звичай розлуки — виніс мерця з хати**: при цій нагоді також били посуд. Били посуд і в весільному обряді — при від'їзді молодого по молоду, а також (можливо задля дотримання паралелізму з першим випадком) при його приїзді до двору молодої та зустрічі з майбутньою тещею (див. ГОРЩИК).

На волинському Поліссі, коли подорожній виходить із хати, хтось із старших у хаті ставить ногу на поріг, і подорожній переступав через неї. Цей момент входить і до весільного місцевого обряду.

Звертається велику увагу на ріжні "знаки" — прикмети. При поганих "знаках" воліли не виїздити. Якщо снилася каламутна вода, або болото, то в дорозі могла приключитися хвороба. — краще не їхати. Щоб не було хвороби, треба переждати 9 днів.

Так само вважали, в котрий день виїздити. Уникали виїздити в понеділок — "тяжкий день". Можна думати, що колись вояки - подорожники уникали й середи. Бодай в пісні про Авраменка співається:

Ай, не їдь синку, та не їдь Климку,
У велику дорогу!
Пережди, синку, цей день середу...

Перед виїздом треба було звичайно сідати. Цей звичай дотримався до наших днів.

ВИКОТЦА — несумлінна, жадна на гроші людина, продукт кріпацької доби XVIII ст. на Правобережній Україні, що за певну винагороду вишукувала й виваблювала з чужих сел селян, здатних до роботи на порожніх ще панських землях. Займалися цією небезпечною й непочесною справою бідні шляхтичі та жиди. Шляхтич приїздив до якогось села верхи, ніби відшукуючи свого селянина - втікача; жид протискався до корчми, ніби скуповуючи якийсь крам, вовну, абощо. Переходячи від хати до хати, викотца умовляв селян залишити їхню оселю, обіцюючи їм в іншому місці рай земний. Вже сама думка, що почнеться на новому місці новий термін "свободи", була спокуслива. Якщо викотца доходив свого, умовлялися, як довершити небезпечну справу. Селянинові треба було дати час, щоб зліквідувати попереднє господарство. У призначений час викотца з'являвся з підводами, забирав охочих і, дуже обережно, далекими дорогами, привозив їх на місце призначення. Заняття викотци було, без сумніву, прибуткове, — за одну родину, перевезену з Гусятина до Ходоркова, якийсь шляхтич уплатив 120 золотих; за другу, вивезену з Брацлава під Бердичів — 70. Кількість дітей значно впливала на висоту винагороди. Але зате й тяжко приходилося викотці, якщо він попадав у руки власника вкрадених душ — до суда звичайно не доходило, власник волів вирішувати справу власноруч: добре ще, якщо викотцу тільки били, а то могли й повісити. (О. Єфименкова "Южная Русь" І, ст. 11-12).

ВИКУП МОЛОДОЇ — залишок весільного обряду при помочі купна.

Про полян у літописі сказано, що вони, в відміну від радимичів, в'ятичів та сіверян, що умикали собі дівчат за їхньою згодою, та в відміну від деревлян, що викрадали собі дівчат просто силою, миром приводили собі молоду, а другого дня давали за неї викуп.:

"Не хожаху жених по невісту, но провожаху вечор, а заутра приношаху что на ней вдадуче".

Викуп за молоду, чи за її дівоцтво, часто давали після того, як молодий вже вступав фактично в права чоловіка. Пережиток цього звичаю існував до останніх днів у всіх слов'янських народів у більш чи менш виразній формі. У нас, другого дня по шлюбі, висилали делегацію до матері молодої, з хлібом і пляшкою горілки, прикрашеними червоними стрічками та калиною, як символом неблазнености молодої.

Хв. Вовк розріжняв викуп молодої від її купна: "Бо ж викуп — це не стільки плата за молоду, скільки плата за образу, що її заподіяно родові молодої способою умикати дівчат. У азійських та фінських народів де відбувається проста купівля молодої за калим, у весільних обрядах зовсім немає елементу умикання.." (Студії ст. 204). В Україні звичай купівлі дівчат з давніх давен занехано, але він практикувався до революції в багатьох місцевостях Московщини в формі "кладки" — виплати певної суми, наперед умовленої, що її батьки жениха виплачували батькам молодої. Можливо що тут відбився вплив угрофінських племен, які домішалися в Московщині до слов'ян, творячи московський нарід (Хв. Вовк, стор.221)

ВИЛЬЦЕ — див. ГИЛЬЦЕ.

ВИМЕТНЕ — рід судової данини в Україні часів Литовсько - Руської держави. Тоді судові справи нерідко вирішувалися на вічах. Якщо справа вирішувалася по згоді сторін, то великий князь отримував "ЗМИРЩИНУ", чи "ЗМИРСЬКУ КУНИЦЮ". Якщо ж не було миру сторонам давалося на добру волю — чи звертатися до суду КОПИ, чи "викинути" справу до великокняжого урядника, який в такому разі отримував ПОВИННЕ і ВИМЕТНЕ. (Є. Єфименкова, I, 433).

ВИНА — грошова кара в литовсько - руському праві. Її було плачено пошкодованому, або й в. князеві, за ушкодження майна.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР (1880 - 1951) — талановитий український письменник (оповідання, романи, драми), на жаль, надто перейнятий духом сучасної йому московської прогресивно - розкладової літератури з її аморальними типами і доведеними до абсурду статевими проблемами; підпільний політичний, революційний діяч, один із організаторів Революційної Української Партії (РУП), потім провідник Української Соціял - Демократичної Партії, голова першого українського пореволюційного уряду — Генерального Секретаріяту Української Центр. Ради, потім голова Директорії УНР. Надто імпульсивний і егоцентричний ("Чесність з собою") Винниченко рішуче не надавався на ті провідні місця в українському політичному житті на які його висували його таланти письменника й промовця, і своїми постійними хитаннями між ідеалами української державної незалежности та совєто - московського федеративного "раю" він завдав багато шкоди українській визвольній справі і багатьом людям, що йому вірили і йшли за ним. А він їх потім кидав. Докладніше про нього в моїх нарисах "Завзяття" (Париж, 1956).

ВИНО — в Св. Причастю — кров Христова, як установив Христос на Тайній Вечері:

"І взявши чашу, хвалу віддав і подав їм, кажучи: "Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Завіту що за многих проливається на відпущення гріхів". (Матв. XXVI, 27-28).

В українських колядках і звичайне наше виноградне вино постало з крови Христової:

Червива іва чим согрішила?
Христу із ручок кровцю пустила:
Де кривця кане, там винце стане,
Де слізка кане, там церков стане,
Тота церковця Богу на хвалу,
Миру на повагу, попам на прихід,
Багрове винце — людям на закін.
(Етн. Зб. НТШ, XXXV, с 103).

Академік А. Веселовський вказав на паралельні образи в румунських колядках: святі питають Христа, звідки взялося вино, миро й пшениця. Христос пояснює, що вино стало з крови, яка спливала з цвяхів; миро — з поту з під колючого вінця, пшениця — зі сліз.

Аналогічні образи знаходимо в писаннях ріжних християнських письменників, які пригадують біблійний текст про Месію, що "випере в вині одіж собі". Прикладаючи його до Христа, вони пишуть, що із ребер Христа течуть два джерела — води і крови: ними обмиваючись, очищаються всі народи. Апокрифічне видіння ап. Павла говорить про чотири ріки, що течуть вином, медом, оливою і молоком з-під дерева райського, яке асоціюється з деревом хресним. (М. Грушевський "Іст. у. літ." IV, 520).

У "Слові о Полку Ігоревім" вино має те саме символічне значення крови — вказує на криваву й смертну долю полків Ігоревих:

Вже вина не стало і крови,
Русичі пир свій скінчили,
Сватів своїх напоїли
І за рідний край в любові

Буйні голови зложили...
Ничить трава жалощами,
А дерево з туги до землі схилилось...

У давніших часах в Україні пили варений мед, що його по всіх усюдах було багато, вино ж було розкошею, — привозили його з Криму, або з Царгороду. Тим-то молодий на весіллі (на "ДІВИЧ-ВЕЧІР") уважав необхідним дарувати молодій пляшку вина. Вином вітали молодих, коли вони переступали по шлюбі поріг хати:

Ой гося гося, райські пташата,
Не обдзюбуйте виноградойку,
Бо мені вина багато треба,
Багато треба на весіллячко:
Дедик за столом частує вином,
Матка на дверях — частує вином,
Братчик на дворі — солодким медом

Гостям вина не давали, — його приховували на визначні моменти весілля для молодих.

ЗЕЛЕНЕ ВИНО в українських піснях та народніх переказах має подвійне значення: з одного боку це просто горілка, яку тримали звичайно в пляшках зеленкуватого скла: "Наша чарка повна зеленого вина: як налив до краю, то пий до дна" (Ів. Франко "Приповідки" III, в. I, с. 298). З другого ж боку, це скорочена назва винограду, чи виноградної лози:

Зелене вино д'горі ся вило.
Синьо зацвіло, синьо зацвіло...

ВИНОГРАД, ВИНОГРАДНА ЛОЗА — перша культивована рослина, що згадується в Біблії:

— "І почав Ной бути ратаєм на землі і насадив виноград.. " (І Мойсея. IX. 20).

Талмудичні леґенди оповідають:

Схилившись над заступом та обливаючись потом, працював Ной над землею для першого винограду. Нагаз з'явився перед ним сатана й запропонував свою поміч. Отримавши від втомленого патріярха згоду, сатана схопив вівцю, зарізав її і полив її кров'ю вскопану землю — тому-то, хто п'є вино, має нерідко думки лагідні та погідні. Але після вівці, сатана забив лева і випустив його кров на землю виноградника, — тому то, хто п'є вино, відчуває велику силу в собі (спочатку); але не задовольнившись тим, сатана зарізав ще й свиню, і тому той, хто п'є непомірно, набирається характеру свині, що бабрається в болоті.

З найдавніших часів виноград і вино виступають, як символ щастя, веселощів, і якщо в Біблії сказано: "Їж твій хліб, радуючись, і пий твоє вино, веселячись, коли Бог ласкавий на діла твої" (Еклезіяста. IX. 5), то і наш Володимир Вел., дарма, що Біблії напевно ще не знав, коли магометани спокушали його прийняти їх віру, відповів їм, за словами нашого літописця:"

"Русі весело пити, не можемо без того жити!"

Бо ж Магомет заборонив своїм вірним вживати вина.

Цікаво, що і в билинах київського циклю, кн. Володимир, приймаючи у своїм дворі всякого чесного лицаря, частував його "чарою зеленого вина" з власних рук, — і це мало бути свого роду "лицарським посвяченням, приєднанням до богатирського братства" (Грушевський "Іст. у. літ.", 310).

У давніх греків і римлян "веселіє пити" виявлялося в культі Бакха - Діоніса, якого всі приклонники, як і речі того бакхічного культу, все були прикрашені вітами виноградної лози з китицями винограду. Цікаво, що навіть на монетах римського імператора Проба (276 - 282 по Р. Хр.) була китиця винограду з написом "Темпорум феліцітас" — себто, "щастя всіх часів".

Ясна річ, що й така "весела" річ, як українське весілля не могло обійтися без винограду, якщо не в натурі, то бодай у весільних піснях, де виноград мав символічне значення. Виноград тут — райське, себто ідеальне, дерево, що символізує родину:

Ой плило, плило райське дерево,
Ой, як приплило край із Дуная,
Та й ся приймило, корінь пустило,
Красно зацвіло,
А як зацвіло — вино зродило.
(Гнатюк II, 195).

Або:

Садила (Ганна) вино зелене,
Садила знизька, мовила зтиха:
Рости вино тонке високе,
Тонке, високе, в листя широке,
А тоє вино синьо зацвіло,
Синьо зацвіло, а в п'ять цвіточків:
Перший цвіточок — мій батенько,
Другий цвіточок — моя матінка,
Третій цвіточок — то мій братенько,
Четвертий цвіточок — моя сестричка,
П'ятий цвіточок — то мій миленький..

Дівчина, що садить, чи стереже виноград, себто родину, набирає значення охоронниці власного дівоцтва, з чим тісно в'яжеться символіка саду-винограду:

Ой у полі-полі межи дороги,
Ой стоїть же там золота ряска (кетяг, ґроно)
Стереже ж її красна дівочка,
Надійшов ід неї батенько її:
Урви ми, донько, золоту ряску,
Золоту ряску, червону краску.
— Ой бігме, не врву, милому держу...

(Так само даремно просить її мати, брат, сестра, нарешті:)

Надійшов ід ній миленький її —
Ой бігме урву, бо давно держу...
(Мих. Грушевський, "Іст. у. л." IV, ст. 276):

Або:

Ой на горі виноград зряжен,
Там Маруся ходила,

З виноградом говорила:
— Винограде, виноградочку,
Прошу тебе на порадочку,
Прошу тебе та не зрадь мене,
Молодцю, та порадь мене:
Як я піду за нелюба,
То не цвіти, виноград, красно,
Не роди, виноград, рясно!
А як піду за милого,
Прошу тебе — ізходь рано,
Прошу тебе — зацвіти красно,
Та й уроди ягідок рясно.
Ви, віточки, посхиляйтеся,
Ви, ягідки, посповняйтеся... (Чубинський, Труди... ч. 512).

У цій другій пісні символіка винограду, як родини, особливо підкреслена: "ізходь рано" — дай швидко плід, дитину; "зацвіти красно" — дай щасливе родинне життя; "уроди ягідок рясно" — дай багато дітей і т.д.

Особливого значення набрав виноград у християнській церковній символіці. Євангеліє від Івана зберегло вислів Ісуса Христа, звернений до учнів:

— Я — виноградна лоза, а ви — її паростки (XV, 5).

На Тайній Вечері Христос символізує в вині свою власну кров, і з цього моменту вино для всіх вірних, що причащаються св. Таїн у вівтаря, робиться не тільки символом, а й самою кров'ю Спасителя. Тому в часи переслідувань християнства за римської імперії, коли визнавцям не можна було привселюдно і недвозначно засвідчувати свою приналежність до переслідуваної релігії, виноградне листя та виноградні ґрона, як і ягнятко, риба, голубка та пава, зробилися одним із головних мотивів християнських фресок у катакомбех. А що християнським різьбарям було тяжко працювати в катакомбній темряві, християни тих часів використовували також поганські саркофаґи (мармурові труни) з емблемами культу Діоніса-Бакха, серед яких, як ми вже згадували, завжди фігурував — і то на першому місці — виноград. Пізніше, коли християнство вийшло з катакомб на світло денне, містичний виноград прикрасив фрески й образи церков та їхніх хрестильниць, а у нас — особливо іконостаси.

Проф. В. Щербаківський звернув увагу, що різбярські елементи українських іконостасів XVII та XVIII вв. складаються головно з двох елементів —АКАНТА (див.) та виноградної лози, що заповнюють площу між іконами.

В український іконостас виноградна лоза могла перейти з Сирії та Малої Азії, а посередниками могли бути тисячі наших полонених козаків, які заповняли турецькі ґалери та сирійські ринки й майстерні, як відомий Лев Мажарський із Слуцька. Навчившись там різьбити й розвивши в себе смак до сирійських іконостасів, принесли вони цей смак додому, коли поверталися з неволі. Наш іконостас, — каже проф. В. Щербаківський, — зовсім подібний до сирійських, і наша й сирійська виноградна лоза стилістично дуже близькі. Крім того тут відогравала ролю й ідейна близькість:

Православна Сирія вбачала в винограді символ християнства, пригніченого турками і ісламом, що забороняв вино, символ крови Христової. У православній Україні виноградна лоза була символом причастя під обома видами — тіла і крови, яке забороняли католики, вороги православія. Українці, які воювали одночасно і проти турків-магометан і проти поляків-католиків саме тому дуже охоче вживали виноградну лозу, як символ, в своїх церквах.

ВИПАДОК — несподівана подія, що часто перевертає всі людські передбачення; творчість живого життя, що не вкладається в сухі формули і заперечує ніби "незломну" пов'язаність причинових явищ, рятуючи в морі життя невмілого пливака, великою дошкою під живіт, і гублячи вправного пливака, посилаючи йому під живіт акулу.

Дуже часто "випадок" це тільки атеїстична назва — Волі Божої, яка не піддається зрозумінню людському. Саме тому, люди, що заперечують існування Волі Божої, що створила ввесь цей світ, приписують його постання "випадкові". Але сучасна наука відкидає це пояснення. Чи може бути наслідком випадку ота світова гармонія, що виявляється в рухові безлічі небесних світил? Теорія ймовірности заперечує таку можливість. Коли б ми взяли яку книжку, що має мільйон літер, і набрали мільйон інших таких самих літер, що знаходяться в книжці, скільки б разів ми їх не кидали в повітря, цей мільйон літер ніколи не склав би тої книжки, що ми маємо, та і взагалі не не склав би ніякої книжки. А небесних тіл не мільйон, а міліярди, і всі вони утворилися майже, а може й без "майже", одноразово, як твердить сучасна астрономія. Чи ж могли б вони самі витворити ту гармонію руху і той розвиток життя в його незвичайній скомплікованості, що ми тепер спостерігаємо?

Один із найвизначніших сучасних дослідників атому Дірак пише:

"Останніми часами чимраз більше виявляється, що природа працює за цілком іншим (як ми можемо собі уявити, Є. О.) пляном. Її основні закони стосуються не тільки безпосередньо до світу, що ми його можемо собі уявити в просторі і в часі; ці закони мають значення також для якогось "Щось", про що ми не можемо утворити собі ніякої реальної уяви".

Продовжуючи цю думку, відомий український природознавець, голова Наук. Т-ва ім. Шевченка (НТШ) проф. Ів. Раковський також констатував:

"Новітня наука відкрила нам новий світ і доказала його існування, — світ, що існує по-

за тією природою, яку ми можемо пізнати тільки своїми змислами".

Згадуючи про електрони, рушійну силу атомів, Раковський писав:

"Дослідники їх складних рухів завважили, що при їх великій чисельності та при безмежних можливих напрямках їх рухів, з правила не приходить між ними до ніякого зудару: видно, що, що вони рухаються звичайно тільки по вільних, не зайнятих дорогах. Значить, або електрони мають розум, або їх складним рухом керує якась розумна сила". (Пант. Ковалів в "Віра і Знання", 1954, ст. 6).

Тим-то, коли нам у житті трапляється якийсь випадок, якого ми не в силі зрозуміти, себто вивести з ряду попередніх подій, мусимо пам'ятати, що існує Вищий Розум, для якого не існує незрозумілих випадків, а є тільки якась вища цілеспрямованість.

ВИПИСЧИКИ — козаки, що їх польський уряд XVI - XVII вв.викреслював, чи виписував, із реєстрів козацьких, звичайно після невдалих повстань. Виписчики мусіли ставати селянами, чи міщанами.

ВИПРОШУВАННЯ ВІД КАРИ СМЕРТИ — звичай, що його дотримувалося в Польщі і в Україні вXVI - XVIII вв.: дівчина могла випросити собі присудженого на смерть (хоча б уже і з-під шибениці!), заявляючи про свою готовість вийти за нього заміж. Бували проте випадки, що засуджені воліли вмерти.

ВИР — символ смертельної небезпеки, великого заколоту: "У сам вир попав" — себто в найнебезпечніше місце (Франко "Приповідки" — 185). "Хіба виру шукати, де найглибше" — вихоплюється в людини, що попадає в розпуку.

ВИРА — найвища грошова кара за вбивство вільної людини, яку платив убивець в Україні князеві, якщо йому вдавалося уникнути кривавої помсти. Вира існувала за часів Володимира В., коли ще було право кривавої помсти, а після смерти Ярослава, коли право кривавої помсти було знесено, вона залишалася єдиною карою від держави, що накидала її злочинцеві або на ВЕРВ (громаду), коли винного за вбивство, поповнене на її території, не вдавалося виявити. Це — т. зв. ДИКА ВИРА.

За вбивство вільної людини платили 40 гривень, за княжого урядовця — 80; за вбивство невірної жінки, або покалічення людини — пів вири — 20 гривень. За раба не було вири, а платили за ушкодження "чужої речі". (ПРОДАЖА). Була ще й ПОКЛЕПНА ВИРА, яку знає "Руська Правда", — її платили за наклепи. "Руська Правда" вказує й засоби, як звільнитися від наклепу.

ВИРІЙ — щаслива земля світла й тепла українських народніх вірувань, в якій пташки й гади перебували під час зимових холодів Про неї вже згадував Володимир Мономах. Найскорше від усіх летить до вирію зозуля, що має від нього ключі, — тому вона весною й покидає його останньою. Загальний відлет пташок до вирію починається у нас, за переказами, 14 вересня. Тоді ж починають повзти до нього й гадюки, — з цих залишаються в нашій землі тільки ті, які когось укусили: це на них кара. (Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 97—98).

ВИРНИК — княжий урядник України - Руси, що стягав ВИРИ (див.). Належні йому оплати називалися ВИРНИМ ПОКЛОНОМ. Їх докладно описувала "Руська Правда".

ВИТИСЯ — в українських піснях символізує любов, кохання:

Ой білая павутина на тин повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася..

Або:

Ой тонкая хмелинонька на яр повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася:
Які руки, такі ноги, така й головонька,
Як зійшлися, обнялися — люба й розмовонька.
(Чубинський "Труди..." V 309)

ВИТРИВАЛІСТЬ — одна з найцінніших рис характеру. Тим-то й Ісус Христос сказав: "Хто видержить до кінця, той спасеться" (Матв. X, 22).

Не вистачає чогось хотіти, треба мати силу волі те хотіння здійснити. Щоб перемогти якусь одну перешкоду, вистачає одне коротке зусилля. Хвилеве обурення, розпач дають нам досить сили, щоб доконати іноді й геройчних актів, але справжню силу характеру, справжній героїзм виявляє той, хто витривало змагається за свої ідеали протягом усього життя, незважаючи на всі невдачі, незважаючи на переслідування від ворогів. Для цього треба мати тверду віру. Бо люди, що не мають твердої віри і міняють свої переконання, свої ідеали надто часто, ніколи нічого тривалого не здійснять. Той, хто все наново розпочинає, нічого не закінчуючи, присуджений на невдачу. І навпаки, той, хто витривало змагається за здійснення свого хотіння, перемагає: нема такого каменя, якого не продовбала б маленька крапля, якщо вона довго крапає в те саме місце. Витривалість — це справжня прикмета генія — Ґете 30 років виношував свою ідею Фавста, Клемансо 40 років підготовлював перемогу Франції над Німеччиною в 1918 р.

Вірне в відношенні до окремих людей, вірне й для окремих націй. В. Липинський в "Листах до Українських Хліборобів" писав:

"Державно — і національно - творчі завдання провідної верстви ніколи не обмежуються одним поколінням. Коли в неї нема завзяття, витривалости і непохитности в переведенні своїх ідей, і коли нема вірности цим ідеям аж до загину, аж до смерти, то ці ідеї не можуть передаватись дальшим поколінням, і не може витворитись державно - національна традиція, без якої не буває розвинених державних націй. Сотворення, напр., Франції тривало кілька століть. Увільнення Еспанії від "окупації" маврів тривало два століття. З'єднання Італії, якого способи, горіючи хотінням цього з'єднання і з вірою в це з'єднання, намагався пізнати Макіявеллі, здійснилося понад 300 літ по його смерті. Чи могли б усі ці факти статися без провідної верстви, що вірила в законність, правдивість, та необхідність своїх учинків і з цієї своєї віри черпала вікове завзяття, витривалість та непохитність у здійснюванні своїх хотінь? Що сталося б, напр., із Еспанією, коли б католицька і вірна своїй королівській династії її провідна верства, зневірилася в своїй релігії та в своїй вірності і стала роздумувати над тим, чи, може, влада могометанських маврів не була б "краща" для "еспанського народу", і "чи не краще" було б їй, еспанській провідній верстві, самій примоститись і пристосуватися до цієї "народньої" мавританської влади?..." (ст. 364).

Кому бракує витривалости, той присуджений на підлеглість і упосліджения, хто витримує "до кінця" — "спасен буде".

ВИТУШКА — знаряд для намотування ниток: Згадується в "Енеїді" Котляревського в описі пекла:

...Там жили з них чорти крутили
І без мотушки на клубок.

У селі Попасній на Богучарівщині, дівчата, коли вибирали якесь місце для ВУЛИЦІ, "виносили й крутили витушку, щоб молодіж тут крутилася.. ("Мат. у. етн. НТШ" XVIII, 189).

ВИТЬ — податок в Україні козацьких часів: "В Черкасах скаржилися, що староста, крім двох бобрів, даваних давніше від ватаги (уходників) — одного старостинського, другого городового — став брати ще й "вить" — семого бобра" (М. Грушевський, "Іст. У. Руси" VI, ст. 53).

ВИХОР — в українських народніх віруваннях вияв нечистої сили. Його іноді навіть уосіблюють в образі чорного чоловіка, порослого шерстю, з хвостом і крилами, і з великими пазурями на ногах і руках. Живота в нього немає, і тому видно в ньому тельбухи. Тому й звуть вихри "котолупами". Живуть вони в полі, але не сидять на місці, а все перебігають. Особливо багато бігає їх перед дощем. Бігаючи, вони все увихаються, бо бояться грому, якій їх забиває. Бігають вони тільки вдень, а вночі — ніколи, і тим відрізняються від іншої нечистої сили. Коли вихор "підвіє" людину, та мусить захворіти. Тому, "як вітер порохом курбелить, не можна йти серединою вулиці", — треба дати вихрові вільну дорогу. (Етн. Зб. НТШ, V, 76).

Боронитися від вихру можна тільки ножем: як вихор підбіжить, треба стануги перед ним, крикнути: "Котолуп"! і кинути ножем. Якщо ніж закривавиться, то значить вихра вбито. (В. Гнатюк "Знадоби..." III, в. I — ст . XXXV).

За іншими оповіданнями, що їх позбирав Чубинський (Труди, I, 35), вихор — крилатий змій. Коли чорт має стати вихрем, перших сім літ він повзає, як звичайна гадина, других сім літ стає велечезним полозом, а на треті сім літ стає вже крилатим змієм і живе в скелях. Коли йому крила вже зовсім відростуть, починає він літати. Для своїх прогулянок вибирає час звичайно перед бурею, роблячи своїми крильми страшенний вітер, що ламає дерева та розкидає будинки. У гуцулів подібну уявну істоту звуть ЖОРСТВОЮ, крилатим змоком. Його образ іноді знаходиться на мідних держаках гуцульських палиць (Хв. Вовк, Студії.. ст. 169).

На Київщині про походження вихру оповідали в зв'язку з ширшими дуалістичними (див. БОГОМИЛИ) оповіданнями про творення світу, що в них Сатанаїл то допомагає Богові, то намагається Його обдурити. Згідно з багатьма варіянтами цих дуалістичних легенд, землю треба було діставати з дна моря. Отже, коли Сатанаїл пірнув у воду по землю і там забарився, вода зверху замерзла. Сатанаїл пробився через лід, але сильно від того втомився і знесилився. Янгол, який ждав його над ледом, вихопив у нього землю й поніс до Бога. Сатанаїл, відпочивши трохи, погнався за ним. Отож Бог бачить, що Сатанаїл вже доганяє янгола та й каже:

— Махни мечем на праву сторону!

Янгол махнув і відсік праве крило Сатанаїлові. Цей як закрутився та й став як вихор. Ото й тепер, як почне Сатанаїл літати, то й здіймається вихор. (Чубинський, I, ст. 35).

Оповідали також, що як чортова дочка виходила одного разу заміж за простого чоловіка, то тоді на весіллі чорт як закрутився з радощів, так і став — вихром. Тому й називають іноді вихор — Чортовим Весіллям (Проф. Сумцов у Кіевс. Стар. 1890 р., I, 68 — 73).

Акад. А. Веселовський в своїх "Разисканіях" (XVI, ч. 309) зблизив українське оповідання про весілля чортової дочки, що породило вихор, із німецькими оповіданнями про

доньку Ірода, яка любила св. Івана Хрестителя і відмовлялася від усякого іншого шлюбу. Розлючений Ірод наказав усікти голову святого, і, коли зажурена дівчина хотіла поцілувати її на підносі, голова відкинулася від цілунку, і від її руху знявся такий вітер, що кинув Іродіяду в повітря. Там вона й носиться досі, викликаючи вихри. У Саксонії з'ясовували вихри, як "танці Іродіяди".

В. Петров умістив в "Етн. Збірнику" ВУАН у Києві (1927 р. кн. III) статтю "Вірування в вихор і чорна хвороба", в якій автор зробив медичну аналізу хвороби, що буває ніби від "підвою" вихру: людина галіцинує, втрачає рівновагу, божеволіє. Описи епілепсії, які ми знаходимо по медичних книжках, на думку В. Петрова, цілком відповідають фольклорним фактам. Автор навів низку українських переказів про вихор, як він підхопив людину, порівнює їх із аналогічними грецькими оповіданнями і приходить до такого висновку:

"Почуття овіяння і унесення з одного боку і демонічні зорові галюцинації з другого, як явища одного комплексного ряду, як мітологічні сублімації тотожних переживань, спричинилися до того, що постало уявлення: демон-вихор".

Ця стаття викликала критику К. Копержинського:

"Гадаємо, що висновки вченого базуються на дуже хитких підвалинах. Ми не проти того, що б дані медицини використовувати, але ж автор статті не довів, що на нижчих щаблях суспільного життя хвороба, яку описують лікарі, відчувалася в психіці так само, як її відчуває людина наших часів. Наші демонізовані сни й галюцинації відбивають до певної міри загальний уклад нашої психіки. Але ж чи могли вони бути такі самі за інших епох і за зовсім інших умов життя? Чи були вони так само демонізовані? Не кажемо вже про те, оскільки точно епілептик може пригадувати свої візії..." (Перв Громадянство" кн. I, 181—82).

ВИХРЕСТ — звичайно вихрещений жид. Наш нарід не довіряє людям, що змінюють свою релігію, підозріваючи в тій зміні не стільки ідейні підстави дійсного навернення, як матеріялістичні розрахунки на кращу каріеру, тому, на Полтавщині, напр., казали:

"Така з вихреста людина, як із собаки солонина".

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (бл. 1550—1620) — визначний український православний полеміст із Судової Вишні в Галичині. Не мав він великої освіти, але мав надзвичайний літературний талант і палкий темперамент справжнього публіциста, тим то його "послання", які він слав з Афонського манастиря в Греції в обороні православія проти католицтва і унії, робили велике враження.

До Афонського манастиря вступив Вишенський, коли мав вже приблизно 30 років. Чи був він до того ченцем, чи постригся тільки вже в Афоні, невідомо, хоча акад. М. Возняк і висловлює здогад, що був він ченцем ще до Афону, коли проживав у Луцьку та в інших місцевостях Волині. Перше "послання" Вишенського з Афону написане в 1592, або 1593 р. Таких "посланій" написав він коло двадцяти, адресуючи їх до кн. Острозького, до Братств, до владик, докоряючи цим останнім, що своїм життям принесли неславу православній Церкві. Рішучим гострим тоном картав він українських владик та інших панів за знущання над простим народом: — "А бідні піддані день і ніч на вас працюють і горюють. А ви, виссавши їх кров і зусилля, повні мішки грошей напихаете..."

Сміло підносив він голос в обороні закріпощеного люду, бідних рабів, що "з однієї миски поливку або борщик хлепчуть... але мають таке саме право на життя, як і всі інші люди..."

У 1605 р (чи 1604 р. ?) повернувся був Вишенський в Україну, жив перше у Львові, але розійшовшись в поглядах з керівниками Львівського Братства, перебував в Унівському манастирі; жив у Манявському Скиті в свого приятеля Йова Княгинецького, що той скит заснував, а в 1606 р. повернувся знову до Афону, де й прожив до самої смерти, як справжній аскет.

Виходячи власне з засад візантійського аскетизму, Вишенський гостро критикував увесь тодішній церковний і світський лад, а зокрема світську освіту та стародавні народні звичаї, як рештки поганства. Для нього не було нічого гіршого від "змінників (зрадників) руських," що їх, на його думку, сам Бог повинен би викоренити. В особі Вишенського, як писав Іван Франко, який присвятив був йому не тільки докладні студії, але й одну з своїх кращих поем ("Іван Вишенський" 1900 р.), була "немов непідкупна совість южно - руського народу, котрої голос, непідкрашений і різкий, дуже часто немилий, інколи бував занадто строгий, але все щирий і в основі своїй правдивий..." І проф. М. Грушевський теж указував, що "Вишенський був створений на народнього проповідника, трибуна, народнього вождя, і гарячі переломові часи унії як не можна краще відповідали його вдачі".

ВИШНЕВЕЦЬКІ, князі — славний рід український, що походив у XV ст. від роду князів Несвіцьких (із Турово - Пінських Рюриковичів), який виділив був чотири галузі — кн. Збаразьких, Вишневецьких, Порицьких та Воронецьких, які свої прізвища діста-

ли від своїх маєтків. **Прізвище Вишневецьких** походить від замку Вишневець на Волині. Найвідоміші з Вишневецьких — **ДМИТРО** (†1563), перший відомий в історії козацький отаман, герой народньої пісні про БАЙДУ (див.); **РАЇНА МОГИЛЯНКА** (1589-1619), фундаторка Густинського манастиря в Прилуках, Мгарського в Лубнах та Ладинського; сестра київського митрополита Петра Могили, мати **ЯРЕМИ** (1612-1651), відомого переслідуванням українського православного населення, що визначався своєю нечуваною жорстокістю супроти українських повстанців в козацьких війнах, оборонця Замостя й Львова в війні проти Хмельницького — **типова постать національного зрадника і релігійного ренегата.** Син Яреми **МИХАЙЛО** (1638-1673) був польським королем (1669-1673).

ВИШНЯ — типове колись дерево країни "вишневих садків", повирубуване за останнього наїзду московських вандалів. Символ дівочої й молодечої краси, веселощів, любови. Краса білого вишневого цвіту, червоний кольор і солодкий смак вишень асоціюється з дівочою красою:

Ой дівчино - вишенько,
Буде тобі лишенько
(Чубинський, IV, 519).
А Ганночко — вишенько, вишенько,
Присунься до мене близенько, близенько.
(Чубинський, III, 160).

Дарма, що, загально кажучи, символіка вишні тісно в'яжеться з дівчиною, як ясеня чи дубка з парубком ("Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні", Метлинський, 63), іноді символіка краси вишні переходить і на парубка:

Ой вишенько, черешенько, не шуми на мене,
А ти, милий, чорнобривий, не сварись на мене
(Чубинський, IV, 512).

Тут перехід символіки "жіночої" вишні на представника чоловічої статі, очевидячки, обумовлений бажанням дівчини, яка звертається до свого милого з просьбою "не сваритися", вкласти в свою просьбу якнайбільше ніжности, виявити якнайбільше любови.

Символіка вишні не знає сумних чи зловіщих мотивів, її сфера все залишається — солодкість, любов, щастя.

Вишневий сад у піснях — символ батьківського дому, господи, родини:

Коло вишневого садочку
Там соколонько облітає
І в вишневий сад заглядає,
Чи хороше галочки гніздечко в'ють...
(Чубинський, IV, 136)

Або:

Коло двору тестьового соколя облітає
І в вишневий сад заглядає:
Там галочка гніздечко в'є:
Вий, галочко, собі і мені:
Собі ізвий на калині, мені на яворі,
Собі ізвий з рути-м'яти, мені із барвінку (Чубинський 813).

Як символ родинного щастя, вишня була й об'єктом ворожіння. На Катерини, до схід - сонця селяни рубали вишні і ставили вишневі галузки в глечики з водою і залишали до Різдва. Ворожили переважно дівчата, але іноді до ворожби прилучалася й вся родина, і тоді на кожного члена родини ставили в окремий глечик окрему галузку, перев'язуючи її стрічечкою відмінного кольору, щоб відрізнити: чия віточка до Різдва розцвіте, той довго житиме. Дівчата перев'язували галузки і на жениха, загадували, за кого вийде: як віточка зацвіте, вийде заміж за того, на кого загадала.

Вишнева галузка часто служила й за ГИЛЬЦЕ на весіллі.

Вороження на вишневій галузці було зареєстровано на всьому просторі т. зв. наддніпрянської України, але його зовсім не знали на території Зах. України — в Галичині, Буковині та в Карп. Україні.

Є кілька вісток, що вишневу галузку садили в землю на Андрія (в цілях ворожби), але тоді це робили виключно дівчата (Перв. Громадянство, Київ, 1929, III, 53).

У Галичині казали:

"Бачити, або їсти, у сні червоні вишні значить мати сором". (Ів. Франко, "Приповідки" III, в. І, с. 146). Асоціяцію з соромом викликає тут червоний кольор.

ВИЩЕБЕНЬ — "це те, що з-під сіна потерть зостається, що граблями вигребти. В йому самі цвіточки зостаються, то дуже корисні, як купати в них людину". Записано на Київщині. (Мат. у. етн. НТШ. IX, 49).

ВИЩІСТЬ МОРАЛЬНА. — Кожна людина хотіла б чимсь визначитися між іншими людьми, бути вищою чимсь над ними. Справжня моральна вищість полягає з здатності страждати в вищій площині, думаючи за тих, що не думають, люблячи за тих, що не люблять, працюючи для громадського добра за тих, що думають тільки про задоволення своїх маленьких егоїстичних потреб.

ВІВТАР — первісно жертівник, велика кам'яна брила, на якому приношено жертву богам; пізніше, за християнських часів, головна частина церкви, відділена іконостасом, де знаходиться ПРЕСТОЛ. Символ святого місця взагалі: "На вівтар із ходаками не лізь!" — себто не погань святих речей, не профануй чистої правди брудними плітками, чи підозріннями. Також символ церкви взага-

лі, згідно з правилом, що частина заступає ціле. "Хто вівтареві служить, той з вівтаря й жити мусить", — говорять про себе священики, перефразуючи слова ап. Павла з Послання до Коринтян (I, 18 IX, 13).

ВІВТОРОК. — Тим часом, як у латинських народів уважають, що в вівторок не треба ані женитися, ані рушати в подорож, ані розпочинати якусь мистецьку працю, в українців щодо вівтірка не завважено ніяких особливих забобонних вірувань. Тільки на Гуцульщині казали, що у вівторок "снувати не вільно, бо в вівторок світ заснувався" (Онищук в Мат. у. етн. НТШ, XV, ст. 11), та на Стрийщині попереджали, — "щоб кукурудзу пси не їли, не треба її садити в понеділок, вівторок і в четвер" (Етн. Зб. НТШ, V, 79).

ВІВЦЯ — символ безборонности, безсилости. "Хто стається вівцею, того вовк з'їда". (Номис 3841).

Символ пришелепуватости, безініціятивности: "Вівцю стрижуть, а друга дивиться" (Номис 3904) — себто одну людину обдирають, а друга, безініціятивна, безвольна, замість боронитися, чи тікати, тільки жде, коли на неї черга прийде. Звідси й частий епітет дурости: "Дурна вівця", або: "За вівцю розуму не має" (Ів. Франко "Приповідки", I, 199).

Символ слухняности, покірности, отарности в протилежність неслухняній козі: "Вівця — Божа худоба, а коза — дітча— (Ів. Франко, I, 198). Або: "Без пастуха вівці не стадо" (там же). "За одною вівцею все стадо біжить". там же).

ВІВЦІ БОЖІ або АДАМОВІ — літнє мерехтіння повітря: "У літню пору коли саме велика спека й маленький вітерець, а хоч і зовсім тихо, дивлячись на воздух, можна примітити, що він аж мережиться, неначе щось перед очима мерщиться. А як глянеш у кінець землі, де показується, що земля зійшлася з небом, то углядиш, що по тому березі в роді туманних овець одно за одним біжить , неначе як бурун іде по морю. Оце саме в Тишанці в Борисовці називається — Вівцями... Дітвора міркує, що то Божі Вівці бігають, тікають від спеки в холодок. Вони бувають білі, а часом в роді чорних. Чорними вони кажуться, коли надбіжить над сонце невеличка тучка. А хмар, чи хоч туч, у нас вівцями я не чув, щоб називали, хіба тільки може назвуть, яка муружувата, неначе аж яблукована" (Тарасівський Дикареву).

"У нас ото Божі Вівці то у ясний день біжать, іздалі видно, вітер на горах блищить. Вони будуть перед Страшним Судом уздріватися водами. Тоді будуть люди бігати, шукати води, а воно нема, далі здається, далі будуть бігти та й не найдуть. Тоді тільки буде в Антихриста вода та й та з попелу" (Субота, селянин із села Попасної Богучарського пов. Дикареву).

До цих посвідчень Дикарев додає:

"Божі Вівці, що про них сповіщують Тарасівський та Субота, називаються на Чорномор'ї АДАМОВІ ВІВЦІ, або ПЕТРОВІ ВІВЦІ, що їх апостол Петро жене батогом. У Золоч. п. про літнє мерехтіння повітря люди кажуть: "Петро вівці жене", або "барани ся котять", хоч би хмарок ні сліду не було. Петрове свято припадає якраз у пору найбільшої спеки, тому-то , мабуть, і зв'язано ім'я св. Петра з мерехтінням повітря". (М. Дикарев "Посм. Писання" I, 192-94).

На Гуцульщині Божі вівці — то зірки (Мат. у. етн. НТШ, XI, 8). Також і в загадці: "Поле незмірене, стадо незліченне, а до того на чотири неділі пастух" (там же).

ВІДВОДИНИ — так подекуди називався обід в суботу того тижня, коли було весілля, що відбувався у тестя з участю молодих і свекра з свекрухою, а потім і вечеря тестя й тещі в хаті молодих. (Мат. у. етн. НТШ, III, 170).

ВІДВУД, ОДУД, УДОД, — гарний птах, символ облудної зовнішньости: "Красне пір'я на відвуді, але смердить". (Номис, II, 201). Також символ непомірної претенсійности: "Каже одуд до Бога: — коли я такий гарний, то зроби, Боже, щоб я став богом, а моя одудиця — божицею". (Сл. Б. Грінченка).

ВІДКЛОНЮВАННЯ — момент весільного обряду, коли молодих "відклонюють" батькові й матері, щоб вони дали благословення. Роблять це — з молодим дружко, а з молодою — брат її, беручи їх за руки, обгорнувши свої в хустку чи рушник:

— Старосто, Пане Підстаросто! Благословіть батькові й матері молодого князя відклонити!

Молодий і молода моляться перше Богу, а тоді одклонюються батькові й матері. (Грінченко "Етн. матер." III, ст. 531).

ВІДКУПНІ КУМИ — якщо діти в родині вмирали, то батьки, щоб порятувати новонароджену дитину, запрошували — вже після хрестин — приблизно на сьомий тиждень після народин ще одну пару кумів (крім звичайних), причому з цих нових кумів кум давав гроші, а кума крижмо. Пізніше батьки відкуповували дитину від цієї другої пари кумів. (Слов. Б. Грінченка).

ВІДЛІНЩИНА — подекуди так звуть ВІДВОДИНИ.

ВІДМІНА — дитина, хвора на англійську хворобу. В Україні нарід уважав таку дитину

за чортеня, яким підмінили людську дитину: "То якась відміна, а не дитина" (Ів. Франко "Приповідки" I, в. II, с. 209). В народі вірили, що чортиці, чи богині, відмінювали дитину тоді, як вона — ще не хрещена — лежала без світла вночі без належного нагляду. Тому від народин дитини до її охрещення в Україні звичайно світили в хаті біля дитини свічки. Підмінену дитину пізнавали по тому, що вона не говорить, не ходить, багато їсть, має велику голову та дуже виразні очі. Знахарі радили виносити відміни на смітник і там бити її деркачем від правої руки до лівої. На розпачливий крик дитини невідмінно мала прибігти справжня її мати і, вигукнувши: — "Нащо б'єте мою дитину?! Візьміть собі своє, віддайте мені моє!" — кинути справжню дитину, а свою, схопивши в руки, вихорем помчати в очерет...

Віра в відмін поширена була і серед інших слов'янських та германських народів.

ВІДМІНА СВІТИЛ (СОНЦЯ, МІСЯЦЯ) — затьма тих світил, викликана тим, що якесь інше небесне тіло (для затьми сонця звичайно місяць, а для місяця — тінь від землі, що, знайшовшись між ним і сонцем, на нього падала) його вкривало від нашого зору. Забобонний нарід приписував відміну небесних світил діяльності нечистої сили — вірування, що свого часу було поширене серед усіх народів землі. Є про нього згадка й в "Слові о Полку Ігоревім".

ВІДПОРНІСТЬ НА АСИМІЛЯЦІЮ — риса, що, на думку проф Т. Сулімірського, відзначає український нарід.

Д-р Т. Сулімірський, кол. проф. краківського університету, а потім польський еміграційний діяч, видрукував у паризькому журналі "Культура" статтю "З ділянки етнічних питань", в якій, відмітивши німецьку асиміляцію поляків на заході Польщі і польонізацію етнічного елементу на півн. сході, робить висновок, що на ті асиміляційні процеси мали головний вплив політичні умовини.

"Проте, — завважує він, — аналогічні політичні умовини, корисні для польонізації, не проявилися на українському південному сході. На цьому терені польонізація українського елементу не мала успіху. Хоч суспільні українські верхи спольонізувалися ще в часах перед розбором Польщі, все ж таки етнічна польсько - українська границя від ранньої нашої історії тільки незначно пересунулася на схід."

Ще цікавіша незвичайна відпорність українців супроти москалів:

"Україна вся, або частинно, була 300 років під московським пануванням. Спорідненість української й російської мови... та сама релігія, а поза тим величезний політичний тиск і безоглядна русифікація, — все це чинники, що повинні були не тільки облегшити, але просто довести до об'єднання цих двох етнічних елементів. Тим часом, не вважаючи на цілковиту русифікацію суспільних верхів і української інтелігенції, в народній масі, як українській, так і російській, існувала завжди глибока свідомість взаємної відрубности".

Вистачило кілька літ відносної свободи, і етнічна українська маса набрала повної національної свідомости. Москалі, що виявили колосальну асиміляційну здібність, коли мова про фінські племена на північ від Волги і Ками і глибину Сибіру, не здолали засимілювати українців.

ВІДРОДЖЕННЯ — повернення до здоров'я і сил занепалого організму, а в суспільному житті — народу, що, мавши свою власну сильну державу, в наслідок ріжних нещасливих обставин — зовнішніх війн і внутрішньої незгоди — опинився в чужій неволі.

Ів. Франко писав:

"Як для лікаря нема нічого приємнішого понад слідження, як хорий звільна приходить до здоров'я, як у нього вертається органічне тепло, обіг крови наближається до правильної норми, появляється апетит, вертається блиск очей і здорова краска на лиці, а там починають прибувати сили, росте бажання руху, — так і для історика нема нічого приємнішого, як слідити регенераційний (відроджувальний) процес нації, що з важкого духового й політичного пригноблення звільна, але постійно двигається до нормального життя. В останніх 20 літах XIX в. ми пережили такий процес.." ("Молода Україна").

І наш славний поет О. Олесь після революції 1917 р. теж писав:

Яка краса — відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.
Коли відкільсь взялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, пройняла,—
І ось, дивись — в руках замаяли знамена
І гімн побід співа невільна сторона...

ВІДУМЕРЩИНА — спадок по простих людях (смердах), який за князівської держави забирав собі князь, коли в померлого смерда не було сина. Правною привілеєю боярства було те, що ані по них, ані по їхніх людях князь не брав відумерщини. Спадщину по боярину могли дістати й доньки, коли не було сина. По боярських же людях, себто по свобідних людях, що служили бояринові, або жили на його землі, спадок, коли вони не

мали синів, мабуть, забирав боярин. Звичайно думають, що спадщину по боярських людях діставали їх доньки, коли не було сина, але проф. М. Грушевський вважає, що в таких випадках спадщина по боярських людях ішла бояринові, як спадщина по смердах — вільних "нічиїх" людях — ішла князеві. (Мих. Грушевський "Іст. У.-Руси", III, ст. 313).

Поняття відумерщини додержалося в Галичині до наших часів: "Ти вже по відумерщину йдеш?" — питав хворий чоловік Долинського пов. свого нелюбого свояка, що прийшов його відвідати. Себто: ти думаєш, що я вже помер і йдеш домагатися своєї частки. (Ів. Франко "ППриповідки", т. І, в. ІІ, ст. 211).

Термін з давніх часів затримався, але змісту набрав досить відмінного.

ВІДЧИНЯННЯ — магічний акт, що, за народніми забобонними віруваннями, мав би допомагати в випадках трудних народин, або довгого конання. Звичай відчиняти все зачинене і розв'язувати все зав'язане при родиві спостерігався загально в усіх европейських народів, а особливо в слов'янських та германських. Був він відомий і в Індії.

В Україні при трудних народинах не тільки відчиняли всі скрині, шухляди, вікна, але й просили священика відчинити царські ворота в церкві, при чому баба-бранка примовляла:

"Царські ворота відчиніться, християнські кості розступіться, пропустіть младенчу душу, душу безгрішну."

ВІДЬМА — жінка з надприродніми силами, які вона вживає, звичайно, на шкоду людям.

Поділяли відьом на дві категорії — "родимих " і "вчених": коли в кого народжується підряд сім дівчат, а між ними ні одного хлопця, то одна з них ніби має бути "родима" відьма. "Вчена" відьма набирається своїх надприродних сил від іншої відьми, або від чорта, взагалі від "нечистої сили". Ріжниця між "родимою" і "вченою" відьмами та, що родима відьма може іноді й направити заподіяну шкоду, але вчена ніколи цього не зробить:

"Гірша відьма вчена, як родима" (Номис, 235).

Специяльність українських відьом — відбирання молока від корів. Коров'яче молоко з росою — найулюбленіша страва відьом. Відьми люблять приймати в себе по святах всяку нечисту силу, але, щоб її почастувати, мусять перше дібратися до чужих корів і видоїти їх до крови. Родима відьма доїть корови, як і всяка інша жінка. Натомість вчена відьма, після першого видою проробляє дірку в одному зі стовпів своєї хати, затикає її замовленим чопом і потім молоко тече з тої дірки, мов із кранта.

Відьми ніби мають вплив на погоду, можуть затримувати дощ та насилати таким чином посуху. У зв'язку з цим забобонним віруванням стояв звичай іспиту відьом водою, що про нього згадує в свойому слові з 1274 р. Серапіон, єпископ Володимирський, який перше був архимандритом Печерської Лаври і склав своє "Слово" проти самосудів над відьмами на підставі своїх спостережень над життям українського народу.

В українських судових актах XVIII ст. також зустрічаються безпосередні вказівки на іспит відьом водою. Так, у 1709 р. селяни і шляхтичі іспитували водою шляхтянку Яворську: її роздягли до голого тіла, зв'язали навхрест, як це звичайно в таких випадках робилося — великий палець правої руки прив'язували до великого пальця лівої ноги, а палець лівої руки прив'язували до пальця правої ноги, — поміж зв'язаними руками і ногами просмикнули шнур і спустили бідолашну жінку в воду. Але тому, що вона тонула, її визнали безневинною. (В. Антонович "Чари в Україні" 1905, 52).

Опис подібного іспиту водою подав і Квітка в своїй "Конотопській Відьмі".

Про іспит водою згадується вже в давній індуській книзі Ману. Неясні вказівки знаходяться і в Авесті. В давненімецькому звичайному праві та в законодавстві також знаходиться іспит водою. Ідея цього іспиту полягала, мабуть, у тому, що вода, як чиста стихія, відмовляється прийняти в себе людей, що служать нечистій силі.

Нема царини в сільському житті, до якої відьма не могла б втрутитися та наробити шкоди: вона може спровадити град на поле, може викликати ріжні хвороби, а навіть і смерть, завиваючи ЗАКРУТКИ на ниві; може навіть скрадати зірки з неба та викликати затьму сонця та місяця: якщо відьма передержить на мотовилі через великодні свята півміток, а в провідну неділю ввечорі здійме та вийде з ним опівночі на подвір'я, та махне ним до зірки, то так її й здійме та й ховає до горщика...

Відьми часто літають. Користуються для того віником, чи помелом. Мастяться якоюсь рідиною і вилітають через комин. Мета їх лету звичайно — Лиса Гора біля Києва, що відповідає Бльоксбергові, чи Брокенові, німецьких відьом і Беневентському дубові відьом італійських. Тут вони відбувають свої шабаші, себто розгульні бенкети, і складають відчити перед вищою нечистою силою. Відбуваються ці шабаші звичайно першого тижня кожного нового місяця, або під свята, як Юра, Дмитра, тощо.

По смерті, відьми, як і упирі, можуть вставати з могили, особливо якщо зазнали за жит-

тя якоїсь кривди, за яку хочуть помститися. На такому віруванні побудовано прегарну повість М. Гоголя "Вій".

Свого часу проф. В Антонович звернув увагу на ріжницю в відношенню до відьом у нас, в Україні, і на заході Европи, де відьом дуже гостро переслідували і палили — першу відьму спалено в Тулюзі в 1275 р. На заході головною підставою для переслідування відьом було запідозрювачня в стосунках із нечистою силою, відступі від правдивої релігії, себто в т. зв. апостазії. У нас натомість всі процеси проти відьом були побудовані на скаргах про якусь конкретну шкоду, що її ніби заподіяла відьма І якщо на заході притягали відьму до відповідальности державні, а частіше церковні установи, то у нас як правило, подібні процеси розпочиналися тільки за позвом приватних осіб, при наявності скривдженої сторони. Особливо цікава в нас повна відсутність церковної єрархії цілковита її незацікавленість справою. І на Лівобережжі, і на Правобережжі систематичного переслідування відьом у нас не було. А тим менше можна говорити про його масовий характер, який воно було набрало на довший час на заході Европи.

Причина м'якости судових присудів щодо відьом в Україні і взагалі відмінного від заходу трактування відьом полягала, як писав В. Антонович, — "не стільки в гуманному настрої суддів, як у відсутності в Україні тих демонологічних уявлень, що викликали на заході жорстоке переслідування чарівників. Припускаючи можливість чародійного таємничого впливу на побутові повсякденні обставини життя, народній погляд не дошукувався підстави цих впливів у зносинах із злим духом; демонологія не тільки не була розвинена як струнко уложена система уявлень, але до кінця XVIII ст., наскільки можна судити по процесах, зовсім не існувала в народній уяві, народній погляд на чарівництво був не демонологічний, а виключно пантеїстичний. Припускаючи існування в природі сил і законів, невідомих загалові, народ уважав, що багато з цих законів відомі особам що зуміли в той чи інший спосіб їх пізнати. Отже само по собі посілання тайни природи не вважалося за щось гріховне, суперечне релігійному навчанню..."

Розвиваючи й доповнюючи цей погляд дослідника "Чарч в Україні", К. Штепа в київському "Перв. Громадянстві" (1928, кн. II.) в свою чергу зазначав, що "не відсутність демонології, як гадав Антонович, а особливий, відмінний від заходу Европи характер її був причиною й особливого ставлення нашої громади до її адептів" (ст. 73). "Самі чарівники та відьми у нас в більшості своїй були також не тими, що на заході Аналізуючи уявлення, зв'язані з вірою у відьом і чарівників в Україні, ми не бачимо там ніяких слідів тієї хвилі антично - східнього чорнокнижжя, що прокотилося по Зах. Европи і було там головним приводом для переслідування відьом. Демонології, в розумінні закінченої теорії, на Україні не витворилося, також, як не докотилися до неї й елементи вульгарної демонології античніх народів. Примітивна демонологія зберігалася в своїх пережитках в Україні, як і серед інших народів, але з вірою у відьом не була зв'язана, принаймні ми не бачимо ніде її яскравих слідів. Де-не-де помічається вплив демонології догматичної, себто догматичних уявлень офіційної Церкви — в уявленнях про Сатану та його участь у чарівницьких актах. Дуалістичний мотив взагалі виявляється тут дуже слабо, хоча й не зовсім відсутній, — можливо тут відбулися останні хвилі великої дуалістичної течії, що пройшла по Европі".

ВІЖЕНЕР (де) БЛЕЗ (1533—1596) — французький дипломат і історик, автор книжки ("Опис Королівства Польщі...") виданої у Парижі в 1573 р., в якій він подає відомості про Галичину, Волинь і Поділля. Про Галичину, яку називає Червоною Руссю, Де Віженер писав:

"Ця країна дуже гарна, дуже плодюча, добре заселена і була б ще більше заселена, як би не набіги татар..."

Про Волинь: це — "один нарід із червоноруським", який займає землі між Случем, Бугом і Литвою.

Про Поділля: воно служить ніби копитарем для татар, які все через Поділля набігають на Волинь, Галичину і навіть Польщу. Коли б не татари, то Поділля "безсумнівно було б найкращою й найплодючішою країною серед ряду інших... бо ґрунт тут скрізь дає виноград і шовк без особливих заходів людини." Нарід тут той самий, що на Волині і в Галичині. "Кажуть, що ґрунт цієї країни такий добрий і плодючий, що, коли залишити в полі плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заростає травою, що знайти його тяжко. Країна повна меду і воску і могла б прогодувати величезну кількість отар, коли б була можливість їх розводити.."

ВІЗ — найдавніший засіб транспорту, необхідний в кожному господарстві. У давніших часах, хто мав воза, почував себе незалежним господарем, який міг звозити не тільки снопи з поля, а й провадити торгівлю, запускаючись в далекі подорожі. Це почуття господарської незалежности породило характерну приповідку: "На чийому возі їдеш, того пісню співай", себто корися законам тої господи, що тебе приймає, чи гостюєш не накидай своїх бажань чужому господарству.

Коли віз служив в останній подорожі до кладовища, ніхто не смів сідати на віз біля тру-

ни, — і сам візник ішов пішки, і, навіть повертаючись із кладовища, ішов із непокритою головою. Коли ж той віз прибував назад на подвір'я, його перевертали догори колесами — "щоб відвернулося все зле, а привернулося все добре". (Етн. Зб. НТШ, т. XXXI-XXXII, ст. 207).

ВІЗАНТИНІЗМ — вияв впливу візантійської культури, що приходила в Україну за посередництвом головно грецького духовенства та купецтва. Про ширину й глибину культурних впливів Візантії свідчать, як писав проф. Дм. Чижевський, мовні запозичення в староукраїнській мові: таких запозичень є кількасот, і 2/3 належать до церковної мови, а проте значна частина пройшла й до чисто народньої мови, як от — паляниця, книш, кутя, миска, левада вохра, макітра, калка, корабель та інші. Візантії завдячувала Україна й початки науки, і тому в давніх пам'ятках українського письменства знаходимо ми низку слів, що лягли в основу української наукової термінології, як от — планета океан, апостроф, діялект, діяфрагма, епітафія, лексикон, астрономія, граматика, догмат, піраміда, стихія і багато інших.

Великий вплив був у нас візантійського мистецтва, яке виявилося головно в церковному будівництві. Київська св. Софія, яку поставив Ярослав у 1037 р. — це мала бути, як писав проф. М. Грушевський, — " взірцем краси й розкошу грецької штуки, призначеним на те, щоб піддержати славу Києва, як суперника Царгороду" ("Іст. У.-Руси", II, 42).

Значно відбилися впливи Візантії й на поширенні в Україні манастирів та аскетичних ідеалів, при чому головним огнищем манашества зробився — Київ: число манастирів у Києві далеко перевищує суму всіх інших манастирів на всіх інших землях давньої Руси XI — XII вв. "При аскетичнім характері тодішнього християнства і особливім поважанні черецтва це й надало Києву значення "руського Єрусалиму", яке він задержував до останніх часів .." (М. Грушевський, т. II, ст. 299).

Натомість досить незначно відбилися впливи Візантії на праві. Це пояснюється вже давнішим існуванням інакших і глибоко закорінених та добре вироблених правних поглядів тодішнього українського народу. Україна тоді майже не знала судових кар на тілі, — натомість у Візантії вони були досить поширені. Через церковні суди, які з участю грецького духовенства, практикували ці кари на тілі, вони перехолили й на Україну, але не могли в ній закоренитися, хоча знайшли потім значне поширення в Московщині. Під впливом духовенства кара смерти за убивство була запроваджена в княжих судах за Володимира, і потім знову за Ярослава, але вона не могла втриматися супроти давньої практики помсти і грошевих оплат. І навіть і по церковних судах в Україні грошеві оплати взяли з часом рішучу перевагу над карами на тілі (М. Грушевський, "Іст. У.-Руси", III, 359).

Взагалі, від'ємні сторони візантійської культури, якто великий централізм і бюрократизм, сервілізм урядовців і населення перед вищими властями, упокорення Церкви держави зв. ЦЕЗАРОПАПІЗМ, мали незначний вплив у розвитку української духовости, навпаки, вони знайшли дуже сприятливий ґрунт у Московщині, де централізм, бюрократизм, сервілізм і упокорення Церкви державі розцвіли пишним цвітом за Петра І, Катерини II та інших імператорів, щоб набрати особливої сили й ваги за Сталіна.

ВІЙ —казкова істота української демонології. Відома вона головним чином із оповідання цієї назви М. Гоголя, який багато черпав із українського казкового матеріялу: "Ввесь він був у чорній землі. Житистими міцним корінням видавалися його вкриті землею руки і ноги. Важко ступав він, що-хвилі спотикаючись. Довгі повіки були опущені до самої землі"" Обличчя в нього було залізне, і треба було зусиль стовпища нечистої сили, щоб піднести йому важкі повіки, та, коли їх було піднесено, він відразу побачив Хому в чарівному колі, що робило його невидимим іншій нечистій силі, і вказав на нього залізним пальцем.

В оповіданні, що наводить М. Драгоманів у своїх "Розвідках" (т. II, т. 109), ця прикмета важких і довгих повік, що вкривають всевидючі очі, припадає ШОЛОДИВОМУ БУНЯКОВІ (див. БУНЯК):

"Нарешті появився Шолодивий Буняк, чудне сотворіння, якого очі мали такі повіки, що два чоловіки піднимали їх вилами, коли він хотів щось бачити, але тоді бачив він усе і скрізь на сто миль. . ."

ВІЙНА — вирішування збройною силою спірних питань між державами, чи між окремими групами в одній і тій самій державі. В останньому випадку маємо ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ.

Один учений бельгієць простудіював усі війни, що були в світі, починаючи від 1496 р. до Р. Хр. аж до 1861 р. по Р. Хр., себто протягом 3.357 років історії. Із них тільки 227 років були роками миру, всі інші — 3.130 років! — були роками війни. На один рік миру приходиться 14 років війни. З того виходило б, що стан війни — нормальний для людства стан, бо людство— схильне до сварки й до бійки. Дарма Христос благовістив мир людям доброї волі, — таких досі знаходиться на землі незначна меншість.

У давнину мало не кожну спірну справу між людьми вирішувало право сильного, що робило з слабшої людини раба. знаряддя чужої волі того чи іншого пана його життя чи смерти. З часом, з розвитком права і поширенням засад вищої релігійности, в оборону слабшого виступила держава, що почала карати всіх тих, хто зловживав свою силу, поповнюючи злочини на слабшому. Було створено поліцію, що наглядала за тим, щоб суперечки не переходили в бійку і в злочини. Нема сумніву, що для припинення війн між державами, також необхідна міждержавна, чи наддержавна, поліція, що не допускала б до насильства сильніших над слабшими, що не допускала б розв'язування спірних питань між державами шляхом війни. Тільки сила може стримати людей злої волі. Поки не буде такої понаднаціональної поліції, зорганізованої при спільному Світовому Уряді, війни неминучі. Коли б не було збройної сили США, що завзялися охороняти мир на землі від посягань московського імперіялізму, багато досі вільних держав було б уже знищено. Та, нема сумніву, оборонної сили США не досить, щоб врятувати світ від чергової війни, яку готує Москва.

ВІЙСЬКО — збройна частина нації, що охороняє кордони своєї країни від нападу ворога, а також допомагає поліції втримувати в країні т. зв. встановлений лад.

ВІЙСЬКО ЗАПОРІЗЬКЕ — офіційна назва українського козацького війська і створеної козацтвом Української Держави XVII — XVIII віків.

ВІЙСЬКОВА СКАРБНИЦЯ або ГЕНЕРАЛЬНИЙ СКАРБ —скарб і фінанси гетьманської держави XVII — XVIII вв. Спочатку вона не відділялася від приватного майна гетьмана. Керував нею ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПІДСКАРБІЙ. Існувала й Військова Скарбницяі Січі. Переховувалася вона, до прилучення України до Московщини в 1654 р., в Трахтемирові, а потім по різних місцевостях, головно на Дніпрових островах нижче річки Чортомлика: її зрабували москалі при руйнуванні Січі.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА — керівники окремих військових частин та державні службовці за козацької доби. До 1648 р Військова Старшина мала характер тільки військового керівництва. За Гетьманщини вона стала також виконавчим органом державного правління. Військова Старшина поділялася на ГЕНЕРАЛЬНУ (генеральні обозний, суддя, писар, підскарбій, осаул, хорунжий), ПОЛКОВУ (полкові обозний суддя, писар, осаул, хорунжий) — СОТЕННУ (сотенні отаман, писар, осаул, хорунжий).

ВІЙСЬКОВИЙ ЗНАЧНИЙ ТОВАРИШ — почесний титул, що його надавав гетьман вислуженим вищим службовцям козацької держави, або й козакам, що визначалися на війні. Цей титул уповноважнював до участи в гетьманській старшинській раді та до почесного місця в оточенні гетьмана. Під кінець XVII в. цей титул надавали тільки важливішим особам, чи за особливі заслуги, — так, відомо з козацьких літописів, що генеральний суддя, виходячи "в абшит", себто, подаючись на відпочинок за старістю, отримував титул військового товариша. (Ломиковський "Словар. . .", ст. 8) Полтавський полковник Гуджел, вийшовши в одставку в 1675 р., називається в актах "славетним паном, козаком полтавським". У XVIII ст. цей титул став загальнішим, — його давали тим звільнюваним службовцям, що не отримували титулу БУНЧУКОВОГО ТОВАРИША. Рангою його дорівнювали сотникові.

ВІЙТ — в XIV — XVIII вв. начальник міста, основаного на підставі Магдебурського права. Війта призначав власник міста, і його уряд був спочатку спадщинним. За свою службу війт побирав частину податків і судових оплат. Свою владу війт ділив із міською радою, на вибір якої мав вплив. Свій уряд війт міг відступити або продати. Іноді саме місто відкуповувало уряд війта, і тоді уряд війта ставав виборним. У гетьманській державі XVII—XVIII ст війт уже все виборний, але затверджуваний гетьманською владою.

В Галичині за австрійських часів війт був начальником громади, на українських землях під Польщею в рр. 1920—1930 війт був начальником волости.

ВІКНО — отвір в стіні на світло і повітря, око хати на зовнішні події.

У XVII ст. по сільських хатах в Україні скло в вікнах стрічалося хіба дуже рідко. К. Гільденбрандт, що залишив нам опис подорожі Готгарда Веллінга, шведського посла до гетьмана Богдана Хмельницького писав у тій своїй "Подорожі", виданій в 1668 р., про сільські українські хати:

"Замість скляних вікон мають вони раму, натягнену свинячим бурдюхом, — через нього проходить світло. На них (на ті рами), селяни дуже вважають, що-вечора їх здіймають та добре зберігають, а отвір засувають дошкою-засувою. . ."

В Україні, як і в інших багатьох країнах, уважали, що при народинах дитини, треба тримати вікна відчиненими за законом імітативної магії, щоб прохід дитині був вільний. З тієї ж самої причини і при тяжкому конанні відчиняли вікна, а іноді їх навіть виймали: "Щоб мала душа куди втікати" (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 149).

В Україні був звичай, при народинах дитини, ставити на вікнах червону, або й прозору з червоним буряковим борщем, пляшку (Мат. у.

етн. НТШ, V. ст. 2). Натомість вікна хати де лежить покійник, позначали рушником, який протягали через вікно. Цей звичай відомий і в інших народів (Етн. Зб. НТШ, XXXII. ст. 151). Вночі, на вікно хати, де лежить покійник, ставили миску з водою та клали рушник — "щоб душа рано вмилася і очистилася від гріхів. "Посипували також вікна і землю під ними попелом: коли рано знаходили на попелі якийсь знак, казали, що то була душа, що його залишила а коли ніякого знаку не було твердили, що покійник був праведником, безгрішним (там же, ст. 207).

Після того, як мерця винесли з хати знову ставили воду на вікні: душа до шести тижнів побивається на цьому світі і прилітає пити воду, — "бо трудно їй на митарствах" (Номис в Зап. НТШ. т. 88. ст. 163).

В родині, де діти вмирали, не доживаючи віку, новоохрещену дитину не вносили до хати дверима, а подавали через вікно: — "щоб смерть не могла ввійти звичайною дорогою за новородком" (На Уманщині. Мат. у. етн. НТШ, VIII. 52). На Карп. Україні, якщо в молодого бувала вже в хаті смерть, молода не йшла до його хати через двері, а влазила через вікно (Жажкович в Етн. Зб. НТШ II, ст. 19). Такий самий звичай існував і в німців, в швайцарців та в поляків.

"Де багато вікон, там багато світла, але правди не видко". — говорили наші люди про панські палаци що будувалися коштом визиску бідного люду. (Ів. Франко "Приповідки", I. в II, ст. 218).

ВІКНО В ЕВРОПУ — промінь европейської культури, що його кинув Петро I в темну Московщину. М. Зеров писав:

"Вікно в Европу було прорубано раз у "Петербурхе-городке" на початку XVIII ст., коли на російські центри впало снопом европейське світло і так яскраво підкреслило околишню тьму; на Україні ж у нас вікон не прорубували: у нас паростки европейської культури проникалися всюди тисячею непомітних шпар та щілин, сприймаючися помалу, непомітно, але всіма проявами національного організму". ("До джерел" ст. 269).

ВІЛ — символ важкої праці: "Він у роботі, як віл у ярмі", "Працює як віл." Також символ повільности: "Волом зайця не догониш".

З огляду на повільну й ніби урочисту ходу вола, покійника везли в похороні в давнину не кіньми, а волами: "Ой, везуть, везуть козаченька та сірими волами. . ." Вживання волів, як обов'язкової упряжної худоби в похороні треба вважати за пережиток дуже давньої практики, що затримався був до останніх часів не тільки в Україні, але й в деяких інших слов'янських народів. Звідки й прокляття: "Щоб тебе волами возили!" (Франко "Приповідки" I, I,222). У деяких місцевостях Зах. України, як от на Покутті, традиція вимагала, щоб воли в похороні були цілком білі (Хв, Вовк "Студії". ст. 349).

Був віл і символ невибагливости: "Волові дав полови, буде робити поволі". "Від чого віл брикає, від того кінь здихає". (Ів. Франко, I, 219, 220).

Також символ буденности: "Тікай з волами, бо процесія йде" — (Франко, I. 222).

Натомість воли в плузі — це любов (ПЛУГ, ОРАННЯ). Любов природньо сполучується з молодістю, звідти пов'язання "воли в плузі — літа молодії" в відомій пісні:

Гей воли мої та полові, та чом не орете?
Гей, літа мої та молодії, чому ви марно йдете?

Або:

Воли мої старенькії, не орати вами;
Літа мої молоденькі, то ж жаль за вами...

У відомій народній загадці "Заревів віл за сто миль, за сто гір", виступає віл, як символ грому. У зв'язок із цією подільською загадкою М. Грушевський ставив фантастичного вола з оповідання про кінець світу:

"По тім всім такий ся випасе віл, він сім гір трави випасає, а сім рік води випиває. А як той віл згине, то шкіра в нього буде мати сім миль довжини і сім миль ширини. То тоді чорт скаже св. Ілію злапати і ту шкіру простерти, і на тій шкірі будуть св. Ілії голову стинати, — чорт знає, як що св. Ілії хоч одна крапка крови на землю капне, то земля ся запалить." (М. Грушевський: Іст. укр. Літ., IV. ст. 611—616). Як відомо, постать св. Ілії тісно в'яжеться в народніх уявленнях із громом.

Як символ побожности, фігурує віл, разом із ослом, у церковному мистецтві та в наших колядках, де, при яслах Немовлятка Христа "сірі воли стояли, на те Дитя дихали.." і тим Його гріли, бо ж на Різдво у нас сильний мороз. В іншій колядці оповідається, як жиди Христа шукали та не могли знайти Христа під сіном, "добрі ж воли тихо стояли, сіна не рушали", щоб Ісуса-Христа не зрадити. Ще в іншій колядці Діва Марія сина купала, пелюшки прала: "Де ж їх сушила? — В вола на розі, біленькі як шовк тоненькі.." (М. Грушевський: "Іст. укр. літ.", IV, ст. 502).

Ані канонічні евангелії, ані взагалі Святе Письмо Нового Заповіту, ані тлумачення Орігена до евангелії св. Луки не знають ані вола ані осла при яслах. Про них говориться тільки в апокрифічному евангелії Матвія, що використало алегоричний вислів Ісаї: "Віл знає свого господаря, і осел знає свого пана" (I, 3). Найдавніший образ ясел Христа з ослом і волом знаходиться в римських катакомбах св. волів і дає їм дорогу, а коням по ночах прос-

В наслідок "побожности" вола, а також, Агнеси, де він фігурує на одному саркофагу з 343 р.

мабуть, і його рогів — "нечиста сила боїться

то проходу немає". (Проф. Сумцов у "Київ. Стар." 1890, VII, ст. 64—66).

Ястребов записав на Херсонщині низку вірувінь та звичаїв, зв'язаних із волами:

Коли волів запрягають уперше в ярмо, їх хрестять і примовляють:

"Святий Юрій навчив ходити, навчив їсти, навчив й хліба робити". (III, ст. 66).

Купивши вола (або й коня), кладуть у воротях пояс, або рушник. і, коли переведуть через нього худобину, ллють їй на лоб води, — щоб знала дорогу з поля додому (варіянт): "щоб довго тримався куплений товар").

Продавати вола не можна з налигачем: не будуть водитися добрі воли. Треба купити новий налигач і передати його з поли в полу.

ВІЛСОН ТОМА ВУДРО (1856—1924) — президент США (1913—1921), демократ. За стараннями адміністратора української греко-католицької дієцезії в США о. П. Понятишина, Вілсон оголосив був день 21 квітня 1917 року "українським днем" у США, дозволивши провадити збірки на українських жертв світової війни. 8 січня 1918 р. він виступив зі своїми "14 пунктами"-засадами, що на них мав бути укладений мир. Пункт VI передбачав звільнення території Росії від окупації центральних держав: X — автономію народам Австро-Угорщини; XIII — створення незалежної Польщі на теренах, "заселених безспірно польською людністю". Протягом 1918 року ці 14 пунктів були перетворені на 27 тез, між которими стояло й "самовизначення народів, як імперативний принцип". Але вже в 1919 р. Вілсон відступив від етнічного принципу, погодившись на прилучення Східньої Галичини до Польщі з умовою визнання автономії українцям.

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО — самочинна мілітарно-військова організація народних мас за традиціями стародавнього козацького руху в наддніпрянській Україні за революції 1917—1918 років. Зародилося воно на Київщині, на з'їзді, де в м. Звенигородці в квітні 1917 р. оформилося й визначило свою ціль — "в обороні вольностей українського народу та в охороні ладу від банд збольшевичених дезертирів". Цей рух швидко поширився на Полтавщині, Чернігівщині, Волині та на Херсонщині, охоплюючи переважно селянство, а подекуди (як у Києві) і робітництво. Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва в Чигирині 16—20 жовтня 1917 р. представляв уже ніби 60.000 організованого козацтва. На отамана Вільного Козацтва було обрано тоді ген. П. Скоропадського. Проте, коли П. Скоропадський став гетьманом, на вимогу німецького командування, Вільне Козацтво було роззброєно. Тому багато вільних козаків брало пізніше участь в повстанні проти гетьмана.

Вільне Козацтво відіграло значну ролю в протибольшевицькій боротьбі українського народу, сповнюючи ролю справжньої народньої міліції, тому захоплених у полон вільних козаків московські большевики розстрілювали на місці.

ВІЛЬХА — дерево й кущі з породи березуватих. Вона має червоний сік, і в нашому народі з цього приводу оповідали:

Коли чорт, чи Сатанаїл, зробив був вовка, але не міг його оживити, аж поки не вжив підказаної йому від Бога формули:

— Встань, вовче, із'їдж дідче.

Вовк тоді зразу схопився й кинувся на Сатанаїла. Той порятувався на поблизьку вільху, але вовк успів був схопити Сатанаїла за п'яту і відгриз йому її. Сатанаїл зросив своєю кров'ю всю вільху, що з того часу має червоний сік, а всі чорти — безп'яті. (М. Грушевський: "Іст. укр. літ." IV, ст. 413)

В українській народній символіці вільха — символ суму:

"Сіла, пала галка на зеленій вільсі:
Не хилися, вільхо, бо й так мені гірко..."
(Метлинський, "Нар. Пісні", ст. 251).

ВІМІНА АЛЬБЕРТО (1603 — 1667) — справжнє прізвище Біянке Мікеле — посол Венеції в 1650 р. до гетьмана Б. Хмельницького. Залишив "Записки про походження й звичаї Козаків" з 1650 р., які видрукував професор І. Феррара в 1890 р. Крім того написав "Історію громадських війн Польщі" (1671).

В "Записках" Віміна називає Україну Україною, а нашу мову — русинською (рутенською).

Про плідність нашої землі на Запоріжжі Віміна писав:

"Сила ріжного збіжжя росте, де попало і без плекання — від того насіння, що падає на землю після жнив та від вітру і називається на рутенській мові "падалиця", що значить по нашому (італійському) "кадуто". Падалицю часом збирають, часом вона згниває, бо жнива на засіяних ланах такі багаті, що селяни ставляться зневажливо до цього дару, що їм дає цей благодатний ґрунт. Я тяжко повірив би подібному явищу, коли б не переконався власними очима і не бачив на місці таких величезних і багатих на зерно снопів, яких не дістанеш в інших країнах при найретельнішому плеканні..."

"... Благодатний ґрунт дає мешканцям смачні овочі й силу шпараґи, такої чудової, що вона, на мою думку, не гірша від найкращих веронських ґатунків, надзвичайно смачна і не гірша, як лісові ґатунки з тонкими стеблами, які ростуть коло Риму й Неаполю..."

Віміна відмічає, що козаки — великі мистці до дерев'яних будов і з'єднують бальки зов-

сім без цвяхів. Крім столярства займаються римарством, теслярством і шевством..."

Віміна відзначає розум козаків, що помічається і в провадженні державних справ, які то він мав нагоду стостерігати в засіданнях Ради, на яких був присутній і гетьман:

"У Раді козаки обмірковують справи, і підтримують свої погляди без демагогії, все маючи на увазі загальне добро. Якщо визна-
про віник, як обереr, таку гіпотезу:
ють кращим погляд інших, з цим не ховаються, без впертости відмовляються від власного
му я сказав би, що ця Республіка дорівнює
погляду і приєднуються до правдивішого То-
спартанській, коли б тільки у козаків так само шанували тверезість. Одначе, вони можуть змагатися з спартанцями суворістю свого виховання. Тяжко собі уявити, скільки вони терплять від голоду й спраги, втоми й безсонних ночей. Усіма цими приємностями вони особливо користуються під час морських походів, коли, за словами козаків, їм не раз доводиться голодувати по три дні, годуючись сухим хлібом, часником і цибулею..."

Про стріленьке мистецтво козаків Віміна так висловлюється:

"Мені траплялося бачити, як вони кулею гасять свічку, відбиваючи нагар так, що можна було б подумати, що хтось це зробив щипцями..."

Цікаві відомості подає Віміна про особу самого гетьмана Б. Хмельницького його дім і прийняття:

"Росту він скоріше високого, ніж середнього широкий в костях і міцної будови. Його мова й спосіб правління вказують, що він має розсудливу думку і проникливий розум. У поведінці він м'який і простий і цим з'єднує собі любов козаків, але, з другого боку, він тримає їх у дисципліні гострими вимогами. Усім, хто входить до його кімнати він подає руку і просить сідати, якщо це козаки".

Далі Віміна вказує, що гетьманова світлиця навмисне вряджена просто — "щоб пам'ятати про своє становище і не віддатися духові надмірної гордости". "У світлиці стоять лише прості дерев'яні лавки, покриті шкіряними подушками... Дамаський полог простягнутий перед невеликим ліжком гетьмана, у голові його висить лук і шабля".

ВІНИК — в'язанка прутиків із листям для замітання в хаті, символ чистоти й господарського ладу в хаті. На Стрийщині казали:

"Щоб збіжжя не вилягало, не можна віник у стодолі сторцем ставити, бо збіжжя в той бік поляже, куди прутики в вінику повернені. Віник, як є в стодолі, повинно його класти до землі тим кінцем, що ним замітається, а держачком догори. У добрім господарстві, де є мудрий господар, то все так робиться" (Ет. Збір. НТШ. V, 90).

"У добрім господарстві" — себто де є певний встановлений лад — де все робиться так, як і коли треба. Порушення такого ладу — прикмета негосподарности. Тому й у пісні співається:

Вийшов же я до хати
Та взявся вітати,
А дівчина за віника
Хату замітати.
Бодай же ти, дівчинонько,
Того не діждала,
Та й що б ти при гостях
Хату замітала...
("Зап. Ю. Зап. Отд." т. II ст 472)

В Італії здавна існував звичай, що свекруха дарувала молодій веретено й віник, — перше, як символ праці, а другий як символ чистоти. Давні римляни шанували богиню Деверерру (від "деверраре" — замітати) і, перед народженням дитини, замітали всю хату, щоб богиня чистоти була сприятлива новонародженій дитині.

З другого ж боку, тому, що вінику приходиться мати діло з ріжним сміттям, був він і символом нечистоти, особливо, коли вже був в ужитку. На Волині казали:

"Не можна тим віником, що замітають хату, огонь (в печі) підмітати, по-перше, тому, що він довгий, неакуратний, і через те, що ним замітається гадость, то вже огонь гріх замітати цим віником" ("Перв. Громадянство" — 1927, I, 164).

Віничок для замітання печі звичайно звуть ПОМЕЛОМ і роблять його з полиню, або з чорнобилю, а найчастіше — з гусячого крила.

Віник був в українців і оберегом, себто охоронним засобом проти нечистої сили:

"Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто не завадив їй очима, чи словом лихим, для нього кладе мати коло порога віник, а на віник дитину, і тоді переступає його тричі, байдуже, що воно кричить, і все за кожним разом спльовує і каже: "Сама мати породила, сама й вроки та врочища відходила..." Тричі отак перекаже, а потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим віничком по залиняті та й за поріг віничок той викине і дитину кладе чи там на подушку, чи там у колиску, як уже її наготовлено." (Мат. у етн. НТШ, VIII, ст. 168).

Треба звернути увагу, що цей магічний забобонний акт відбувається на порозі, що відділяє хату від зовнішнього світу. Вважали, очевидячки, що віник, як вбирає в себе порох і сміття, вбере в себе й уроки дитини, а щоб полегшити це "вбирання", дитину не тільки кладуть на віник, а й б'ють ним, а потім віник викидають — разом із уроками — за поріг хати.

Цікаво порівняти цей обряд вибивання уроків із дитини з обрядом вибивання бруду в весільній обрядовості французів: коли молоді французи повертаються з церкви, молода

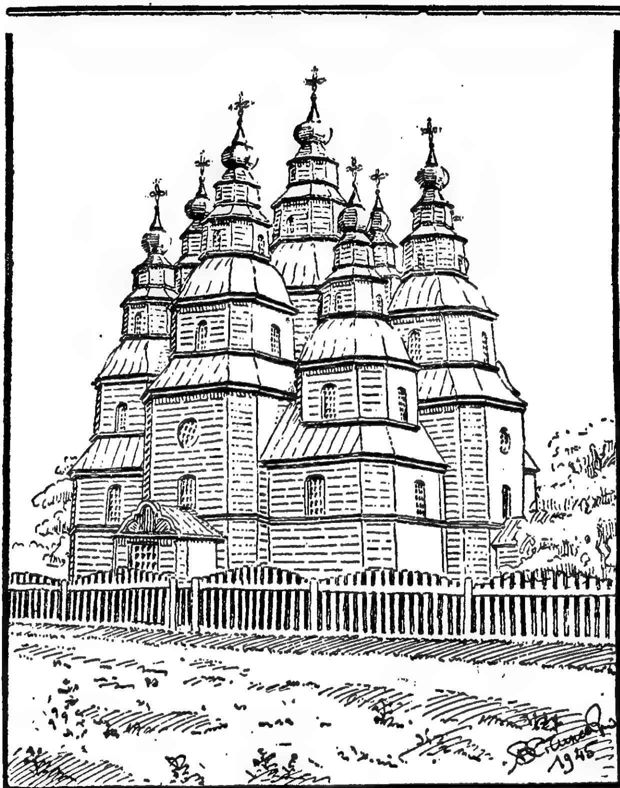

Запорізька катедра св. Тройці в Новоселиці, 1773-1781.
Реконструктивний рисунок В. Січинського.

Найкращий зразок церковного дерев'яного будівництва козацької України. Його спалили, відступаючі, без ніякої военної потреби німці в 1943 р.

Архитект проф. В. Січинський називає цей їх вчинок "одним з найбільших злочинів XX. століття."

бере віник, б'є ним кілька разів по підлозі і потім викидає його, а присутні кажуть:

— Оця добре прожене бруд із хати. (Жур. Мін. Н. Прос., 1881, VII, ст. 183).

Що віник ніби вбирає в себе не тільки матеріяльний бруд, але й хвороби, та може служити тимчасовим осідком всяких злих духів ("нечистої сили"), це видно й з інших забобонних вірувань не тільки українського, але й інших народів. Не дурно віник (як і мітла) служить відьмам за коня, коли вони літають на шабаш. На Снятинщині записано таке вірування:

"Кажуть, що (душа покійника) ховається в той віник, що ним хату замітають. І для того кладуть віник біля порога хати і не вільно його брати в руки нікому і ним замітати по хаті.. Кажуть, що душа сидить у вінику за гріхи тілесні" (Етн. Зб. НТШ, XXXI—XXXII, ст. 323—324).

Проф. Зеленін в статті "Магіческая функція приміт. орудій", видрукованій в Изв. Ак. Наук, отд. общ. наук з 1931 р., VI, висунув "Віник проганяє демонів зовсім не тому, що сміття, яке він вимітає, служить житлом духів, а тому, що він, як і різки з яких він складається, був примітивним знаряддям оборони людини від звірів, особливо від комах. Росіяни відганяють віником також і квашню на порозі хати, якщо хліб із цієї квашні не добре випікається, себто якщо в квашні оселився чорт. Волзькі чуваші виганяли з хати відьму таким способом: ставили на порозі хати горщик із жаром і віником махали по всіх кутках: коли відьма пролітала у двері, її можна таким чином спалити на вуглі. Цілковита подібність із вигоненням комах."

"Лужицькі слов'яни, — писав він далі, — напередодні Вальпургієвої ночі, свята відьом і нечистої сили, бігають із запаленими мітлами. Русскі лікують "огник", прикладаючи до хворого місця гаряче помело, яким резметають у печі жар перед тим, як садовити хліб. Звідци теж можна виводити й апотропеїчне (захисне) значення всякого (навіть і без полум'я) помела, віника, мітли, зокрема ДРЯПАЧА, себто старого віника без листя. Пізніше віник і помело були зв'язані з культами рослинности та хатнього вогню." (ст. 741).

На мій погляд, ця теорія дуже натягнена, і українці, як свідчать численні записки з Волині та Київщини (Перв. Громад. 1927 р., І-ІІ, ст. 164—165), дуже розріжняють віник що ним замітають хату і всяке в ній сміття, від помела, шо знаходиться в постійному зв'язку з "святим" і чистим вогнем.

На Стрийщині казали, що не можна кидати дряпача, себто зужитого віника, у вогонь, ані на сміття, — треба його розв'язати, бо інакше й душа покійника потім буде так зв'язана, якщо хто дряпача не розв'яже, а так зв'язаним і викине (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 86).

ВІНКОБРАНИ — весільний обряд передавання молодому вінка, сплетеного в молодої. Відбувався він у четвер того самого дня, як були звиті вінки, після того, як молоді відбули — кожний окремо — похід через село з запросинами на весілля. Дівчина тоді **сидить на посаді**, і коли поїзд молодого прибуває до хати, молодий теж іде на посад. Хор тоді просить присутніх розступитися і дати місце "місяцеві коло ясної зірочки" (Чубинський, "Труди", IV, 646). Мати молодої частує гостей горілкою та дарує вишивані хусточки всім родичам (кревнякам) молодого.

Після цього старша дружка просить у старости благословення — "пришити молодому на шапку квітку". Діставши благословення, вона бере в жениха шапку та пришиває до неї маленький віночок, взявши його в молодої. По деяких місцевостях цей вінок цілком подібний до вінка молодої, подекуди він менший. Тим часом старший боярин надягає на жениха свою шапку, щоб той не був із непокритою головою. Хор же співає пісні про те, що — "прийшла швачка з Києва, чи зі Львова, пришити вінок золотою голкою, шовковою ниткою до шапки бобрової".

Скінчивши пришивання "квітки", старша дружка вдягала шапку молодого і, ставши в шапці на лавці, заявляла, в супроводі хору, що не віддасть шапки, хіба за пристойне відкупне. Дружко, також співаючи, пропонує їй чарку меду але вона категорично відмовляється. Два хори починають торгуватися, і це триває досить довго. Співаючи та висміваючи своїх супротивників, вони кінчають тим, що погоджуються, і тоді дружко заплативши викуп, дістає шапку, оздоблену вінком і вдягає на голову молодому.

ВІНКОПЛЕТИНИ — весільний обряд, що відбувався в четвер перед весільною неділею. Його супроводили обрядові пісні в ролі: "Благослови, Боже, і отець і мати, своєму дитяті барвінковий вінок звити".

Коли починають плести вінок, всі присутні при церемонії жінки підходять і собі, щоб уплести до нього бодай два листочки барвінку. Поверхню цих листків зараз же позолочують. Готовий вінок кладуть на хліб, що має форму кола (колач), і несуть його до батьків молодої, щоб вони поблагословили свою дочку на шлюб. Батьки беруть вінок і кладуть його на голову молодій, тричі торкнувшись перед тим до її чола.

У бойків сам акт збирання барвінку став був цілком окремою церемонією, що з неї починався ввесь весільний ритуал. У супроводі музик сваха та дружка йшли в садок, співаючи та несучи хліб із застромленим в його середину ножем та повішеним на нім замком. Якщо біля хати молодої не було садку, йшли до сусідів і тоді брали з собою горілку та

хліб. Привітавши піснею сад, запитували його, які він має рослини. Сад (себто хор) відповідав, що в нього є три рослини: барвінок, часник та васильки: барвінок, щоб сплести вінок, часник, щоб його оздобити, васильки — щоб заквітчати косу молодої, як вона йтиме до церкви брати шлюб. Дружка рве багато барвінку, і делегація відходить, співаючи, щоб сад не жалував за зірваним барвінком, бо молода господиня поливатиме його нові паростки. Повернувшись із саду, кладуть на стіл нарваний барвінок і кладуть на нього хліб, що з ним ходили до саду, у решето разом із ножем та замком. До ножа прив'язували нитку з двох кінців і всіх присутніх просили причепити пучечки барвінку. Вся процедура відбувалася під супровід співу. Скінчивши вінки для молодої та молодого, надягали їх на двох хлопців у шапках. — найчастіше на дорослих братів молодої. Інші дівчата діставали вінки з рути й м'яти. Молода співала:

"Вийте, дівоньки собі й мені,
Собі вийте з рути - м'яти,
А мені з барвінку..."

(Чубинський "Труди", ч. 103).

Під час вінкоплетин співали теж пісню:

Перед нашими воротами гуло два голубоньки;
Гули, гули, догували, як ми вінки доривали..."

Обряд вінкоплетин відбувався по багатьох місцевостях України і в похоронній обрядовості, коли вмирали неодружені молоді люди. Тоді, замість весільних пісень, співано відповідні голосіння.

ВІННИЦЯ — місто над р. Богом на Поділлі. Перші вістки про нього з XIV в.: побудували її князі Коріятовичі в оборону від татар. У XVI —XVII вв. — головне місто Брацлавського воєвідства. Прославилася за Хмельниччини обороною, яку очолював полк. Ів. Богун, від поляків в 1651 р.

За єжовщини в рр. 1937-38 рр. Вінниця зробилася була місцем масового винищування українців, небажаних московській окупаційній владі. Коли в травні - липні 1943 р. тут почали розкопувати масові могили, виявлено їх було 66. Інтернаціональна комісія. в склад якої ввійшли лікарі та представники Червоних Хрестів Бельгії, Болгарії, Фінляндії, Франції, Італії, Хорватії, Швеції, Словаччини, Румунії, Голляндії і Угорщини, сконстатувала знайдення в тих могилах 9.439 забитих, переважно пострілляних у потилицю. Серед них було 169 жінок. Сконстантовано, що частину було поховано ще живими. Розпізнано коло 10% трупів на підставі знайдених при них документах, одягу, чи окремих знаків на тілі. Розпізнано було людей, що про них місцеве НКВД казало родичам, ніби їх заслано до далеких таборів із забороною листування. Відступ німців перервав розкопи й досліджування, які були б виявили ще більшу кількість московсько - большевицьких злочинів. Вінниця — зробилася символом всього того масового винищування українського населення, що його систематично доконувала московська окупаційна влада за Сталіна.

ВІНО — оплата від молодого батькам, або рідним, за молоду в ранню добу в Україні - Русі, — пережиток звичаю давати відкупне за пірвання ("умикання") жінки.

В "Руській Правді" кн. Ярослава віно — частина майна чоловіка, призначена жінці. У "Кормчій Книзі" та в Литовсько - Руському праві XVI ст. віно — придане жінки. Віно визначалося. як "ПОСАГ" (придане в грошах) і "ВИПРАВА" (придане рухомим майном — одяг, худоба і т. ін.). Володіння віном було спільне в чоловіка й жінки, але після смерти чоловіка, або в випадку розводу, віно ставало повною власністю жінки.

Віно було відоме і в Гетьманщині в розмірі 1/3 чоловічого майна, — воно припадало жінці в досмертне користування. Саме тому, що віно складалося головно з худоби та білизни, склалася приповідка:

"Віно або вовк з'їсть, або воно саме згине". (Ів. Франко, "Приповідки" І, в. II, ст. 222).

ВІНОК — плетиво з квітів, дівоча прикраса, а також символ присвячення божеству.

На Волині ,на Юрія, дівчата, вибравши найгарнішу з-поміж себе, перев'язували їй груди, руки, ноги різним зіллям, а ні голову клали вінок із квітів; потім садовили її на лавку з дернини, ставили при ній збанок із молоком, сир, масло та інш.; до ніг їй клали вінки. Потім водили хороводи навкруги цієї ЛЯЛІ, як її звали. По скінченні хороводу вона ділила між дівчатами сир і масло і роздавала вінки, які дівчата ховали на другу весну. (М. Грушевський, Іст. у. літ. І, ст. 188).

Отже, маємо тут обряд із вибором найгарнішої дівчини, що, очевидячки, мала заступати незнану вже нам ближче якусь добродійну богиню, що розподілювала добра землі, а вінок, що їй клали на голову, мав бути символом обожування

Звичай вінків, поширений серед усіх арійських та семітських народів, існував в Україні ще за передісторичних часів, і то саме, як атрибут релігійного культу взагалі, а соняшного культу весни зокрема (Хв. Вовк "Студії..." ст. 238). В Сапфових "Атенеях" релігійне значення вінків цілком ясно підкреслюється:

"Що більше ти прикрашений квітами, тим більше маєш певности, що вподобаєшся богам, Але якщо ти приносиш жертву, не прикрасившись вінком, боги відвернуться від тебе" (XV, 16).

І далі:

"Вінок — це ж, як казали в давнину, піс-

ланець успіху, післанець, що його молитва шле поперед себе до богів" (XV, 19).

Тому-то вінка ніколи не бракло в релігійних церемоніях давніх греків та римлян. і навпаки; якщо ми бачимо на головах учасників якоїсь церемонії вінки, мусимо вбачати в тій церемонії вияв релігійного культу. Тому-то й давні промовці прикрашували собі голову вінком: трибуна була колись святим місцем, і, як засвідчував Ціцерон, в давнину кожна промова розпочиналась молитвою. Атенські архонти (найвищі державні мужі), у день вступу в свої обов'язки, йшли в Акрополь із міртовим вінком на голові і приносили там жертву богам. Виконуючи потім свої функції, вони мусіли також мати вінок на голові, — але не з квітів, а з листя. Так, поволі, вінок, що був в давнину тільки релігійною емблемою, зовнішнім символом, що супроводив молитву і жертву, зробився також емблемою влади (Фюстель де Кулянж "Давнє місто", фр. вид. ст. 210, -11), та взагалі гідности, як то видно і з українського виразу:

"Вінок йому з голови від того не впаде", — себто його гідність від того не потерпить (Ів. Франко, "Приповідки" I, в. II, ст. 223).

Індуси в релігійних актах також убирали на себе вінки.

Як дохристиянська емблема релігійного культу, вінок зберігся в усіх тих обрядах українського народу, що відбувалися в порі року, багатій на квіти та листя. Тому, хоча багато дослідників української символіки вважало вінок за символ сонця, марно було б його шукати в зимовій обрядовості Різдва. хоч і як вона тісно в'яжеться з давнім культом сонця. Натомість вінки фігурують постійно в великодніх, купальських і обжинкових грах, а найголовніше — в весіллі, цьому кульмінаційному пункті давньої української обрядовости. Під гаслами "ВІНКОБРАНИ" та "ВІНКОПЛЕТИНИ" читачі знайдуть докладні описи обрядів, зв.язаних із виготовленням вінків для молодих. З тих описів знаємо також, що крім молодих, отримували вінки і всі дівчата. Але можна думати, що в старовину **всі учасники** весілля мали на голові вінки. На це вказують рештки їх у вигляді "квіток", що пришивалися до шапок боярам та дружкам, а також свідчення БОПЛЯНА (див.), що в середині XVII в., не кажучи вже про давніші часи, звичай вінків був значно більш поширений, ніж у пізніші часи. За часів Бопляна. напр., **усі молоді особи**, що мали доручення запрошувати на весілля, отримували, як ознаку своєї місії, вінок із квітів, який **вішали на руку**. У Болгарії ще й в наших часах, старости, ідучи вперше до батьків молодої, мали вінки на головах (Х. Вовк "Студії..." ст. 239). Підкреслюю цей факт, бо він засвідчує, що в давнину вінок не був атрибутом виключно жінок, чи дівчат, але й чоловіків та парубків, поскільки вони брали участь у якійсь культовій чи релігійній церемонії. Маємо пережиток цього у вінку молодого, а також в обжиночному вінку, про який далі.

Пісенний вираз "на всі святки" ("Ой зов'ю вінки та на всі святки, ой на всі святки, та рано-рано, на всі празники") також свідчить про давнє релігійне значення вінків.

У Греції і в давньому Римі **всі** учасники бенкетів — і чоловіки, і жінки — прикрашували голову вінками, і Фюстель де Кулянж пояснював цей факт тим,, ще в давніші часи спільні бенкети завжди в'язалися з якоюсь культовою церемонією, як наші колишні БРАТЧИНИ (див. БРАТСТВА). Тому учасники бенкетів у давніх часах не тільки носили вінки. але й вбиралися в біле, бо біла барва була приємна богам і була їм присвячена (див. БІЛА БАРВА).

Не може бути сумніву, що й так званий ОБЖИНКОВИЙ ВІНОК не був якимсь особливим символом сонця, як думав проф. Сумцов, ані символом майбутнього врожаю, як думав К. Копержинський ("Перв. Громадянство" 1926 р. I, с. 60), але решткою релігійного обряду, що супроводив обжинки і вимагав, як вже зазначено, вінків. Доказом цього може служити й факт, що іноді плетуть не один чи два вінки, а більшу їх кількість, що "накладають потім на відповідне число осіб з неоднаковою урочистістю" (Перв. Громад. 1926, I, ст. 54). Найчастіше плетуть вінки дівчата, але йноді й парубки (там же).

Важливо також підкреслити, що увінчують вінком дівчину **найчистіших звичаїв**, для безпечности, навіть ще недорослу, а то був би неврожай. Статевої чистоти вимагається власне в релігійних обрядах, бо в магічних, навпаки, статева свобода ніби збуджує запліднювальні сили природи.

Обжинкова обрядовість, зрештою, пересякнена весільними мотивами. До цього спричинився в великій мірі й сам звичай вінків, що підказував аналогії. Тому в деяких місцевостях України робили два вінки — з жита та пшениці. Укороновували ними або дівчину, або парубка й дівчину (житній вінок хлопцеві, пшеничний — дівчині). При ній бувало часом дві або й більше дружок. Вони несли в руках пучки колосся, або йшли також звінчані "квітками" з васильків, незабудьок та інших польових квітів(Перв. Громад. 1926, I, 55-56). Однак, весільна обрядовість і весільне вкоронування, могло бути, як думав К. Копержинський, тільки пізнішим нашаруванням на низці магічних культових дій, зв'язаних із БОРОДОЮ та Останнім Снопом.

"Обжинковий вінок. — писав К. Копержинський, — витіснив, так би сказати, всяку іншу обрядовість, розвинувся за рахунок і Бороди і Останнього Снопа. Зв'язок "бороди" з

вінком та останнім снопом позначається насамперед у тому, що для снопа і для вінка беруть зчаста колосся того місця, яке залишено "на бороду" (Перв. Гром. 1926, І, ст. 50).

У дальшій еволюції обжинкової обрядовости вінок, який супроводив церемонію останнього снопа, його іноді зовсім заступає, і тому його несуть не на голові увінчаної дівчини, чи хлопця, чи пари і більшої кількости молоді, але **на руках**, а то й **на хлібові**.

І тут виступає вже Обжинковий Вінок, як символ урожаю. Магічна обрядовість, зосереджована навкруги Бороди та Останнього Снопа, з метою забезпечення будучого врожаю, спрямовується тепер на вінок, яким вінчають хліб, чи навіть отой Останній Сніп. На Полтавщині, коли похід із останнім снопом, чи вінком, підходив з поля до хати відповідного господаря, той виходив назустріч із печеним хлібом і — на ньому — з дрібкою соли. Старша жниця підходила до господаря (чи до господині) і клала на хліб житній вінок примовляючи:

— Дай Боже, щоб і на той год родив хліб!"

Господар із хлібом та вінком на ньому ішов до хати і клав його з пошаною на покуті під образами. На Спаса вінок здіймали з хліба і несли до церкви: там його святили, разом із яблоками та інш. Перед посівом озимини, з вінка виколочували зерна і додавали їх до призначеного на посів. (Перв. Громад. 1926, І, ст. 64).

Входячи, як ми бачили, як атрибут, у різні поганські святочні церемонії, з часом, із занепадом тих поганських традицій, вінок , головно з квітів і листя, мало підходячи до суворости мужів, залишався природною прикрасою жіноцтва та дівоцтва, особливо останнього. Тому і в українських народніх піснях вінок фігурує здавна, як символ дівчини, та — абстрактно — дівочої чистоти:

Удовонька свою дочку била:
— Де ти, доню, вінок загубила?

"Загубити вінок" — втратити дівочість.
"Давати кому вінок" — виходити заміж:

По саду ходжу, виноград саджу,
Посадивши та й поливаю,
Ой, поливши та нащипаю,
Нащипавши, віночок зів'ю,
Віночка звивши, на воду пущу:
Хто вінка пійме, той мене візьме...

Пускання вінка на воду, де його переймає "переемець" і бере за себе дівчину, ввійшло, як формула парування, в круг величальних колядкових мотивів, але в давніші часи воно було своєрідною формою ворожіння, в якому вінок символізував дівчину та її долю. Подібне ворожіння робили на Купала: дівчину, найкращу, саджали до ями, зав'язували їй очі і давали вінки зо свіжих і вінки з зів'ялих квітів. Дівчата водили хоровод навколо ями, а "Купало", себто вибрана дівчина, роздавала вінки. **Котра дівчина дістане вінок із свіжих квітів, та віддасться щасливо, а котра дістане вінок зів'ялий**, та буде замужем нещаслива (Грушевський "Іст. у. літ. І, ст. 188).

В описах ВІНКОБРАН та ВІНКОПЛЕТИН ми вже бачили, яку важливу ролю відогравав вінок в українському весіллі. Ця його важлива роля так вплинула на народню символіку, що вінок часто фігурує в піснях, та навіть і в обрядах, як символ самого весілля. В обжинковій обрядовості, де вже відмічено весільні нашарування, зв'язок вінка з весіллям дуже ясно відчуває ться в селянській свідомості, і тому, напр., на Поділлі, при передачі вінка господареві, той поспішає зняти вінка з увінчаної ним дівчини якнайскорше, бо "од цього залежить, чи скоро дівчина віддасться.. ."

Вінок — природний символ привітности та краси: — "У нього в дворі, як у віночку..." (Номи, ч. 14010).

ВІНЧАННЯ. — обряд накладання вінців на голови новоженців в церкві, яка освячує ним шлюб. По всій Україні молодих з глибокої давнини звали князем і княгинею саме через оте накладання на них золотих вінців. Вінці накладає священик безпосередньо після взаємної присяги молодих. Робить це в ім'я Пресв. Тройці, щоб Бог вінчав молодих "славою й честю" і щоб дав їм "благословення й радість" на нову дорогу життя. Іван Золотоустий (б. 347 — 407) пояснював вінчання молодих вінцями, як перемогу, що її молоді здобули дотеперішнім своїм життям над змисловою пожадливістю, заховуючи вірну, чисту й незаплямлену любов до моменту шлюбу.

Вінчання в Україні відбувається звичайно рано в ту неділю, коли відбувається і весілля (в Аргентіні натомість в суботу ввечорі). Але до цього погодження прийшли не зразу, і подекуди його не дотримували й до останніх часів.

Коли християнство прийшло в Україну, в тодішньому християнському світі ще не було устійнено, чи потрібне церковне вінчання, щоб шлюб уважався за дійсний У самій Візантії тільки за імператора Льва Філософа (886—919) вийшов закон про необхідність вінчання. Але на заході ще довго йшла суперечка між богословами, бо одні з них уважали, що шлюб мав бути законним тільки в тому випадку, коли його було освячено в церкві, інші ж трималися думки, що шлюб виникає через згоду чи призволення сторін, з чого виходило, що й невінчані шлюби могли вважатися за дійсні. Тому й не диво, що і у нас, у перші віки християнства, вінчання не вважалося за необхідний обряд. Ще при кінці XI ст., як свідчить київський "чорноризець" Яків, народ наш думав, що тільки князям та боярам належить вінчатися в церкві, а простим людям вистане справити весілля стародавнім звичаєм. І дійсно ці невінчані шлюби **простих людей вважалися тоді за дійсні не**

тільки з боку уряду, але й з боку Церкви, що мала в свойому присуді родинні та сполучені з ними справи. Аж митрополит Максим (1283 — 1305) почав вимагати, щоб і селян примушувано вінчатися в церкві. Згодом дійсно вінчання зробилося обов'язковим для всіх, але в народній свідомості довгий час залишалося переконання, що тільки виконання народ. весільних обрядів дає право на шлюбне співжиття. Так, ще за часів імператриці Єлисавети, синод звернув увагу, що вінчання в Україні відбувається задовго до весілля, і повінчані не вважаються за чоловіка і жінку, але "відбувши церковні таїнство, розлучаються і навіть по кілька років, аж до т. зв. їхнього прийнятого шлюбним звичаєм весілля, живуть окремо, а деякі з них, після того таїнства, і зовсім навіки розходяться". Суворо ганячи цей звичай, синод видав 18. XI. 1744 р. наказ священикам брати з молодих при вінчанні урочисту обіцянку, що вони зараз же після вінчання, не чекаючи весілля, почнуть спільне життя, як годиться подружжю. В наслідок цього наказу й прийшло до того, що вінчання почало відбуватися того самого дня, що й весілля. Але ще й при кінці XIX ст., як свідчив Ящуржинський в Києвс. Старині (1896, XI, ст. 259—60) чимало людей вінчалося звичайно — тижня два-три до весілля, до якого іноді не було часу належно підготуватися. "Іноді весілля буває й півроку, і рік після вінчання. Тоді молоді живуть окремо, кожний у своїх батьків, і молода ходить у квітках та биндах, як дівчина". А коли траплялося, що хтось із повінчаних умирав, не дочекавшись весілля, його ховали звичайно, як парубка, або дівчину. (Ор. Левицький в Зап. Ук. Наук. Т-ва в Києві, т. III. ст. 90—107).

Вінчання, погоджене з весіллям, поминаючи церковний обряд, відбувалося звичайно так:

Рано вранці, ще до дзвонів в церкві, батьки молодого посилали музиків в супроводі молодшого боярина до молодої, а потім і до всієї рідні грати "на добридень". Молодій тим часом більш-менш урочисто розплітали косу: це робив конче нежонатий рідний їй брат, або брат у перших: її востаннє зачісували по-дівочому, вплітаючи в волосся кілька грошин (на щастя), шматочки хліба (на багатство) кілька зубків часнику (від уроків). замочували волосся олією з медом, як це робилося колись і у ведичній Індії.

Потім молода просила благословення в батьків та в усіх родичів, кланяючись кожному в ноги, цілуючи їм руки та тричі цілуючись в уста. Потім весільний похід із музиками та співами вирушав до церкви, перед якою музика та співи припинялися.

Батьки молодих на вінчання не йшли, а, поблагословивши, передавали їм той образ, яким їх благословили.

У церкві старости, чи старший боярин, передавали образ церковному старості. а той клав його на аналой. Старша дружка стелила перед аналоєм рушник, а на аналой клала хустку. Хусткою священик зв'язував молодим руки на час вінчання. а, після вінчання забирав її собі. Рушника забирав церковний староста. Під рушник клали звичайно копійку на багате життя.

На заклик священика підводили до аналоя молодих, що під час тих підготовань стояли окремо — молодий з боярами серед чоловіків, а молода з дружками серед жіноцтва. Молодих підводили і ставили їх на рушник. Старший боярин подавав молодим свічки, одну свічку брав сам, одну давав старшій дружці і ставав позаду молодого, а дружка — позаду молодої. Церковний староста виносив вінці і ставив їх на аналої. Священик виходив, благословляв молодих, читав молитви, брав вінці, благословляв молодих вінцями і клав їх на голову молодого і молодої; старший боярин і дружка перебирали вінці і тримали над головами молодих. А що вони бувають дуже тяжкі і протримати ввесь час вінчання їх дуже трудно, то їм на зміну приходили іноді дальші пари бояр та дружок.

Прочитавши євангеліє, священик дає його молодим поцілувати, кладе на аналой, здіймає з рук молодих персні. кладе їх рядом на євангеліє і, прочитавши ще кілька молитов, бере хустку з аналоя, зв'язує нею (і епатрахилем) руки і обводить кругом аналоя тричі. Обвід відбувається в такому порядку: попереду йде церковний староста, чи сторож із свічкою, за ним священик веде молодих із зв'язаними руками, а старший боярин і дружка йдуть за молодими, тримаючи правою рукою вінці над головами молодих, а лівою — свічку. За кожним разом, як священик приводить молодих назад на рушник, і він і молоді тричі вклоняються.

Обвівши молодих, священик розв'язує молодим руки і накладає обручки на взамін. Потім напуває їх вином із спільної посудини. Читає ще кілька молитов, благословляє принесеним образом молодих і передає його їм назад.

Зв'язування рук — символ шлюбної любови й нерозривности шлюбу. Тому розв'язуючи руки, священик проказує: "Те, що Бог злучив, нехай чоловік не розлучає!"

ВІНШУВАННЯ — весільний обряд, що відбувався на Гуцульщині після ВІНКОБРАН, коли молодому вже пришиють "квітку" до кресані, а молода отримає свій вінок.

Засівши за стіл, молодий наливає горілки й каже:

— Кланяюся пану Богу і всім цим прихожим і до вам, мамо. Дай вам Боже здоров'я!

Мама бере горівку, цілується з сином і каже:

— Щобисте були чесні, величні з великим домом, з великим обходом, з великою худобою, і з людьми, і зі своїми дітьми, так, як ми з вами!

Випивши, подає чару молодому, той наливає і подає батькові:

— Прошу, дедику, на честь і на дар, щобисте були чесні і величні! Я вас віншую, що сте мене кутали, недоста молодого, але ще й тепер клопіт маєте зо мною великим.

Батько бере чарку і промовляє:

— Дякую тобі, сину, за честь, за твій гонор! Я тебе віншую молоденького з молодим вінком, з молодою дружиною; щобись її не бив, не збиткував, щобись ґаздував так, як я ґаздував і вас, маленьких, годував; щобись Бога просив, із своєю дружиною добре жив, на чужі ся не дивив! Тепер би тобі ґаздувати, парубоцтво продавати, чужим жінкам у очі не зазирати! Своя біда вінчана, не скінчена... Вола, як упрягається в плуг, то він мусить орати! Я вже не маю що балакати, лише від тебе, молодого парубоцтво запивати. Дай Боже здоров'я!

І з цим скінчилося парубоцтво.

Зібрані "віншують", п'ють, їдять і танцюють трохи в хаті — за поріг тепер нікому не можна вийти, його не вільно тепер переступити (Мат. у. етн. НТШ. У. ст. 19-20),

ВІРА — духова сила людини, що, як сказав Христос, "зрушує гори", бо "усе можливе тому, хто вірує!" (Марка, IX, 23 23). На жаль, мало хто з людей має справжню віру, і кожний з нас може сказати, як євангельський батько, що хотів від Ісуса сцілення свого сина:

— Вірую, Господи, поможи мойому недовірству! (Марка, IX, ст. 45).

Бо віра — це великий дар Божий, що збагачує духовий світ людини і надає всьому життю глибокий змисл. Як для глухого нема царства звуків, як для сліпого нема чудового царства барв і ліній, так для людини, що не має дару віри, нема вищого світу, що лежить понад нашою змисловістю, але й сповнює життя людини віри сяйвом любови й певної орієнтації в житті. Тому-то й Христос сказав апостолові Томі:

— Що бачив ти Мене, Томо, то й увірував, — блаженні ті, що не бачили, а вірували... (Іоана, XX, 29).

І Апостол Павло писав:

"Віра ж бо — підстава того, на що вповаємо, певність речей невидимих.." (До Жидів, XI, I).

Де кінчається знання, там починається віра. Це — велика духова сила, що не заперечує розумові і не гальмує волі: навпаки, тільки та віра добродійна, що шукає гармонійного погодження з розумом і що наладовує волю до чину. "Віра без діл мертва", — сказав апостол Яків (Якова II, 17); — Без віри не можна подобатися Богові (Павла до жидів XI, 6). Діла, насичені вірою, — величні. Всяка культура — це прояв віри в ділах. Людина, щоб жити й діяти, мусить приймати на віру велику частину моральних, суспільних та релігійних правд, що їх людськість, протягом тисячоліть, визнала за необхідні. узгіднюючи їх розумово. І хоч кожна віра — релігійна, бо в кожній вірі людина робить свої інтимні порахунки з абсолютним, трансцедентальним, невидимим, потусторонніт, розум, викривлений злою волею, може викривити й віру, скерувавши її великі духові сили на службу облудним ідеалам.

Кожна віра — це служба ідеалам, але не всі ідеали однаково світлі й чисті. Християнство — величня чиста віра в Бога, що заповів нам службу чистим ідеалам любови до ближнього, як шлях до духового нашого довершення. Але комунізм— теж віра, — віра в можливість "раю на землі", побудованого на проповіді ненависти і жорстокої нелюдської боротьби проти всякого, хто інакше думає, ніж думають апостоли комуністичної віри.

Комуністичну віру може перемогти тільки відроджена християнська віра — віра в вищий Моральний Закон, віра в Царство Боже, побудована на любові, жертвенності й терпеливості. Кожний нарід сильний, поки має тверду віру в свою правду, коли ж віра занепадає, а часто й гине, занепадає безвірний нарід. Нема сумніву. що комуністична віра, яка витворила московську червону імперію, з кожним днем слабне, втрачаючи колишніх своїх вірних, які переконалися в безпідставності комуністичного евангелія. Натомість правда християнського євангелія знаходить все більше визнання у тих, хто ним перше нехтував.

ВІРНІСТЬ — цінна риса сильного характеру, основна чеснота етики лицарської чести. Людина чесна та, на слово якої можна рахувати до смерти. Прикмету вірности надибуємо серед чеснот всіх народів, що визначилися в історії, бо без неї неможливе ніяке суспільство: як жеж жити й боротись, коли найближчий товариш тебе може зрадити?! Але особливої ваги осягла чеснота вірности в лицарській добі середньовіччя, коли лицар мав бути вірним Богові, як небесному Панові, задля якого мав відвоювати гріб Господній від невірних; вірним королеві, не як панові, а як першому межи рівними; вірним дамі свого серця, з іменем якої на вустах лицар доконував чудес на полі битви і в лицарських турнірах; вірним свойому слову, хоч би воно було й дано ворогові. Неможливо було піднестися до заповіту Христа — любови до ворога, і її заступала

ввічливість та вірність слову. У наші часи її заступила ВІРОЛОМНІСТЬ, для якої навіть міжнародні трактати стали шматком паперу, що служить тільки доти, доки комусь вигідно...

Згадаємо ще тут вірність ідеї, символом якої може бути Симон Петлюра, що все своє життя, невважаючи на катастрофальні труднощі й невдачі, залишився вірним ідеї боротьби за визволення Батьківщини, або Іван Франко, що молотом важкого й палкого слова невтомно бив скелю народньої несвідомости й заскорузлости. прокладаючи шлях до визволення нації через хащі громадської оспалости, збайдужіння та запроданости національному ворогові:

...Все, що лиш мав
Віддав для одної ідеї.
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї (Ів. Франко).

Про вірність Батьківщині прегарно Ю. Липа написав в "Епітафії":

Я смертю вирізьбив; ти стань і прочитай:
Одно святе на світі — кров людей хоробрих,
Одні живуть могили — вірних Батьківщині...

ВІРУВАННЯ — думки про світ, зроджені не стільки розумом, як почуванням. Хв. Вовк у своїх студіях, говорячи про українські вірування, назвав їх "переконаннями, що склалися не емпіричним (досвідним, Є. О.) шляхом, а на підставі здогадів та припущень, що стосуються головно тих ділянок, що їх пізнання досягають люди дуже поволі та з великими труднощами" (ст. 166). На його думку, вірування "заступають знання" і являються отже породженням не досить ще озброєного інтелекту. що намагається з'ясувати світ та його явища і з'ясовує їх помилково.

Вундт у своїй "Психології народів" указав, що вірування — продукт не інтелекту, розуму, а почуття, до якого тільки пізніше примішується бажання пізнання і зрозуміння, себто елемент інтелектуальний. Тільки те, що вражає почуття примітивної людини (так ніби нема вірувань в людини цивілізованої?! — Є. О.) і, головно, викликає страх, робиться об'єктом її вірувань. До явищ щоденного життя, до всього того. що відбувається регулярно, одноманітно, людина ставиться так тому, що так воно завжди було і так має бути. Розум тут залишається пасивним, бо примітивна людина ніколи не задумується над тим, як явища розвиваються, і як вони між собою пов'язані, але тільки діє під загрозою якоїсь справжньої, чи уроєної, небезпеки, хапається за той чи інший засіб для її усунення і потім в'яже магічним зв'язком минулу небезпеку та більш чи менш удатно вжитий засіб. Отже, не міркування, а почування породжують вірування, не бажання пізнати світ, а бажання від нього оборонитися і його, по можливості, опанувати (магія).

Таким чином, вірування — ні в якому разі не "переконання", як висловлювався Хв. Вовк. Людина буває переконана, коли їй щось доведено розумовими арґументами, людина натомість вірить, коли їй промовляє якийсь внутрішній голос — голос чуття, що супроти нього розумові арґументи часто не діють. Доказом цього можуть бути й сучасні забобонні вірування багатьох освічених і інтеліґентних людей, які добре знають, що, напр., число 13 не має в собі жадної містичної сили, і все ж воліють не займати по готелях кімнати ч. 13 і не сідати за стіл в товаристві інших 12 осіб.

Не треба думати, що вірування виникають й існують тільки у примітивної людини, як би то виходило з наведених думок Вундта: вірування супроводять все життя кожної людини — і примітивної, і навіть дуже цивілізованої — вони головна причина всіх людських дій. Історія людської думки це властиво історія людських вірувань, що з часом еволюціонують, одні відмирають і зникають, інші народжуються безнастанно, відмінюються, збагачуються, набирають іншого змислу, вбирають в себе елементи, іноді занесені здалека. Саме тому, народні вірування переховують в собі нашарування (наверствування) ріжних часів, культур та впливів, і обов'язок дослідників полягає в прослідкуваннях розвитку того чи іншого вірування, бо в такому прослідкуванні відкривається не тільки духове життя народу, а й шляхи поширення культурних впливів окремих націй та їх взаємної залежности. Саме тому і в цій "Малій Енциклопедії" присвячується багато місця ріжним віруванням українського народу — в минулому і в сучасному.

ВІСІМ — в українській народній символіці це число не відограє жадної ролі, але в "Слові о Полку Ігоревім" ми зустрічаємо епітет Ярослава Галицького, якого названо **Осмомислом**. Цей епітет викликав різні спроби виснення. Так, проф. Щурат, за П. П. Вяземським, уважав, що в ньому відбилася давня пітагорська думка, для якої число 8 — перший куб — було символом справедливости. (В. Щурат: "Українські джерела до історії філософії", 1908). Буличев у "Русск. Істор. Вестн." (р. 1922, кн. VIII) вказував, що в аскетичній літературі не раз зустрічається "Слово о осми мислех". себто, про вісім гріховних помислів. Такі "Слова" ми знаємо з іменами Мніха Євагрія, Ефрема Сирина, Нила та Григорія Синайських та інш., в рукописах XIV та XV вв. Але можна припускати, що вони існували в перекладах і перед тим, і автор "Слова о Полку Ігоревім" міг їх знати. Отже, епітет "Осмомисл" означав би — Грішник.

Ржіга в "Наук. Збірнику" за 1926 р. (т. XXI) збиває доводи Буличева, вказуючи, що епітет "Грішник", навіть коли б прийняти його історичні підстави, цілком суперечить панегіричному духові звернення до галицького князя. На його думку, епітет Осмомисл "мабуть, виник на ґрунті уявлень про цезаризм Ярослава, які могли приводити до порівняння його з першим римським імператором Октавіяном. Ім'я Октавіяна було у нас відоме в старовину в своєріднмоу перекладі — Август Осмородний: таку форму ми зустрічаємо в Ізборніку Святослава 1073 р. Звідци й могло з'явитися оте загадкове число 8. Автор "Слова о Полку Ігоревім" мав великий нахил до творчої гри словами і назвав, напр., Олега Святославича — Олегом Гореславичем, отже міг він і "Однородного" переробити в "Осмомисла". Зовнішній зв'язок із іменем імператора Авґуста лише підкреслює самостійне глибоке значення епітета — Осмомисл: так добре він характеризує видатного володаря, багатого думками, з широкими властолюбними замислами." (ст. 34—37).

ВІСІМНАДЦЯТЬ — невідомо чому, український нарід не має симпатії до цього числа: — А то ще вісімнадцятий туман! — кажуть про дурну, туманувату людину. "Один за вісімнадцять. а другий за без двох двадцять" — кажуть про двох людей, однаково нечесних. Ів. Франко посвідчував, що в давнину рахували не на вісімнадцять, а на "без двох двадцять", і цей спосіб рахування ніби й досі затримався подекуди в Карпатах ("Приповідки", І, в. ІІ, ст. 227).

ВІСК — символ потульности, душевної м'я кости: "М'який, як віск", кажуть про людину потульної вдачі (Ів. Франко: "Приповідки", ІІІ, 439).

Віск на продаж вироблявся в ВОСКОБІЙНЯХ. Традиція цього промислу йшла ще з княжих часів, а в XIV—XV вв. найбільшою торговицею на віск був Львів. Виріб воску стояв під наглядом уряду, і за границю пускали тільки найкращий чистий віск з печаттю міської воскобійні. За фальшування воску тяжко карали. Вироблюванням свічок займалися головне церковні братства.

В Україні свого часу було дуже поширене чарування з воском. Полягало воно в тому, що дівчина, яка хотіла викликати любов до себе якогось парубка, чи чоловіка, намагалася дістати з його шапки, чи з якої одежини, нитку, чи щось інше. і заліпити в віск, а потім кинути на вогонь, примовляючи: "Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск. Щоб твоє серце за мною так топилося, як топиться цей віск. І щоб ти мене тоді покинув, коли знайдеш цей віск..." Робили це, забобонно вірячи, що причарований парубок, чи чоловік, або палко полюбить дівчину, або захворіє і помре. Тому це чарування вважалося дуже небезпечним. Воно походить із глибокої давнини.

У халдейські тексти магічних формул увійшла така молитва-закляття: "Від того, хто робить фігурки з метою пошкодити людині, від урочливого ока, від хвороби рота й вуст, від шкідливого життя охорони, Дух Небес, охорони, Дух Землі..."

Звичай шкодити ворогові, проколюючи голкою, чи ставлячи на вогонь його воскову фігурку, був відомий і давнім грекам. зокрема Платонові, і був дуже поширений в середньовічній Европі. Ворожба з воском часто згадується і в давніх польських процесах відьом, і в "Номоканоні" Зах. Копистенського зазначено, що "деякі ворожать з воску й з оливи" (Кіевск. Стар., 1889, XII, 589—90).

ВІССОН — тканина з тонкого полотна, з якої в старовину робили одяг царів і жерців.

ВІСЬ — залізна штаба, що сполучує колеса, які навкруги неї крутяться; звідси ВІСЬ ЗЕМЛІ — уявна лінія, що навкруги неї крутиться земля, і звідси також вісь — символ головної опори в житті: "Вісь мені вломилася", — себто не стало чогось важливого, навкруги чого крутилося все життя людини. (Ів. Франко, "Приповідки", І, в. ІІ, ст. 227).

ВІТАЇЗМ — філософсько-літературний напрямок, що виправдує неморальні вчинки потребами організму, наказами біологічного життя: "Жий, як тобі хочеться, аби тільки сильно, гарно та в згоді з власними життєвими інстинктами".

Про цю філософію біологічного вітаїзму О. М. Мох (Араміс) писав:

"У монументальнім романі Уласа Самчука "Волинь", головний герой, согрішивши з жінкою, виправдує себе: "Бо це — життя..." У "Нотатнику" Ю. Липи велика більшість героїв-українців допускається всяких злочинів, але автор ані словечком їх не осуджує, бо — "це життя". У "Зеленій Євангелії" В. І. Антонича ця філософія біологічного вітаїзму находить чи не своє завершення... Життева постава такої людини, всупереч її трубінню про власну силу, наскрізь пасивна: тільки плисти за життям, а не боротись проти гонів, невладнаних. Признається до цього щиро І. Франко:

Та з собою самим у борні
Не простояти довго мені...

Подібні "люди життя" — вітаїсти майже в усій новішій українській підсоветській літературі — Яновський, Хвильовий, Тичина, Рильський і інші. Але ж бо і в старих наших письменників не інакше: напр., у нарисі Ів. Франка "Неначе сон" похвала гріхові, бо він "гарний і сильний" у житті... Майже вся творчість В. Винниченка теж пройнята, як головним мотивом, так зв. уживанням. В ім'я цього

мотиву автор виправдує всякий гріх, навіть злочин убивства рідної дитини, аби тільки те все діялося в ім'я "чесности з собою", бо "це життя". М. Коцюбинський в останнім періоді своєї творчости пише твір "Тіні Забутих Предків". в якому пишними барвами малює цілковите поганство героїв твору, які живуть так, як їм підказує ніби життя..."

ВІТАЛІЗМ — філософська доктрина, яка з'ясовує всі функції життя, як вияв "життєвих сил", що діють в організмі цілком незалежно від фізичних, хемічних та механічних процесів. Віталізм протиставляється матеріялістичному МЕХАНІЗМОВІ, що в усіх проявах життя хотів би вбачати самі фізичні, хемічні та механістичні процеси. Не змішувати Віталізм з Вітаїзмом.

ВІТАТИСЯ — виявляти взаємну прихильність, бажати здоров'я і всякого добра. Володимир Мономах у свойому "Поученні дітям" радив:

"Чоловіка не минайте, не привітавши, добре слово йому дайте..."

Існують безпосередні вказівки, що "добре слово" було свого часу дуже поширене й звичайне в устах українського народу. Так голляндець ВЕРДУМ (див.), що подорожував в Україні в рр. 1670—1672, особливо відмічає привітність українців в словах і рухах, приписуючи її в значній мірі також українській мові, що, мовляв, дуже надається до висловів чемности. Нарід тоді в нас уважав, що нехтування "добрим словом" приносило винному небесну кару. У думці про "Бурю на Чорному Морі" співалося, що Олексій Попович викликав ту бурю між іншим і тим, що

Мимо громади пробігав,
За своєю гордістю шапки не здіймав,
На день добрий не давав...

Нема, здається, народу, який був би такий багатий на формули вітання, як український. Увійшовши до хати, в нас люди так колись віталися:

— Слава Богові (або: Ісусу Христу).
— На віки слава!
— Помагай вам, Боже.
— Дай Боже здоров'я!
— Як ся маєте?
— Гаразд, поки здорові, хвалити Господа.
— Гості до вас.
— Гості? Біг заплатить за слово добре. Що там доброго чувати?
— Богу дякувати, гаразд. Слово ваше більше.

Потім починають питатися про родину або про знайомих.

Коли приходив хтось під час обіду, господар по першім привітанні, казав:

— Час до обіду, час. Просимо сідати.
— Поживайте здорові!
— Просимо до обіду.
— Боже благослови.

Коли хто чужий відходив, казали:

— Бувайте здорові!
— Ідіть здорові!
— Майтеся гаразд!
— Дай Боже й вам!
— Оставайтеся з Богом!
— Боже, провадь щасливо!

Коли хто кого при роботі знаходив:

— Помагай Біг вам! (або: Біг у поміч! або: Боже помагай!).
— Дай Боже здоров'я (або: Дай Боже щастя!).
— Дай Боже! Дякувати за слово добре.

ВІТЕР — рух повітря, спричинений нерівністю температури.

Український нарід вбачав у вітрі демонічну силу. людині ворожу й небезпечну. Вагітна жінка, напр., якщо її підвіє вітер, скине дитину, або й збожеволіє. Також і діти бувають ненормальні та недотепні — "з вітру", як казали на Київщині (Мат, укр. етн. НТШ, IX, 113).

Вітер, як демонічна особа, нерідко приймає людський вигляд. але в цих його усібленнях легко запримітити впливи клясичної, чи іконографічної символіки. Так, іноді вітер уявляється, як сердитий дідуган, що живе десь за морями. Він моргає вусом, і від того постає вітер. Коли б він моргнув обома вусами, то знялася б така буря. що перевернула б увесь світ. (Чубинський "Труди". I, 32). На давніх образах, як візантійських, так і місцевих. вітер власне так і представляється, як сивий дід, що був відбиткою грецького Еола ,якого ми добре знаємо з образків до "Перелицьованої Енеїди" Котляревського.

Оповідали в нас також, що на чотирьох протилежних кінцях світа стоять велетні з величезними вусами й дмуть ненастанно один до одного з наказу головного вітродуя. Коли котрий з них дмухне сильніше, тоді з тої сторони буває вітер. Вітри ці прикуті сильними ланцюгами за руки й ноги до скелі (Чубинський, "Труди", I, ст. 33).

І в цих велетнях слідно впливи грецької мітології, де, за Гезіодом, вітри уявлялися власне як велетні, що їх цар Еол (головний "вітродуй") тримав прикутими до стіни глибокої печери. Гори й долини відбивали луну їхнього могутнього голосу, і небо й земля були б відразу перекинулися, коли б їх усіх разом було випущено. В Атенах ще досі існує Башта Вітрів — восьмисторонній будинок, на кожній стороні якого вирізьблена постать одного з вітрів, що дме, надувши щоки, і має на голові й на плечах крила.

У народній казці про "Івана й жінку його, вітрову дочку" (Ястребов "Матеріяли...",

130—34) бачимо ми цілу родину вітра, зложену з батька, матері й чотирьох синів. Вони живуть, як господарі, в своїй хаті, частують зятя й шурина та дістають йому з моря чудову скрипку. На Гуцульщині також знають вітрову родину: оповідали про вітрову доньку, що має скривавлені ноги, бо "мусить бігати всюди, не розбираючи, чи ліс, чи скелі, чи каміння". Жінку, яка її приймає в себе та намагається залікувати її рани, вона обдаровує за гостинність. У цій казці виявляється людяність українського народу, що і в демонічних постатях вбачає добрі риси, як от уміння оцінити гостинність і за неї віддячитися.

Вітер нерідко поривае з собою людей і уносить їх так далеко, що ніхто не знає, де вони діваються: "Повіявся з вітром". "Пішло з вітром". Іноді вітер поривае дівчат і женитьcя з ними. В оповіданнях про ці поривання, український нарід знову таки надає вітрові рис людяности. Так, щоб задовольнити бажання жінки, вітер поривае й її матір, а свою тещу, щиро гостить її, а потім знову відносить додому. Бідакові, що просив у нього вогню, насипає в полу повно жару, що перемінюється в золото, але багачеві, що хотів його піддурити, накидає правдивого жару й спалює його (Етн. Зб. НТШ. XXXIII, ст. XXXIV).

Про вагітну дівчину, яка не хоче признатися, від кого завагітніла, у нас казали: — "З вітру ж того не дістала..." (Ів. Франко "Приповідки", І, 229). Проте, це заперечення виявляє давне вірування про можливість завагітіти від вітру. Досить тут згадати кобилиці Верґілія. Цікаво, що в цю можливість завагітіння від вітру вірив і св. Авґустин, бо, мовляв, про це сказано в Верґілія, а за св. Авґустином вірило й все середньовіччя. І в фінській народній епопеї "Калевала" співається про Ільматар:

Вітром діву заколисало, хвилями било дівчину,
Заколисувало в синім морі;
На тих хвилях з синім гребенем вітер плід надув дівчині...

У зв'язку з уявленням про демонічну натуру вітра знаходиться досить поширене вірування, що "коли зірветься великий вітер, то це знак, що хтось повісився" (Етн. Зб. НТШ, V, 161; Чубинський "Труди", І. 35), а також вирази, як: "Іди ти під три вітри!" або "Жене, як дідько вітром".

У народніх піснях вітер фіґурує часто, як післанець:

Повій, вітре, на Вкраїну,
Де покинув я дівчину...

Його посилають з привітом, побажаннями, чи просто з якоюсь вісткою. З таким значенням вітру ми зустрічаємося і в німецьких, еспанських, баскських, шкоцьких, новогрецьких, перських піснях. Цо — один із поширеніших мотивів світової поезії.

Але іноді вітер виступає не тільки як посланець, але й як небезпечний спліткар:

Коли мене вірно любиш,
Не кажи нікому,
Бо то люди рознесуть,
Як вітер солому...

Або:

Коли б вітри не віяли,
А громи не били,
Коби, любку, не вороги,
Ми би ся любили...

Тут вітер просто ототожнюється з ворогами, що не дають любитися, очевидно, злісними сплітками.

У зв'язку з цим і символіка вітру в приповідці — "Бідному все вітер у очі", себто — бідному все наперекір.

Дуже численні приклади в народній поезії й іншого роду — вітру, що не піском віє в очі, а ніби жартівливо грається, залицяється до дівчат. Звідти символ вітра, як залицяльника, жениха, молодого:

Єдина була тополенька в тім саді,
Буйні вітри віяли,
З тополі листя не звіяли,
Аж сходовий вітер повіяв,
З тополі листячко звіяв.
Єдна була Марисенька в тім домі.
Всі хлопці на неї важили,
Марусеньки не взяли,
А Івасенько як наважив,
Тай Марусеньку собі взяв...

Звідци ясний й приспів купальської пісні:

Стояла тополя край чистого поля.
Стій, тополенько, не розвивайсь,
Буйному вітрові не піддавайсь.

Подібне ж уявлення і в іншій, теж, здається, купальській пісні:

Вітер петрушку підвіває,
Стратій Кетерину підмовляє...
Будете, люди, дивитися,
Як я буду женитися...

І ще один цікавий приклад:

Прошу тебе, не зрадь мене, бо я молоденька.
Ти не вітер буйний в полі, а я не билина.
Єсть у тебе отець-мати, в мене є родина...

Себто — фліртувати, залицятися по-дурному нам не випадає, бо і ти не якийсь зайшлий, легкодухий парубок, і я не самітна сирота, а "отецька дочка", з "хорошого роду".

У процесі дальшого пісенного животворення, вітер поволі втрачає свою демонічну натуру, що залишилася особливо в казках, і набирає значення звичайної механічної сили:

Повій, вітре, повій, вітре, по полю,
Та рознеси, та рознеси мою долю...

Ясно, що подібні пісні недавнього походження, натомість в давньому "Слові о Полку Ігоревім" вітри представляються не як натуральне явище, а як Стрибожеві внуки, що віють стрілами.

В сучасній поезії гарну персоніфікацію вітрів, як братів сонця, знаходимо в "Думі про Трьох Вітрів" П. Тичини, що в ній символічно представлено хід української революції.

На св. Володимира себто 15 липня ст. ст., було колись в Україні мало досліджене свято вітра:

"Цей день святкується задля вітру: можна все робити, тільки коло сіна — ні, коло оборога, бо вітер геть порозмітає. (Мат. укр. ета. НТШ. XI, 52).

ВІТКА, ГАЛУЗКА. — Дерево в народній поезії уявляється часто, як одна велика родина, — тоді в ній галузка — символ дитини, найчастіше дівчини:

Хиляйтеся, вітки,
Кланяйтеся, дітки,
Отцю й матоньці...

Або:

Калиноньку ломлю, ломлю, а ви, віти, одхилітеся;
Удівоньку люблю, люблю, а ви, діти, розійдіте ся..
Ломиш калиноньку, ломи її вітки:
Любиш удівоньку, люби її дітки...

Згідно з загальним правилом магічного світогляду, що частина заступає ціле, вітка часто виступає й як символ усього дерева і уживається і в обрядах у такому значенні (див. ГИЛЬЦЕ).

Іноді віти, що їх дерево простягає в усі сторони, служать за символ рук:

Ой на річці, на Дунаю,
Там липонька потопає,
Та поверх гілочка випливає,
Вона дубочка прикликає:
— Та подай, дубочку, хоч гілочку!
— Та нехай тобі кленок дає,
Що він із тобою вірно живе...

Гр. Сковорода в одному з своїх віршів так і писав:

Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають...

Він тут, мабуть, тільки перефразував відому пісню:

Ой, не стій, явір над водою,
Де вода корінь підмиває,
Де вітер гілля ламає...

ЗЕЛЕНА ВІТКА — символ здоров'я, краси, свіжости: "Хороша, як вітка" (Номис, 8425).

ВІТРАЖ — вікно з різнобарвними шибами, прикрашеними образами, орнаментами, мистецькими композиціями. Розквіт вітражів в Зах. Европі припадає на XII - XVI ст. Були вони і в нас за князівської доби. Так літопис під 1259 р. каже, що в Холмі кн. Данило побудував собор св. Івана Золотоустого. У вікна цього собору були вставлені "римські скла", себто власне вітражі, які було привезено з Києва. Павло АЛЕПСЬКИЙ (див.), подорожуючи в Україні в 1654 і 1656 р., згадував у своїх Записках:

"Ми мали нагоду відвідувати величні зимові та літні церкви з пребагатими склянними вікнами, які радували наші серця; їх побудовано недавно, від часу, як до керми прийшов гетьман Зиновій Хмель..."

Та з опануванням Москвою нашого церковного життя, мистецтво вітражів у нас занепало і на довший час зовсім зникло, бо в наказі іконописцям з XVII ст. було сказано:

"На склі святих ікон не писати і не уявляти, бо то надто річ крухка..."

Тільки вже з XX стол. прийшло знову вітражне мистецтво, головно в Галичині, де, за рисунками Петра Холодного Старшого пороблено прегарні вітражі в Братській (Волоській) церкві (1926 р.) і Успенській у Львові та в с. Підберізцях (М. Сосенка).

ВІТРЯК — млин із вітровим двигуном. Вітряки і на Заході поширилися досить пізно, а у нас ще й при кінці XVI в., як завважив проф. М. Грушевський, зустрічаються тільки вийнятково. Так на Холмщині в 1589 р. не було ані одного вітряка, на Белзщині в 1578 р. — тільки один, на Волині — три. У XIX в. на Волині на сотки водяних млинів було ще тільки 43 вітряки ("Іст. У. Руси" VI, 222).

Вітряк — символ непостійної людини, що надто часто міняє свої "переконання", в залежності від того, "звідки вітер віє".

ВІФЛЕЄМ — містечко в Юдеї, де народився Христос! Над місцем народження Христа знаходиться найстарша в світі християнська церква.

ВІЧЕ — третій складник державної влади князівської України побіч князя та боярської ради. Племінне віче доісторичної доби стало в IX - X вв. вічем "ліпших людей" старшого города (міста), а старший город був осередком "землі". З початку це віче мало аристократичний характер: активна роля припадала в ньому боярам й "старійшинам", — всі ж інші громадяни висловлювали тільки свою згоду та виконували рішення віча, коли цього було треба. Але небаром повернувся попередній характер віча, як демократичної установи. в XI - XIII ст. віче — це народні збори, в яких беруть участь усі громадяни ("люди"). Льокально обмежувалося те віче до старшого города, що не виключало однак присутности громадян із пригородів. Це льокальне обмеження пояснюється давнім поглядом, що яке б рішення не винесли "старші", "на тім і пригороди стануть". Віче скликував звичайно князь, але коли "люди" були незадоволені князем, міг будь-хто скликати віче. Якщо люди були вдоволені з князя, то вони не дбали про віче, і тому віча відбувалися дуже нерегулярно. Обсяг влади віча не був обмежений, — воно могло рішати про закони, і рішало про війну і мир, і

про всі справи внутрішнього державного устрою. Тільки тому, що віче сходилося дуже нерегулярно, вирішувалися ці справи і без віча. Це вказує на народоправний характер української князівської держави, далекий від деспотичного характеру пізнішої московської держави. "Українська та московська державність — це два ріжні світи". (Ст. Дністрянський "Загальна наука права і політики" т. I, ст. 150-52).

ВІЧНИЙ ЖИД — див. АГАСФЕР.

"ВІЧНИЙ МИР" — договір між Москвою і Польщею 1686 р., що потвердив Андрусівський договір 1667 р. про поділ України між Москвою і Польщею: Київ, Лівобережна Україна і Запоріжжя мали визнавати московську владу, а Правобережна Україна (за вийнятком Києва) — польську.

"Вічний мир"... Минають народи, минають раси, руйнуються "несмертельні" твори мистецтва, а претенсійні маленькі люди намагаються надавати швидколетним подіям голосні епітети "вічности"!

ВІЧНІСТЬ — безвимірний, абсолютний час, що не має початку й не має кінця. Уявити вічність інтелектом ми не можемо. Але справді релігійні люди переживають вічність з вірою в позагробове життя. Християнство дає праведним людям віру в життя вічне, тим часом, як нерозкаяні грішники мають терпіти вічні муки свого сумління.

ВІШНУ — індуський вседержитель світу, другий член індуської Тройці —Трімутрі, до якої, крім нього, входять Брама, що будує, і Шіва, що руйнує. Для індусів Вішну — символ божеської повноти та пантеїстичної всеєднальної сили. Вони вірять, що Вішну сходить на землю в найбільші часи небезпеки для людства. Тоді Вішну приймає на себе образ людини, або й тварини, і доконує героїчних учинків, що рятують світ від загибелі. Людство має внутрішню потребу вірити в Спасителя світу. Любов до Вішну — в індусів шлях до спасіння, який нагадує християнський обов'язок любови до Бога.

ВІЯРДО ЛЮЇ (1800—83), французький історик і критик мистецтва, чоловік відомої Віярдо, славної співачки паризької й лондонської опер, авторки багатьох оперет і пісень. Переклав вперше на французьку мову "Тараса Бульбу" та інші оповідання М. Гоголя.

ВЛАДА — один із трьох головних складників держави (територія, народ, влада). Державна влада тільки тоді дійсна, коли користується авторитетом і розпоряджає силою. Авторитет і сила — дві основи влади: одна духовна, моральна, друга — матеріяльна, але обидві однаково необхідні. Народ, що не вміє витворити своєї державної влади, кориться чужій.

Всяка державна влада обґрунтовується або згори, ласкою Божою(і тоді це влада теократична), або знизу, волею народу (і тоді це влада демократична), або сама від себе, на підставі поліційного терору й фізичного насильства, (і тоді це влада самодержавна).

В старовину кожна влада була "ласкою Божою", і тому апостол Павло писав до Римлян:

"Усяка душа властям вищим нехай кориться; нема бо власти не від Бога. Які є власті, вони від Бога поставлені. Тим же, хто противиться власті, Божому повелінню противиться; хто ж противиться, ті собі осуд набувають.." (XIII, 1—2).

Але в пізніші часи люди пізнали, що далеко не всяка влада від Бога, і що справжній християнин може коритися наказам тільки тієї влади, яка віддає свої накази згідно з християнським навчанням і християнською моралею. Коли ж ті накази суперечать християнській етиці, обов'язок християнина їх не виконувати, як то було, наприклад, коли римські власті домагалися від християн, щоб вони поклонялися статуям обожених імператорів та іншим ідолам. Християни воліли натомість прийняти вінець мучеництва.

І в наші часи нема ніякого обов'язку коритися наказам безбожницької московської влади, що поруйнувала церкви Божі, знищила Автокефальну Українську Православну та Греко - Католицьку Церкву та віддала мільйони українців на жахливі муки, голодову смерть, смерть чи, найменше, заслання.

Зрештою століття московського поневолення виробили в українському народі велику нехіть до всякої влади, що між іншим було одною з причин, чому не змогла створитися й зміцніти українська держава після визвольних змагань 1917 - 20 рр.

Народницька українська інтеліґенція XIX ст. уявляла себе тільки в ролі опозиції до влади, що її (опозиції) суспільна функція полягала тільки в тому, щоб торгуватися з урядом, критикувати його дійсні, чи здогадні, недоліки. Соціялістичні партії ширили погляди, що всяка державна влада — "апарат клясового насильства", і пізніше кошмарна совєтська дійсність виявила — бодай щодо СССР — щирість цього твердження. Саме тому, як констатував член Директорії проф. А. А. Андрієвський в "Самост. Думці" (1935 р. II - III, ст. 179): "Владу українець не любить, а визнає її, як необхідність для порядку. Через те з іронією ставиться до всякої влади "Хоч і ковіньку постав старостою, то буде гавкати".

Проф. А. Андрієвський додає:

"Український нарід у масі ще не вийшов із стадії персоніфікації влади (коли ототожнює владу з її тимчасовим носієм, Є. О.), і

не дозрів до розуміння власти, як форми, як абстрактного поняття, коли носії влади міняються, а суть її зостається незмінною... До такого стану думання український нарід дійде тоді, коли поволі буде міняти свій погляд на політичну свободу з індивідуалістичного на універсалістичний; коли не буде казати, ухиляючись від громадської роботи — "моя хата з краю, я нічого не знаю.."; коли відчуватиме, що громада не щось йому чуже, а необхідна для розвитку форма; що без зв'язку з суспільством само життя його не матиме глузду.."

ВЛАСНІСТЬ — володіння й розпоряджування речами; речі, рухомі й нерухомі, що комусь належать. Розріжняємо власність приватну, громадську і державну в залежності від того, чи речі (майно) належать приватній особі, громаді (спільноті) чи державі.

Німецький філософ Шпенґлер уважав, що власність починається з рослинністю: рослина посідає ґрунт, у який запускає коріння, він її власність, яку вона боронить із усією силою, з усім розпачем свого єства проти чужого насіння... Коли чуєш у лісі, довкруги себе, — писав він, — цю мовчазну, невблаганну боротьбу за ґрунт, що відбувається вдень і вночі, безнастанно, мимоволі відчуваєш усю глибину цього імпульсу, що майже ототожнюється з самим життям. Для Шпенґлера боротьба за ґрунт, за землю — перша форма боротьби за власність, перше усвідомлення власности. Він охоче порівнює селянське -життя, що приростає до ґрунту, з життям рослинности.

Теорія Шпенґлера, при всій своїй привабливості, хибна в тій точці, де хоче вивести власність з посідання певного ґрунту, себто з часів хліборобства, а тим часом ми знаємо, що й за часів ловецтва та скотарства люди вже мали розвинене почуття власности. Але вона має ту вірну рису, що відзначає найхарактернішу прикмету власности — її близькість, її, так би мовити, органічну пов'язаність з тим, хто її має. Що тісніше яка річ зв'язана з якою особою, то тісніше вона їй належить. Тому й соціялістичні теорії, які заперечують право приватної власности ("власність — крадіжка", — казав Прудон), визнають все ж право власности на всі ті речі, що служать людям, ніби як продовження, чи заступлення, їх натуральних засобів у боротьбі за існування. Таку власність зустрічаємо навіть у звірів. Відоме оповідання Дарвіна про мавпу з слабшими зубами, яка вживала камінь для розбивання горіхів і дуже його пильнувала, ховаючи в солому та не дозволяючи іншим мавпам його чіпати. Такі хижаки, як льви, або ведмеді, пильнують свого ловецького району і не пускають на нього інших конкурентів. Дуже популярний у соціології приклад царгородських собак (винищених за уряду Кемала), які поділили були весь Царгород на райони і стерегли їх від конкурентів.

Отже, вже в звіринному царстві спостерігаємо з одного боку початки особистої власности на знаряддя (і взагалі на всі речі, що мають безпосередній органічний зв'язок із життям індивіда — у людей виступає в цьому випадку на перше місце одяг, ріжні окраси, ловецькі та рибальські прилади, житло) і початки колективної власности на ужиткову територію.

Римське право за основу й джерело власности покладало ЗАЙМАНЩИНУ, яка відбувається при виразній, чи мовчазній згоді довкільних людей і потім служить джерелом усіх інших джерел володіння — дарунку, продажу, одідичення. Спочатку власність на ґрунт і територію була колективна, родова. У скупинному, ловецькому чи скотарському, житті, ніхто не міг претендувати на виділення йому частин племінної території для його виключного вжитку. Далеко скорше розвивається приватна власність на худобу, що випасається на спільній території , ніж на саму територію, бо, як писав М. Грушевський, при постійному шуканні кращих ловецьких місць і при рідкому населенню вона не набрала ще того значення, яке здобуває при розвитку осілости й хліборобства.

Хліборобство також провадить перше разом увесь рід, але, з усвідомленням цінности ґрунту, починаються скоро вилами з колективної власности племени. Перші вилами роблять представники вже розвиненої племінної влади, спираючись на свою владу та на релігійні заборони, що поширюють значення "святости", себто недотикальности на ті речі — а в тому й на ґрунт — що служили для релігійних церемоній. Наділи грецьких ватажків, — як завважив М. Грушевський, — носять те саме ймення "теменос", що й площа поганської божниці. Та сама метода пристосовується пізніше в дальшому процесі розвитку приватної власности, яка свідомо, чи несвідомо ставиться під охорону магічних дій та символів, що стережуть виключного права їх власників від сторонніх претенсій. У більшості релігій збереглася пам'ять про релігійне походження власности: у Біблії Господь каже Авраамові: "Я — Предвічний, що вивів тебе з Ура халдейського, щоб віддати тобі цю землю в наслідля" (І. Мойсея, XV, 7). А потім Мойсеєві: "введу вас у землю, що про неї клявсь віддати її Авраамові й Ісаакові й Якові, і дам вам її у наслідля. ." (II Мойсея, VI, 8).

Таким чином Бог, як стверджує французький дослідник Фюстель де Кулянж, виступає, як первісний власник усієї землі, що делеґує людині власність на частину території, чи ґрунту. Такого погляду трималися й у нас селяни в часах революції 1917-18 рр., домагаючись скасування власности на поміщицьку землю;

"Земля — Божа, — говорили вони. — належить тим, хто її обробляє".

Щось подібне бачимо ми і в давніх греків та римлян, — лише тут право власности походить не від одного Бога, а від окремих годинних культів та від культу небіжчиків. Небіжчики були своєрідними теж богами, що належали родині, в яку колись входили, і яка —едина — мала право закликати їх собі на поміч. Ці небіжчики, поховані в землю, ніби опановують ту частину ґрунту, де вони поховані, і члени родини, — як і у нас пізніше в Україні — приходили до них у певні дні "пом'янути" їх, віддати їм данину вином, чи качанням яєць по могильному горбку, тощо. За давніми законами, могили були непорушні, ніхто не мав права відібрати землю, де спочивали небіжчики: це була натуральна власність родини, до якої колись вони належали.

Дуже легко ідея власности з самого могильного горбка поширювалася на більший чи менший шмат землі, який оточував ту могилу, і де знаходили місце вічного спочинку все дальші члени родини. За давніх часів ми не знаходимо спільних цвинтарів, але родинні могили на родинних полях. Ці поля оточувано межею, що мала відділяти володіння одного родинного культу від другого. В визначені дні старший в роді обходив своє поле, ведучи з собою тварини, призначені на жертву, та виспівуючи релігійні гімни, і тим з одного боку вшановував своїх богів - небіжчиків, а з другого боку зазначав межі своєї власности. Межі ж ті були святі й непорушні: "Хто торкнеться чи порушить межу, буде осуджений богами; його хата зникне, його рід вигасне; його земля не даватиме плоду; град, іржа, спека знищать його ниву; члени його тіла вкриються пухирями і згниють. . ."

І у нас зберігався до недавніх часів забобонний страх перед МЕЖАМИ (див.), де, мовляв, завжди водиться нечиста сила, яку небезпечно чіпати. Це — безсумнівний слід давнього релігійного походження земельної власности.

У початках історичного життя нашого народу існувала вже не тільки особиста власність на речі, переступи проти якої карають постанови "Руської Правди", але й особиста власність на землю: маємо в наших джерелах вістки про продаж, дарування і конфіскату маєтностей. Проте, як у старій українській Київській Державі, так і в пізнішій Московщині, земля могла належати тільки вищим станам, а нижчі, до яких належало селянство, землі в спадковій власності не мали а лише її, на рахунок вищих станів, обробляли.

Хмельниччина спричинилася до утворення козацького права на земельну власність, що його не знала общинна Москва. У правно-державних поняттях Москви, як вказав В. Липинський, централізований і міцний державний апарат, сформований за татарськими зразками, дуже добре підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини "вся земля належала цареві і тільки йому". Цар міг давати чи "жалувати" землю в користування своїм підданим і так само він міг її що-хвилі відібрати. Землі давалися тільки "за службу цареві", а коли такої служби не було, цар міг землю відібрати. Яка тут ріжниця в порівнянні з козацькими поняттями, що земля "кров'ю предків їх полита", належить усьому козацькому родові, і ніхто не має її з того роду відібрати, хоча б з того й залишилися, що "вдова з дітьми", які не могли ніякої "служби" нести. Але ці поняття козацькі були ще тільки в звичаях, що їх козаки, при потребі шаблею завзято боронили, але нерідко від шаблі сильнішого й гинули. У зорганізованій державі, яку хотів мати Хмельницький, під ці "звичаї" треба було вже підвести "право", на сторожі якого мала стати держава. І тому Хмельницький заводить окреме цивільне право й цивільне судівництво, збудоване на підставі давнього римського права, яке суворо обороняє особисту власність. І от тим часом, як на Московщині продовжувало панувати старе звичаєве общинне право, в Україні що-раз більше закорінюється право індивідуальне. Ця корінна ріжниця мусіла відбитися й на самому психічному укладі двох народів та витворила в Московщині придатний ґрунт для комунізму, а в Україні — завзяту боротьбу проти комуни.

Комуністи зробили своїм гасло Прудона, що "власність — не крадіжка", додали до неї ще й друге: "Грабуй награбоване" і знищили вщент не тільки всі давні підстави власности в Україні, але й цілі кляси давніших власників, від поміщиків та промисловців починаючи і на заможних та напівзаможних селянах (куркулі та підкуркулі) кінчаючи. Ця операція коштувала Україну багатьох мільйонів людей і багатства країни, але самої власности не знищила. Кожному бо відомо, що в СССР існує велика кляса багатих людей, що посідають палаци, вілли над морем, люксусові автомобілі і всякий інший комфорт, включно з добре оплачуваними "власними" лікарями та власною поліційною охороною. Про це див. БЕЗКЛЯСОВЕ СУСПІЛЬСТВО.

Християнство не заперечує власности хоча й не вважає її "святою" й "непорушною". Християнство поручає тільки не прив'язуватися до власности, пам'ятаючи, що "не можна служити одночасно Богу і мамоні" (Матв. 6, 24). Закхей, не відмовляючись від власности і хати, в якій приймав Спасителя, обіцяв віддати старцям половину свого майна і віддати вчетверо тим, кого образив. І Христос сказав йому: "Нині прийшов рятунок дому цьому" (Лк. XIV, 8-9) Св. Павло визнає власність, що приходить від праці рук: "Хто, насадивши

виноград, не їсть плодів його? Хто пасучи худобу, не п'є молока від неї?" (І. Корінт, IX, 7).

Але власність обов'язує соціяльно: вона зобов'язує втримуватися від того, що веде до її зросту зо шкодою для інших. Вона каже допомагати тим, хто в потребі, і то не з примусу, а "з доброю совістю" (І Петра, III, 16), відчуваючи від того втіху, бо "приємніше давати, ніж приймати" (Діянія XX. (35)). Зрештою, цього вимагає не тільки моральний обов'язок, але й практичний розрахунок: "Давайте, то й вам буде дано... Якою мірою міряєте, виміряється вам" (Луки, VI, 38).

Проект конституції Української Національної Держави з 1919 р. також стояв на засаді суспільної функції власности:

"Приватна власність стоїть під охороною закону. **Власність зобов'язує.** Користування власністю **мусить** служити для добра загалу".

Але якщо власність визнається не тільки за право але й за обов'язок, то коли обов'язок не виконується, право касується. Часи необмеженої "святої" власности минули безповоротно, але пройдуть безповоротно й теорії комуністів про повне сказування приватної власности. "Гуртове - чортове", казали наші селяни, і досвід з колхозами виказав цілковиту правду народньої мудрости.

ВЛАСТОЛЮБНІСТЬ — інстинкт паразитаризму, використовування здатностей і сил інших людей на задоволення власних цілей; згубна прикмета людського роду, що веде до диктатур, війн і різних злочинів.

Якщо людина намагається здобути владу, то дуже рідко кермують нею ідеальні мотиви **служби**, коли влада приходить не як здобуте силою право, а як важкий обов'язок. Балтійський філософ Кайзерлінг писав: "Ніяка земна влада не встановилася без злочину, ніяка не втрималася без насильства, — закон її диявольський, не Божий .. Коли людина віддається духові властолюбности, вона робиться сатанічною..." ("Подорож філософа" II. ст. 352-53).

Тому й Христос навчав:

"Більший між вами нехай буде вам слугою. Хто ж нестиметься вгору, принизиться, а хто принизиться, піде вгору" (Матв. XXIII. 11 - 12). "Коли хто хоче першим бути, нехай буде з усіх останнім і всім слугою". (Марка, IX, 35)

І християнський філософ Бердяєв писав у своїй книжці: "Нове Середньовіччя": "Всяка властолюбність — гріх. Властолюбність Людовіка XIV чи Миколи І такий же гріх, як властолюбність Робеспієра або Леніна. Влада — це обов'язок (який накладається достойнішому й найвідданішому, Є. О.), а не право, і влада буває справедлива тільки тоді, коли її здобувають не у власному імені, а в імені Бога, в імені Правди..." (ст. 153).

Автор "Історії Русов", (з кінця XVIII ст.) так описував устами Менглі-Гірея московську властолюбність, що від неї стільки натерпілась Україна:

"...Пригадати слід причепливість їх (москалів, Є. О.) за самі дрібниці та вигадки, за які вони ведуть безглузду й довголітню чвару й війну з шведами.. Пригадати треба жадобу їх до властолюбства та домагань, за якими вони привлащують навіть самі царства.... імперії Грецьку й Римську, укравши на той кінець державний герб царств тих, себто орла двоголового, що у спадщину, буцімто князеві їхньому Володимирові, зятеві царя грецького Константина Мономаха дістався, **хоч той Володимир був направду князь руський, київський, а не московський...** Пригадаймо, нарешті, несталість правління царського і винищування самих царів, що з них кількох вони самі злочинно замучили, а одного продали полякам на заріз. А доведено вже, що де немає сталої релігії і добрих звичаїв, там і правління сталого бути не може, і русаки ваші плазуватимуть між москалями, як вівці між вовками... (ст. 182-83). Так, ніби відмовляв Менглі-Гірей Богдана Хмельницького від злуки з Москвою.

ВЛЯГОМО — за князівської України час, коли лягали спати. Проф. М. Грушевський писав в своїй "Іст. У.-Руси" (т. III, ст. 395): "Лягали, як добре звечоріло, десь коло години 9, мабуть, — ся пора і зветься — влягомо. Агонія кн. Володимира почалася, коли вже був пізній вечір, а умер він — "якоже бі влягомо", післаний же потім гонець приїхав у Большів, милю відти "к куром". (Іпат. літ. ст. 319).

ВОВЕДЕННЯ СВЯТО — див. ВВЕДЕНІЯ..

ВОВК — хижак із родини диких псів.

Для українського селянина, для якого худоба була підставою добробуту, вовк мусів бути породженням злої сили. І в українських дуалістичних оповіданнях він виступає, як сотворіння Сатани:

"Як Пан-Біг світ творив, то Біда все за ним ходила і все йому наперекір робила. Пан-Біг сотворив вівцю чоловікові на пожиток, а Біда — козу. Пан-Біг пса, щоб чоловікові служив, а Біда — вовка, щоб йому шкодив. . ." (Етн. Зб. НТШ, XXII, ст. 24).

В іншому, просторішому варіянтові дуалістичної легенди теж оповідалося:

"Зліпив (чорт) вовка з глини і гадає: чекай, згобив Біг чоловіка, а я зроблю вовка, і він чоловіка з'їсть. Зліпив він уже того вовка і каже: — Уставай! — Але вовк не кивається туди, нема в нім душі, Він його кладе на ноги, так ся коло нього заходить, а далі йде до Бога й каже: — Оживи! — А Бог каже: — Іди до нього й кажи: — Устань, вовче, з'їж дідче, —

то він устане. Пішов він ід вовкові та й боїться казати, як Бог казав, але каже:— Устань, вовче, з'їж Боже! — так до трьох раз. Але вовк — ні гадки. А він притягнув його до вільхи і каже: — Устань, вовче, з'їж дідче! — Та й не встиг сказати, а вовк, як не схопиться, як не кинеться до нього та й хап за литку зубами, а то лиш кров полилась по вільсі. Тому — вільха донині червона..." (Груш. "Іст. у. літ.", IV, ст. 413) (Див. ВІЛЬХА). Кажуть, що ніби з тих часів чорти — безп'яті, а вовки ганяються за ними та поїдають їх. Коли б не вони та не грім, розплодилося б їх видимо - невидимо (Чубинський "Труди", I в. I, ст. 145).

Подібні оповідання про створення вовка відомі і в еспанців, словінців та греків.

У патристичній та середньовічній літературі вовк часто виступає, як символ і образ диявола, якого називають "пекельним вовком", "вовком, що порибає душі", "вовком в овечій шкурі".. і т. п..

"Вовк в овечій шкурі" часто символізує також еретиків, що "поїдають душі християнські", як вовки "овці і чоловіці і всякий скот поїдають" ("Сказан, о разсеченії челов." XVIII ст.) У нас же тепер "вовк в овечій шкурі" — це просто лиха людина, що прикидається доброю.

З огляду на зв'язок вовка з нечистою силою, закликали вовка. разом із іншими небезпечними людству силами. на Святу Вечерю такою приблизно формулою:

— Вовче, вовче, ходи до нас до оброку! А не прийдеш до оброку, абись не йшов к моїй худобі, або к челядину до року!

На Буковині, якщо про вовка згадували десь увечорі, чи вночі, в хаті, де знаходилася мала дитина, вимовляли негайно закляття:

— Гарячий йому камінь в зубах, вечір йому за морем! (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874 р. II, 345).

У Галичині вживали подібної ж примівки:

— Вовче, вовче, за морем тобі вечеря.

Це — щоб відвернути вовка від господарства. (Ів. Франко "Приповідки" I, в. II, ст. 237). Також казали: — "Вовче, вовче, на ті зварявний камінище в пащечище!" Ів. Франко пояснював, що "зварявний камінище" — це камінь, який розігрівали в печі і потім кидали в окріп, яким золили білизну".

В основі цих двох приповідок ,що на Буковині злилися в одну, лежить погляд, що й вовкові треба щось дати в зуби, сила ж закляття полягала в тому, щоб це "щось" було десь далеко, за морем, або в усякому разі таке, що його втрата не надто болюча.

Гуманний погляд українського народу, що "І вовк хоче жити", та що "І вовк свого патрона має" (Ів. Франко, I, в. II, 239), виявився в низці оповідань про вовків та св. Юрія, опікуна диких звірів взагалі, а вовків зокрема. Він їм присуджує, що вони мають їсти, і саме тому "Вовк знає, що їсти має" (там же ст. 236), і було б нерозумним і марним тому присудові противитися (М. Грушевський "Іст. у. літ." IV, 550-51). Тому кажуть: "Що вовк іздибле, мусить з'їсти. (там же ст. 242), бо вовк надибує тільки те, що йому призначено на здобич. І Ястребов відмічав із нагодніх уст: "Як вовк зустріне людину, чи худобинку. то зараз виє: це він питається Бога, чи рвати, чи не рвати, і як ні, то втече" ("Летопис". III, 69).

Образ св. Юрія (іноді його заступає св. Микола, чи св. Петро), що опікується вовками та їздить конем у супроводі вовчої зграї, ніби суперечить основному поглядові українського народу на вовка, як на породження нечистої чи злої сили. Насправді ж він — тільки його дальший розвиток. Влада св. Юрія над вовками виробилася, очевидячки, шляхом його з ними боротьби і його над ними перемоги, подібно до того, як вони фігурують і при північному Одині, що зветься "ворогом вовків", але одночасно годує двох вовків зі свого стола, і вовки взагалі звуться його "псами" (А. Веселовський "Разисканія.." VIII, ст. 328-33). Св. Юрій має владу над вовками і опікується ними тому власне,, що він виступає загально, як перемożець всякої нечистої сили і в першу чергу — змія, цього справжнього втілення ворога людськости. Поза тим, якщо залишити на боці реабілітацію — гуманне зближення вовків до св. Юрія, що виявляється в формулі — "І вовк хоче їсти...", то українська символіка вовка досить від'ємна. Він виступає, як:

Символ невдячности: "Годуй вовка, щоб він тебе з'їв", — говориться про невдячних дітей, годованців, тощо. "Вовка скільки не годуй, він усе в ліс дивиться".

Символ злости, жорстокости: "Вовк не такий лихий, як недобрий.." "Вовчим правом узяв", — кажуть про жорстокого насильника. "Він десь у вовчій школі був", — себто навчився безправства, несумлінности. "Був би добрий за вовка до ягнят", — кажуть про злого та гвалтівного чоловіка. "Викликав вовка з лісу", — кажуть. коли хтось спровокує злу, сварливу, напасну людину, або взагалі накличе собі на голову якийсь клопіт. І в літературі маємо в О. Ольжича "добу, жорстоку, як вовчиця".

В інших народів, як у індусів та в давніх римлян (Ромул і Рем), ми знаходимо легенди, в яких вовчиці з матірньої любови вигодовують знайдених малих дітей -немовлят. Український нарід таких добрих вовчиць не знає.

Символ ненажерливости: "Вовчу хворобу мати", — себто відчувати завжди бажання їсти. "Пожалував вовк кобилу — лишив хвіст і гриву". "То — вовче горло".

Символ своєкорисности, країнього егоїзму: "Не туди вовка тягне, де для нього нічого не пахне". "З вовком до паю не ставай",

Символ небезпеки і взагалі всякого лиха: "Вовка не треба кликати з лісу, він і сам прийде", — себто не шукай собі якої біди. "Вовка боятися, в ліс не ходити",— небезпека та ризико не повинні відстрашувати людину від корисної справи". "Коли йдеш до вовка на обід, бери пса з собою", — себто, коли водишся з ворогом, будь обережний і не довіряй йому. "Наставилося вовкові в зуби", — кажуть про брикливе, збиточне порося, чи теля, а також про нерозважну людину. "Що сіре, то й вовк", — сміються з надто обережної, лякливої людини, що всюди бачить небезпеку" "За вовка помовка, а вовк у хату суне" — про лихо досить згадати, а воно вже й тут. Проте, кажуть так жартівливо і про звичайну людину, коли хтось приходить, коли про неї допіру говорили. "Не викликай вовка з лісу", — себто не накликай напасти.

Символ солідарности між лихими людьми: "Вовк вовка в яму не втрутить".

Символ досвідчености: "Був вовк у сіті й перед сіттю", — кажуть про бувалу людину, що зазнала й сама наробила багато лиха. "Старий вовк не лізе до ями",— бо вже знає її небезпеку: колись вовків ловили в ями, покопані в тих місцевостях, де вони водилися.

Символ голодного життя: "Вовка голод із лісу гонить", — і голод же примушує вовка вити по ночах. Це вовче виття жартівливо зближують із бреханням псів на місяць і кажуть, що то вовк "вовчу звізду" бачить. Звідси вираз "побачити вовчу звізду" значить терпіти голод, злидні, а властиво — вити з голоду.

Виття вовків завжди робило на людину зловіще враження, і Барсов у своїй "Лексикології Слова о Полку Ігоревім" писав:

"В душі людини якій доводиться чути виття вовків, мимоволі виникає страх за свою долю й жах перед смертю, сполучений зо свідомістю власної безсилости супроти непоборної долі. В цьому полягає основа зближення злої долі з лютію голодного вовка (яке знаходимо в "Сл. о Полку Ігоревім", Є. О.) І на цьому відношенні вовка до злої долі будувалися в дружинному побуті ворожіння про майбутню долю війська. Вірили, що з того боку, звідси почується виття вовків, має прийти поразка і гибіль..." (ст. 118).

26 листопада ст. ст, було відоме в Україні як антипод весняного Юрія. Його святкова но теж у пошану св. Юрія, щоб вовки не тягали худоби (Мат. у. етн НТШ, VI, 145).

ВОВК ХВЕДІР (1847—1918) — український етнограф, антрополог та археолог. Працював і студіював майже 30 літ за кордоном, головно в Парижі. 1903 — 1905 р. робив антропометричні та етнологічні досліди над українським населенням Галичини, Буковини й Закарпаття; в 1905 — 1915 рр. робив антропометричні досліди по всій Наддніпрянщині. Довів своїми грунтовними дослідами, що український народ творить єдине ціле з точки погляду антропології і ріжниться як від москалів, так і від поляків. У цій Енциклопедії я використовую його "Студії з української етнографії та антропології", видані в Празі, — це передрук його важливіших праць (1927 р.).

ВОВКУЛАК — людина, що перекидається в вовка, або перекинена в вовка.

Вірування в вовкулаків були свого часу поширені не тільки в Україні, але й в усій Европі. В Італії їх звали "люпо-маннаро". В "Слові о Полку Ігоревім" згадується, що кн. Всеслав полоцький вмів перекидатися вовкулакою. У "Лісовій Пісні" Лесі Українки в вовкулака перекинено (зачаровано) Лукаша.

За народніми віруваннями вовкулаки були "вроджені" й "зачаровані".

Вроджені вовкулаки бувають, коли вагітна жінка несподівано побачить вовка, або з'їсть м'ясо тварини, яку роздер вовк, — тоді дитина, що від неї вродиться, буде вовкулаком, чи вовкуном. (Гнатюк "Демонологія" II, ч. II, ст. 758). Також коли чоловік спить із жінкою проти свята, чи проти посту, а зачнеться в них хлопець, то буде з нього вовкулак. (Киевс. Стар. 1891. IV, 82-83).

Зачаровані вовкулаки стають такими через чари відьом та ворожбитів: коли чоловік забуде за Бога і зв'яжеться з нечистою силою, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього тричі: тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулакою. Якщо зачарований вовкулак пробуде з вовками три роки, а потім хтось приверне йому давній людський вигляд, то його вже ніхто не зможе знову зробити вовкулаком (Ястребов "Матер." ст. 71). Зачарованого вовкулака можна відчарувати, перевівши його через хомут (Б. Грінченко "Із уст народа" 205). Можна також сказати йому, щоб він перекинувся тричі через голову, і якщо він послухається, то стане знову людиною (Ястребов там же ст. 72). або вдарити його тричі перевеслом по голові (Гнатюк "Демонологія" II, ст. 76).

Вовкулак робиться вовком звичайно вночі, і тоді він пристає до вовків і живе з ними спільним життям. На Волині оповідали про одного чоловіка, якого чарівники перевернули на вовка, а собаки вигнали в ліс. Коли він захотів їсти, нараз побачив св. Юрія, що їхав білим конем. Св. Юрій наблизився й свиснув. Прибіг другий вовк, і св. Юрій сказав йому: "Візьми собі цього товариша і дбай про нього, бо він ще недосвідчений і не може сам собі добути поживи". (Грушевський "Іст. у. літ. IV, ст. 551).

Вовкулак в людському образі має понурий вигляд, великі брови, зрослі на переднісі, та червоні очі, по яких його й можна нібі пізнати. Подекуди вовкулаків ототожнювали з

упирями і приписували їм однакові властивості.

Вірування в те, що людина може перекидатися в вовка, належить, як думають деякі дослідники, до залишків давніх тотемістичних вірувань, що виводили той чи інший нарід від тої чи іншої тварини. Спеціяльно щодо вовка, досить пригадати давніх італійських самнітів, чи ірпінів, що мали "вовків" за провідників, або давніх ґаллів, що мали за пращура, як навчали друїди, їхні жерці, "нічного бога", що його Юлій Цезар звав "Діс Патер", і що був одягнений в вовчі хутра. Члени тотемної групи вірять, що вони мають прикмети своїх тотемних тварин - пращурів і намагаються їх наслідувати та вірять, що вони їм допомагають. Увесь тотем — люди й тварини — вважають за одне суспільне тіло, в якому люди й тварини відповідної породи — брати та сестри однієї великої родини. У цій стадії суспільного життя люди тотему "вовк" вірять, що вони — дійсно вовки. З часом суспільне значення цього вірування втратилося, але саме вірування залишилося в вигляді забобону про вовкулаків. Існування цього забобону засвідчено в давніх письменників, як Геродот, Верґілій, Страбон, Помпоній Мела, Варрон, св. Августин, св. Тома Аквінський і багато - багато інших.

І хоча вже Пліній (23—79 по Р. Хр.) писав свого часу, що "мусимо вважати хибним погляд, ніби людина може перекидатися в вовка і знову прибирати свій попередній вигляд" (кн. VIII), тим не менше все Середньовіччя вірнли в вовкулаків і, напр. у Франції тільки вже за часів Людовіка XIV почав дехто піддавати під сумнів існування вовкулаків. Імператор Сіґізмунд (1362 — 1437), той, що спалив Івана Гуса, прикликав був до себе вченіших теологів свого часу і поставив перед ними питання про існування вовкулаків. Після дискусій визнано одноголосно, що існування вовкулаків треба вважати за доведений факт, і що заперечувана в цій справі думка була б "абсурдна, підозріла і віддавала б єресcю". Не диво, що після такої постанови чимало "вовкулаків" було спалено на вогнищі разом із іншими жертвами нечистої сили, відьмами, тощо. .

Не підлягає отже сумнівові, що самого залишку давнього тотемістичного вірування не вистарчило б, щоб утримати так довго в житті забобонне вірування в вовкулаків. Для цього повинен був існувати якийсь і н ш и й сприятливий ґрунт. Цей ґрунт знаходився в поширеній давніше формі божевілля — одній з жахливіших форм манії переслідування, в якій людина вважає себе, за виразом Лесі Українки в одній з її поем, "одержимою". В давнину, коли вірили, що довколишній світ заповнений силою різних демонів та бісів, вірили також, що ці біси могли входити в тіло людини і опановувати її. Приклади тих біснуватих ми знаходимо в Св. Письмі: згадаємо тільки царя Саула та тих біснуватих, що їх врятував Ісус Христос. Окремою формою цієї манії переслідування була т. зв. ЛІКАНТРОПІЯ, себто божевілля, що в ньому людина вірила, ніби вона зробилася вовком, і відповідно до того поводилася. Можна думати, що то було своєрідне атавістичне відновлення тотемістичного вірування, що виявлялося в підсвідомості божевільного і знаходило підхожий ґрунт в забобонній атмосфері середньовічного оточення. Ця загальна атмосфера підтримувала вірування в вовкулаків, а божевільні, що вважали себе за вовкулаків і відповідно поводилися, ще більше підтримували те забобонне вірування. Тому-то, тим часом, як давніше Лікантропія, чи Вовкулацтво займало поважне місце в медичній літературі (не кажучи вже про письменство), тепер дуже рідко можна зустріти хворих, які вірили б, що в них живе ще інша істота, бо, як висловився Ястров в своїй "Історії людських помилок", — "не можна заперечити факту, що божевільні відбивають ідеї свого часу.. . і тому манія переслідування відмінює свою форму відповідно до доби.." (ст. 375),

З другого боку італійський психіятр Діно Орілья писав в 1953 р.:

"Лікантропія — форма найбільш знана й разюча особливого роду божевілля — божевілля метаморфічного. . Особливо цікаві психологічні мотиви метаморфози: божевілля вовкулака виникає звичайно на чисто патологічній свідомості якоїсь фантастичної провини, жахливої моральної негідности. Хворий карає сам себе, перемінюючись в тварину і одночасно дозволяючи собі робити вчинки, що їх підказують йому звіринні інстинкти, звичайно гальмовані.. .Чому саме вовк робиться тою обраною звіриною? Може бути тому, що він саме вовк — втілення дикунства й напасливости. ." ("Епока").

ВОВНА — овеча шерсть, що здавна мала в Україні велике значення в хатньому господарстві та в промислі виробом різноманітних шерстяних тканин, повсти, капелюхів, тощо. Тому була символом добробуту, багатства: "Вже по нім вовна поросла", — казали на людину, що забагатіла.

Коли стригли вперше дівчину, її саджали на кожух, вовною догори, — "щоб скоро коси росли". Хлопців навпаки стригли на голій лавці, щоб чуб не скоро ріс. Під кожух клали — звичайно хресний батько — монету, і це вказує, що первісне значення цього акту було магічне побажання багатства, що стверджується й фактом, що давніше не тільки дівчат, а й хлопців стригли на кожусі. На Гуцульщині, при заручинах, мати дівчини "обсипувала заручених пшеницею й білою вовною" (Мат. у. етн. НТШ, V. 13), — знову таки побажання багатства. На весіллі молодих садили звичайно "на посаді" — на кожух,

вовною нагору (Мат. у. етн. НТШ, XVIII.83). А в пісні тоді співалося:

"Ой будь, зятю, багатий,
Як той кожух пелехатий.."

По вінчанні, як молоді приходили додому, батько молодого вкладав йому за пазуху білої вовни, передавав йому колачі і, помазавши медом йому вуста, казав:

"Щоб вам було солодко, як мед солодкий, щоб оброслі (заможні) були як вівця, а тепло вам було, як вовна тепла,." (Мат. у. етн. V, 40).

"ГРЕЧАНА ВОВНА" — нісенітниця. "Та наговорив три мішки гречаної вовни", — себто наплів дурниць.

ВОВЧА ЯГОДА — мабуть, символ неприязні. У весільному обряді, при обороні воріт, молодому передавали на кінці палиці прив'язану вовчу ягоду. На Катеринославщині брат молодої кидав на будучого її чоловіка вовчі ягоди (Хв. Вовк, "Студії..." 266, 269).

ВОГНИКИ МАНДРІВНІ — Теплої, вогкої ночі, в місцях, де в землі перегнивають рештки органічної матерії, себто головно по болотах та кладовищах, нерідко можна бачити маленькі вогники, що рухаються в повітрі за найменшим подувом вітру. Їхня легкість призводить до того, що вони, корячись викликаній течії повітря, ніби женуться за тим, хто від них утікає, і тікають від того, хто хотів би до них наблизитися. Ці мандрівні вогники не раз лякали людей своєю ніби незрозумілою появою й поведінкою, — з огляду ж на свій вигляд і на місце появи їх найчастіше в'язано в народній уяві з душами покійників.

І в Україні вірили, що мандрівні вогники — то душі померлих. Причому, щодо кладовищ, де вони з'являлися, думки поділялися: одні думають, що ці вогники "бувають на могилках грішних людей", — бо то, мовляв. знак що ті грішні душі "в вогні з гріхів очищаються"; інші ж навпаки думають, що "вогні на могилках з'являються тільки з добрих людей". А є й такі, що, констатуючи незрозумілий факт, зазначають, що "там щось лякає . . ." ("Перв. Громад." 1927, І, 157).

Щодо вогників на болотах та по інших незвичайних місцях, то тут теж нема однодушности. Для одних ці вогники — також душі померлих, а саме — "нехрищених дітей", яких. мовляв, там потаємно поховано; або — крапки крови, полишені в якомусь злочині, або, нарешті, закопані гроші, скарби, що себе виявляють.

Вогники, породжені злочином, нічого доброго принести не можуть, і тому — "видко їх тільки тоді, коли в певній містині має скоїтись якесь лихо, як от худоба має гинути, помірок на людей, війна чи будлі яке нещастя для людей" (там же ст. 155).

Коли ж "гроші горять", то тут нарід теж розрізняє "скарби закляті" і "незакляті". Закляті гроші горять звичайно до півночі, і їх ніяк не взяти, бо хоронить їх нечиста сила. Незакляті ж гроші горять під ранок, і їх можна було б знайти, коли б пощастило кинути на те місце якусь річ — чобота, онучу, тощо, — а вже на другий день, при Божому світлі, можна ті гроші викопати. (там же, ст. 156). Це все розуміється — забобони. Див. СВІТИЛКА, СКАРБИ.

ВОГОНЬ — як найбільший добродій людства, справжній творець цивілізації, що дає світло і тепло, два головні джерела життя, із найдавніших часів був об'єктом культу і СИМВОЛОМ БОЖЕСЬКОЇ СИЛИ.

Давні перси вклонялися вогневі, який тримали на вежах по горах в особливих божницях, де горіло невгасне полум'я. У давніх індусів бог огню Агні був одночасно й символом несмертельного вічного світла. Вічний вогонь було підтримувано на вівтарях Мінерви в Атенах, Церери в Мантенеї, Аполлона в Дельтах, Вести в Римі...

Культ вогню був дуже простий: треба було пильнувати, щоб завжди було трошки жару, щоб вогонь усе жеврів, бо коли вогонь вгасав, бог переставав жити.

В Україні теж до останніх днів не тільки звали вогонь "святим", але й пильно підтримували його, загрібаючи жар у печурку. Коли ж, все таки, через недогляд, вогонь угасав, і треба було його на другий день розпалювати, це викликало велике незапокоєння:

— Оце вже, казали, якесь нещастя! Оце вже горенько моє: або я, або якесь із дітей, гляди, перекинеться..." — себто може вмерти. (Перв. Громадянство" 1927, І, ст. 159),

З другого ж боку, якщо вогонь розпалювано десь у полі, чи в лісі, то хоч тут і не можна було, небезпечно, втримувати вогонь при житті, але ж не можна було й завдавати йому гвалтовної смерти: не можна було ані заливати його водою, ані затоптувати ногами, — він мав умерти "своєю смертю", і тут щонайбільше можна було зробити — трохи розгребти жар, щоб він скорше спопелів.

Для підтримування вогню в хаті не вистачало зберігати його в печурці, треба було іще й годувати його та взагалі ходити коло нього. Треба було ставити коло нього ще й горщик із водою, щоб було йому не тільки для "пиття", але й для "умивання":

"Як зварять увечорі, то згортають той жар на купу, і ставлять горнятко води у піч, у жар. А це, знаете, так кажуть, що вогонь умивається вночі. . ." (ів. с. 165).

Хто ж умивається, той і втирається. Тому нерідко було побачити коло печі й рушника:

"Як загребеш жар, то треба замести припічок і поставити в горщику води до жару, а на вішалочці коло печі почепити рушника, бо вогонь умивається і втирається... Поліно в піч покласти треба, то на тім світі буде й (через пекло) кладочка..." (ів. с. 165).

Щоб вогонь довше тримався, сипали до вогню сіль: "Наші батьки завше ставили горщик з водою в піч, клали грудку соли та клали поліно. Мої мама завжди питали нас, дівчат: — "Є в печі окріп? Гріх вам, дітки, буде, коли вогонь залишатиметься без їжи та пиття..." (ів. с. 166); "Вогонь гнівається, коли йому не дають, чого треба... Завше треба ставити коло святого огню їжу та пиття..." (ів. с. 166).

Але вогонь гнівається не тільки тому, що його невистачально годують, але й тому, що з ним нечемно та не досить побожно поводяться: не можна ставити йому до пиття воду в будьякому горщику, але тільки в "чистому". Не можна замітати піч, збираючи жар будьяким віником, що ним, наприклад, хату замітається, — треба мати для цього спеціяльний віник — помело: "Для вимітання печі завжди роблять нове помело, бо, як вимітати тим, що ним мететься хата, то хтось із сім'ї захворіє — буде "вогник" (Перв. Громад. 1927, І, стор. 164). "Для замітання печі роблять інший віник — з полину або з чорнобилю" (ів. с. 165)

Не дай Боже також плювати в вогонь: "Коли тільки плюнеш на вогонь, то безпремінно розкидає вогник". "Хто плюне або вмочиться на вогонь, у того будуть пархи" — і така людина заслуговуватиме найбільшої зневаги, що спадає на пархатих.

Так само не можна й говорити про вогонь щось погане: "Як не шанувати вогню, то він може помститись. Навіть і згадувати про нього, особливо проти ночі — небезпечно (це відоме табу, себто заборона, Божого імени): "Проти ночі і вночі говорити про вогонь не годиться, бо може бути пожежа..." "Батьки мої забороняли згадувати про вогонь — "нехай спочиває!" — кажуть". (ів. с. 166).

Тут виявляється давня віра в силу слова: якщо назвати яку річ, то тим самим її викликається.

У зв'язку з культом вогню стоїть і неохота українського селянина його комусь позичати з хати. Вогонь — це ж найбільша святість господи, як же можна її позичати?! Та і як довіряти людині, яка цю найбільшу святість у себе в хаті не допильнувала? Особливо ж неохоче позичають вогонь у "непевний час", себто по заході сонця: "По заході сонця, як старі люди, то нічого не позичать і вогню не дадуть, навіть і не йди до них" (Перв. Гром. 1927, І, 169).

Так само, як вилуплюються циплята, і квочка сидить на яйцях, ніхто не визичав вогню: — "А хіба ж ви не знаєте, що у мене курка на яйцях сидить, і циплята вилуплюються?! Адже пошапікаються яйця під куркою, якщо позичу я вам огонь, і прийдеться повикидати яйця собакам..." Не отримає прохач вогню, якщо у сусідки отелилася корова, чи покотилася овечка: "Боюсь, що теля (чи ягнятко) не приходитиме додому з череди, якщо дам я вам вогню..."

Але найбільше лихо, якщо не стане вогню в хаті на великі свята Різдва, Великодня, або Юрія або Тройці. В тій хаті непремінно буде мрець, і недбала господиня нізащо не дістане вогню від сусідок: "Бо то тільки відьми позичають вогонь на такі свята" (Кіев. Стар. 1895, М. Ш. "Детскій Едем" с. 200).

Якщо ж, зрештою, хтось позичить вогню, то господиня тієї хати мусить вогонь супроводити "щоб огонь не приставав до тієї хати..." (Перв. Гром. 1927, І, 169).

З поширенням християнства старі боги перетворюються в небезпечних демонів, що бояться хреста. Тому й "святий вогонь", що не раз виявляв себе небезпечною силою і користувався культом, як божеська сила, перетворюється в символ ДИЯВОЛЬСЬКОЇ СИЛИ: "Як запалюють вогонь, то хрестяться і вогонь хрестять" — казали на Волині. "Огонь хрестять, щоб Бог боронив від пожара (пожежі). Коли запалюють, тоді й хрестять". На Коростенщині, якщо вогонь-жар залишився на ніч, то, лягаючи спати, його хрестили, примовляючи: "Спи, огнику, не колихайся, в свого сердитого батька, що палить хати, не вдавайся". В іншій місцевості тієї ж Коростенщини казали, що кожного разу, як загрібається жар, треба його перехрестити: "Вогонь, що його не перехрестять, може літати по хаті, аж поки півні не заспівають" (Перв. Гром. 1927, І, ст. 168), і в цьому недвозначно виявляється його демонська натура, бо, як відомо, саме нечиста сила боїться співу півня.

Таке перетворення вогню з божеської сили в диявольську явище, без сумніву, досить пізне, але в зв'язку з ним стоїть і дуалістичне оповідання про походження вогню, що в ньому винахідником вогню виступає диявол.

"На дворі впав сніг. Чорт змерз, став вигадувати, що тут робити, як зігрітися, та й вигадав ватру (огонь). Вона була тоді без диму. Приходить Бог, питає: — Що це? — Ватра, — каже той, — добре грітися — Що б ти хотів, щоб ти мені ту ватру дав? — О, ні, каже Тріюда, — не дам! Усе ти в мене вимудрував, або таки вкрав, а ватри не вимудруєш і не вкрадеш". Пішов Бог, улупав з боку губку, висушив на сонці, розколов паличку зі споду, вложив губку в розколину та й приходить знову до Тріюди. Сів коло ватри та й говорить щось з Арідником. За той час штуркав Бог все паличкою в наклад, аж губка утлілася

в паличці. Тоді встав Бог та й пішов, підпираючись паличкою. Триюда вснув; спав він, що спав, а за той час наклав Бог багато дров та й позапалював ватри. Той проснувся, схопився, а у Бога ватра! Пішов до неї й плюнув у ватру, а з неї закурилося. А Бог каже: — Най вже коли палиться, то й куриться! — тому тепер у ватрі дим"

За другим варіянтом цієї легенди: "Чорт розклав огонь та й стереже його — це він видумав огонь. От Бог і післав архангела Гавриїла і дав йому залізну палицю. Прийшов Гавриїл і почав із чортом балакати, а сам кінець залізної палиці засунув у огонь. Як той кінець добре нагрівся, Гавриїл давай утікати. чорт за ним — от-от дожене А Бог і каже: Кидай палку! — Архангел кинув, іскри й полетіли: палка ударилась об камінь. От з того часу люди й знають, як добувати огонь..." (Чубинський, І, 45-46, і Етн. Збірник НТШ, XII, с. 73)

А все ж демонічний диявольський елемент у віруваннях про вогонь грав тільки другорядну ролю, і головна роля все ж залишалася елементові божеському, святому.. Незважаючи на дим, що виник із чортового плювка, вогонь уважається не тільки сам по собі ЧИСТИМ, але й виключної чистильної сили, перед якою навіть вода, другий чистильний елемент магічної обрядовости, мусить поступатися. Бо, напр,. після заходу сонця вода вже робилася "нечистою", бо в нічній темряві можуть зануритися в ній хвороби та інші представники нечистої сили, — вогонь же завжди і при всіх обставинах залишається — чистим, і може навіть і "нечисту воду" очистити. Так, коли "по заході сонця приносять воду, а треба напитися, то, набравши води в кварту, годиться запалити тріску, ткнути її в воду, щоб зашипіло, а тоді вже перехрестить і п'є. Огонь очищає" .(Перв. Гром. 1927, III, 170).

Коли ввечорі мусять купати дитину, то до води кидають розжарений вуглик — "щоб ся вода вигасила!" і тоді кажуть: "Благословіть воду!" — Хатні ж відповідають: "Вже благословенна вогнем, най її й Бог благословить!" (Мат. Укр. Етн. XVIII, ст. 116).

В усіх обрядах, зв'язаних із очищенням, огонь відограє завжди головну ролю В деяких місцевостях Волині, "в Чистий Четвер свічкою, що нею принесли вогонь із церкви. накурюють хрести на дверях, щоб збутися хвороби". На тій же Волині в той же Чистий Четвер у досвіта "коло всякої хати, проти воріт, господар або старший син — хто перше встане — біжить до воріт із жмутком соломи і розкладає вогонь і підтримує його аж до сходу сонця" (Перв. Гром. 1927, І, с. 176). Тут маємо явний пережиток давнього обряду очищування вогнем повітря.

Тому й перед Великоднем, а то й на всю Великодню ніч, по наших селах розкладали вогні "біля церкви та й скрізь по селу. Навіть по хатах горить усю ніч. Кажуть, що "треба Христа стерегти". Інші кажуть, що звичай цей перенесено з четверга, коли ніби то треба було "стерегти" (ів. с. 175).

Як бачимо, в тих місцевостях значення розкладання вогню вже призабуто, але, напр., в Острозькому пов, на тій же Волині ще його пам'ятали: "У Великодню ніч, коли читають одіянія, то хлопці зносять усе з господарки, що попадеться, — годиться і в сусіди, або в еврея, взяти, це не крадіжка, — рало, колесо, в'з іт.п. І кладуть вогнище, яке й підтримують усю ніч — до кінця служби. Цим вогнем очищається повітря аж до неба, щоб землю звільнити від усякої нечисти і щоб урожай був добрий. Цей огонь святий нікуди не годиться брати чито навіть попіл звідти брати, сам мусить погаснути..." (ів.)

І Гуцули, в обряді новорічного очищення, палячи сміття на городі, примовляють також молитви на врожай: "Господи, будь ласка зродити жита, пшениці, усякої пашниці, Кирилейси" і з викриками "Тирилайси - Киритайси!" перескакують тричі через огонь (Шухевич, Гуцульщина, IV. с. 201-202).

Скакання через огонь — це теж обряд очищення, який повторюється особливо в Купальську ніч, коли по всіх усюдах вештається надто багато всякої нечистої сили.

Таке ж чистильне значення має й обряд переводу поїзду молодої, чи самих тільки молодих, через вогонь: "Молода мусить перейти через очищення, — писав свого часу наш відомий етнограф Х. Вовк, — щоб розвіяти сліди магічної сили, що вона могла б дістати від своїх із різною метою. Тому молоду та ввесь її поїзд переводять через огонь. Ще нині, коли весільний поїзд наближається до хати, запалюють перед хатою багаття, чи просто трохи соломи, і заставляють проїхати воза з молодими через нього. В деяких місцевостях цей звичай змінено тим, що йдуть назустріч поїздові з походнями, чи просто з шматками запаленої смоли..." (Х. Вовк "Студії.. " с,283)

На Волині, коли молодих вели до хати молодого, клали вогонь із соломи в воротях молодого, і молоді перескакували через нього, а по них і весільні гості. Старший сват при цьому говорив: "Нехай у цьому вогні згорить усе попереднє (погане), і хай молоді чистими почнуть нове життя..." (Перв. Громадянство" 1927, І, ст. 174-75).

Поширений звичай переводити молодих через огонь уважався настільки важливим моментом весільного ритуалу, що непереведена жінка ("не підсмалювана") не вважалась "ін ману маріті" — у власті чоловіка: він не міг її бити, не мав права її затримувати, коли б вона хотіла піти від нього і т. д. (Грушевський "Іст. укр. літ. І. с. 241).

Віра в чистильне значення вогню поширене в усьому світі, і нам вистачить тільки пригадати князя Михайла Чернігівського, що в 1246 р. наклав головою в Орді, бо відмовився перейти поміж двома вогнями, що, за віруваннями татар, мали очистити його від усяких злих намірів...

Огонь був також символом родинного осередку, що зберігав єдність і силу родини. Значення вогню, як хатнього чи родинного талісману виступає дуже ясно вже в давніх гімнах Веди. Тут родинний вогонь — Дамунас — називається "Владикою Дому". Як і в індусів, вогонь родинного вогнища був у великій шані в греків та в римлян. Раз на рік, 1-го березня, кожна родина у римлян повинна була загасити свій святий вогонь, підтримуваний протягом усього року, і зараз же розпалити новий. Але це відновлювання вогню в родині треба було запроваджувати з деякими, спеціяльно встановленими на те обрядами. Не можна було добувати вогню, б'ючи залізом по камню. Можна було добувати його, тільки концентруючи соняшні промені на одне місце, або, швидким тертям двох шматків дерева визначеної породи, викликати іскорку, що запалювала натертий дерев'яний порох.

Це добування вогню тертям двох шматків дерева — найдавніший спосіб, що його вживала вся людськість, і що, як гадає французький археолог Сірè, породив славнозвісний міт про Прометея: на тверду підставку кладуть дощечку з м'якого дерева і вертять у ній дуже швидко, при помочі лучка, як ще й досі це роблять наші слюсарі, паличку з твердого дерева, загострену на одному кінці. Ця дощечка, міцно приладована до підставки — це прив'язане до скелі тіло Титана. Вістря, що гризе дерев'яну серцевину, — дзьоб хижого птаха, що порпається в тілі героя. А лучок, що вібрує й ніби простягає свої крила над раною дерева, це — славнозвісний орел, що "довбе ребра, серце розбиває..."

Так із простого приладу витворився прегарний антропоморфічний міт про Прометея, що винайшов огонь.

Цей спосіб добування вогню дотримався до наших днів і в Україні. Але вживають його тільки в особливих випадках, коли треба розпалити новий родинний вогонь, або коли його потребують для деяких магічних дій. Це — так званий Живий Огонь.

На початку XIX ст. на Полтавщині була пошесть. Щоб звільнитися від неї, селяни с. Костянтинівки застосували обряд оборювання села (для створення т. зв. чарівного кола). Всі вогні в селі були загашені, і ніхто не смів не тільки палити в печі, але навіть курити люльку. Коли нарешті борозну навкруги села було обведено, жінки, що оборювали голі, повдягалися і зійшлися до церкви, де їх ждали чоловіки і священик. Чоловіки почали терти дерево об дерево, добули вогонь, запалили ним свічки в церкві, одправили молебінь, і тоді тільки було дозволено брати новий вогонь та розносити по хатах. (Наук. Збірник 1924 р. Київ, с. 215-216).

Цей первісний спосіб здобування вогню і його урочистий пізніший розподіл між родинами та хатами, де мало розпочатися нове, вільне від пошести, життя, вказують на ту вагу, що її в нас колись надавали вогневі родинного вогнища.

Ми вже згадували про неохоту позичати вогонь із хати, бо таке позичання, особливо в деякі урочисті моменти родинного, чи господарного, життя принесло б господарству, чи родині, певне нещастя. Доповнимо ці факти деякими посвідченями з Гуцульщини, що найбільше зберегла в нас старовинні звичаї й вірування:

"Як є маленька дитина в хаті, то курцеві не можна брати ватри з хати у люльку і йти на двір, бо дитина не буде спати. Взагалі, не можна ніяке світло брати з хати на двір, бо дитина не спатиме, бо з вогнем береться й спання на двір" (Мат. з Укр. Етн XVIII, ст. 116).

Тут ясно висловлено думку, що вогонь з родинного вогнища нікуди не можна виносити, бо тільки його непорушність запевняє спокій і сон у хаті. Коли ж його розбивати, то й сон і спокій розбиваються. Тому й на Волині кажуть:

"Якщо недогоріла полиняка залишається в печі, то гасити й викидати з печі не годиться, бо ніколи не догоратимуть дрова в наступному році,. Вогонь гнівається на господаря.." (Перв. Гром. 1927, I, 164).

Тому теж на Волині кажуть: "Огонь до вогню прилучати не слід, бо заведуться сварки.." .."Як прийдемо з запаленою ломакою до себе в хату, то цю ломаку можна вкинути до свого ж вогню, з якого була запалена ломака. А коли запалити ломаку в чужій хаті, а прийшов до себе, то треба погасити на дворі, — до свого вогню, якщо він є у хаті, чужого не несуть. Свій до свого можна прилучати, а до чужого — ні.." (Перв. Гром. 1927, I, с. 164).

Ясно, що в цьому випадку вогонь ототожнюється з родинним вогнищем, чи точніше, з самою родиною, якої не можна злучувати з іншою, бо кожна повинна жити своїм власним життям.

І тільки на весіллі, коли не так дві родини злучуються, як твориться з їхніх паростків нова родина, відбувається й урочистий обряд злучення двох вогнів. Ось що пише про це згаданий вже вище проф. Хв. Вовк:

"Діставши дозвіл увійти до хати, молодий та його поїзд спочатку всетаки не входять, а спинившись перед дверима, вичікують кінця дуже характеристичної та повної значення

церемонії. Дві свашки, одна з боку молодого, друга — з боку молодої, підходять та зустрічаються на порозі хати, кожна з засвіченою свічкою, хлібом та сіллю. Правою ногою свашки стають на поріг, зліплюють свої свічки докупи, щоб вони горіли одним вогнем, та тричі цілуються через поріг... Цей обряд показує справжнє злучення, шлюб двох священних огнів двох родин, символізуючи разом із тим замирення і шлюбне злучення, — через те його й слід віднести до стародавнього культу вогню. Про це нам говорить і пісня, яку тоді співають:

Кремінь, кремінь! Ой, дай же нам вогню
Свічки засвітити.

Вогонь у народній поезії часто символізує любов.

Костомаров колись писав: "Загальне в інших народів порівняння любовного чуття до вогню, полум'я, майже чуже українській поезії, якщо викинути з неї недавні запозичення" (Беседа, 1872, IV, 64). "Майже" — бо і Костомаров знав ігру в "Горюдуба", де "горіння" символізує власне любовний пал. Але Потебня пізніше документально виказав неправдивість твердження Костомарова. Ось кілька уривків із наших народніх пісень із символікою вогню, як палу кохання:

— Ой, горе, горе сухий дубе,
("горе" тут замість "горить" Є. О.)
Паше полум'я через воду,
Ой через воду на слободу,
Де Катерина біль білила,
З тонкою біллю говорила.
((Русск. Филол. Вестн. 1883, I, 119)

Дуб — символ парубка, чоловіка.

Або:

Коли палиш сіни й хату, пали й обороги.
Коли ідеш до дівчини, не питай дороги.
Коли палиш сіни й хату, пали ж і оденки,
Коли ідеш до дівчини, не питайся неньки
(Гол. III, 362)

себто, інакше — "коли любиш, люби дуже" і не оглядайся на задні колеса.

Або ще:

Ти не пожар, а я не билина,
Не зводь мене з розуму, бо я сиротина.
(Максим. II, 511)

На символізації "вогонь -любов" ґрунтуються й деякі замовляння та любовні чари (Потебня в РФВ, 1883, I 119-20)

ВОДА — З найдавніших часів вода вважалася джерелом всякого життя. Гезіод та Талес, одні з перших грецьких філософів, навчали, що вода — первісний елемент, з якого витворено всі речі, і з якого вони переважно й складаються. Деякі сліди цього погляду знаходяться і в нас. Так, у Галичині можна почути вираз: "Вода — наша мама" на означення, що вода джерело всякого органічного життя (Франко "Приповідки", I, в. II. ст. 246).

Важливість води в явищах світу, її вплив на плідність землі, таємна природа її походження чито з неба, чито з надрів землі мусіли впливати на уяву первісної людини та викликати побожне наставлення до неї та шану, змішані з вдячністю, що виливалися в культі. Вода вважалася святою, і ріки, озера, криниці, різні джерела спершу обожувалися безпосередньо а потім посередньо в образах антропоморфних істот, що їх заселювали.

І в нашого народу залишилося чимало слідів давнього культу води. Дійшло до нас кілька уривчастих відомостей про те, що по озерах, ріках і криницях наші пращури приносили колись жертви. У давньому слові проти поганства засвідчувалося, що культове шанування води полягало в бенкетах коло води: "Над істочники свіщи вжигающее і кумірскую жертву їдять..."

Крім того, над водою відбувалися грища, під час яких не тільки умикали дівчат, але й обливали одні одних водою та кидали в воду. Так, в одній з пізніших переробок Густинського літопису читаємо: "Нікоториї криницем, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на офіру й людей топили, що й тепер по нікоторих сторонах безрозумнії чинять под час знаменитого празника Воскресенія Христова: зобравшися молодії обоего полу і взявши человіка, вкидають у воду, і трафляється за спорядженям тих богов, то єсть бісов, иж вкинений в воду албо о дерево, албо о камінь розбивається, албо утопаеть.."

Ясно, що тут справа йде не про якусь навмисну людську жертву, як думав автор літопису, а про український великодній звичай обливання, при якому, може бути, що й траплялися нещастя, але не навмисне.

Вода ще й тепер уважається в народі святою, — але — не всяка вода: святою вважається тільки "непочата" вода, себто не занечищена якимсь дотиком, або освячена спеціяльним, магічним дохристиянським, або християнським обрядом.

В наших обрядових піснях вимагалося, щоб воду для ритуального вжитку брано невідмінно з трьох, або семи (святі числа) криниць. На свято Воведення, ще до недавна святили воду зовсім нехристиянським способом: брали воду "в такому місці, де сходяться три води, проливали потім ту воду чорез полум'я, підставляючи миску" — така вода вважалася особливо чудодійною супроти хвороб і уроків (М. Грушевський "Іст. укр. літ." I, ст. 145).

У гуцулів, як купають дитину, то "на купіль вода мусить бути взята при сонці, у вечір до захід-сонця, бо як нема сонця, то вода нечиста, і може це дитині зашкодити. Як несуть воду на купіль, не можна ні з ким говорити. Як принесеться воду в хату, то має бути вогонь у печі, і кидають тоді один вуглик жару

у воду, щоб вода відгасилася.. Тоді кажуть: — "Благословіть воду!" Хатні відповідають: "Вже благословенна вогнем, най її й Бог благословить! (Мат. до Укр. Етн." XVIII, ст. 116).

Освячення води вогнем відоме нам із клясичної давнини, — адже в усіх давніх місцях культу в Греції та в Римі знаходилася при вході посудина з люстральною, себто очисною водою, яку вживалося для ритуальних обмивань, і в яку перед цим пориналося головню, взяту з вівтаря.

Цю давню люстральну воду поганських святинь заступила при папі Олександрі I в католицьких церквах свячена (себто освячена за християнським ритуалом) вода, якої боїться нечиста сила: "Боїться, як чорт свяченої води" (Франко, I, 113). Міру віри в силу свяченої води дає друга приповідка: "Йдуть, як по свячену воду", себто, усі без виїмку. (Ів. Франко, I, ст. 247).

Особливу вагу надається воді, освяченій на Водохрищі. Цю воду тримають у хаті ввесь рік, уживаючи її проти найріжнородніших хвороб. Принісши її з річки, кроплять нею всю господу й худобу. Кроплять свяченою водою й самих себе, якщо збираються кудись у дорогу, на ярмарок, тощо. Літом кроплять бджоли, щоб велися (Зап. Юго-Зап. Одт. 1874, II. ст 353) див. ВОДОХРИЩА.

На Полтавщині йорданською водою вмиваються дівчата, зараз же по водосвятті, де вода святиться (Мат. У. етн. НТШ XVIII, ст. 166).

З інших "свячених" вод, згадаємо ще воду, якою в день Нового Року миють на Буковині посуд, — її теж зберігають у пляшках і кроплять нею бджіл, коли вони хотять "тікати" (Зап. Ю.-Зап. Отд. 1874, II, ст. 354).

Як "свята", вода виступає символом правди: "Кільки в решеті водиці, тілки в милої правдиці". (Головацький, IV, 187; Чубинський, III, 162).

Найчастіше вода виступає, як символ парування, розмножування. Ми вже згадували про звичай вмиватися орданською водою. Але вмиваються не тільки дівчата, а й хлопці: "..Всі дівки й парубки ідуть після обіда на Ордань і умиваються там свяченою водою. парубки дівок, а дівки парубків. Тепер те все якось стало виводитись, а раніше то було обов'язкове. Тим паче, як котра дівка має собі парубка, то вона заздалегідь підмовить, щоб, як прийде на хрищення, то щоб на Ордані вмитися вдвох, вона його, а він її, це, мабуть, чи не на те, щоб побратися,, бо та вода, кажуть, така зводна, що як тільки вони вмиють одно одного то обов'язково поберуться. Але, здається, це вигадки, бо не завше так удається те все..." (З Полтавщини 1917 р. Мат. Укр. Етн. XVIII, 166).

Обряд спільного вмивання спостерігався в деяких місцевостях України, як останній акт весілля, після "комори". і перед виводом, а іноді замість виводу, коли нема близько церкви. Тоді йшли виконувати обряд до криниці. ставили молодих перед нею і покривали їм голови рушником. Не скидаючи рушника, вони мусіли умитися, втертися тим самим рушником і тоді вже верталися додому.

У лемків, молоді, умившись разом у річці. кидали в неї гроші. Молода мусіла втиратися сорочкою чоловіка, а він — її сорочкою. Потім молодий брав молоду за руку і водив її по воді. Нарешті, молода набирала води, і всі верталися додому. "Стародавність цього звичаю, — писав проф. Потебня, — безперечна. Існування його на прикінці XII ст. засвідчено документально, якщо вважати, що слова в кінці "Правил митрополита Кирила" — "Ми чули, що в околицях Новгороду ведуть молодих до води і ми забороняємо це", — не є пізнішою вставкою": (Хв. Вовк "Студії.." ст. 308).

Деінде, молода після комори йде по воду до криниці і тут водою, нею набраною, свахи і бояри обливають одне одного. Потім молода набирає вдруге, і старший боярин веде її з цією водою за хустку до хати молодого. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 73). На Бойківщині молодята разом із старшими чоловіками й жінками бродять водою; теща тричі обводить невістку у воді, потім невістка набирає води і кропить нею своє нове обістя, а баби співають:

— Кропи, невістко, кропи!
Де крапля води впаде,
Там стадо волів стане.. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 29).

У зв'язку з цим умиванням у криниці стоїть, кажуть, порада молодій не журитись своєю долею, а — "умитися у криниці й помолитися Богові"" або й така пропозиція:

Єсть у мене криниця коло перелазу.
То вмиємось, милесенький, обоє разом..
(Чубинський, 119).

Розглядаючи всі ці обряди з водою, проф. М. Грушевський писав: "Вода. цей символ розмноження й парування, супроводить всі стадії того парування, почавши від новорічного, теперішнього йорданського поливання закоханих пар і великоднього обливання, та літніх грищ коло води, і весільного кроплення водою молодих при вступі до нового двору, і обрядового умивання або купання після комори, перед вступом у супруже життя, що сильно виглядає на форму старого заключування подружжя при воді.." (Іст. укр. літ." ,I 140).

Даремно було б заглиблюватися у питання, — писав він далі, — що саме мало першенство в розвою цієї символіки парування: чи та обставина, що парування відбувалося при воді, куди сходилась молодь, стрічалась, знайомилась, хапала дівчат, які виходили по

воду і т. ін., чи навпаки: значення води в магічній обрядовості, з яких вона ввійшла в усякі церемонії, зв'язане з ідеєю прокреації, парування й подружнього щастя:

"Річ очевидна, що ці ідеї стали сплітатися в таких ранніх стадіях культури і соціяльного життя, що до них наша літературна аналіза не може й сягнути. Ми можемо тільки вказати на паралелізм таких поетичних мотивів залицяння, як напування водою, як перевіз через річку, рятування з води потопаючої дівчини, або якихось її уборів, вінка, дорогоцінностей, що впали до води, і т. д. — з обрядом умикання при воді, спільним умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою і т. д. Брести через воду — віддаватися, перенести дівчину через воду — посватати, зловити вінець дівчини — оженитися, переплисти — одружитися, утопитися — не одружитися. Такі й подібні літературні символи, в величезнім багатстві розсипані в наших піснях й інших слов'янських народів, мають під собою щось реальніше, ніж просто символіку, або церемоніяльні форми. В кожнім разі лежать тут і певні ритуальні акти, які дійсно практикувалися, як форми парування на старих сходинах і грищах..." (ів. ст. 264).

Вода все була натуральним символом чистоти . Геродот оповідав, що, коли Кір ішов походом на Вавилон, один із його білих коней, при переході через Гандес, утонув у річці. Кір, обурений на річку, загрозив, що він зробить її такою маленькою що потім навіть жінки зможуть переходити через неї, не замочивши собі колін. Він перервав похід і протягом всього літа відводив воду, розбивши річку на 360 каналів. Факт відводу річки, після того, як у ній втопився кінь, можна з'ясувати наказами Зенд Авести. Певно, що Кір не міг знати такої Авесcти, яку ми тепер знаємо, але так само певно, що Авеста скодифікувала тільки правила та закони, що віддавна вже жили серед персів. Отже, Вендидад карає смертю того, хто кидає труп у воду. Агура Мазда наказував своїм вірним, коли вони побачуть труп у воді, негайно витягти його на суходіл, бо від трупа вода робиться нечистою, і її не можна пити. Витягши труп, треба ще й черпати воду, щоб вилити її на половину, чи на третину, чи на п'яту частину, наскільки можливо. Отже Кір, відводячи річку, тільки корився релігійним приписам. Геродот не знав цих приписів маздеїзму і приписав учинок Кіра, — мабуть, перебільшений, але ймовірно правдивий, — самодурству східнього тирана, що хотів так помститися на річці.

У нас теж вважали воду чистою і забороняли в неї плювати, тощо.

Вважали її навіть такою чистою, що вона відмовляється приймати в себе щось нечисте. На цьому віруванні побудовано було між іншим т. зв. пробу водою, яку описав в XIII ст. Серапіон, київський чернець, а потім епископ суздальський. З його опису видно, що обвинуваченого в злочині кидали в воду, і якщо він топився, то його вважали невинним, а коли залишався на поверхні, то був винним. Цей самий спосіб проби водою затримався у нас аж до кінця XVIII в. і вживався в процесах проти чарівниць та відьом.

На цьому ж віруванні збудовано й прокляття: "Вода б його не протонула!", — себто, щоб його, як великого злочинця, і вода до себе не прийняла (Франко "Приповідки" І, ст. 245).

Але з другого боку: "На чистій воді не жаль і тонути", — себто, за чисте, гарне діло можна й голову покласти, бо честь залишиться (ів. с. 247).

Пригадаємо також протиставлення води, як символа чистоти в цьому випадку — моральної, болоту:

"Не сміється вода з болота, лише болото з води".

Сама чиста, вода робиться й магічним засобом для очищення людей, і то не тільки фізичного, а й морального. Ми вже бачили, що в різних обрядах святу воду вживається чито для окроплення, чито для обливання й умивання. Обливаючись водою на св. Івана, на Гуцульщині примовляли:

"Добридень, водичко - ярданичко, найстарша царичко! обливаєш гори, коріння, облий і мене народжену, хрищену, від усякої мерзи, від погуби, аби я така була чесна й велична, як весна. Аби я була така красна, як зоря ясна! Як радуються цій весні, так аби ся мені радували. Аби була сита, як осінь, а багата, як земля.." (Шухевич "Гуцульщина" IV, ст. 262).

Вода була у нас символом здоровля. Батько, благословляючи молоду, вживав звичайно формулу: "Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь багата, як осінь, будь родюча, як земля.."

На родинах баба, вклоняючись усім і випиваючи, говорила: "Посилай же, Боже, матері здоровля, а новорожденому, щоб був багатий, як земля, а дужий, як вода.." (Мат. Укр. Етн. VIII, 179).

"Коли сниться чиста вода, то це значить — здоровля (або радість, або добра новина)" (Франко, III, 136).

Вода — вживається й як символ руху: "Бодай-сь не мав пристановиска, як та вода!" (ів. 244). "Так, як тота вода не має місця, так я йду та й іду світами" (ів. 249).

Символ небезпеки: "Не вір воді, не втопишся!" "Не лізь у воду, не знаючи броду". Особливо небезпечна бистра вода, відти й вираз "пустився на бистру воду", себто пішов на якесь непевне, ризиковне діло.

В світлі цього символу набирає ясного змислу інакше незрозуміла пісня:

Ой, ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі повив?
— Повила мене суха лоза, бистра вода,
Що хвилю б'є.
Кажуть люди — мій муж не п'е:
Як світає — до коршми йде,
Як смеркає — з коршми йде.
(Чубинський. III, 117)

І тут "бистра вода" — ризиковна справа, на яку пішла дівчина, віддавшись за п'яницю. Верба — поширений символ жінки.

Символ завзятости: "Яка вода м'яка, а камінь зглодже" — якщо буде його постійно завзято довбати. Сюди ж відносяться і вирази: "Тиха вода береги ломить, а бистра тамує", або "Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде" — себто тихий та завзятий, впертий чоловік, розсердившись, може накоїти більше лиха аніж запальний, гарячий, що швидко вибухає, але й швидко відходить.

Символ пожиточности: "Без води й боршу не звариш."

Символ часу: "Іде, як вода по каменю" — так говорять про час, або про людський вік, що упливає і назад ніколи не вертається. "Ще багато води упливе, доки те буде". "Вчорашньої води не доженеш" — не завернеш того, що минуло. "Час, як вода, сам наперед іде" (Франко. III, 302).

Каламутна вода — символ смутку, якоїсь неприємности: "Каламутна вода сниться, то якась напасть, обмова" (Франко, III, с. 247). І в пісні співається:

Купалась мене, моя мамко,
в каламутній воді,
Не далась мені, моя мамко,
ні шастя, ні долі.
(Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, 474).

Як символ парування, залицяння, кохання, вода часто конкретизується, символізуючи дівчину чи жінку. Так, в піснях, вода, що гасить спрагу — це кохана, що задовольняє спрагу любови:

Ой, дівчино, дівчинонько, така-сь мі миленька,
Як у літі на нивоньці вода студененька.
Як у літі на нивоньці води ся напити,
Так з тобою постояти та й поговорити.
(Головацький, II, 743).

Відповідно до цього: "Вода чиста" — дівка мила (Гол. II, 2891).

"Вода нечиста" — дівка невірна (Головацький II, 411, 620). "Вода каламутна" — дівка баламутна (Гол. I, 268).

Межи двома берегами вода каламутна,
Межи двома озерами рибка баламутна,
— Пане-брате, пане брате, будемо ся бити,
Бо білявка кого схоче, то буде любити.
(Головацький, III 441)

ВОДОХРИЩА — Християнське свято Богоявлення, 6 січня ст. ст., коли відбувається водосвяття — хрещення води.

З огляду на те, що це водосвяття відбувається звичайно на річці, що символізує Йордан, в якому Христос хрестився, називають це свято також Йорданом або Орданом.

Обрядовість цього свята і вірування, з ним зв'язані, належать до Різдвяного чи Новорічного циклю, — вони відбивають загальну символіку творення щасливого нового року, яка переходить через увесь цей цикль, почавши від Введення і кінчаючи Водохрищами. Ріжні обряди й церемонії, як зауважив Мих. Грушевський, переходять з одного свята на друге, зв'язуючись по асоціяції з ріжними церковними церемоніями. І так, освячення води, що відбувалося раніше на Введення, перейшло перше на новорічну ніч, а потім на Водохрища, з якими найтісніше зв'язалося.

Свято це починається фактично напередодні 5-го січня, що носить назву в Галичині — Щедрого Вечера, на Наддніпрянщині — Голодної Куті, а на Карпатській Україні — Бабиного Вечора.

Гуцули ще вдосвіта 5-го січня роблять воскові хрестики, кидають їх у воду й миються в тій воді. Потім приліплюють ті хрестики по одному на середині кожної стіни хати, п'ятий наліплюють на сволоку, потім наліплюють по одному кожній худобині на правий ріг, та ще й на всіх дверях, якими входить худоба. Те саме й в Буковині (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, ст. 349).

Водосвяття на Щедрий Вечір відбувається все в церкві або недалеко від неї. Туди йде звичайно бодай один із кожної хати. На Гуцульщині йдуть по воду звичайно дівчата зо збанками або коновочками. На воду кидають маленький хрестик із воску та йдуть на "водорщі". Де є братство при церкві, там кожне приносить звичайно на водохрищі свої "трійці," — себто три воскові свічки, як символ св. Тройці, — ті трійці запалюють, а потім їх священик занурює в воду. На думку народу, цим самим вода й робиться посвячена. Свячену воду п'ють коло церкви, а решту несуть додому. До свяченої води скрізь звичайно постять. Дівчата цим постом "випощують собі долю", а чому постять інші невідомо, бо церковного припису на це нема. Мабуть, панує думка, що, по аналогії з причастям, не годиться щось їсти перед свяченим.

Декуди зараз миють свяченою водою обличчя, щоб було свіже та рум'яне. (Т. Ном. 8401). В Галичині теж казали, що хто вмиється свяченою водою — буде "ядрений і здоровий, як тота вода" (Наук Зб. 1927, т. XX, I. ст. 135). На сх. Поділлі кладуть перш в воду калину, або червоні коралі і вже тоді нею миються.

По водосвятті господар запалює трійцею губку з гнилого сухого дерева, що на Буковині зветься "чиреєм", і обходить з нею і хлібом, який виносить йому назустріч господиня, тричі довкола хати, а потім увіходить до хати і підкурює всіх тією губкою від потилиці довкола голови — "щоб ані хати, ані його не чіпало нічого, і щоб не мав ніякого переполоху".

Свяченою водою господар кропить хату, тік, стайні і всі будинки, щоб нечистий утік, — подекуди вживають і формулу: "Геть, чорте, з мого обістя, бо тут Бог живе". З того моменту, на думку селян, диявол не може залишатися в хаті, чи де там, і входить ніби то на вербу, де й ховається до моменту її свячення в Вербну неділю. Кроплячи водою, несуть під пахою один або й два буханці хліба — "щоб хліб родився". На Волині господареві хати в цьому обряді звичайно товаришить хтось інший з родини, який і несе глечик зо свяченою водою, а під пахою другої руки хліб та грудку соли. Кропить господар звичайно кропилом, зробленим із житяного колосся, і ставить хрести на всіх дверях хати і прибудовань крейдою, посвяченою на Спаса (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

В Галичині, в Теребовельщині та Яворівщині хрести на дверях мажуть тістом, яке розводять водою, що залишається від кроплення. Якщо мажуть хрестики й по стінах, то їх вже не можна білити, доки не прийде до хати священик із свяченою водою по Ордані, Із решткiв тіста, що ним мазали хрестики, роблять подекуди палянички й дають коровам до першого пійла після отелення. Хрестики із тіста залишаються по стінах до Стрітення. Тоді їх зошкрябують і ховають на лік, а те місце, де був хрестик, замазують.

На Волині вірять, що свяченою на Щедрий Вечір водою можна розмножити бджоли в пасіці.. Таксамо і на Жовківщині кроплять пасіку тільки водою з Щедрого Вечора.

,Взагалі вода, свячена на Щедрий Вечір, — "найтвердша", себто магічно найпотужніша. Уживають її проти ріжних хворіб, проти вроків, головно в дітей, а також дають пити її тим, хто вмирає. Тимчасом її переховують звичайно в пляшках над ліжком аж до наступного Щедрого Вечора. Ставити її в іншому місці не хотять, бо діти можуть зачепити і розбити.

На Волині таксамо бережуть ввесь рік йорданську воду і тримають її як святощі під образами, для лікування лихоманки, уроків, пристріту, бешихи тощо. А також для кроплення труни з покійником. (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

Як уже покроплять усе свяченою водою, як пороблять скрізь хрестики з тіста чи понаписують їх крейдою, беруться до лагодження вечері. На Лемківщині роблять тоді "бобальки (локшину з пшеничної муки), дуже великі, завбільшки грубого пальця — "щоб пшениця мала грубе колосся".

На Холмщині (Грубешівщина), коли господиня місить тісто на вареники, біжить, не обтираючи рук, до саду й обв'язує дерева соломою, приповідаючи: — "Щоб на той рік родила яблука (чи грушки) такі добрі та м'які, як це тісто".

На Вороніжчині кутю варять в новому горщику й накривають його новою покришкою, а узвар варять в одному й тому самому горщику кілька років підряд, і нічого іншого в тому горщику не варять. Там не дають також дітям їсти до свяченої води, поки зірка зійде, а то "скотина шкутильгати буде".

Сама вечеря, хоч і називають її Голодною Кутею, буває досить багата. І так, у Дрогобиччині варили колись 12 страв, на пам'ятку 12 апостолів. Таксамо й в Городенщині мусіло давніше бути 12 страв, бо, мовляли, "хто менше з'їсть, той не дочекає других свят".

При цьому пам'ятають і про померлих. Гуцулка кладе з кожної страви трохи в мищину на вікно — "щоб ся душі накормили тай пам'ятали свят-вечір водохресний". А в бойків, у Дрогобиччині, залишають кожної страви потрошки на столі "для душечки - покутниці".

По вечері ходять до кумів та сусідів так, як і на Свят-Вечір, забавляються, колядують та співають. Молодші ходять щедрувати. На Лемківщині називають їх "щедриками" й дають їм у мішок трохи вівса, а за це дістають від щедриків галузки горіха (ліщину).' Де таку галузку покласти, там кертиця не буде рити. Також б'ють нею худобу, яка здується, щоб "була вчасно тільна". Тут маємо очевидно повторення передвеликодньої вербової шутки.

Парубки в Галичині роблять по вечері солом'яні хрестики і втикають їх у вікна, по одному на кожну шибу. Декуди, напр., в околицях Угнова, такі хрестики виявляють велику різноманітність у формах.

Такі самі солом'яні хрестики кладе господиня на непряні мітки пряжі, бо , як посвятити воду, то Нечистий вже не може в ній більше бути й чіпляється всього, що нечисте та брудне. Тимто кожна господиня намагається все чисто того дня попрати, але як не встигне, то для забезпеки кладе на білизну хрестик (Покуття). На Щедрий Вечір і Йордан бувають звичайно найбільші морози з вітром і заверухою і то саме тому, що злий дух злоститься, що його виганяють із води, а тисне морозом і заверухою для того, щоб люди не могли піти з процесією до річки й посвятити воду, та й щоб його не виганяли. Коли священик, святячи воду, вложить трійцю до води,

втікає злий дух, — в тій хвилі мусить конче понад людьми зо злости закрутити вітром. То ліється лише хвильку, бо, як воду посвятять, мусить злого духа сила опустити. Погода на Щедрий Вечір ворожить погідну, а завеˑруха слітну осінь (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 135).

Того вечора дівчата ворожать: кладуть під себе мучну торбу, а під подушку щітку від прядива та гребінь. Хто їй присниться, за того віддасться. Виходять також з ложками на двір — стукають ними в тин, де забрешуть собаки, з того боку прийде суджений. (Зап. Ю. З. Отд. 1874 II. ст. 354).

На Холмщині господар брав по вечері хліб із хрестом зверху — його звали пирогом — йшов до стайні, до худоби і вимовляв: — "Хто йде? — Біг" — Що несе? — Пиріг." Після того він уходив до середини, благословляв худобу, ламав хліб давав їй його їсти.

По вечері господині сукали звичайно йорданські свічки, які світили на другий день у церкві та на річці під час водохрищів. Наскільки цей звичай був поширений і зв'язаний з Водохрищами, видно хоча б з того, що в популярних піснях про неправду, що запанувала на світі, зазначається, як важкий прогріх, таке порушення стародавніх традицій:

"Святам Николам пива не варять,
Святам Рождествам служби не служать,
Святам Водорщам свічі не сучать...
(Етн. Зб. НТШ, XXXV, ст. 202).

Коли господар вернеться з Водохрищ'в додому, запалює ту свічку, а всі хатні стають навколішки перед столом напроти образів. Господар іде від жінки до найменшої дитини і підпалює їм волосся на голові з чотирьох боків, найперше над чолом, опісля над правим вухом, потім лівим вухом, і ззаду, й каже: — "Аби сі на тебе так зле не навертало, як на тім вогні твоє волосся запалало" (Дрогобиччина).

На другий день удосвіта "перед дниною", як кажуть на Покуттю, "небо відчиняється", — тимто дівка, як іде по воду, бере з собою колач, і якщо щаслива, може, зачерпаючи води, побачити відчинене небо.

Жінки на Городенщині ще вдосвіта розкладають вогонь і беруться ворожити, котре збіжжя вдасться: кладуть на припічку пральник, а на нього непогаслі вуглики й називають при кожному якесь збіжжя; кожний вуглик зовсім спопеліє, те збіжжя добре вдасться; котрий тільки трохи, то це буде середнє, а котре зовсі не покриється попелом, то таке збіжжя зовсім не вдасться.

І тепер постять аж до водосвяття, яке відбувається звичайно вже на річці, а як річки нема, то на криниці. Там заголя ставлять хрест, вирубавши з льоду, та обставляють його сосниною. На раменах хреста ставлять часом лямпки з оливою (Городенщина), часом хрест розмальвують фарбами (Рівенщина), а то й між мальовані червоні та сині прикраси наліплюють золоті слова (Донщина).

Збанки на свячену воду вбирають на Покутті коралями, скляним намистом (пацьорками), сороківцями та віночками з барвінку. Той барвінок потім ховають, і, як вівця крутиться, причіплюють їй його до вуха; підкурюють ним корову, як заслабне. Подібно прикрашують збанки й на Дрогобиччині.

Під час водосвяття господарі звичайно тримають в руках запалені "трійці" і тоді дуже вважають, щоб яка не погасла, бо це ворожило б нещастя.

Коли вода вже освячена, всі хапаються, чим дуж її дістати. Хто має бджоли, той поспішає, щоб нею їх покропити, тоді не будуть рої втікати. Іноді воду на бджол беруть під час свячення на Щедрий Вечір. Беручи її, вимовляли: — "Як цього святого вечора люди тиснуться й радіють цій святій воді, так аби тислись і раділи мої бджоли, носячи густі меди, жовті воски, і як чоловік не обійдеться без цієї води, так і мої бджоли, щоб не могли обійтися без моєї пасіки" ((Чубинський, "Труди" I, 70).

У Галичині вірили загально, що хто скоріш до хати прибіжить з свяченою водою, той у літі скорше буде готовий із роботою в полі.

Із смеречок, якими обставлена ополонка, люди ламають галузки, бо, мовляв, коли з ордану наламати галуззя й ним підкурити, то зуби не будуть боліти (Жовківщина)

В часі водосвяття гуцульські рибалки тримають під льодом на палиці кусник сітки й, як священик почне освячувати воду, кажуть нишком: "Рибу ловлю". Таким рибалкам буде ввесь рік щастя.

Коли, після водосвяття, священик вертається до церкви, гуцульські відданиці стають гуртом біля дверей і чіпаються за фелон, бо "яка борше ухопиться фелона, тота борше віддасться".

Свяченої води старалися набрати разом із камінцями, "бо від того будуть великі головки в капусти та такі тверді, як камінь". (Гуцульщина). У Богородчанщині кладуть ці камінці поміж снопи в стодолі й у обороги, щоб миші не робили шкоди.

Старші люди змивали собі свяченою водою голову, щоб не боліла, хворі на очі промивали собі очі, а молодші й купалися в ополонці — "від корости". (Номис. 8401). Візники, як порозходяться люди, поять в річці коні та й худобу, щоб здорові були. (Покуття, Лемківщина).

Пасічники набирають звичайно собі повне відро свяченої води, і не дають з нього нікому ані краплиночки, — це для того, щоб па-

сіка була повна повна меду, і щоб чужа бджола не мала сили взяти той мед. Цією водою кроплять місце де думають ставити пасіку. Мед, яким годують бжіл, розводять теж хрещеною водою, або росою зібганою на Юрія (Ястребов К. Ст. 1897, V, с. 85-86. Лізаветградщина).

Подекуди господарі, вернувшись з водосвяття, кроплять ще раз обістя. а господині наливають свяченої води в бочку з капустою — аби була така чиста, як та вода Христа (Дрогобиччина).

"Трійцями", які господарі намагаються привести додому засвіченими, роблять вони над столом на сволоку три хрестики димом із свічок, — "щоб злий дух не увійшов до хати". На Лівобережжі брали в одну руку пиріг або паляницю. у другу свячену крейду, і що напишуть одного хреста на стіні, на вікнах чи на дверях, то вкусять пирога й кажуть: "Раз пиcну, раз кусну".

Під час обіду, у гуцулів господиня брала колач зо стола й розламувала його з господарем — "На щастя!" Кому припаде більше колача, той матиме в цьому році більше щастя.

По обіді робили хрестики з дерева й прибивали їх на воротях.

На Наддніпрянщині хлопці з одної сторони села зводили бій з хлопцями з другої сторони села: котра сторона виграє, до тої належить "ордань", — себто хрест із льоду.

Якщо дівчина чи парубок того дня упаде, то скоро одружиться, а якщо упаде жонатий, то скоро умре (Буковина). (Зап. Ю. Зап. О. 1874, II, ст. 354).

Після Йордану цілий тиждень не прали на річці, аж поки свячена вода не зійде. На Покутті казали, що дев'ять днів від Водохрища сидить над річкою потопельник, таке щось біле завбільшки хлопа. Тимто боялися прати, а як вже перша жінка почне прати, то потопельник може вже сховатися в воду.

На Наддніпрянщині було ще таке повір'я, що того тижня чорти сидять дуже глибоко в воді й можуть вилізти звідти, тільки вчепившись за білизну.

У Теребовельщині дев'ять днів не пряли ввечорі, а тільки досвітками, бо то, мовляв, все святі вечори.

У найближчих днях по Йордані, ходять священик із дяком і з кропилом (а іноді тільки дяк з хлопцем) по хатах — і цим кінчається рокове свято Водохрищі.

Водохрищі, як бачимо, вважається святом, що має, як зауважив ще Іващенко (в Зап. Ю. Зап. Отд. II) лікувально - чистильне значення , тому то "На Водохрища купаються від коростн, а вмиваються, щоб рум'яними бути". ((Номис, 8501). Певно, що такий погляд народу на вплив води, хоча б і йорданської, ґрунтується на поганському уявленні води як символу здоров'я, і не лиш як символу, але й як магічного засобу для осягнення цього здоров'я. Одночасно з цим згадується в цьому святі й очищення світа від гріха, в чому виявляється вже вплив християнства, хоча спосіб, в який це очищення переводиться, цілком поганський: він полягає в стрілянині, що відбувається під час водосвяття. Це — звісний засіб на прогнання нечистої сили. "На Богоявленський празник стріляють — очищеніє від гріха світові возвіщають" (Номис, 544). (Дивитись ГАЛАС).

Незалежно від цього, чи рівнобіжно з цим, стрілянина може тут фігурувати й як "символ грому, що звільняє землю від зимових пут холоду". Не дурно ж народ уклав приповідку: "Тріщи не тріщи, а вже минули Водохрищі" — себто діло таки йде до весни.

Із народніх спостережень зауважимо, що "Коли на Водохрища риба табунами ходить, на рої добре буде" (Номис, I, 3417). Ясно, що тут іде справа не про справжнє наукове спостереження, а тільки про асоціятивно - символічне пов'язання: табун риб — рій бджіл.

ВОДУ ПИТИ — символ згоди любови в українських народніх піснях. **ВОДУ РОЗЛИВАТИ** — розлучати:

Ой пий, мамо тую воду, що я наносила.
Люби, мати, того зятя, що я полюбила.
— Ой не буду води пити,
Буду розливати:
Нелюбого зятя маю,
Буду розлучати...

ВОДЯНИК — тепер це звичайний чорт, що ніби живе в воді. Найчастіше він має вигляд риби, або чоловіка. але може, як і всі чорти перекидатися в будьяке сотворіння.

Водяник старшує над русалками, але за жінок бере собі звичайно дівчат, що топляться і русалками не робляться, а затримують свої звичайні жіночі риси. народжують дітей і потребують для цього допомоги сільських баб. Часом вони навіть відвідують. разом із водяником, своїх батьків.

Де-хто вважає, що й самі водяники походять із утоплеників, яких тіла не було знайдено й не поховано.

Риби — худоба водяника. Тому рибалки

мусять дуже вважати на водяника і, щоб задобрити його, кидають йому в воду грудкову сіль. Водяник лиже сіль, а тим часом рибалки ловлять рибу. Іноді водяник і сам наганяє рибу в сіті, а іноді, навпаки, забороняє в якомусь місці ловити рибу і робить ріжні прикрості, перекидається сам рибою, рве сіті, або й дає себе спіймати,а потім перекидає хвостом човен, а то й розвалює хату, до якої його заносять.

Зрештою, як і всі українські чорти, водяник любить і пожартувати, покурити в товаристві люльку і навіть виявити себе щедрим у відношенні до людини, що чимсь заслужила його симпатію.

До недавнього часу по всіх усюдах в Україні зберігалися згадки про жертви водяникові. На Харківщині в XIX ст. кидали йому сіль, хліб, здохлих коней, мертвонароджених дітей. Пасічники топили йому в жертву перший рій; в віруваннях українського народу існує досить тісний зв'язок між рибами і бджолами, бо — якщо на Водохреща риба табунами ходить, буде добре на рої. Поширене було також вірування, що — "коли водяні чорти греблі рвуть, то це вони сердяться ,що нема їм приходу ніякого, такщо треба їм коня в воду вкинути в збруї, або хоч із возом... (Києв. Ст. 1899, IX, ст. 394-96).

ВОЄВОДА — провідник воїв (вояків). В Україні цю назву мали з X в. провідники княжих варязьких дружин, а згодом і взагалі княжих військ. Відомі були воєводи Свінельд, Блуд.. Згодом уряд воєводи зливається з урядом начальника загального ополчення даної землі ,себто ТИСЯЦЬКОГО. Таким був уряд Яна Вишатича при Ярославі Мудрому: він тримав "воєводство київської тисячі". У зах. українських князівствах XIII — XIV вв. воєвода стояв на чолі адміністративно - територіяльних округ. За Юрія II стрічаємо 4-ох воєвод — львівського, перемиського, луцького й белзького. Після злощасної переяславської угоди 1654 г. в Києві, а потім і в інших українських містах, з'явилися московські воєводи як команданти московських залог, що дбали про повільне поширення московської влади на всю українську територію.

ВОЗДУХ — покривало на св. Дари. Вперше священик накриває ним св. Дари на проскомидії, а вдруге робить це по перенесенні св. Дарів на престіл по Великім Вході. На "Вірую.." приписано священикові відкривати св. Дари, і піднесення воздуху було в давнину знаком для народу що починається найважливіша частина Служби Божої, т. зв. євхаристійна молитва, під час якої довершується освячення Дарів. Підносячи воздух і держачи його перед собою під час "Вірую", священик символічно звертає увагу вірних про потребу віри в незрозумілу розумові переміну хліба й вина в тіло й кров Христову, що ось незабаром довершиться.

ВОЗНЕСЕННЯ, ВШЕСТЯ — свято Вознесення Христового, встановлене, в тісній залежності від Великодня, в четвер п'ятого тижня після Воскресення Христового. Українські приповідки підкреслюють факт, що "Не прийдеться Вшестя в середу, а все в четвер" (Номис. 6444)." Не буде цього, як Вшестя в середу" (Слов. Уманця).

Зі святом Вознесення в українського народу в'яжеться дуже мало обрядів і вірувань, що виходять поза встановлені християнською Церквою. Селяни ходили цього дня на поля, засіяні житом, і підкидали догори червоні крашанки щоб жито теж високо виросло. Вони також підмічали: "Якщо на Знесіння цвіт, то на Петра хліб", — себто, якщо на Вознесіння жито вже цвіте, то на Петра можна вже буде жати.

На Буковині в день Вознесення нічого не давали з хати, інакше "все винеслося б злиднями та лихотою" (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, с. 357). Цього дня не можна також купатися. Полекули на Буковині обідали цього дня самими налисниками, що носять дивну назву — Божі Сючі. Заготовляли звечора, бо на Вознесення нічого не пекли (там же ст. 149).

ВОЗНИЙ — судовий виконавець при земських і гродських судах литовсько - руської та козацької доби. В часах князівської України їм відповідали ДІТСЬКІ, але цю назву витіснила назва "возний" (з польського) в другій половині XVI ст. Вибирали возних із дрібних шляхтичів для вручення позвів, засвідчення злочинів та присутності при виконанні присудів. При Генеральнім Військовім Суді в Гетьманщині був генеральний возний, при полкових та інших звичайний возний.

ВОЗОВЕ — податок, який платили в Гетьманщині з кожного воза, що стояв на ярмарку. Податок ішов на користь полковника та полкової старшини (Слабченко "Мал. Полк", ст. 266).

ВОЙНАРОВСЬКИЙ АНДРІЙ (1680? — 1740?) — небіж гетьмана Ів. Мазепи і його довірена людина, перший український примусовий репатріянт. Після Полтави, супроводив Карла XII до Туреччини і підтримував приятельські зносини з новообраним гетьманом Пилипом Орликом, що вів українську акцію на еміграції. У вересні 1716 р., по дорозі до Швеції, Войнаровський спинився в Гамбурзі. Дізнавшись про це, московський уряд наказав свойому представникові в Гамбурзі Бетінґерові схопити Войнаровського.

12 жовтня на Войнаровського, що повертався з обіду в своєї приятельки графині Кенігсмарк, напав Бетінгер із 16-ма озброєними людьми і завіз його до своєї посольської резиденції, яка користувалася правом екстериторіяльности. Гамбурський магістрат не міг нічого зробити, щоб звільнити Войнаровського, але приставив варту до будинку, щоб не дозволити його вивіз із міста.

Схоплення Войнаровського серед білого дня на вулиці Гамбургу викликало велике обурення не тільки серед населення, але й серед дипломатів, представників европейських держав, багато з котрих були знайомі з Войнаровським і знали, що він ніколи не був московським підданим. Вони інтервенювали перед своїми урядами, щоб ті домагалися звільнення Войнаровського. Войнаровський знав про це і писав своїй жінці:

"Через інтервенцію трьох міністрів, місто не дозволяє мене вивезти. Таким чином я сподіваюся з Божою поміччю дістати свободу..."

Але Петро I, довідавшись про дипломатичну акцію представників інших держав, переслав гамбурзькому магістратові гострого листа, погрожуючи, що він прийде "у добрій компанії" забрати свого "бунтаря", що "командував в Україні трьома полками й дезертував.." Таким чином старшину вільної Козацької Держави було перетворено в "дезертира".

4-го грудня прибула до Гамбургу гофмайстерка цариці Катерини, ніби щоб підшукати для неї приміщення. Вона негайно відвідала графиню Кенігсмарк і запевнила її, що коли Войнаровський добровільно з'явиться в день янгола цариці до царя, то той йому все простить... Графиня щиро повірила і, в своїй вірі, переконала й Войнаровського. Він дозволив магістратові видати його цареві. 8-го грудня Войнаровського вивезли на допит у Байсенборг, головну московську квартирю, де супроти нього застосовано **жорстокі тортури**. Англійський посол Матесон писав 8 грудня:

"Бідний Войнаровський уже в руках царя від якого добра не сподіватися..."

Войнаровського довго мучили в царській катівні в Петербурзі, щоб видобути від нього зізнання про закордонну акцію мазепинців. А ле Войнаровський переносив жорстокі тортури, як справжній мученик, і цар не багато від нього довідався. Його тримали ув'язненим 7 років аж до року 1723, коли цар вирішив вислати його на заслання до Сибіру. Як жилося Войнаровському в тих московських тюрмах, знаємо з листів його джури Якубовського до дружини його пана — Ганни. В одному з тих листів джура засвідчує, що Войнаровського тримають під такою вартою, що й словом із ним не можна перекинутися:

"Краще було б нам під поганим турком де легше було б, ніж тут, між людьми, які не мають милосердя: так вони поводяться зо мною і моїм паном. Навіть пси мають більше волі, ніж ми, їх не замикають так, як нас. Краще було б мойому панові піти на жебри, ніж мучитися в цих злиднях. ."

Зимою 1723/24 р. Войнаровського з його вірним джурою привезли до Тобольська, а далі, до Якутська, поїхав він уже сам, під охороною жандармів. Закінчив він своє трагічне життя десь коло 1740-41 р. Його могила, як і багатьох інших мучеників за волю України, залишилась невідома. "Повернення додому" Войнаровського відбулося понад 200 років тому, але методи московських провокацій та обманів залишилися ті самі ще й досі, як то засвідчили трагічні події після другої світової війни, і — що найдивніше — вони досі знаходять наївних людей, що вірять московським обіцянкам і падають черговими жертвами підлого підступу.

Російський революціонер поет К. Рилеєв присвятив трагічній долі Войнаровського поему його імени, але зробив у ній його ворогом не Московщини, яким він був, абсолютизму.

ВОЙОВНИЧІСТЬ — готовість збройно боронити свої людські і права, — традиційна риса української духовости часів князівської та козацької України, згідно з виразом гетьмана Ів. Мазепи "Нехай вічна буде слава, же (що) през шаблі маєм права".

—"Що вони дали?" — запитують в легенді київського літопису хозарські старшини своїх вояків, яких вони посилали по данину полян на київських горах.

Вони ж показали меч. І сказали старшини хозарські: "Це не добра данина, ми ж бо маємо зброю, гостру з одної сторони, яку звуть шаблями, цих же зброя — гостра з обох боків.. Це вони братимуть данину від нас і від інших. І так і сталося."

Дійсно войовничість князівської України за Святослава і Володимира Великого набрала характеру імперіялістичної агресивности, але її справжній християнсько - лицарський характер виявив Володимир Мономах, коли на початку 1103 р., з'ясовуючи необхідність походу проти Половців, що нищили українські землі, сказав:

"Дивно мені, дружино, що ви про коней до оранки думаєте, а того чомусь не поміркуєте як почне смерд орати, а половець прийде, ударить смерда стрілою, візьме його кобилу, потім піде до оселі його, візьме жінку й дітей і

забере все майно його, — то коня того жалуєте, а самого його чому не жалуєте?"

Князівський меч перейшов у козацьку шаблю, але зміст української войовничости залишився давній. Бо ж. — як казав Богдан Хмельницький в "Історії Русов", — "всі народи, які живуть на світі, завжди захищали й будуть захищати вічно буття своє, волю і власність."

Це так в історії і в літописах, а ось і в народній пісні герой:

Сів на коника, як вітрець линув,
Та й заднє військо почав здоганяти
Як іздогнав, конем потоптав,
Середнє військо мечем постинав,
Переднє військо вогнем попалив,
Своє подвір'я назад відобрав
Назад відобрав, краще осадив.

В. Липинський в "Листах до Хліборобів"— писав:

"Войовник — це той, хто хоче і може для здійснення своїх хотінь ризикувати **своїм власним життям** і взяти меч особисто в свої руки. Не-войовник це той, хто для здійснення своїх хотінь хоче силою примусу, силою меча, в той чи інший спосіб — чи при помочі золота, чи при помочі слова — заволодіти, але **не хоче ризикувати своїм життям** і брати цього меча в власні руки." З цієї етичної ріжниці підходу до справ виникає ріжниця і в дальшій дії цих двох ріжних психологічних типів, з котрих один викромінює з себе народніх героїв, а другий — демагогів і диктаторів.

Проте щоб войовничість була дійсно додатньою рисою, здатною творити героїв, необхідно, щоб вона була освітлена патріотизмом, християнською ідейністю, любов'ю до ближнього. В. Липинський писав:

"Основну рису войовничости має й бандит - криміналіст, і людина, що рятує дитину з пожежі, або віддає своє життя за ідею. Позбавлений "пуття, чести та поваги" якийсь сміливий, але анархічний отаман від шаблі, чи такий самий, отже не анонімний, але руїнницько - індивідуальний отаман від пера мають ту саму основну рису войовничости, що й жовнір, який віддає своє життя за честь всього полку, і аскет - монах, чи світський подвижник, які жертвують своїм життям за правду всього свого закону, своєї організованої ідеї. Відріжняє їх тільки степінь ідейности, розуму, волі та організованости. Так само тільки інше відношення до існуючого ладу і інша ідеологія відріжняють революціонера, що кидає, з наказу своєї організації, бомбу, від вірного свому монархові лицаря, що віддає своє життя за свою батьківщину та її законну владу..." (ст. 405).

ВОЙСЬКИЙ — старовинна гідність за Польської Держави на українських землях. Її давалося заслуженим лицарям. Войський мав дбати про родини тих, що пішли на війну, дбати про замок і укріплення, боротися з ГУЛЬТАЙСТВОМ (див.). У праці Бартоша Папроцького "Гніздо цноти" 1578 р. знаходимо на стор. 1126 виображення довголітнього войського крем'янецького другої пол. XVI ст. Федора Сенюти. Це суворого обличчя вояк з бородою, з панцером і шоломом на голові. В руці — меч.

ВОЛОБУЄВ МИХАЙЛО (нар. 1900) — український економіст, який в 1928 р. висвітлив в "Більшовику України" працю "До проблеми української економіки". В ній виказав не тільки те, що царська Росія все визискувала Україну, як свою колонію, але й що советська Москва продовжує так само трактувати Україну, як свою колонію, і не допускає її до вільного господарського розвитку. Ця стаття викликала бурю серед московських імперіялістів, і, хоча Волобуєв був "покаявся", оголосивши в 1930 р. "самокритичну" статтю "Проти економічної платформи націоналізму", його було зараховано до українських націоналістів і в 1930 рр. заслано. Дальша доля його невідома.

В своїому виступі проти московського імперіялізму в Україні М. Волобуєв тримався тої тактики, що визнавав правильною програму комуністичної партії в національному питанні, щоб тим виразніше підкреслити суперечність тієї паперової програми з колоніяльним визиском Москви на практиці.

ВОЛОВЕ ОЧКО, ЗАДЕРИХВІСТ — одна з найменших пташок України — символ синовньої любови. В Галичині оповідали: Маленька тота пташка зробилася з дитини, що дуже любила свого тата. Це було ще за татар, які одного разу напали на село, спалили його, а людей позабивали. Вбили й батька тої дитини, тіло його кинули на вигоні, а голову закопали в кущах, — тому-то волове очко все скаче попід кущами, приглядається до всього пильно, шукає батькової голови. Коли знайде голову, зробиться людиною. Українські селяни тому дуже люблять цю пташку, не руйнують її кубелечок і не ловлять її. (Проф. Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 93—94).

ВОЛОВИЧІ — міські службовці в Гетьманщині. На їх обов'язку було що-дня прибирати вулиці й вивозити нечистоти за місто. Магістратові міста оплачували їх досить добре. Число їх доходило до 10 душ. (Слабченко "Мал. Полк", 236).Командував ними городовий отаман, чи городничий.

ВОЛОВІД, НАЛИГАЧ — міцний мотуз, яким прив'язують за роги товар. Символ примусу:

"Тебе, бачу, аж на воловоді до церкви поведуть.." — кплять із того, хто не хоче йти до церкви (**Ів. Франко, "Припов." І. 253**).

ВОЛОВЩИНА — дуже тяжка данина, яку збирали московські окупаційні війська в Україні волами, під час походів через її територію. Звідти й пісня, яку записано в "Історії Русов:

Москалики, соколики.
Поїли ви наші волики,
А коли вернетесь здорові,
Поїсте й останні корови...

Сам московський вельможа Волинський писав Біронові 26 липня 1737 р. із Немирова:

"Я до самого мого приїзду в Україну не знав, що вона майже вся порожня, і що в ній так багато народу загинуло, та й тепер стільки вигнано, що не залишилося стільки хліборобів, скільки хліба їм і для самих посіяти б треба. і хоча й віднесено це на їх упертість, що багато поля залишилося необробленого, та якщо по совісті розважити то й обробляти нема кому і нема чим, бо стільки волів викуплено й в підводах заморено, а нині, крім того, з самого Ніжинського полку взято в армію 14.000 волів, а скільки взято з інших полків, про те доповісти не можу" (Соловйов "Історія Россії т. XX, ст. 469 — 70).

А в 1764 р. гетьман. дворянство й старшина писали цариці Катерині:

"..За минулої турецької війни, не згадуючи про те, що Малая Росія увесь тягар її кілька літ несла, втримуючи армію вашого імператорського величества на кватирях, поставкою провіянту й фуражу даниною, а головне забиранням в підводи коней й волів не тільки селянських, але й козачих, шляхетських і всякого роду звання людей, взято з неї й багато ріжноманітних інших поборів, а саме волами й кіньми до кількох соток тисяч, і багато інших речей потрібних для армії і — все це на рахунок заплати квитанціями і без квитанцій. Таким чином взято і під час теперішньої прусської війни волів і коней, а крім того кілька полків втримуються в Малій Росії провіянтом і фуражем на рахунок заплати. Але за все вище згадане, крім деякої суми, заплаченої за воли й коні під час турецької війни, ніколи розрахунку й заплати не було... від чого всі загально мешканці України відчули не мале виснаження, а особливо козаки й селяни цілковито зруйнувалися й прийшли в злидні.." (Кіевск. Стар. 1883, VI, 336—37).

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ († 1015), один із найбільших державних діячів України, що йому за об'єднання всіх українських земель під владою Києва та створення справжньої української імперії, історія надала титул Великого, — за поширення християнства на всіх тих українських землях Православна Церква визнала його Святим, а за любов і увагу до народу, нарід той оспівав його в піснях як "Красне Сонечко", "Ласкавого Князя".

Пам'ять св. Володимира Великого нарід український у відродженій добольшевицькій Україні вшановував 28 липня, в день його смерти, коли вранці по службі Божій, вірні з священиком, хоругвами та образом св. Володимира йшли до річки і там біля імпровізованого престолу відправляли молебінь за Україну та співали "Боже Великий Єдиний, нам Україну храни..."

Тоді ж багато людей купалося в річці, на спогад великого хрещення киян у Дніпрі, чи вірніше, в Почайні — в 988 р. На Поділлі існував давній звичай ставити того дня хрести, т. зв. "фігури" на перехрестях доріг, біля криниць та на краю села.

За Володимира В. буйно розвинулося в тодішній Україні - Русі будівництво церков. Для тих будівельних робіт та прикрашування храмів запрошувано з Візантії різних майстрів, мистців, архітектів, мулярів. Від них училися й місцеві люди, і так ширилося в Україні візантійське мистецтво, книжність, освіта. Сам Володимир вибудував в Києві Десятинну церкву, названу так тому, що великий князь віддав на неї десяту частину своїх прибутків.

ВОЛОДИМИР II МОНОМАХ (1053-1125) — київський великий князь в роках 1113—25, — найвизначніша постать князівської України. Літопис називає його "благовірним, великим, чудним, святим і добрим". Але найкраще схарактеризував себе сам Володимир Мономах у своєму славнозвісному "Поученні дітям", яке написав він "на санях", себто напередодні смерти, бо тоді існував звичай везти покійників саньми (див. САНІ). Ясний розум, твереза думка і християнський світогляд виявляються в цьому небуденному творі людини, що не тільки права свої знала, як висловився акад. С. Єфремов в своїй "Історії українського письменства", але й про обов'язки дбала й намагалася дітей своїх тих християнських обов'язків навчити:

"Не дозволяйте сильним нищити слабших. Самі розсудіть справу вдовиці (за яку нема кому заступитися. Є. О.). Не вбивайте ні винного, ні невинного, навіть коли заслужить на смерть, не губіть душі людини. Переїздячи своїми землями, не дозволяйте службі кривдити ні своїх, ні чужих, ні в селах, ні на полях, щоб вас не проклинали. Де пристанете, напійте й нагодуйте вбогого, особливо ж уважайте на чужинців, звідкіля б вони не прийшли, малий, чи великий, чи в посольстві. Коли не можете їх чимсь обдарувати, дайте їм їсти і пити, бо вони потім розносять про чоловіка славу та неславу по всіх землях. Навідайте хворого, проведіть покійника, не минайте людини, не привітавшись і не сказавши доброго слова. Старих шануйте як батьків, молодих, як братів. Дома не лінуйтеся, але всього доглядьте, не спускайтеся на судію, ані на молодшого дружинника, щоб не насміхалися ті що приходять до вас, ані з вашого дому, ані з вашого

обіду. На війні не здавайтеся на воєводів, сторожі самі наладнуйте, а вночі, не забезпечивши вояків, не лягайте спати й рано встаньте. Зброї не скидайте з себе швидко, не розглянувшися довкола, бо через неввагу людина гине несподівано. Любіть свої жінки, але не давайте їм влади над собою. Коли знаєте щось добре, того не забувайте, коли ж не знаєте, того навчіться..."

Давши ці цінні поради і виявивши себе в них неабияким мисьменником, Мономах оповідає далі про своє життя, про різні пригоди й небезпеки, з яких вийшов живий і здоровий. Оповідає про них не тому, що хоче чимсь похвалитися, а тому, що хоче надати дітям мужности й відваги в житті, щоб вони нічим марно не тривожилися і не лякалися, бо без Божої волі нічого не діється.

Отже два тури брали його на роги, олень його бив рогами, лось топтав його ногами, а другий колов рогами, дикий кабан вирвав йому меч з бедра, ведмідь вхопив його за ногу, лютий звір (чи не рись? Є. О.) скочив на нього і повалив разом із конем, "але Бог здоровим мене зберіг".

Особливо популярний був Володимир Мономах за його намагання зберегти єдність української землі та охоронити її від нападів половців. Визначався він незвичайною діяльністю — зробив за життя 83 більших подорожей при тодішніх дорогах! Тим то залишив по собі пам'ять князя енергійного, запопадливого, і, як писав літописець, коли він помер 19 травня 1125 р., "весь нарід плакав по ньому, як діти за батьком або матір'ю, бо ж "він освітив Руську землю, пускаючи проміння, як сонце", і "слава про нього пройшла по всіх краях особливо був він страшний для поганих" (половців).

ВОЛОКА — давня земельна міра, прийнята в реформах XVI ст. в Україні і в Білорусі. За королеви Бони (1494 - 1558) рівнялася 30 моргам.

ВОЛОКИ — місця між ріками, де перетягувано ("волочено") човни з одної річки в другу. На волоках для цієї цілі завжди лежали приготовлені кругляки, на які клали човни, волочучи. Найславніший волок був на дорозі від верхів'я Дніпра до Ловаті, на шляху, що йшов до Балтійського моря.

ВОЛОС — дохристиянський бог киян. Дивись ВЕЛЕС.

ВОЛОС — опух на пальці, чи й на інших частинах тіла, що походить від зараження ранки на шкірі бактеріями. На народню думку, натомість, він походить від потоптаного людського волоса, який ніби оживає і впивається в тіло. Знахарки замовляли опух, примушували ніби той волос вийти й обкрутитися навкруги їх пальця, або навкруги колосків жита, які іноді (на Поділлі) знахарка тримала в руці під час замовляння. Тексти замовлянь в Ефименка "Малор. заклинанія" ст. 8;Чубинського "Труди." I, 124, у Ястребова "Летоп". III, с. 106.

Кумська Сівілла в "Енеїді" Котляревського теж уміла шептанням "волос ізгнать" (III 16).

ВОЛОССЯ — символ чоловічої сили і гідности. Найвідоміший приклад — біблійний Самсон, що загубив всю свою силу, коли Даліла відрізала йому волосся, і знову її віднайшов, коли воно йому відросло.

Біблійна історія відбилась в билинах, де ми теж знаходимо богатиря Самсона, якого часто змішують із Святогором. Коли Самсонова жінка довідалася, що її чоловік хотів її вбити, коли вона ще була дівчиною, заповзялася на нього і почала від нього виві́дувати, в чому його сила. Самсон і признався. "У семи волосах янгольських" на його голові (Мих. Грушевський "Іст. у. л. IV, 220).

Образ сильної людини, богатиря чи розбійника з "янгольськими волосами" на голові, що роблять його непоборним, зробився був дуже популярним зокрема в Галичині. (Етн. Зб. НТШ. III, 20; XI, 39, 40). В Зах. Европі теж вірили, що магічна сила відьом та чарівників знаходиться в їх волоссі. Тому, напр., у Франції обвинуваченим у чарівництві голили все тіло. Славнозвісний інквізитор Шпренгер задовольнявся тим, що примушував голити тільки голову, але його більш завзятий колега Куманус наказав раз виголити все тіло 47 жінкам перше, ніж їх дати на страту (Фрезер "Золота галузка", III, 268). У Шотляндії говорили, ніби сам сатана запевняв своїх вірних, що їм нічого не станеться, аж "поки матимуть волосся на голові" (Рейнах, "Міти...", IV, ст. 163).

У тісному зв'язку з віруванням, що волосся має магічну силу, знаходиться й вірування, що доля людини, і зокрема її життя залежить від її волосся. У билинах про Святогора-Самсона оповідається, що, коли він запитав Микулу про свою долю, той скерував його до коваля. Знайшовши його, Святогор довідався, що він саме кував два волоски — кому з ким женитися. Вказав він тоді і Святогорові його будучу жінку (М. Грушевський "Іст. укр. літер. IV, 220).

Волосся ще й тим зв'язане з долею людини, що його приходиться часто обрізати, обстригати. Для людини ж із магічним світоглядом все, що колись належало людині, затримує й далі з ним так зв. симпатичний зв'язок, і тому звичайно чимало уваги присвячується тому, щоб острижене волосся не попало в якесь невідповідне місце, а особливо в руки відьом та ворожбитів, що могли б чарами над волоссям зашкодити людині, чи навіть спричинити її смерть. Найкращим засобом проти цієї небезпеки було б — зовсім не обстригати волосся. І дійсно, напр., королі франків ніколи не

стригли собі волосся. Коли б вони дали обстригти собі волосся, тим самим вони, за традицією, відмовилися б від трону. Коли брати Кльотар і Хільдеберт змовилися, щоб заволодіти королівством їхнього покійного брата Клодоміра, вони захопили підступом у полон двох маленьких небожів, Клодомірових синів, і післали до їх матері, королеви Кльотильди в Парижі, післанця з ножицями і мечем. Післанець показав королеві ножиці і меч і запитав її, чи її діти мають бути обстрижені, чи мають вмерти. Королева відповіла, що воліє, щоб вони вмерли, ніж, обстрижені, втратили б право на королівство. І діти були страчені

Коли ж звичай стригти волосся всетаки бере гору, саме стриження обставлялося ріжними обрядами, що мали б хоронити від небезпек, зв'язаних із Постригом (див. ПОСТРИГ). Проте, і вже обстрижене волосся небезпечне колишньому їх власникові, бо може стати знаряддям чар. Тому, напр., коли сіямському хлопцеві обстригали волосся, клали його в човничок із бананового листя і пускали за водою в найближчій річці. Сіямці вірять, що таким чином не тільки волосся буде в безпеці, але що з ним разом попливе і все те недобре, що може бути в вдачі дитини В Україні радили обстрижене волосся також кидати в річку, або спалити. На Звенигородщині стрижене волосся пускали за водою, а подекуди його перше заліплювали в тісто і запікали, а потім давали дитині те печиво розломити, причому дитина мала сказати: "Погане!" а потім теж пустити за водою, — "щоб голова здорова була". Тут вже додається, як бачимо й народнє пояснення, що випливає з символіки води, як здоров'я (Ястребов в Кіевс. Стар. 1895, X, 1-2).

Якщо птиця унесе острижене волосся в своє кубло, то людина ніби терпітиме на біль голови (Проф. Сумцов в Кіевс. Стар. 1889, XII, 585-88). Ястребов теж записав вірування, що "подекуди волосся від дівчат кладуть під стріху, щоб ворона не унесла, бо тоді волосся не ростиме" (там же, 189й, X, 2). Так само і в гуцулів говорять, що коли миші забирають обрізане волосся, щоб зробити собі з нього гніздо, то людина, якій те волосся належало, терпітиме на біль голови. Подібне забобонне вірування існувало і в Німеччині, і в Сусексі в Англії. (Фрезер "Золота галузка", I, 19). В Норвегії натомість твердили, що обрізане волосся збирали кажани і відносили їх чортам, які таким чином набирали великої сили над людьми, яким те волосся належало. Тому там радили стригти волосся під час Служби Божої і негайно закопувати в землю, або палити. Ще в давній Авесті сказано, що той, хто стриже волосся, або нігті, і кидає після себе обрізки, сприяє розмноженню нечистої сили. Тому, хто стриже волосся, чи нігті, мусить занести обрізки на 20 кроків від вогню, на 30 від води, і там закопати в землю так глибоко, як тільки можливо (К. Ст. 1889, XII, 588).

Іноді волосся й нігті закопуються, чи інак зберігаються, не тільки тому, щоб вони не попали в руки небезпечних шкідників, але й для того, щоб власник міг би їх відразу відшукати під час загального воскресіння мертвих. Так, вірмени переховують обрізане волосся, нігті та зуби в головних стовпах хати, чи в дуплах дерев, а навіть у мурах церков, вважаючи, що матимуть в них потребу в день воскресіння тіла. Таке саме вірування знаходимо ми навіть у далеких, давно вимерлих південно-американських інків (Фрезер "Золота галузка" I, ст. 398-94). Зустрічається воно і в нас. Так, у "Гуцульщині" Шухевича читаємо: — "У місяць по родинах стрижуть дитині волосся, аби росло найгуще й аби було файне. Мати бере дитину на руку, кладе обтяте волосся у вугол хати і каже: — "Дивися, де я кладу волосся, абись на тім світі знов знало, відки його взяти..." (ст. 8).

Як я вже згадував, люди, що особливо могли побоюватися, що їх волосся може стати об'єктом чар, уникали взагалі стригтися, і тому довге волосся, як у Франції, набирало значення королівської гідности. І в нас в Україні, довгий час довге волосся було знаком мужеської (і тим більше жіночої) гідности. У "Руській Правді" кн. Ярослава Мудрого передбачено гостру кару тому, хто обстриже кому голову, або бороду. І хоча у кн. Святослава, коли він приїздив на побачення з візантійським імператором Цімісхієм, голова була зовсім оголена, але "з одного боку висів довгий чуб, що означав значний рід..." Всі чоловіки з родини Святослава і кн. Ярополка мають волосся, хоч обстрижене, але не дуже коротке, — його видно з-під шапки. А коли Андрій Боголюбський в 1172 р. прислав наказ Ростиславичам вибиратися з України на Берлядь, Мстислав наказав на сором обстригти Андрієвого посла і відіслав його з відмовною відповіддю. З того війна 1173 року.

На Київщині в XIX ст. ще практикувалося водіння винних в чужоложстві по вулиці села. При чому винним часто обстригали голову. Звичай обстригання за чужоложство, за свідченням Таціта, зустрічався ще в давніх германів. У XVIII ст. цей звичай ще існував у Німеччині. Може бути, що звичай стриження волосся, як кара, прийшов в Україну з Німеччини. Зрештою, обстригання волосся, як ми вже згадували, практикувалося на злочинцях проти віри, на чарівниках і на відьмах, і від них могло поширитися й на інші категорії "злочинців". У нашій народній поезії — остригти косу дівчині значить завдати їй страшної ганьби. Тим більше, що обрізали косу дівчатам і за втрачення дівоцтва.

Довге волосся в дівчини було символом краси ((див. КОСА). Виходячи заміж, дівчина мусіла принести в жертву шлюбові своє волос-

ся — вкрити його очіпком. Вона ніколи не повинна була більше показуватися людям з непокритою головою, бо то було б непростимим кокетством і тому — соромом. Та вже найбільшим соромом було б "світити волосом" старшій жінці. У сл. Борисівці на Валуйщині казали, що кожна жінка, що в хмарний день "світить волоссям" на дворі, так само, як і відьма, може розігнати хмари і викликати посуху. (Етн. Зб. НТШ II, 36).

У Галичині, як тільки розносилася вістка про чиюсь смерть, зараз же всі дівчата, споріднені з покійником, розплітали волосся: "аби йому дорога не була заплетена на той світ". Отже, тут народнє пояснення ґрунтується на загально поширеному віруванню в затримувальну чи гальмувальну силу всяких вузлів (див. БУЗОЛ). Але треба приймати на увагу й загальну символіку цього акту: "Розпущення волосся — це символ покути і горя, відрухів, що в них не можна думати про красу та естетику" (Роккетті "Словник Символів" стор. 766). Цікаво, що в Карпатській Україні і чоловіки, коли в їх хаті є покійник "ходять без капелюха", себто простоволосі (Етн. Зб. НТШ, II, 24).

Проте, ходження з непокритою головою на знак жалоби не поширюється на замужніх жінок, — вони і в цьому випадку мусять мати покриту голову, як знак їх упокорення чоловікові. Дуже можливо, що звичай покривання волосся у нас — звичай християнського походження, — бодай в Італії ще досі рідко яка жінка зайде до церкви, не прикривши волосся якою хусткою: цей звичай виводять із навчання ап. Павла: "Усяка жінка, що молиться, або пророкує, не покривши голови, осоромлює голову свою; одно ж бо воно й те саме, якби була обголена... чоловік бо не має покривати голови, образом і славою Божою бувши, жінка ж — славою чоловіка. І не сотворено чоловіка ради жінки, а жінку ради чоловіка. Тому і мусить жінка знак власти мати на голові ради янголів..." (І. Коринт. XI, 5-10).

ВОЛОСТЬ — перше назва княжої держави (волость — власть) поруч первісної назви "земля". В XI-XIII вв. — територіяльно-адміністративна одиниця, складена з кількох громад, на чолі з ВОЛОСТЕЛЕМ. Центром волости був звичайно "пригород". З занепадом старо-української держави ця назва вийшла з ужитку. Відновлено її в 1861 р. в Росії, де нею визначалося самоуправну одиницю з кількох сільських громад з обмеженими адміністративними й судовими компетенціями. На чолі волости стояло волосне управління з волосного старшини, сільських старост, збірщиків податків і волосного писаря. Совєтська влада заступила 1924-25 рр. волості районами.

ВОЛОЧІННЯ — ходження в Великодній Понеділок від хати до хати зо свяченим, привітами і побажаннями. Колись цей звичай був дуже поширений в Україні і Білорусі. Він був пов'язаний з ріжними обрядами, що їх побожні люди справедливо вважали залишками поганства і намагалися їх викоренити, як от Іван Вишенський: "Волочільне по Воскресенії з міст і сел виволокши утопіте. Не хоче бо Христос при свойому славному Воскресінні того сміху й ругания диявольского іміти..." (Арх. Ю. и З. Рос." II, ст. 223).

Ів. Вишенський не був самітним у цих нападах на свято поганської радости й поезії, і, зрештою, Церква дійсно майже цілковито його вивела, хоч це й було, як висловлюється проф. М. Грушевський, — "може найбільш людське, гуманне, соціяльне свято всього річного кругу — це обопільне обдарювання "дорою", зв'язане з виявами зичливости і всяких добрих почувань до "всього миру" (світу, Є. О.). Що саме накликало таке завзяття церковних чинників проти цього звичаю — чи залицяння молоді, що при тім мали місце, чи елементи скоморошої забави, що прив'язалися до волочіння — не знати.

Назви "волочіння", "волочінник" для волочільного понеділка затримувалися — бодай в Зах. Україні — до останнього часу, як і саме волочіння в його найелементарнішій формі — відвідування родичів і знайомих та обдарування їх "волочільним" — колачем, крашанками. У "Календарі" Чубинського (III, 24), на основі відомостей зі Староконтантинівського та Проскурівського пов. читаємо:

"У Великодній понеділок селяни ходять один до одного, христосуються й міняються писанками. Тому цей день називається "волочінником". Ходять вітати найбільше діти до рідні, повитух, знайомих, до священика і поміщика свого села, несучи в дарунку "волочільне", що складається звичайно з пшеничного колача і кількох крашанок". Подібне подавав Доманицький з Рівенського пов. (Мат. у. е. НТШ, XV, 66) і Дикарев із Вороніжчини (там же, VI, 180).

До волочільних звичаїв належало також вітання молоддю господарів, цілком аналогічне колядуванню, — ще в першій половині XIX ст. цей звичай існував в Україні, а останніми часами затримався був тільки в деяких околицях Галичини під назвою РИНДІВОК, та на українсько-білоруському пограниччю в Городненській губ., де його звали РОГУЛЬКАМИ, або РОГУЛЬЧАТАМИ.

ВОЛОШИН АВГУСТИН (1874—1946) — духовий батько і провідник народу Карпатської України, греко-католицький священик, що 26. X. 1938 став прем'єром першого автономного карпато-українського уряду, а 15. III. 1939 — президентом незалежної Карпато-Української Держави. У травні 1945 р. був заарештований агентами московської політичної

поліції і вивезений до СССР, де й помер у тяжкій неволі, при невиясненних ще обставинах.

ВОЛОШКА, БЛАВАТ — прегарна синя квітка українських нив, де цвіте між житами. З пучка волошок робили в нас світильник на весіллі, що його тримала світилка: в середину вставляли дерев'яний хрестик та воскову свічку. Волошками прикрашали також весільне гильце. В народній медицині вживали волошок проти очних хвороб.

Поет Мих. Пронченко присвятив волошкам ентузіястичний вірш:

Багато знав квіток я в пущах усурійських,
Цвітіння їх барвисте, золоте,
Але волошок наших українських,
Таких пахучих, не стрічав ніде...

Для поета-вигнанця спогад про красу волошок надав їм і чарівного запаху — запаху України, — на справді ж волошки зовсім не пахнуть.

ВОЛХВИ — чарівники, віщуни давньої князівської України, ясновидці, що бачили будучину. Один із таких волхвів, як оповідав літопис, на запит Олега, від чого він має вмерти, відповів, що "від свого улюбленого коня". І хоч Олег покинув того коня, умер він від того, що з черепа того вже здохлого коня вилізла гадюка і вкусила його в ногу.

ВОЛХВИ ЗІ СХОДУ — три мудреці, "три царі", що ніби звалися Каспар, Мельхіор і Балтазар, які прийшли поклонитися Ісусові Христу у Віфлеємі, принісши Йому в дарунок золото, ладан і миро.

ВОЛЮНТАРИЗМ — світогляд, що надає першенство в людській діяльності, і в історичному процесі волі, ставлячи її понад розум: увесь світ був би тільки втіленням волі.

Але треба розрізняти два волюнтаризми. Головним представником у Західній Европі одного з них були Шопенгауер та Ніцше, а у нас Дм. Донцов. Будучи ірраціоналістами, вони ставили наголос на несвідомій, сліпій волі, якійсь безособовій енергії, що невідомо чому і для чого діє. Зміст цього волюнтаризму добре сформулював Ст. Ленкавський, учень Д. Донцова в "Розб. Нації" (1928, VI, ст. 275):

"... Матерія, що складається з електронів є в своїй суті енергією... Ідеалістична метафізика волюнтаризму припис'ує тій енергії одиноку реальну дійсність. Та енергія, що в рухові електронів є сліпою й ірраціональною, проявляється в нас, як стихійна, але також сліпа й ірраціональна воля — воля до життя, до влади, до експансії. Наша свідома раціоналізована воля — лише частина космічної ірраціональної волі. Нація — це гурт органічно споєних хотінням одної цілі людей. Таке хотіння, з погляду метафізики, є окремим розгалуженням космічної волі інших ґатунків. Безоглядність і фанатизм випливають, як зовнішній вияв негації інших ґатунків, і тому націоналізм є "аморальним", себто позбавленим сентиментальної справедливости супроти інших. З логічною послідовністю етика волюнтаризму вводить нове поняття добра і зла: "добре все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної спеціес (породи, Є. О.), зле — що їх ослаблює". Тому етика волюнтаризму з погордою відкидає поняття щастя, як суму приємних почувань найбільшої кількости людей, почувань, що випливають із заспокоєння матеріяльних потреб... Людина, з погляду нової етики, не якась абсолютна вартість, що її не можна порушувати, не існуючий факт зі своїм окремим світом, зі своїми малими втіхами і смутками, що їх треба шанувати (як учить християнство, Є. О.), людина — це хвилева потенціяльна сила, сума безмежних можливостей реалізації ідеї. Лиш ідея, має абсолютну вартість.." (Див. ДИНАМІЗМ, ЕНЕРҐЕТИЗМ).

Християнство, що в основу світу поклалає Промисл Божий, як творчість Абсолютного Розуму, не може прийняти погляду на світ, як на вияв "ірраціональної волі", і на людину, як на знаряддя для здійснення чиєїсь ідеї, яка може бути, як, напр., ідея комунізму, цілкмо хибна. Тому, в протиставлення ірраціоналістичному, аморальному і безбожницькому волюнтаризмові, воно висуває свій волюнтаризм, в якому ставлячи волю як духову силу, поруч із розумом, що відрізняє людину від звірини, визнає її велику активну творчу ролю в житті як окремої людини, так і в історії всього людського роду.

Був, напр., волюнтаристом і В. Липинський, але в його волюнтаристичному світогляді відогравала велику ролю його глибока релігійність, яка казала йому знаходити межі людської волі в волі Божій, а ціль людської діяльности в виконуванні в якійсь мірі Божого пляну історичного процесу. Тут нема місця "ірраціональній волі".

Намагання Донцова та його учнів зробити націоналізм волюнтаристично аморальним знаходить спротив в інших ідеологів українського націоналізму, як у д-ра Ю. Вассияна який писав у "Розб. Нації" (1929, III-IV, 67):

"Ні скрайній раціоналізм, що кінчить статикою свідомости, ні чистий волюнтаризм, що губиться в містичній неозначености сліпої прастихії, не підходять до цілей націоналістичної ідеології..."

Або в інж. Дм. Андрієвського, який писав в ЛНВіснику (1926 р.):

"Ми далекі відкидати і заперечувати ролю розуму й свідомости в житті взагалі і нашім національнім зокрема. Адже людина колись й винеслась понад звірину, то лише через розум..."

Або в проф. Ю. Бойка, який у брошурі "Основи українського націоналізму" (1951 р.) писав:

"Волюнтаризм — ідеалістична філософська течія, що бачить світ, як волевиявлення: воля — первопричина всього існування. з неї все постало і все складається. Волюнтарне начало високо, але не безумовно підносить ідеологія організованого націоналізму. У ставленні до волюнтаризму саме й виступає якісна відміна двох націоналістичних течій..." (ст. 31).

ВОЛЯ — здатність здійснювати, здатність переходити від думки до дії, до чину. Воля випливає з хотіння. Якщо хотіння досить сильне, воно перемагає всякі перешкоди з несподіваною легкістю. відки популярний вираз: "Хто хоче, той може", і тоді воля ніби навіть не інтервенює. Натомість, коли хотіння кволе, слабе, а свідомість потреби дії велика, тоді інтервенює воля, іноді навіть іншої особи, що впливає на людину, яка сама не вміє сильно хотіти.

Воля, побіч розуму, велика духова сила, що відріжняє світ людини від тваринного світу, -- маємо на увазі свідому волю, відріжняючи її від того сліпого інстинкту, що кермує життям тварини, і що вимагає не раз натомість в житті людини інтервенції волі, коли звіринні інстинкти мають нахил опанувати духовість людини і скерувати її на невластиві її гідности вчинки. Скільки разів свідома воля мусить інтервенювати, щоб загнуздувати побуди сліпого статевого інстинкту, що в тваринах є тільки інстинктом розмноження роду, а в людині вироджується в бажання безвідповідальної фізичної насолоди! Скільки разів свідома воля мусить інтервенювати, щоб переборювати нездорові й шкідливі хотіння, як от нахил до чарки, що вироджується в алькоголізм, нахил до надмірного споживання їжи та взагалі до всяких фізичних насолод, яких хоче наше тіло! І скільки разів мусить воля інтервенювати, щоб втримувати людину на вибраному нею шляху служіння ідеалові й правді! Розріжняємо в волі три її складники: 1. тривалість, чи пасивну волю, яка в'яже нас до визначеної цілі, — без неї ніяке здійснення було б неможливе; 2. войовничість, чи активну волю, що примушує нас робити потрібні зусилля, щоб переборювати перешкоди і боронити наші визначені цілі; і 3, відчуття власної гідности, чи імператив волі, що дозволяє нам бути переконаними в правдивості обраного шляху і переконувати в тому й інших, часто навіть у формі наказу.

ВОЛЬТЕР (Аруе Франсуа Мері) (1694--1778) — один із найвизначніших письменників Франції, філософ, історик, критик, поет, драматург, енциклопедист. Полишив 92 томи праць і 10.000 листів. В 1731 р. вийшла в Руані його книжка "Історія Карла XII", яку до кінця XIX в. перевидано понад 100 разів. Дві сторінки в ній присвячено Україні й її гетьманові Мазепі. Там він між іншим писав:

"...Україна завжди прагнула свободи, але оточена Москвою, Туреччиною і Польщею, все була примушена шукати собі протектора в одній з цих держав. Україна піддалася перше Польщі, яка поводилася з нею, як з поневоленою країною. Потім піддалася Москві, що уярмила її людей, мов рабів, як це завжди було звичаєм у московинів. Спочатку користувалися українці привілеєм обирати собі володаря під назвою гетьмана, але скоро позбавили їх того права, і гетьмана стала призначати Москва..."

Про Мазепу Вольтер писав:

"Одного разу, як Мазепа був у Москві, звернувся до нього цар, щоб Мазепа допоміг йому зробити козаків більш залежними. Мазепа відповів, що становище України і характер її нації не надаються на здійснення таких плянів. П'яний цар назвав Мазепу зрадником і загрозив, що посадить його на паль. Повернувшись в Україну, вирішив Мазепа повстати. Він хотів стати незалежним володарем і створити могутнє королівство з України та відламків Росії. Це була відважна людина, далекозора, невтомна в праці, хоч поважного віку."

Переповівши про союз із шведами і поразку під Полтавою, Вольтер зазначає:

"Мазепа міг ледве сам врятуватися з шістьма тисячами козаків і кількома кіньми, навантаженими золотом і сріблом. Одначе він приніс королеві надію на підтримку своїм розумом у тій невідомій країні та любов усіх козаків, що розлючені на московитів прибували відділами в шведський табор... Один лише козацький володар Мазепа дав змогу триматися шведам. Без його допомоги шведська армія загинула б від голоду й мізерії..."

Про москалів Вольтер писав:

"...Москалі були менше цивілізовані, ніж мексиканці за часів Кортеса; народжені рабами своїх панів, таких же варварів, як і вони, виділи вони в темноті, без всяких мистецтв і не відчуваючи навіть потреби в них. Давній закон, святий у них, забороняв їм, під карою смерти, виїжджати з рідного краю без дозволу патріярха. Цей закон, установлений на те, щоб відібрати їм можливість пізнати власне ярмо (як залізна заслона за московських комуністів, Є. О.), припав до вподоби народові, що в безодні своєї темноти й убогости погорджував усякими зв'язками з чужими народами... Ще недавно тому хотіли спалити в Москві секретаря перського посла, що заповів затьміння сонця... Їх віра була і є досі та сама, що грецьких християн, але перемішана з забобонами, до яких прив'язані вони тим міцніше, чим дивачніші ці забобони... До сповіді ходили тільки у випадках дуже великих злочинів. Тоді розгрішення, а не покута, видавалося їм необхідним. Після благословення від своїх священиків вважали себе чистими перед Богом. Тому без ніяких докорів сумління про-

сто від сповіді йшли красти й убивати. Ось так те, що в інших християн було стримом, у них було заохотою до безправства. Боялися пити молоко в день посту, але в свята всі — батьки родин, духовні, жінки й дівчата — впивалися горілкою. І все ж і в цій країні, як і в інших, дискутували про релігію: найбільші суперечки викликало питання, чи світські мають хреститися двома чи трьома пальцями (див. БУКВОЇДСТВО, Є. О.). Один віродостойний чоловік запевняв мене, що був приявним на одній публічній дискусії. Дискутували про те, чи курити гріх. Відповідач запевняв, що запиватися горілкою можна, але курити — ні, бо Святе Письмо каже, що все, що виходить людині з уст, плямить її, а все, що туди входить, не плямить..." (Це забобонне тлумачення слів Ісуса з Еванг. Матв. XV, 11) "...У своїй просторій державі мав цар багато інших підданих, що не були християнами. Татари... магометани. Сибіряки, остяки, самоїди... були дикунами, з котрих одні поклонялися ідолам, а інші взагалі не знали ніякого Бога. І все ж полонені шведи, заслані між них, воліли радше їх звичаї, ніж звичаї давніх москалів..."

ВОРДЕН ЧІЛКОТ — один із визначніших англійських політиків консервативної партії, член парляменту, який в травні 1935 р. видрукував у журналі "Нешонал" (Лондон) велику статтю про Україну, зазначивши в ній, що українська справа одна з найважніших проблем Европи, але й одна з найменше знаних, бо Петро І подбав про те, щоб зробити її внутрішньою проблемою своєї імперії. "Політику Петра продовжували його наслідники з таким завзяттям, що намагалися вимазати з мап навіть саме ім'я України, щоб витерти його із пам'яті европейських народів..."

Вичисляючи нові держави, що виникли були на руїнах царської Росії, автор запитує:

"Чому поминено далеко більшу українську націю? Вона найбільше на те заслуговувала. Українці бажають свободи, цивілізації і ненавидять комуністичне ярмо. Постання незалежної вільної української держави було не тільки в інтересі сорока мільйонів українців, але і в користь всієї Европи."

ВОРОГИ — ненависники наші, що намагаються зробити нам якусь кривду, чимсь зашкодити нам. Ісус Христос навчав: "Любіть ворогів ваших, добре робіть ненавидникам вашим." (Луки, VI, 27). Треба признатися, що мало хто навіть із добрих християн може піднестися до цієї Христової науки, хоча й повинна вона присвічувати нам яскравим ідеалом. Великий Тарас Шевченко був здібний піти за Христовою наукою, як це ми бачимо з його листа до графині Толстої з 9 січня 1857.:

"Данте Аліґієрі тільки вигнали з рідного краю, але не забороняли йому писати своє "Пекло" і свою Беатріче, а я... я був нещасливіший за фльорентійського вигнанця. Зате тепер я щасливіший з щасливішого з людей. І виходить, що щастя не таке дешеве, як думає шевальє де Шатобріян. Тепер, і тільки тепер, я вповні повірив у слово: "любя, наказую ви" ("люблячи караю вас", Є. О.). Тепер тільки я молюся й дякую Йому за безмежну любов до мене, за посланий мені іспит. Він очистив, зцілив моє бідне хворе серце. Він зняв із моїх очей призму, крізь яку я дивився на людей і на самого себе. Він навчив мене, як любити ворогів і ненавидящих нас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе як не досконалим, то бездоганним християнином. Як золото з огня, як немовля з купелі, виходжу я тепер із темряви чистилища, щоб розпочати новий, благородний шлях життя. І це я називаю істинним праведним щастям — щастям, якого Шатобріянам і вві сні не побачити..."

Але Шевченків у нас не густо, і Дм. Донцов у свойому "Націоналізмі" писав:

"Суть провансальського світогляду — гуманність і толеранція. Для них (себто для "провансальців", зневажливий у Донцова вираз, Є. О.) закон життя — не боротьба, лише солідарність і взаємна любов. Для них вороги і ворожі нації — "брати во Христі", або "брати в соціялізмі", "брати в поступі" або "людськості", в "Сході Европи", "в слов'янстві", але завше — брати. Для мужньої психології ворог є ворог, чи він того свідомий, чи ні. Одна з немногих представниць цього мужнього світогляду в нас (Леся Українка, Є. О.), устами своєї героїні Міріям, на закид Месії, що вороги "не відають, що творять", відповідає: — "І єхидна несвідома, а всяк її розтопче, як стріне на шляху..." Але загальна відповідь нашого провансальця на це питання інша, така, як у Франка, який забороняв чіпати скорпіонів довкола нас, "бо й скорпіон жити в світі бажає, а чи ж винен він тому, що їдь у хвості має..." (1926 р., ст. 117).

З другого ж боку, відомий італійський письменник Папіні, визнаючи, що людині без ворогів не прожити, признавав їх необхідними для духового розвитку людини:

"Кожна людина існує, завдяки своїм ворогам. Хто не має ворогів, має вигляд людини, але в катарактах людськости залишається непомітною крапелинкою без смаку, без імени і без світла. Вороги необхідні сильному, щоб він міг виявити свою силу; стоїкові, щоб він міг випробувати свою стійкість; гордовитому, щоб він пізнав межі своїх можливостей; а християни навчаються від ворогів смиренности й найбільш трудної любови..."

Балтійський філософ Г. Кайзерлінґ, подорожуючи по Японії, завважив гарний пам'ятник:

"Я питаю, що то за чудовий монумент, видно недавно поставлений. — Його присвячено воякам, що впали в манджурській війні, — однаково японським і російським."

І Кайзерлінг коментує:

"Шанувати ворога — це виявляти найшляхотніші якості лицарського духа." ("Подорож філософа", II, ст. 199).

Після бою під Бородіном між москалями і французами, кінь Наполеона зачепив ногою раненого, який поворухнувся і застогнав. Імператор, розлючений, накинувся на свій почот, ганьблячи його, що не піклуються про ранених. — Але ж це москаль, — завважив хтось, щоб його заспокоїти. — Що з того? — відповів Наполеон ще лютіше. — Хіба ви не знаєте, що після перемоги нема більше ворогів, а є тільки люди...

Об'їжджаючи поля Ліньї (в Бельгії), два дні до Ватерлоо, Наполеон завважив пруського старшину, важко пораненого. Він покликав бельгійського селянина:

— Чи ти віриш у пекло? — запитав він його. — Вірю. — Так подбай про цього раненого, якщо не хочеш іти в пекло, — я доручаю його тобі. Інакше будеш спалений в пеклі. Бог хоче, щоб ми були добрі..."

Прусаки були найбільшими ворогами французів і бельгійців, і Наполеонові ніхто не міг би закинути браку мужности, чи "мужнього світогляду".

ВОРОЖІННЯ — намагання взнати майбутнє. Люди завжди намагалися заглянути в власну будучину, чи то зі зрозумілої цікавости, чи в надії, довідавшись про небезпеку, завчасу її від себе відвернути. Тут ми зустрічаємося зі співжиттям двох вірувань, що ніби одне одне виключають: з одного боку вірування в фатальну неминучість того, що має статися і що вже записа е в якихось невидимих книжках, що відкриваються очам ясновидців; з другого ж боку, вірування, що цієї будучини, при певних умовах, може й не бути: якщо нам, напр., віщують якусь небезпеку в подорожі, ми можемо її оминути, залишившись дома.

В Україні були свого часу спеціяльні люди, фахівці від знання будучини: звали їх волхвами, кудесниками, потворниками, обавниками, наузниками, відунами, ворожбитами, зілійниками, а пізніше — знахарями та чарівниками. Ворожили й пророчили не тільки чоловіки, а й жінки — ворожки, чарівниці: "Багато волхвують жінки чародійством і отрутою і іншими бісовськими хитрощами". Кирило Туровський теж посвідчував: "Вірять у зустріч, у чихання, у полаз, у птичі голоси й у ворожбу..." Вірили в те, що не добре зустріти в дорозі чорноризця, що кінь, спотикнувшись, віщує лихо, що бувають щасливі дні й години...

Бували спеціяльні дні в році, коли більш-менш усі ворожили про свою долю: ці дні звичайно в'язалися з початком Нового Року, або взагалі якогось господарського сезону; ворожили під Андрія, на Водохрища, під Івана Купала і т. д.

Ворожіння простого народу побудовані символічно асоціятивно: якщо під Андрія дівчина в темряві схопиться за кілок, і той кілок буде без кори, голий, то майбутній чоловік мав би бути бідним; якщо ж той кілок буде вкритий корою, то чоловік має бути багатим; якщо поліно, що символізує чиюсь постать, упаде, то та людина скоро помре, якщо ж залишиться стояти, то й людина довше житиме... і т. д.

Способи ворожіння, побудовані на таких асоціяціях, безконечні, і в цій Енциклопедії ми матимемо багато нагод із ними зустрічатися.

Уже Біблія (III Мойсея, XIX, 26) забороняла ворожити й замовляти, а християнство ствердило цю заборону. Під його впливом і у нас поширився погляд, що намагатися пізнати будучину — гріх, і що довідатися про майбутнє можна тільки з допомогою нечистого: "Хто ворожить, той душею накладає" (Номис, 233). "Ворожка з бісом накладає" (там же232). Звідци був один тільки крок до того, щоб визнати ворожок та ворожбитів за людей, що стоять на службі Пекла, на зразок зах.-європ. відьом. Але український народ цього кроку не зробив. Українська ворожка — далеко не відьма, це просто людина, що посідає понад-природні здатності, які вживає дуже часто і на користь та на добро своїх сусідів та земляків. "Ворожка дала всім потрошку" — часто навіть кплять собі з ворожки, що намагається приворожити всім щось приємне (Ів. Франко "Прип." І. 261).

У городовому козацькому війську, навіть за Б. Хмельницького, майже завжди зустрічалися ворожки. Можна думати, що вони навіть мали там офіційне становище, і люди запитували: — Чи не краще було б запросити замість ворожок, священика? — Брюховецький повів боротьбу з ворожками і хоча при Мазепі ми вже ворожок при війську не зустрічаємо, мати Мазепи все ж уважалася "чарівницею". Присутність ворожок при козацькому війську пояснювалася, на думку Уманця, головно їх лікувальним умінням (Уманець "Гетьман Мазепа" 1897, с. 321 - 22).

ВОРОН, КРУК — чорний великий птах, що живиться меншими птахами, але й любить стерв'ятину. Ця птиця не користується симпатіями українського народу, який відмічає його чорне оперіння: "Чорний, як ворон чорненький..." "Крукові й мило не поможе". Ця зовнішня чорнота переноситься й в розуміння вдачі ворона: як символ пожадли-

вости, фігурує ворон уже в "Слові о Полку Ігоревім", де Половчин за свою пожадливість до крови названий — Чорним Вороном. "Ворон не б'є на голу кістку", — кажуть у нас про людей своєкорисних, про ріжних кар'єровичів, що беруть участь у громадських справах тільки тоді, як бачуть можливість поживи. Одночасно відзначається й хитрість та лукавство ворона: "Не шутка вбити крука, злови но його живого". І французький символіст Мішеле висловлюється про ворона, як про "найхитрішого з хижаків", а італієць Каїро називає його — "лукавим та лицемірним, мовчазним та обережним, коли він збирається щось здобути." (Каїро "Діціонаріо раджонато деї симболі" 33).

Іван Франко з приводу приповідки "Ворон воронові ока не виклює". — теж коментував: "Між злими людьми все існує природний союз, — один злий не шкодитиме другому" (І. ст. 262). Великий зоолог Брем спостеріг, що хоч ворони не люблять товариства і літають тільки парами, при великій здобичі, на трупах де збираються зграями, поводяться дружньо і мирно діляться поживою.

Щодо того, що ворон не любить товариства, то ця птиця дійсно любить жити в сумних, пустельних місцях, у непрохідних нетрях лісу і тому висловлюючись про найбільш безлюдні місця, кажуть часто: "Мої кості туди й ворон не занесе". Цей вислів, як завважив Іван Франко, залишок тих далеких часів, коли людські трупи валялися непоховані по полях, і ворони розносили їх кості по байраках та нетрях.

У зв'язку з загально від'ємним відношенням до ворона стоїть і його символізація, як зловісника:

Летів ворон з чужих сторон
Тай жалібно кряче, —
Стоїть мати на порозі
Тай за сином плаче:
— Ти, вороне чорнокрилий,
Ти світом літаєш,
Чи ти много мого сина
На війні видаєш?
— Тай видаю, коли гаю
Коня попасає,
Йому ворон чорнокрилий
Головочку обіскає;
Головочку обіскає,
Кості розкидає,
Біле тіло розлюбує,
Кровцю розливає... (З Буковини, Зап. Ю. Отд. 1874, II 379 - 80).

"Понад чиєю хатою ворон кряче, там мусить бути мерлець" (Етн. Зб. НТШ XXXI 254).

"У полі, мати, чорний ворон кряче,
Ой той мені, мамо, голову оплаче..."

Крякання ворона досить ріжноманітне, бо відріжняється високістю тону та інтенсивністю звуку. Спостерігаючи відміни голосу ворона, ворожили, кажучи: "Старий ворон не каркне дурно: або буде щось, або щось буде..." Народні вірування щодо зловіщого граяння, чи грухання, ворона були такі сильні, що існували навіть спеціяльні замовляння від того недоброго віщування воронів. Це вірування в зловіщий крик ворона походить із глибокої давнини і вже Епіктет, в XXV розділі свого Енхарідіона, трактував про ворожбу над граянням ворона. Був він присвячений Аполлонові, богові віщунства, бо відкрив йому невірність Короніди і за те Аполлон зробив його чорним, бо перед тим він був цілком білим.

ВОРОНА, ҐАВА визначається в українського народу ще більш несимпатичними рисами, як ворон. Як і ворон, ворона зловісниця: "Трикратне крякання ворони перед вікнами — певне віщування смерти" (Етн Зб. НТШ, XXXI 203). Образ ворони, що все буває там, де стерво, чи трупи, так сильно асоціювалося зі смертю, що він відбився навіть в формулах прокляття: "Бодай над тобою ворони крякали!" — себто: щоб ти загинув ґвалтовною смертю десь у полі і залишився без християнського похорону. Або: "Закрякали б ворони на твою голову" — себто: щоб тебе повісили, і щоб ворони, крякаючи, сідали тобі на голову.

Як і ворон, ворона у нас символом захланности, зажерливости: "Ворона хоч мала, а рот має великий". "Проси в ворони сиру" — казали про безплідне прохання в немилосердного, скаредного чоловіка. "Та це ж воронячe горло" — казали про ненажеру.

Виступає ворона й як символ злісного критиканства, огуджування: "Ворона ніколи не скаже "куку". а тільки "кра" — кажуть про заздрісну людину, що ніколи не похвалить іншої людини, а все тільки згудить та знеохотить.

Як символ спліткарства, донощицтва: "Ой на мене люди брешуть та й крячуть ворони, що до мене любко ходить з чужої сторони..." (Ет. Зб. НТШ. XI, 115),

"Вилетіла ворона, вилетіли дні" — кажуть про поширювання якоїсь сплітки. Давні греки оповідали, що давніше ворона була білою (як і ворон), і богиня Атена її дуже любила. Але після того, як ворона донесла їй, що Кекропові доньки, всупереч забороні, відкрили кошик, де був маленький Еретоній, богиня, хоч і покарала дівчат за непослух божевіллям, зробила ворону за донощицтво чорною і віддалила її від себе, взявши собі за товаришку сову.

Донощицтво та спліткарство в'яжеться з душевною нікчемністю та підлотою. У шев-

ченківському "Великому Льоху" виведено три ворони — українська, польська й московська, і кожна з них хвалиться своїми "злобутками". Акад. Ст. Смаль-Стоцький, аналізуючи розмову трьох ворон, прийшов до висновку, що ці ворони символізують "темні сили народу", його "злих духів". Зокрема щодо України, то вони символізують перевертнів, зрадників, донощиків, "рабів, підніжків, грязь Москви варшавське сміття", недолюдків, що правдою торгують, всіх тих "дядьків отечества чужого", що називають преподобним лютого Нерона, що в погоні за власними користями не знають ніякого етичного стриму... Українська "ворона" дуже активна й чинить найбільше лиха, і Шевченко, не тільки в "Великому Льоху", але й в багатьох інших своїх творах карає її діяльність вогненними словами. (ЛНВісник 1927, УІ, ст. 140 - 43).

Як і ворон, ворона символізувала солідарність між злими: "Ворона вороні ока не виклює". "Злетілися ворони на мою працю" — кажуть про дармоїдів.

Також невдячність: "Годуй ворону, а вона на тобі потім очі виклює". Звідти й вираз: "Воронячі діти годувати" — працювати собі ж на шкоду.

Була ворона й символом непоправности: "Ворона й за море літала, а все чорна вертала", — отже і подорожі та освіта не змінять ледачої вдачі. Такий саме змисл має й приповідка: "Не поможе вороні купіль, а круковї мило", — вони обидва, як були чорними, так чорними й залишаться.

Так само й злій людині не допоможе ні навчання, ні виховання: "Яка ворона в воду, така й з води". Символізуючи в вороні злу людину, український нарід іноді вбачає в ній усіблення самого нечистого, найбільше втілення зла: "Дуже часто "злий прибирає подобу ворони й швендяє поміж хатами, щоб людям пакості робити" ("Зоря" 1888, XI, 130). Кровожерність ворони така велика, що вона хотіла навіть пити кров із ран Христових, — тому вона й має закривавлене підборіддя. А Бог прокляв ворону (там же).

Символ неладу, гармідеру. "Вороняче гніздо в голові має" — кажуть про людину, що має нелад в думках, говорить не до ладу, сам собі суперечить. "Не треба й воронячого гнізда, такий тут гармідер". "То якесь вороняче весілля" — кажуть про безладний крик, вереск.

Символ неоправданого самохвальства: "Для ворони нема кращих дітей, як воронячі," — засліплена матірня любов. "Крякала ворона, як горі летіла, а як долів летіла, то і крила опустила". — кажуть про людину, що починає самохвальбою, а кінчає невдачею та знеохоченням.

Символ роззяви: "Їхав, мамо, ворона та й зачепив мене дишлом у губу", — скаржився один роззява на другого. "Ворона тобі в рот влетить" — кажуть, коли хтось надто позіхає або слухає з роззявленим ротом. Звідти й відомий вираз — "гав ловити".

ВОРОТА — в'їзд на подвір'я до господарства; взагалі символ доступу до господи: "Кожні ворота для бідного заперті", — себто ніде бідного не приймають. Такий же зміст має й приповідка "Голий іде — ворота вузькі" (Номис 1473). Приповідка "Коби за ворота, а там най тебе пси рвуть" — відгук давнього закону гостинности, що наказував боронити навіть ворога, поки він гостює в господі. Поза господою, себто поза воротами, обов'язок боронити гостя кінчався, і там могли вже його й пси рвати.

Серед ріжних обрядів варто відзначити звичай, записаний в Лебедині, на Чигиринщині перев'язувати ворота дому, де був покійник, червоним поясом — "щоб господарство не втекло". Під Ромнами труну не переносили через ворота ,а передавали через тин, — очевидячки, з тих самих міркувань (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 153) "Як винесуть труну з двора, зачиняють ворота ,щоб смерть не верталася" (Зап. НТШ, т. 88, ст. 163). Тому й на Стрийщині казали: "Як їде господар, або хто з домашніх у дорогу, не слід зараз же за ним ворота зачиняти, — то лиш за мерцем зараз замикають ворота" (Етн. Зб. НТШ, У, 87).

Замикання воріт у весільному ритуалі перед поїздом молодого символізувало готовість родини молодої її боронити, — маємо тут відгук тих давніх часів, коли жінок брали силою з іншого роду. Замикання воріт перед обжинковим походом — вплив весільного ритуалу на обжинкову обрядовість. У зв'язку з весільним ритуалом витворився й інший символ — прохід через ворота символізував сватовство (Перв. Гром. 1926, І, 63). На Кубані, дівчата під Новий Рік робили, лягаючи спати, під ліжком з паличок ворота, в надії, що присниться суджений, який перепровадить через ті ворота (Етн. Зб. НТШ, І, 17). Маючи на увазі цю символіку, можна легко зрозуміти й символіку пісні:

Ой не ходи, старий, коло моїх ворітечок:
Я ж того старого з роду не любила,
По його слідочку каменем покотила...
Ой, походи, молодий, коло моїх ворітечок.
Я ж того молодого із роду полюбила,
По його слідочку перстником покотила...

"Ходити коло ворітечок" — мати намір сгататися.

Якщо зачиняти ворота в весільній обрядовості означає готовість боронитися, то відчиняти ворота, навпаки, означає готовість любити:

Я ворота зачиняю,
Вони ся втворяють,
Я милого визираю,
Як зорі зоряють...

Себто, і не хотіла б я любити, але люблю.

У дальшому розвиткові асоціяційної символіки ворота робляться символом (грубим) рота і — сплітоок: "Ворота запреш, людям писку не запреш...", — себто від людської обмови та сплітоок ніяк не охоронишся. "Де ворота скрипливі, там баби сварливі і пси брехливі" (Франко, "Припов." I. 265). Про балакучого та сварливого чоловіка кажуть: "Там-то йому ворота не стають" —, себто раз-у-раз відчиняються та скриплять. У зв'язку з цією символікою "скрипливих воріт" виступає ясно змисл пісні:

Скрипливі воротонька тяженько заперти,
Кого люблю, не забуду до самої смерти.

себто, хоч і тяжко витримати сплітки балакучих людей, але все ж моя любов все витерпить.

"Скриплять мої ворітенька,
Ніхто й не причинить, —
Люблю, люблю дівчиноньку,
Ніхто не учинить" (Метлинський).

У Біблії в першій книзі Самуїла ми зустрічаємо (XУ, 12) ВОРОТА ПОБІДНІ, які побудував собі Саул, — це т.зв. тріюмфальна брама, що їх будували собі переможці. Звичай тріюмфальних брам був особливо поширений у старому Римі, від якого дійшли до наших часів тріюмфальні брами Тіта, Септимія Севера, Констянтина та інші.

У "Приповістках Соломонових" (XX, 22) наказується: "Не граб убогого за те, що він убогий, і не тісни злиденного в воротях..." Давні суди відбувалися в воротах можновладців, отже, цей наказ вимагає правосудности.

В Євангелії ми теж зустрічаємо символіку воріт у науці Христа:

"Входіть вузькими ворітьми, бо широкі ті ворота і розлога та дорога, що веде на загибіль; та багато входять нею. Вузькі бо ворота й тісна дорога, що веде в життя, і мало її находять.." (Матв. УII, 13 - 14).

"ВУЗЬКІ ВОРОТА" — тут дорога заповітів Христових; ШИРОКІ ВОРОТА — життя серед багатства і комфорту, в погоні за марнославністю.

ВОРОТАР — рід давньої весняної гри, в якій дві дівчині (воротарі) стають, взявшись за руки, а інші дівчата, ставши перед ними просять їх впустити, співаючи:

Воротаре, воротарчику, відчини ворітонька?
— Хто воріт кличе? — Князеві служоньки.
— А що за дар везуть? — Золоте зернятко.
— Ой ще ж бо нам мало! — Що ж ми вам додамо?
— Що ви нам додасте? Дочку мізиночку,
Молодую дівоньку в рутяному віночку...

При кінці пісні воротарі підносять руки вгору, і всі дівчата переходять попід їх руки, а воротарі залишають собі останню дівчину, аж поки всі дівчата не опиняться в воротарів.

У ріжних варіянтах цієї пісні ми зустрічаємо історичні імена: крім Володаря — переробленого з Воротаря, з'явивсь і якийсь гетьман Михайло і князь Роман.

Володимир Антонович, не заперечуючи первісної мітологічної основи цієї гри-пісні, (золоте зернятко-сонце) вбачав у ній пам'ять про медову дань кн. Романові від північних литовських племен. Але проф. М. Грушевський вважав, що ім'я кн. Романа було прилучено до цієї пісні механічно ("Іст. у літ. I, 171 - 72).

Фольклористи-мітологи пробували відтворити ту космічну постать, що їй відкриваються в "Воротарі" золоті ворота. Потебня в дусі старих мітологічних теорій уявляв собі бі зорю, що відчиняючи сонцю небесні ворота, спускає з них росу, яка падає на землю, ототожнена з медом ("Об'ясненія..." ст. 55). Костомаров добачав у "Воротарі" новий хліборобський рік, що приходив із весною ("Истор. поезія..."). Фамінцин указував на паралелю античної Деметри та її доньки Персефони, яка з весною верталася на землю і т.д.

ВОТРЕН ГУБЕРТ — французький письменник, автор книжки "Спостерігач у Польщі", що вийшла в Парижі в 1807 р. У ній він писав, що українці — "славетна раса, від якої тремтіли мури Царгороду, Білгороду та Трапезунту". Але в новіші часи московський уряд накинув кріпацтво цій "славетній расі, що мала такого генія, як Хмельницький".

ВУГІЛЬ — недопалене дерево. У зв'язку з давнім культом вогню, вугіль у нас вживали в ріжних магічних обрядах, по-перше при лікуваннях:

"Над головою хворого держать миску з водою, і в ту воду вкидають із печі кілька розжарених вугликів промовляючи: "Тьфу, тьфу, тьфу! Пек за пеком!" Потім дають цієї води хворому напитися, а також змивають йому нею лице і груди проти серця" (Етн. Зб. НТШ. У, 218). Ця операція називалася — "вугля вгасити". Звідси й приповідка: "Притих, як би йому вугля вгасили". (Ів. Франко "Прип." I, 293).

"Вугля скинути" — значило вилікувати в такий же спосіб від переполоху. Звідци теж фраза "Перекажіть йому, що я йому вугля скину", означала: скажіть йому, щоб він мене не боявся. (Ів. Франко, III, 505).

Вугіль вживали для очищення води (див. Вогонь.) А крім того він служив проти зурочення (Мат. у етн. НТШ. УІІІ. 34). "Щоб погані очі, що на тебе подивляться, так перегоріли, як вугля перегорає" — примовляла баба, кладучи вугіль біля новонародженої дитини (Шухевич "Гуцульщина", ІІІ. ст. 3).

Але іноді служив вугіль і для злих чарів. На Полтавщині, роблячи на когось закрутку в полі, підкладали під нею шкаралущу від яйця, вугіль і глину. Вугіль у цьому разі означав побажання, щоб хата того господаря, на кого була зроблена закрутка, згоріла на вугіль. (Етн. Зб. НТШ. УІІІ, ст. 131 - 32).

На вуглі й ворожили: вигрібали з печі вуглики, клали їх рядком і призначали: той вуглик — жито, той — пшениця, той — гречка, той — просо, а потім дивилися, як котрий вуглик згасне, а на нім попіл обсяде, як той іній, то на те збіжжя буде врожай, а котрий скоро згасне та й почорніє, то те збіжжя не вродить". (Етн. Зб. НТШ. У. 90.)

Вугіль був також символом тілесних пристрастей: "Вугіль і в попелі тліє", — казали в нас відзначаючи ,що і в старому тілі приховані іскри пристрасти (Ів. Франко. "Приповідк." І, 292). Такий же зміст має й приповідка "У старе вугілля чорт дує." — так казали, коли в старої людини з'являлися грішні забаганки. Також і констатували, що, зрештою, "в зимне вугля дарма дути", — себто, марно намагатися викликати в старій людині палку любов.

ВУЖ — дуже поширена в Україні неїдовита гадина. У відомій байці Богдана Хмельницького, яку він оповідав польському послові, коли той переконував його поновити союз із Польщею, вуж — символ України. Нагадаємо коротко зміст тої байки.

У багатого селянина був хатній вуж що нікого не кусав. Господарі все клали йому молоко в діру, і він часто лазив між родиною. Одного разу дали хлопцеві, синові господаря, молока. Але приліз вуж і почав клептати молоко із горнятка. Хлопець ударив вужа ложкою по голові, а вуж, розсердившись, вкусив хлопця. На його крик, прибіг батько і довідавшись, що вуж укусив хлопця, хотів забити вужа, але той вспів утекти в діру, і селянин зміг тільки відрубати йому хвоста. Хлопець від укусу помер. Після того все в селянина пішло шкереберть, — він зробився найбіднішим із селян, хоч ніколи не працював так запопадливо. Нарешті звернувся він до знахаря, а той йому сказав: "Поки ти, давнішими часами гарно обходився зі своїм домашнім вужем він брав на себе всі нещастя, що тобі грозили, — тепер же, коли настала між вами ворожня, всі біди впали на тебе..."

Селянин намагався відновити з вужем давню приязнь, але вуж сказав йому:

"Даремно ти заходишся, щоб була між нами така приязнь як давніше, бо скоро лиш я погляну на хвоста, вертається до мене пересердя; та й ти, як згадаєш, що утратив через мене сина, так обурюєшся, що готовий розтрощити мені голову. Через те досить буде приязні між нами, коли ти житимеш у своїм домі, як тобі любо, а я в своїй норі і будемо помогати один одному..."

Б. Хмельницький ніби ще й додав до байки такі слова:

"Був час, коли в цім величезнім будинку Речі Посполитої ми разом були щасливі, раділи нашими спільними успіхами; козаки відвертали від королівства грізні небезпеки і самі брали на себе варварів. Поляки ж, зберігаючи козаків у волі, не сердились на те, що ті сербали з молока, яке знаходили в закутках, куди не заходили ті що звуть тільки себе синами давньої Батьківщини. Тоді королівство польське процвітало, і усі народи йому завидували... Але потому ті, що звуть себе дітьми королівства стали порушувати волю українців, а українці, коли їх заболіло, стали кусати. Тоді сталося, що й українців більша частина відтята, і синів королівства чимало пропало. Відтоді скоро лиш ті народи згадають біди, заподіяні один одному, постає пересердя, і, хоч почнуть вони годитися, то через найменшу причину справа не лагодиться..."

М. Драгоманів, який цій байці присвятив окрему розвідку, довів, що вона походить із індійської Панчатантри, з оповіданням якої найбільше збігається. Дісталася ж на Україну, мабуть, через Туреччину.

Вірування, що вуж ссе молоко, в Україні було досить поширене. Дехто оповідав, що то, мовляв, звичайний чорний вуж, який живе в хаті, під припічком. Селяни вірили, що такий вуж приносить багатство (Чубинський "Труди..." І, 65), і що він, як у байці Хмельницького, час від часу вилазить і просить молока, аж "пищить" (?!) (Ів. Манджура в Кіевс. Ст." 1890, ІУ, 161). Інші кажуть, що цей вуж куций з великою головою. Живе він у дворі і, коли ссе корову, обвивається навкруги однієї з її ніг. Якщо таку улюблену вужем корову продати, то за нею уходить і вуж, свиснувши попереду. Хто ж той свист почує, обов'язково оглухне (Манджура, там же, ст. 162). Також і на Городенщині оповідали: "Вуж так є до бджіл і до корови, то аби хто його убив, то пропаде пасіка, або корова" (Етн. Зб. НТШ, ХХХІУ, 159).

Спостереження натуралістів виявили, що вужі не п'ють молока, навіть коли б умирали з голоду. Звідки ж виникло вірування, що вуж ссе корову?

М. Драгоманів, студіюючи байку Б. Хмельницького завважив, що в оповіданні Панчатантри, що породило ту байку, ми бачимо "страшенну змію", яку брамін шанує, як богиню поля. Він ставить їй молоко не як зви-

чайну страву, а як святу жертву ,бо молоко в Індії, де корови — святі, також святе. Це молоко залишилося і в дальших переказах, що виникли з індійського прототипу, а "страшенна змія" тропіків зробилася, відповідно до зміни умов життя і підсоння, звичайним нашим вужем, що найбільше наближається до людських будинків. У щоденному селянському житті, як указував Манджура, не рідкість знаходити вужів не тільки біля глечиків із молоком, але й в самих глечиках. Різні відміни цього вужа, зовсім неїдовитого, і що дуже рідко кусає, живуть в Европі по вогких місцях і тому також коло стаєнь, хлівів, по пивницях, в мишачих норах, а іноді й попід хатами. Отже часті зустрічі з вужем десь у стайні, коло корів, а тим більше біля глечиків із молоком, легко могли зродити уявлення, що вужі п'ють молоко. А що кількість того молока від того не меншала то декому почало вважатися, що його навіть і прибуває...

ВУЗОЛ — символ перешкоди. В Україні, і в багатьох інших країнах, під час народин дитини, розв'язували на поліжниці всі вузли і навіть розплітали їй волосся. На Чернігівщині навіть і чоловік розв'язував на собі ковнір і очкур. У давньому Римі жінка, приносячи жертву Юноні, пильнувала, щоб на ній не було тоді ніяких вузлів ні на одежі, ні в волоссі, інакше жертва її була б марна. У Німеччині молода залишала підв'язку на панчохах не зав'язаною, щоб не було труднощів при народинах (Сумцов в К .Ст. 1889, X, 24 - 31).

Чоловіки на Целебесі втримувалися під час вагітности своєї жінки не тільки робити вузли, а навіть і сидіти з переплетеними ногами. Процес думки тут той самий: чи ви зхрестите дві нитки, роблячи з них вузол, чи зхрестите руки чи ноги, щоб сидіти зручніше, ви, відповідно до правил магії, перешкоджаєте вільному ходові подій. Тому-то й Пліній писав, що сидіти біля вагітної жінки, чи біля хворого з зхрещеними руками — значить зле на неї впливати, а ще гірше буде, якщо ви затіснете ноги, поклавши одну на одну. Римляни вважали такі пози шкідливими в усяких справах і чи то на військовій раді, чи під час релігійних церемоній заборонялося схрешувати руки, чи ноги. Клясичним прикладом трагічних наслідків, які може мати для вагітної жінки така поза, може служити Алкмена, яка протягом семи днів не могла породити Геракла-Геркулеса тому, що богиня Люціна сиділа перед її хатою з ізхрещеними руками і ногами. Тільки коли богиня піддалася вмовлянням і перемінила позу, дитина змогла народитися (Фрезер, "Золота Галузка", I 400 - 01).

Таке саме стримливе значення надавали вузлам в одежі і в волоссі молодої, якій у нас завжди розплітали волосся і пильно розв'язували всі вузли, і навіть молодого, вузли в якого могли б зв'язати, мовляв, його мужню силу і не допустити до споживання шлюбу.

Такий самий звичай розв'язування вузлів спостерігався і при смерті: "Як рознесеться вістка про смерть, то зараз усі кревні дівчата розплітають волосся, щоб померлому дорога не була заплетена на той світ" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, с. 234). Все на покійникові мало бути розв'язане — "щоб на тім світі він не був сплітаний" (там же). А як уже вберуть покійника, то заперезували чоловіка не ременем, а червоною волічкою, наказуючи при тому не забути розв'язати й цю волічку, як кластимуть покійника в домовину — "бо як піде зав'язане в домовину, вдова якщо лишиться, не віддасться ніколи" (там же).

У наслідок протилежного ходу думок, зав'язування вузлів у вищезаведених випадках, означало бажання завдати комусь шкоди. У нас боялися зав'язаних вузлів на весіллі. Ще й досі зберігся вираз "Мені світ зав'язано", коли людина скаржиться на безвихідь та безрадісність свого життя. У давньому нашому літописі знаходиться оповідання про кн. Всеслава, якому волхви нав'язали "науза". Тому "наузові" приписували Всеславову жорстокість та войовничість (Сумцов в К. Ст. 1889, XII, 594 - 97).

Такі самі вірування були і в інших країнах. В 1718 р. парлямент в Бордо (Франція) присудив спалити живим чоловіка, що нібито посіяв нелад в чужій родині з допомогою нав'язаних вузлів. У Корані є натяк на тих, що дують в вузли, і арабський коментар пояснює, що тут іде справа про жінок, які практикують магію, роблячи вузли на мотузку і потім плюючи та дмухаючи на них. Він оповідає далі, що один злий жид зачарував був Магомета дев'ятьма вузлами, який потім укинув у колодязь. Пророк захворів, і ніхто не міг дати йому ради, аж поки архангел Гавриїл не відкрив пророкові місця, де знаходився згубний мотузок із вузлами. Вірний Алі поліз негайно в колодязь, і Магомет відчитав над принесеним мотузком особливі замовляння, відкриті йому спеціяльно при цій нагоді. При кожній строфі один вузол розв'язувано, і пророк відчував полегшення (Фрезер, "Золота Галузка" I, ст. 397).

У нас одним із виглядів чарівного вузла була ЗАКРУТКА, але про неї окремо.

Але звідки ця забобонна віра в магічну силу вузла?

Окрім цілком ясного значення вузла, що має в'язати, отже, стримувати, вузол із найдавніших часів був засобом до пригадування (до наших часів зберігся звичай зав'язування вузла на хусточці — "для пам'яті") та до передачі думки, а з комбінування вузлів виникла навіть своєрідна таємнича письменність. У Перу розвинулася була визначна цивілізація з допомогою "квіпо", себто мотузка з вузлами, на

якому кожний вузол мав мнемонічне (пам'яткове) значення. Ці "квіпо" служили й для укладання статистичних даних щодо населення, для перепису племен і вояків; ними користувалися також для затримання релігійних й судових традицій. Вузли мали різні кольори, і кожний кольор мав інше значення: червоний означав вояків, жовтий — золото, зелений — срібло і т. д. Вузли були прості, подвійні, потрійні. Простий вузол означав 10, подвійний — 100, потрійний — 1.000. Після Конфуція, подібної системи вживано і в Китаї. Отже, здавна людина звикала дивитися на вузол, як на якийсь гієрогліфічний знак, за яким ховалася чиясь думка, чийсь намір, бо ніякий вузол не виникає сам собою, за ним відчувається чиясь воля, — а що від чужої людини можна скорше ждати злого наміру, ніж приязного, то звідти й страх перед вузлом і та його значна роля, яку він відогравав в давній обрядовості.

ВУЗЬКІСТЬ — прикра прикмета провінційного суспільства, що дивиться на світ через окуляри свого дуже обмеженого світогляду, в якому нема розуміння подій, що відбуваються в широкому світі. Типовими представниками цієї вузькости були герої оповідання Гоголя "Як посварилися Іван-Іванович з Іваном Нікіфоровичем", що їхні інтереси не виходили поза межі їхніх маєтків, і що тому, не вміючи відріжняти головніше від другорядного, після довголітньої тісної приязні стали смертельними ворогами через одне необережно висловлене слово, через отого "гусака". Ця вузькість примушує автора закінчити своє оповідання, що викликає сміх читача, несподіваною фразою: "Нудно жити на цьому світі, панове!"

Але в колі вузьких людей жити не тільки нудно, але й небезпечно. Нещаслива пригода сталася одному голляндцеві, який попавши до одного індуського можновладця, оповів йому між іншим, що в його країні люди зимою їздять по замерзлій воді. Це оповідання, замість зацікавлення, викликало в індуса гнів на зухвалого чужинця, що смів перед ним оповідати такі "несамовиті історії". Балакучість голляндця коштувала йому зрештою голови, бо індус, який ніколи не бачив "твердої води", уявив собі, що зайда хотів із нього собі поглузувати...

Скільки таких трагічних історій відбувалося в всесвітній історії людства! Скільки людей спалено на вогнищах тільки тому, що люди, які стояли при владі — не тільки світські, а й духовні — не були в стані вийти поза межі свого вузького світогляду і зрозуміти, що світ далеко більший і ширший, ніж їх до нього підхід. Еспанський філософ Ортеґа -і- Ґасет писав: "Людина має в собі певний запас ідей; вона вважає, що його досить, і що вона цілком духово ним забезпечена. А що вона не помічає нічого, що виходить поза межі її обріїв, вона остотаточно вигідно розташовується в цьому запасі. Такий механізм задубіння..."

Наші часи все більшої спеціялізації витворюють нові категорії вузьких людей, що поза своїм фахом нічого не знають і нічим не цікавляться. Спостерігаємо це в СССР, де уряд систематично цілі галузі духових наук і зацікавлень поставив поза межі осягу совєтських громадян. Витворюються цілі кадри людей, технічно дуже високо підготовлених, але духово й морально цілком нерозвинених, що їх інтереси,— зрештою, як і в значній частині громадян США, — обмежуються на самі ділянки матеріяльної культури.

ВУЛИЦЯ — літні вечірні забави молоді в Україні, що тривали від Великодня до Семена. Подекуди Вулиця бувала тільки в неділю та в свята, або й по вечорах напередодні свят. Подекуди відбувалась щодня. Від Вечерниць та Досвіток відріжняється Вулиця тим, що до неї дівчата приходять без робіт, і відбувається вона не в хаті, а на вільному повітрі. Місце на Вулицю вибирали з затриманням деяких звичаїв: подекуди крутили веретено на тім місці, де мала бути Вулиця, щоб так само й Вулиця крутилась, як веретено; варили також у скаралущі від яйця кашу й закопували її на тім місці, де мала бути Вулиця, щоб було на ній молоді, як зернят у каші; прошприкували чобіт зсередини голкою з ниткою і ходили з тим чоботом вулицями, тягнучи голку, щоб Вулиця ніде не збиралась, крім на вибраному місці. Там забивали голку гострим кінцем угору. Палили деркача і посипали вулиці попелом, щоб на них дерлася молодь із чужих кутків. Якщо який парубок не хотів ходити на Вулицю, дівчата палили обручі з діжки і попелом з того пересипали ворота парубкові.

Парубки викликали дівчат свистом, співом, або грюкали в ворота. Якщо яка дівчина не хотіла виходити на Вулицю, парубки мастили їй ворота дьогтем. Також іноді виймали ворота і заносили кудись на вигін, взагалі робили різні прикрості.

На Вулиці їли звичайно насіння з соняшників та гарбузів, кавунів, динь, тощо. Парубки залицялися до дівчат, співали пісні оповідали анекдоти, або й танцювали, якщо були музики. (Мат. укр. етн. НТШ, XVIII. 189, 90; XIX, 293-95; Чубинський "Труди...", VII,450).

"Весняна Вулиця в українському селі — це найкращі спогади кожного, хто провів свою молодість в Україні. Тихі травневі вечори, соловейки, сади і молодість створюють таку симфонію своєрідної краси, такий чар рідної стихії, що хто бодай раз їх пізнав у своєму житті, вже не забуде ніколи, як і не забуде своєї справді чарівної, Богом даної України." (О. Степовий-Воропай).

ВУЛКАН — бог вогню давніх римлян, ототожнений з грецьким Гефайстом, сином Зевеса й Гери. Гефайст народився маленьким і кволим, бо й великий вогонь народжується часто з маленької іскорки. Гефайст був кривий, бо і вогонь ніколи не здіймається рівно. Гера ніби так була вражена мізерним виглядом свого новородка, що з пересердя кинула його в море, але там підхопили його океаніди і цілих дев'ять років виховували в глибокій підземній печері, де Гефайст — підземний коваль — почав виробляти мистецькі речі. Інша леґенда оповідає, ніби не Гера, а сам Зевес, розсердившись на Гефайста за те, що той сунув був свого носа в подружні справи своїх батьків, так його швиргонув, що бідний Гефайст летів цілий день, аж поки не впав на острів Лемнос, і там покалічився.

Змисл обох леґенд полягає в алегоричному образі падіння вогню з неба на землю. І саме тому, що вогонь упав із неба (блискавка), Гефайст — син Зевеса (Неба).

Упавши на землю, Гефайст поробив собі під землею (чи під морем) величезні кузні, де й стугонять раз-у-раз його молоти та молоти його помішників Ціклопів (під горою Етною в Сіцілії) чи Кабірів (під горою Мозихлом на Лемносі). Іноді ж, під подихом величезних ковальських міхів, здіймається з Гефайстових кузень високо полум'я аж до самого неба, витворюючи вулкани, розтоплюючи й гублячи все, що знаходить на своєму шляху.

Греки завважили, що поблизу вулканів завжди буває добре вино, — тому вони склали міт про приязнь між Гефайстом і Діонісом, богом вина. Крім того, як творець промисловости, Гефайстос мав багато спільного з Прометеєм, що теж ніби приніс іскру вогню на землю, вкравши її в Зевеса, за що й був покараний, — але тим часом, як Прометей зробився особливим опікуном і захисником ганчарів і ганчарства, Гефайст цікавився особливо металюрґією й був богом ковалів. Його мистецтву належали еґіда й скіпетр Зевеса, тризуб Посейдона, щит Геракла, щит Агамемнона, зброя Ахілла. Всі розкішні палаци богів на Олімпі були створені мистецтвом Гефайста, — бо ж без вогню неможливе ніяке будівництво.

В країнах підземного, вулканічного вогню, як у Греції та в Італії, Гефайстос-Вулкан користувався великим культом — його боялися й шанували. У нас, в Україні, не витворилося жадних леґенд, пов'язаних із вулканічними силами, бо наша Україна не має вулканів. Але з ковалями й кузнями, де з допомогою вогню, виковувалися різні мистецькі господарські речі, все був і у нас пов'язаний деякий забобонний страх. (Див. КОВАЛІ).

ВУЛЬҐАРНІСТЬ — прикмета людини, відданої матеріяльним інтересам, не здатної зрозуміти вищі пориви душі, — звідси грубість і цинічне простацтво її манер і висловів. Тим часом, як для інтелектуальної людини, відданої вищим духовим інтересам, життя — тільки засіб для осягнення вищих цілей духовного довершення, для вульґарної людини життя — самоціль в собі, як задоволення фізичних потреб і інстинктів. Вульґарна людина не в стані зрозуміти, що існують страждання, яких не покрити ніякими грошима, — особливо, якщо йде справа про духові страждання. Вульґарна людина не в стані зрозуміти, що є речі, які не заборонені законом, але яких не можна робити, — навпаки, вона вважає, що все, що приносить матеріяльну користь і не карається законом, треба робити, і вважає за дурнів тих, хто поводиться інакше. Вульґарна людина не має й не визнає ідеалів. Тим самим вона нищить усяку поезію. Виривае з свого оточення всякий шляхотний порив. З мистецтва вона робить ремесло, з доброчинности — забаву. Любов до життя перетворює в підле боягузство, почуття самогідности в марнославство, пошану — в сервілізм, у підслужництво. Вульґарність процвітає в тих суспільствах, де занепадає духове життя і на місце високих ідеалів духа ставиться ідолів матеріяльного добробуту.

ВУЛЬҐАТА — переклад св. Письма латинською мовою, що його зробив св Єронім рр. 382—405, а Тридентський собор (кат.) 1546 р. потвердив. Найстарший друк Вульґати — 1462 р. у Майнці.

ВУСА — признака мужеської гідности (див. БОРОДА). В Україні, якщо й голили бороду, то вуса завжди залишали: мали довгі вуса наші князі, і гетьмани, і козацькі старшини та козаки. Та і в пізніші часи довгі вуса настільки відзначали українську національність, що московська поліція, стривожена діяльністю французьких аґентів в Україні, відзначала в 1810 р., що "всі молоді дворяни цього краю вигадали відпускати собі вуса, і кажуть, ніби відпускання вусів — це якийсь таємно між ними умовлений знак." (Кiев. Ст. 1892, XI, 203).

Відрізати чи відірвати кому вуса в Україні було великою образою чести. У "Руській Праві" в. кн. Ярослава за відірвання вуса призначалася навіть вища кара, ніж за відрубаний палець: за вуса треба було платити 12 грівен, а за пальця тільки 3. Пам'ять про це жила в нашому народові до останнього часу, і тому, коли кого зневажено, казали про нього: "Остригли йому вуса" (Іван Франко, І, 294), або й "Вуса йому обсмалили", — себто наробили йому сорому. (Там же).

Вуса були символом мужеської краси: "Які брови, які вуса пишні!" "В кого чорний вусок, тому рибки кусок" (Ів. Франко, І. 294).

"Під усом бути" — значить уже бути дорослим парубком, літ 19-20. Про підпарубка кажуть "Вус йому засіявся", а про головусого, що пнеться поміж дорослих, насмішкувато завважувано: "Вже має місце на вуса..."

Були вуса й символом досвіду, що приходить із літами: "Він собі те все на вус мотає", — себто слухає і примічає, щоб пізніше скористати.

Як символ нездійсненої надії. фігурують вуса в приповідці: "По вусах текло, а в роті сухо було..."

ВУСТА — символ мови: "Вона все ходить, з уст ні пари", — себто мовчить. Натомість красномовному кажуть — "Золоті в тебе вуста". Цей вираз походить, мабуть, із грецької мови, де маємо Івана Золотоустого, відомого святого проповідника. І Ісус казав: "Народ цей устами мене шанує, серце ж їх далеко від мене..." (Матв. XV, 8), — себто дарма уста їх промовляють, коли мовчить серце.

Вуста служили й символом потреби їсти й пити: "У кого в руках, в того й в устах", — казали в нас гості господареві, який частує, щоб він випив перший (Номис, II, 603). "І крихти в устах не було ", себто досі нічого не їв.

Червоні вуста — прикмета краси в жінок: "Шкода моїх красних усток" (Головацький "Пісні..." I, 294).

ВУХО — орган слуху. "Може тут стіни вуха мають?" — запитують, коли хочуть говорити про щось таємне, щоб ніхто не підслухав. "На свої вуха те чув", — отже, можеш бути певним, що то правда. "На одне вухо оглух, а на друге не чує", — глузують із неуважної людини. "Я на це вухо глухий", каже той, хто хоче дати зрозуміти, що про щось не хоче нічого знати. "Бач, насторожив вуха", — себто уважно слухає. "На те людині й вуха дані, щоб чути", кажуть, коли хтось дивується, звідки другий щось знає.

На Криті статуї Юпітера не мали вух, бо Господар світу, мовляв, не повинен вислухувати кожного зокрема, а має бути до всіх однаково прихильний. А в Спарті навпаки надавали Зевесові аж чотири вуха, щоб він міг краще чути людські благання.

"Кому в вухах дзвонить. той новину почує", казали в нас: "Якщо в правому вусі дзвонить, буде новина добра, в лівому — лиха". (Ів. Франко, "Прип." І. 296). Також запитували: "У котрому вусі дзвенить?" Якщо запитаний відгадував, то значить перед цим правду говорив, або любить того, хто питає. У німців дзвонення в правому вусі означало, що про ту людину десь хтось говорить. Таке саме вірування було і в давньому Римі (Менар "Життя давніх людей." VIII, ст. 217).

В Україні до останніх часів зберігався звичай іменникові при поздоровленні — тепер майже виключно дітям — тягти вгору вухо — "щоб краще росло". Тепер думають звичайно. що ця формула відноситься до самої дитини, але насправді мали на увазі таки саме вухо, бо в давнину вірили, що хто має малі вуха, той скоро помре. Про це ще досі пам'ятають у Римі, де, бажаючи довгого життя, потягають за вухо (Дзанаццо, I, 152-53).

Коли в нас хотіли висловити, що хтось одержав якусь перевагу в життьовій боротьбі над кимсь іншим, казали: "Схопив його за вуха". Такий приблизно змисл має й вираз: "Далеко йому до моїх вух!" — себто він ніколи не зможе мене перемогти. "Я його за вуха витягну" — себто витягну силоміць. — "Стулив вухи, як заяць слухи, та й утік", — кажуть про злякану. чи засоромлену людину. "Опустив вуха, як свиня в дощ" — казали також про знеохочену людину, що втратила життьову відвагу.

Усім селянам, запідозреним, що брали участь в протипольському повстанні за Семена Палія (пом. 1710 р.), на пропозицію гр. Потоцького воєводи київського, відрізували ліве вухо, і, за свідоцтвом сучасника. може й перебільшеним, було тоді так відзначено 70 тисяч люду (Костомаров, "Твори", XVI, 335). Відірване, чи відрізане вухо до останніх часів було в Україні символом ганьби: "Я тобі вуха обірву, оті клапчасті!" — тут погрозу збільшено ще й глумом, бо клапчасті вуха — прикмета нерозуму (Ів. Франко "Приповідки" I, 298).

Вуха служили в народній мові за символ найвищої міри: "Аж вуха болять!" — так хтось погано грає, чи сильно галасує. "Вже мені й вух не видно з того болота", — казав чоловік про своє нестерпне життя серед сварок, сплїток і наклепів. "Вже мені вухами виливається" — себто переходить всяку міру. Образ узято з досвіду потопання: кому вухами виливається вода, той вже близький смерті. "Маю того по самі вуха" — себто, забагато. "По вуха в боргах" — себто, цілком заборжений.

Було вухо й символом затишку, спокою:

"Тепло, як у вусі" — себто. дуже тепло. "Тихо, як у вусі" — дуже тихо.

ОСЛЯЧІ ВУХА — символ неуцтва, невігластва. З ослячими вухами, биндою на очах та кинджалом у руці символізували фанатизм.

ВУЯХЕВИЧ МЕЛЕТІЙ — архимандрит Печерської Лаври (приблизно з 1682 р.). що був перед тим генеральним суддею, протестував перед московським патріярхом з приводу його домагань не друкувати книжок "відмінних від великоросійських": "Це ж усім відомо, що досі без жадної перешкоди було всякі книжки по малоросійському обикновенію печатано, нині ж ми в великому недоумінії, ужасе (навів жах) бо нас Ваш указ..."

У 1690 р. московський церковний собор заборонив продавати на Московщині цілий ряд українських видань, а деякі з них навіть спалив. Одночасно йшов тиск на чернігівську й київську друкарні, щоб у своїх виданнях достосовували українську мову до московської. ("Грамота" 1681 і 1693 рр.). Архимандрит Вуяхевич боронився... і допомогав йому в тому Варлаам Ясинський, київський митрополит (з 1690 р.), який теж писав патріярхові:

"Усумніваемося, як тут в Малой Росії печатати по коему зводу. Ібо аще по московску, то не обикоша (не звикли) сії люди (українці) тако читати і не ймуть купувати". — Але все було марно: в 1720 р. вийшов царський указ, яким заборонено київській друкарні друкувати інші видання, крім церковних (літургічних). але й ці останні мусіли бути виправлені "з російськими друками, щоб ніякої ріжниці і окремого, нарічія в них не було..."

ГАБА — біле турецьке сукно. У Шевченка символ снігу: "Возьме її (діброву) та й огорне в ризу золотую і сповиє дорогою білою габою..."

ГАБСБУРҐ-ЛЬОТРІНҐЕН ВІЛЬҐЕЛЬМ (1894—1951) — відомий під іменем ВАСИЛЯ ВИШИВАНОГО. Народившись в імперіяльній родині архикнязя Карла, по скінченні Військової Академії, був призначений в 1915 р. в український полк. себто в полк, що його складали майже самі українці. Зі своїми вояками намагався говорити по українськи, і за це, та взагалі за людяне поводження, ті вояки його полюбили і. піднесли йому в дарунок гарно вишиту українську сорочку, яку архикнязь зараз же вбрав на себе і все вбирав її при різних нагодах. "Вісник Союзу Визволення України" в ч. з 4 лютого 1917 р. видрукував світлину архикнязя Вільгельма в цій українській сорочці, яка виглядає з-під військового однострою і яка дала йому пізніше ім'я — ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ.

Весною 1918 р. архикнязя Вільгельма було призначено командантом армійської групи, в яку входив й корпус Українських Січових Стрільців (УСС), з яким він перебував в Україні після Берестейського миру.

Популярність архикнязя Вільгельма в Україні. як команданта УСС-ів, була така велика, що в літку 1918 р. до нього офіційно звернулися представники комітетів Одеси есерівської та есдекської партій з проханням очолити повстання проти гетьмана Скоропадського і перебрати владу в свої руки. А хоч архикнязь рішуче відмовився, гетьман Скоропадський вислав до Берліну аж три ноти з домаганням вимогти на австрійцях відкликання архикнязя з України.

Після розпаду Австро-Угорської Імперії і кількамісячного полону у румунів. архикнязь Вільгельм зголошується в штабі армії Української Народньої Республіки, на службу якої вступає, як — полковник Василь Вишиваний. Перенісши. разом із армією висипний тиф, полк. Вас. Вишиваний опинюється в Відні на еміграції і переживає важкий конфлікт зі своєю родиною саме за українську справу. У початку 1921 р. його батько оголосив в польській пресі листа, в якому заявив, що "ні один член нашої родини не солідаризується з поведінкою архикнязя Вільгельма". Ця заява викликала лист архикнязя Вільгельма в українській пресі. в якому читаємо:

"... Стверджую, що я не похваляю всієї політики, яку супроти українського народу вела моя родина з постійною кривдою для того народу на протязі століть. І тому це був один із мотивів, який спонукав мене піти на службу до українського народу і української республіки, та цю службу я виконаю вірно до кінця — все одно, на якім становищі поставить мене українська леґальна влада. і без огляду на те, чи це подобається мойому батькові й іншій родині, чи ні..."

20 серпня 1948 р. большевики схопили полк. Вас. Вишиваного на вулицях Відня і вивезли. Три роки пізніше він помер.

(Більше про нього в моїй розвідці "Полк. Василь Вишиваний" в Альманаху "Відродження" на 1955 р.).

ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ КАРЕЛ (1821—1856) — чеський письменник і громадський діяч, що побував у Польщі, Росії та в Україні. Ця подорож і особисті враження виликували його від поширеного серед чехів слов'янофільства, як одної з форм московського імперіялізму. У 1846 р. він видрукував програмову статтю "Слов'янин та чех". в якій присвятив кілька уступів Україні. Згадуючи про те, як Петро І та Катерина II задушили Україну після того, як вона розійшлася з Польщею, Гавлічек писав:

"Так погас нарід хоробрий, маючи над собою панами поляків із одного боку, а москалів із другого; став він згодом тільки найнижчою голотою у своїй Батьківщині захищуваній довго кров'ю власних його попередників. Страшні, геройські думи та пісні вічно говоритимуть світові про нещасну долю українського народу..."

Духа українського народу поховали його сусіди, які почали ділитися його тілом і, як звичайно буває в таких справах, — "зачали сваритися та й досі ще не порозумілися..." "Україна — постійне прокляття, які самі над собою виголосили поляки та москалі, це — яблуко незгоди, кинене долею між ці два народи. що збуджує між ними вічну ненависть, аж поки один із них не буде цілковито поневолений..."

Вже тоді Гавлічек боровся проти ріжних наклепів на український національний рух, що тоді щойно розпочинався, які вороги українського визволення ширили і в чеській пресі:

"Ми страшенно дивуємося, — писав Гавлічек, — якщо не злосливості, то щонайменше великій неосвічености людей, які гадають, що одним розмахом пера зможуть знищити нарід, якого в Европі є 15 мільйонів, та якого тільки в австрійській державі 3 мільйони. Панове, що не вдалося жахливому насильству дотеперішніх поневолювачів цього народу майже протягом п'яти століть, того, сподіваємося, не зможуть виконати ваші гусячі пера, навіть дуже загострені. Для чеха ж такі заходи через те страшна ганьба, що ми всі ще добре пам'ятаємо, як самі ми ледве з того стану вилізли, з якого український нарід щойно вибивається, — отже, краще б нам годилося подати йому помічну руку, ніж разом із його ворогами таврувати його, заперечуючи його існування доказами, аналогічними до тих, якими наше існування ще недавно заперечували німці. Хто сам гідний свободи, має шанувати свободу кожного!".

Сатиричну поему Гавлічека "Хрест св. Володимира" та його "Тирольські Елегії" — Ів. Франко переклав на українську мову.

ГАВРИЇЛ — архангел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Його день святкується 13 липня (ст. ст.) — "Сердите Свято" — бо тоді найчастіше бувають громовиці (Ів. Франко, "Припов." I, 303). Арх. Гавриїл, як і св. Ілля представляється народній уяві, як громівник, демоноборець, що їздить по небу возом, гримить і побиває чортів (Чубинський, "Труди..." I, 22). Ця роля архангела Гавриїла виникла в наслідок збігу його календарного свята з атмосферичними грізними явищами: — "Б'ють громи, як робити на св. Гавриїла" — (Зап. НТШ, т. 86, ст. 149).

В дуалістичних леґендах богомильського походження, арх. Гавриїл, нарівні з арх. Михаїлом, воює з Сатанаїлом, обстоюючи здобутки Божого творіння. В кантах про Страшний Суд арх. Гавриїл виступає, як провідник душ:

Горять огні все огненниї,
Біжать ріки все медовиї,
Ідуть душі все спасенниї,
Попереду їх архангел Гавриїл...

ГАГІЛКИ, ГАЇВКИ — обрядові пісні, що їх в Зах. Україні співали на Великодні Свята. На Надніпрянській Україні Гагілок не знали, там були тільки Веснянки. Не кожну веснянку можна зачислити до Гагілок, але кожна гагілка — це власне веснянка. Веснянки в Україні співано протягом всієї весни. гагілку в Галичині співано тільки на Великодні Свята.

Зміст гагілок полягає головно в натяках, жартах і зачіпках дівчат із хлопцями, а іноді й з старшими людьми, що визначаються від'ємними прикметами. Проте, не бракує в них і давніх мітологічних рис, хоч вони вже вспіли значно позатиратися. Найбільше ж в них відбивається радість весни, молодости і життя. Гагілки — це в повному розумінні цього слова пісні молоді і, за малими виїмками щодо окремих околиць, виключно дівочі. Вони бувають двох родів: одні з окремими грами (ці старші походженням і менші числом), другі без ігор. Подекуди відповідають вони маршовим пісням хлоп'ячим, бо співається їх усе в ході, коли на перешкоді цьому не стоять якісь спеціяльні гри. Співають їх дівчата, ідучи колесом, або кривим колесом (дуже витягненою еліпсою). І колесо і еліпса не стоять на місці, а постійно пересуваються: в еліпсі ходять далеко швидше, ніж у колесі: це КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, форма кривої лінії, що постійно змінюється.

Хлопці під час гагілок бавляться звичайно окремо, або стоять і прислухаються; лише спровоковані дотепами на їх адресу, деколи відповідають співом або впадають гурмою між дівчата й переривають тимчасово забаву. Гаївкам присвятив спеціяльну працю Вол. Гнатюк в Мат. у. етн. НТШ. XII, Львів, 1909.

ГАДИНА, ГАДЮКА — їдовита змія. Хоча гадина — поняття ширше, що окреслює взагалі всяку змію, а гадюка — тільки певний рід їдовитих звій, проте в народніх українських віруваннях ці два поняття зливаються, створюючи образ чогось поганого, бридкого. Тому й саме слово "гадина" люди наші вживали, прохаючи вибачення за погане слово або вживаючи якусь формулу заклинання: "Гадина, пек би їй, погане їй ім'я!" (Ів. Франко, "Приповід." I, 307). Слів із пнем "гад" вживалося, як лайки: "Енея, гадового сина, пужни по свому!" (Котляревський "Енеїда). "Скверний гаде, куди ти лізеш? Схаменись!" (Шевченко.) "Гадину видіти, а не забити, то — гріх!" (Ів. Франко, "Прип." I, 307). Звідси й забобонне вірування: "До гадюки не годиться доторкатися рукою: як би хто взяв гадину в руки, то йому вся шкура на руці потріскала б і облізла б" (Етн. Зб. НТШ, У, 172).

Символіка гадюки незвичайно від'ємна: По-перше служить вона символом люті, злости: "Кинувся на мене, як гадина", кажуть про напасного злого чоловіка. Оповідали, що гадюка в своїй злості може скрутитися обручем, кинутися на людину і вигризти їй очі. Звідти вираз: "Гадина б тобі до очей скочила!" (Ів. Франко, "Прип." I, 307). "Гадина в його словах дихає", — себто в його словах повно їді, злости, ненависти. "Сичить як гадина під кущем", — говорять про сварливу,

сердиту людину. "В'ється, як гадина", — кажуть про лиху людину, що притіснена до стіни кидається на всі сторони, шукаючи рятунку. (Ів. Франко, там же).

Була гадюка й символом облесливости та лукавства: "Гадяча їдь в його словах" — кажуть про облесливу, але злу людину.

Символ небезпеки: "Звився, як гадина" — кажуть про лукаву людину, що причаїлася, щоб напасти. "З ним зійтися, то так, як на гаддя наступити", — себто небезпечно, бо наступати на гадюку босоніж — готова смерть на селі. "Добре чужими руками гада ловити" (Номис, 9664), або: "Не шутка чужими руками гадину ловити" — кажуть про такого, що любить для небезпечної справи послуговуватися іншими людьми (Ів Франко, "Прип." I, 307).

Символ невдячности: "Вигрів собі гадину за пазухою" — себто виховав собі дитину, що за добро платить злом: натяк на відому байку Езопа про хлопця й гадюку. "Не грій гадюки в пазусі, бо вкусить".

Символ обмовности, шкідливого сплітkарства: "Ах ти, гадючий язику!" — кажуть на обмовника. Колись думали, що гадюка не кусає, а шпигає своїм язиком, в якому знаходилася отруя, звідки й виник цей вираз. "Здається, приятель, а гадючку впустив", — кажуть про людину, що потаємно зробила якусь інтригу.

Символ злої вістки:

Іде гадюка дорогою, по дорозі в'ється,
Прийшла вістка до панів, що панщина
урветься...

І у Т. Шевченка: "Тарасовій Ночі":

"Червоною гадюкою несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Панів-ляшків їсти.."

Символ живучости: "Гадину січи, а куснеся мечуть..." Незвичайна живучість гадюк була одною з причин забобонного страху перед ними, що породжував ось такі приписи: "Забиту гадину не годиться лишати на землі, бо вона вночі оживе. Треба загостреним прутом пришпигнути їй голову, а прут той довгим кінцем уткнути в землю край дороги." (Етн. Зб. НТШ. У, 172). Або: "Як побачиш, що повзе гадюка, то поклади їй на дорозі хрест, зроблений з стеблинок чи галузок. Гадюка на те місце приповзе і буде повзати навкруги хреста" (З рукопису Чепи, 1776 р. в Кієвс. Стар. 1892, I, 126). Або: "В Олександрії на Херсонщині вірили, що, як з'їсти виварене м'ясо гадюки, то навчишся розуміти розмови ріжного зілля і пізнавати їх лікувальні властивості" (Васильев у К. Стар. 1889 р. У, 634.)

Вірування в те, що гадюки, у зв'зку з своєю незвичайною живучістю та таємничим життям на землі поміж травами та кущами, визначаються лікувальними властивостями, було дуже поширене в усій Европі, і вже в клясичній давнині змія була атрибутом бога медицини Ескулапа та його доньки Ігієї. Про Ескулапа оповідали, що одного разу якась гадина обвилася навкруги його палиці. Він її убив. Але тоді виповзла друга гадина і якимсь зіллям оживила першу. Цей мотив дуже часто зустрічається в українських казках. Звідти також такі назви деяких рослин, яким приписують лікувальні властивості: Гадючий Проскурень, Гадяче Зілля, Гадючник, Зміїний Корінь, тощо.

Відповідно до того й самі гадюки могли служити за лікувальний засіб. У Номоканоні, вид. Копистенського в Киеві 1626 р., ми знаходимо цікаву вістку, що знахарки прикладали до хворих очей, чи зубів, гадючу шкуру. Проф. Сумцов сам чув на Харківщині, що найкращий лік від лихоманки — підкурювання хворого линовищем, себто скиненою гадючою шкурою (К. Ст. 1889, III 665). На Вінничині хворого на лихоманку підкурювали засушеною жабою (Чубинський, "Труди..." I. 118), але в інших місцевостях воліли таки засушену змію.

Від укусів гадюки лікували головно замовляннями: "Ой чи не з того лукомор'я зелена лоза? Зелену лозу вітер сушить, вітер сушить — листи розносить: один листочок у море впав, другий листочок до серця припав, третьому листочку рани лікувати, — рани лікувати — рани курувати..." Або: "На морі, на лукомор'ї стоїть купа, на тій купі лежить гадюка. Я тую гадюку посічу, порубаю і щиреє серце Х. замовляю..."

На Старосамбірщині на Святий Вечір перед Вечерею виголошувано таке замовлення проти гадюк:

"Гадиню гадино! Як не можеш в сонці, або в місяцеві гнізло звити, так аби-сь не могла їдь пустити" (Ів Франко, "Прип.", I 307. Також Мат. у етн. НТТШ. III. 53). (Дивись також ЗМІЯ).

У Шевченка в поемі "Чигирин", Україна, в наслідок Переяславської угоди, "бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила..."

Тут "гадюки" — підступні вороги, зрадницькі москвофільські заміри всяких кар'єровичів, що розмножилися в "холодному дуплі" прогноєного серця України.

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР (16. IX. 1658) уклав був гетьман Ів. Виговський з поляками, щоб мати вільну руку проти Москви. Від поляків провадили переговори К. Беневський та К. Євлашевський, від українців — Юрій Немирич, якого вважають і за справжнього автора договору, і П. Тетеря, що був пізніше гетьманом на Правобережжі. Козацькі полки мали при тому своїх комісарів, що обміркували кожний пункт договору.

„За цим договором Україна, в межах воєводств, київського, чернігівського й брацлавського, мала входити, як незалежне ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ, на рівних правах у федерацію з Польщею й Литвою, яку (федерацію) мав би очолювати польський король. На чолі В. Князівства Руського мав стояти гетьман, обираний всіма станами дожиттєво і затверджуваний від короля. Договір передбачав окремі міністерства, послів до спільного законодавчого сойму, судовий трибунал і окремий скарб, окрему монету і армію з 30.000 козаків і 10.000 найманців. Польські і литовські війська не мали права перебувати на українській території, а коли б зайшла була потреба в їх допомозі, вони ставали б під команду гетьмана. Православне віровизнання зрівнювалося в правах із католицьким. Заборонялося будувати уніятські церкви та манастирі в Україні, і в спільному сенаті мали засідати православний митрополит та єпископи. В Україні мали бути відкриті два університети, дозволялося відкривати вільні гімназії й колегії; надавалася свобода друку.

Українські делеґати домагалися прилучення до В. Князівства Руського ще й воєводств волинського, белзького, руського й подільського, але змушені були обмежитися на територію покищо вищеназваних воєводств київського, чернігівського і брацлавського.

Польський сойм затвердив Галяцький договір, козацька старшина його підтримувала, але в широких масах українського населення, настроєного проти поляків, він не знайшов співчуття. (Див. ВИГОВСЬКИЙ).

ГАЙ — невеликий ліс. В народніх піснях символ приємного відпочинку: "Зелений гай, густесенький, неначе справді рай" — співається в відомій поезії Л. Глібова (1827 - 1893), що стала народньою піснею.

З другого боку, мати свій власний гай — свідчило про певний добробут. Звідти вираз: "Гай йому розвинувся" в змислі, що йому все добре йде.

ГАЙВОРОННЯ — у Шевченка в поемі "Ой чого ти почорніло, зеленее поле", — символ хижої Москви, русифікаторів, що нищать свідомість українського народу: "Клюють очі козацької, а трупу (себто, перевертнів) не хочуть".

ГАЙДАЙ — погонич волів, що за козацьких часів гнав їх на далекі ярмарки, на Шлезьк, до Прусії, у Московщину.

ГАЙДАМАКА — неспокійна, бунтівнича людина. Термін взято з турецької мови і у нас зустрічається вперше на Правобережній Україні на визначення учасників народніх заворушень на соціяльному ґрунті, т. зв. ГАЙДАМАЧЧИНИ. Вживали його спершу тільки польські історики XVIII ст., наш же нарід звав гайдамаків КОЛІЯМИ, ЛЕВЕНЦЯМИ, а в Галичині — ОПРИШКАМИ. В умовах польського панування та все тяжчої кріпаччини на Правобережжі було не мало людей, що, не витримавши насильства, починали мститися і збиралися в гайдамацькі ватаги, які користувалися симпатіями селянства, яке дивилося на них, як на своїх оборонців. Незначне польське військо та двірська магнатська, т. зв. НАДВОРНА міліція, складена, зрештою, теж з українських селян, не мала сил перебороти цей рух, тим більше, що гайдамаки втікали від переслідувань в недалекі запорозькі степи, а часто знаходили й захист по українських манастирях Київщини, де московська границя біля Києва ровом врізувалася в Правобережну Україну, і де було багато манастирських сел, пасік та хуторів, що охоче переховували в себе борців проти польської неволі, местників за кривду українську, оборонців віри православної. Вперше більше гайдамацьке повстання знялося в 1734 р. при нагоді польського безкоролів'я, коли в боротьбі за опорожнений після Авґуста II польський трон станули один проти одного старий Станислав Лещинський, якого підтримував колись шведський король Карло XII, а тепер Франція, та саксонський курфюрст Авґуст, якого підтримувала Москва. Щоб вигнати з Польщі Лещинського, що засів у Ґданську, Москва вислала свою армію не тільки до Ґданська, але й на Правобережну Україну. Разом з нею пішли й українські війська Гетьманського Лівобережжя. Українське населення Правобережжя зрозуміло прихід московських і українських козацьких військ так, що вони, мовляв, прийшли виганяти поляків і визволяти українців; ходили чутки про якісь царицини грамоти, що ніби закликали повставати проти поляків і жидів. Один московський полковник, зайнявши Умань, розіслав листи до польських панів з саксонської партії Авґуста, щоб приставали до нього та воювали проти прихильників Лещинського. Одержавши один із таких листів, ВЕРЛАН, старшина двірських козаків кн. Любомирського, пустив між люди чутку, що цариця Анна прислала указ, щоб усі люди повставали, побивали ляхів та жидів та робилися козаками, а коли звільниться Правобережжя від поляків і стане в ній козацький лад, тоді воно з'єднається з Гетьманщиною на Лівобережжі. Ця вістка була іскрою, що розпалила велике вогнище. Сам Верлан став полковником, повизначав сотників і іншу старшину. Відділи Верлана здобули Броди, Жванець, а навіть запускалися під Львів. Але тоді змінилися політичні обставини, що перше сприяли розвоєві повстання. Москва здобула Ґданськ, і Станислав Лещинський утік за кордон, а польські пани з його партії піддалися Авґустові Саксонському і звернулися до московських представників із просьбою вгамува-

ти селян. Московські війська, що кілька місяців перед тим закликали людей до повстання, почали тепер разом із польськими відділами ловити гайдамаків і ставити їх під суд, а хто ставив спротив, убивали. Сам Верлан утік у Молдавію, але деякі його ватажки провадили боротьбу дальше. Один із них, запорожець Грива здобув навіть Чигирин і Крилів. Але зрада запорозького сотника САВИ ЧАЛОГО, що допоміг зруйнувати запорізьку фортецю над Богом (1738 р.), пригасила повстання. Цей Сава був міщанин із Комаргороду, який служив двірським козаком у кн. Любомирського і вислужився на сотника. Під час повстання пристав був до Верлана, але коли московське військо придушило повстання, покаявся перед паном, і його було зроблено полковником над іншими козаками, що вернулися також на панську службу. Гайдамаки постановили покарати зрадника. ГНАТ ГОЛИЙ на саме Різдво 1741 р. напав на нього з своїми гайдамаками і забив його в хуторі, придбаному за зраду. Про це співано потім в пісні, що незвичайно була поширилася:

Ой був Сава в Немирові в ляхів на обіді,
І не знає, не відає о своїй біді.
Ой п'є Сава і гуляє, ляхом вирубає,
А до нього, що до Сави, гонець приїжджає.
"А що ти тут, малий хлопку, чи все гаразд дома?"
"Протоптана, пане, стежка до вашого двора
Та все гаразд, та все гаразд, усе хорошенько,
Виглядають гайдамаки зза гори частенько."

У дрібній партизанській війні й малих місцевих заворушеннях пройшло десятиліття, аж поки в 1750 р. не розгорілося полум'я нового великого повстання. Протягом майже всього року вся Брацлавщина, східнє Поділля й Київщина аж до границь Полісся була в руках гайдамацьких ватаг та селянських загонів. Взято й знищено багато міст, містечок і панських замків та маєтків, — навіть такі більші тодішні міста, як Умань, Вінниця, Чигирин, Летичів, Фастів, Радомисль впали були в руки гайдамаків. Та в тому гайдамацькому повстанні не було ясної ідеї,не було визначної постаті, навкруги якої могла б відбутися концентрація окремих ватажків та загонів, і поволі гайдамацький рух поступився перед посполитим рушенням польської шляхти, і селяни, не бачучи ніяких дальших перспектив боротьби, почали поволі відпливати від гайдамацької партизанки, аж поки вогонь нового великого повстання, так званої КОЛІЇВЩИНИ (див.) не залив знову кров'ю наше Правобережжя.

Нема сумніву, як писав Грушевський, що хоч для гайдамаків ближчою метою було добичництво, все ж вони, як і козаки ХУІ-ХУІІ ст. мали чималий вплив на відносини суспільні і національні, бо не давали ствердити й зміцніти польському пануванню, завести такі кріпацькі порядки, які вже були заведені в Зах. Україні, і викоренити православну віру, що була єдиною ознакою тодішнього національного життя, як було вже її там викоренено. Тому симпатії українського населення до гайдамацтва не були неоправдані, хоч полякам і досі здається незрозумілим, що ми можемо бачити в гайдамаках щось більше, ніж звичайних розбійників. Галицькі вороги українства прозвали українців зневажливо "гайдамаками", та це не відстрашило їх, і вони відповіли піснею: "Ми — гайдамаки, всі ми однакі, нам ненависне ляцькеє ярмо; йшли діди на муки, підуть і правнуки, за нарід свій життя своє дамо".

Т. Шевченко, відповідаючи на подібні закиди москалів, написав у "Холодному Ярі":

"Гайдамакі — не воїни,
Разбойнікі, вори,
Пятно в нашій історії!"

Брешеш, людоморе!
За святую правду, волю,
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний; не заріже
Лукавого сина;
Не розіб'є живе серце
За свою Вкраїну!

Тим-то, коли вибухла національна революція в 1917 р. назву Гайдамаків придбали собі чисельні українські формації. що постали в наслідок українізації частин російської армії, або революційним шляхом, самочинно, проти волі московського командування. Та більшість гайдамацьких частин під час розвалу російської армії розпорошилася; деякі з них, як Гайдамацькі коші в Катеринославі й Одесі та Гайдамацькі курені в Умані й Олександрівську, брали участь в 1917 г. в боях з большевицькими військами, але, зазнавши великих втрат, перестали існувати. Тільки дві формації Гайдамаків увійшли в лютому 1918 р. в склад регулярної української армії — Гайдамацький Кіш Слобідської України та Гайдамацький Кінний полк ім. К. Гордієнка.

ГАЙДУКИ — в Карпатській Україні XVII ст. панська сторожа від опришків (розбійників). В Наддніпрянській Україні — надвірні козаки по панських дворах, потім взагалі слуги. В думі про Байду згадуються гайдуки, як прибічна сторожа султана. (Див. ГАК)

ГАК — знаряддя тяжкої кари минулих часів: злочинця підвішували за ребро на залізний гак, і він залишався на ньому висіти, аж поки не вмирав, і кості його розсипалися. Так робилося на страх іншим, і тому ніхто не смів зняти трупа. У литовсько-руському праві про цю кару не згадується. У московському праві ХУІІ ст. про цю кару згадується рідко, але в ХУІІІ ст. навіть дуже часто: про цю кару згадується спеціяльно в інструкції 1719 р. за Петра І про винищення розбишацтва. (К. Ст. 1893, II. 223 - 25). Турки повісили на гаку відомого провідника козацтва Байду, що про нього потім складено думу:

Ой крикнув цар на свої гайдуки:
— Візьміть Байду добре в руки,
На гак ребром зачепіте...

Звідти народні вирази: "Хоч би мене й на гак тягли, нічого не скажу..." "Такий ходить, мов би з гака зірвався, — " себто такий страшний, знесилений, вимучений.

"Ще його гак не мине!" — казали про лиху злочинну людину.

В наслідок своєї закручености гак зробився в нас також символом труднощів, клопоту: "Загнув йому доброго гака" — себто завдав клопоту, над яким людина мусить добре помучитися, щоб його "розігнути". (Ів. Фданко "Припов." І. 309). Звідци також символіка хитрощів, підступу: "Там треба доброго гака вигнути" — себто вжити хитрощів, щоб осягти мети (там же ст. 310). "Закидає гак на велику рибу," — себто носиться з великими плянами, має надію щось добре вхопити.

ГАКІВНИЦЯ — козацька довга кріпосна рушниця, що закріплювалася гаком, щоб зменшити вистрільний відбій. По ній увійшли в ужиток мушкети.

ГАКСТГАВЗЕН АВҐУСТ, барон (1792 — 1866), німецький подорожник, дослідник земельних справ у Росії. Бував і в Україні та в Криму і написав цінну працю про життя народів Росії ("Студіен юбер діе іннерен Цуштаенде... ", Гановер 1847). Про українців він писав:

"Українці — протилежність москалям. Українець — вдумливий, запальний, радо згадує минуле свого народу і кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків. Коли його спитати — хто він, то він відповість радісно й гордо:

— Я козак!

"Українці — поетичний, багатий уявою нарід, і тому легко собі уявити, яка сила народніх пісень, казок і переказів у них збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке ухо й пам'ять. . . Непорівняно більше, ніж у москалів, розвинене в українців і естетичне почуття. Вони мають теж талант до рисунків і малярства. У цілій низці поменших рис характеру помічається, що українці мають куди більше змислу для краси, ніж москалі.. ."

ГАЛАГАН ГНАТ († 1748 р.) — тип мерзенного зрадника - запроданця, що в 1706 р. був полковником на Запоріжжі, потім охочекомонним полковником у Мазепи, якого зрадив у 1706 р. і почав усячески вислужуватися Москві, а що, як колишній січовик, знав усі запорозькі стежки й доріжки, провів до Січі московське військо Яковлева (в 1709 р., ще до Полтави). Запорожці думали боронитися, та, коли несподівано знайшлися перед московським військом, яке провів Галаган відомими йому стежками, повірили обіцянкам зрадника та московських старшин і піддалися. Та обіцянок не дотримано, і запорожців немилосердно потрактовано: "голови луплено, шию до плахи рубано, вішано й інші тиранські смерті задавано, мертвих із гробів багато — не тільки товариства (козаків), але й ченців відкопувано, голови їм відтинано, шкуру луплено, вішано. . ." (М Грушевський "Ілюстр. історія України" ст. 383).

Петро І щедро винагородив зрадника, зробивши його перше чигиринським (1709 - 1710), а потім прилуцьким (1714 - 1739 р.) полковникомч На свойому полковництві Галаґан прославився своїми здирствами з підвладного йому населення.

ГАЛАНЦІ — вузькі штани, на зразок голляндських. В "Енеїді" Котляревського:

"Носили латані галанці" (IV, 14).

ГАЛАС — служив як магічний засіб для відгоняння нечистої сили. Сюди відноситься стрілянина під час Водохрищ, биття в ворота на Свят Вечір під Різдво, дзвонення, ріжні вигуки й співи під час свят, зв'язаних із весіннім та купальським очищенням і т. д. (Див. ГАМІР).

ГАЛИЧ — збірне поняття для галок та гайвороння. В українській народній символіці має цілком неґативне значення. Пригадаймо "Тарасову Ніч" Шевченка: ,

"Як та галич поле криє,
Ляхи, уніяти налітають. . .

ГАЛКА — символ жінки, дружини: "На соколовім полі злетілися соколи, — між ними соколонько, між ними сивесенький, крилоньками махає, летітоньки гадає в темнії лісоньки межи гарні галоньки: там йому галонька мила йому гніздечко вила, увила,, перевівала, вінком пообкладала..." (Чубинський "Труди...", 838).

"Галочко" — пестливе звернення до коханої:

"Спасибі тобі, Марусенько, галочко. . .
"Ой літає чорна галочка по полю,
Черкається крилечками об роллю:
Ой одлинь, одлинь, сиз соколоньку, від мене,
Може найдеш ще й кращу від мене.
— Я два сади вишневі облітав,
А в третьому яблуневому пробував
Ой там я тебе, чорну галочку, сподобав..

В українському народі було вірування, що ключі від вирію мала перше галка, а вже потім соя. Тому так закликали весну:
— Благослови, Боже, весну кликати,
Зиму проводжати, літа дожидати.
Вилети, сизая галочко, винеси золоті ключі,
Замкни холодну зимоньку,
Відімкни тепле літечко...
(Потебня в РФВ. 1882, III, 127).

ГАЛУЗКА — Як дерево — символ роду, чи родини, так галузка — символ члена роду: "Молоду галузку пригинай, бо старої не пригнеш", — себто, вчи людину замолоду, бо стару вже пізно вчити. (Див. також ВІТКА).

Була галузка в народній символіці також символом справи, пригоди: "У велике галуззя зайшов," — казали про когось, хто занадто скомплікував справу. "Кожній галузці кінця не знайдеш", — себто кожної справи не полагодиш, кожного непорозуміння не виясниш. "Якої собі галузі шукаєш?" — себто якої лихої пригоди. Галузка тут фігурує елептично в значенні приладу, на якому можна повіситися (Ів. Франко "Припов." І. 311). "А галузка б на тебе впала!" — побажання, щоб трапилася якась лиха пригода.

ГАЛУНКА — крашанка. Яйце закрашене тільки одною барвою, найчастіше вишневою, рідше зеленою, червоною або жовтою. Галунки роблять ті жінки, що не мають часу писати писанки.

ГАЛУН — подвійна сіль потасового та алюмінового сірчану. Уживається в медицині, в барвництві до гарбування шкіри, до виробу паперу. Шкіра, гарбована галуном, робиться м'яка, гнучка й пружиста: вживається на рукавички, жіночі черевички, тощо — називається тоді ГАЛУНКА.

У нас записане таке забобонне вірування: "Якщо до грошей кинути галуну, то ті гроші стають ІНКЛЮЗАМИ, себто такими, що все до свого власника вертаються". (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, ст. 224). На чому ґрунтується це вірування, не знаю. Галун святять у церкві і вживають його на крашення крашанок - галунок. (Номис 6434).

ГАЛЯБАРДА — рід спису на довгім держаку з гострокінчастою сокірою й гаком.

ГАЛЯС — чорнильні горішки, яких уживано в козацькій Україні на роблення чорнила, як то видно з такого документу 1728 р.: "... не маючи для доконання всіх полкових справ за що купити паперу, смолки воску і галясу, без чого всього обійтись не можна.." (О. Лазаревський "Опис. Стар. Малоросії" III, 131).

ГАМАН — улюбленець перського короля Ксеркса, жорстокий ворог жидів, якого впливи унешкодили Естера і Мардохей, як про це оповідає Св. Письмо в кн. Естери. Гамана, зрештою, було повішено. Жиди святкували свято цього імени, на пам'ять про знищення цього ворога жидівського народу. На це свято вони печуть невеличкі трикутні хлібчики, які роздають своїм знайомим, в тому й християнам. Дехто поширював думку, що в цих коржиках знаходилися чари, якими жиди, мовляв, пригортають християн, щоб до них горнулися. От цих-от християн, прихильних жидам, як і самі коржики, антисеміти звуть "ГАМАНОВИМИ ВУХАМИ". Самих жидів у нас часто дрочили назвою "святого Гамана", на яку вони дуже ображалися, бо гаман — зробився у них, а від них і у нас, синонімом злої людини, потвори.

"Битий, як жидівський Гаман", — казали в нас про тяжко побиту людину, або про таку, яку часто поштуркують (Ів. Франко "Прип." І, в. II. с. 312).

ГАМІР, ГАЛАС. — Найновіші досліди виявили, що гамір спричиняє притуплення слуху і подражнення нервів. Видайність праці при гаморі значно зменшується. Особливо несподівані й різкі звуки викликають моментальні зміни в нервовій системі та в кровообігу. Кожний повинен дбати про те, щоб робити якнайменше гамору та галасу, щоб не скорочувати ним життя своїм ближнім.

ГАМЛЕТИЗМ — стан вагання, в якому знаходиться свідомість необхідности якоїсь дії і одночасно брак волі ту дію доконати. Гамлетизм — трагедія слабовольної людини, що мусить на щось рішитися, як писав М. Бажан в поемі "Смерть Гамлета":

Стоїш у ваганні, —
двоїшся
і мариш
У трансі проблем, і дилем і оман,
І чуєш, як хтось промовляє: товариш,
І чуєш, як інший нашіптує — пан...

Таких Гамлетів у нас завжди було дуже багато, а особливо їх багато зробилося після національного відродження України, коли безчисленним малоросам треба було рішити проблему — хто він, яких батьків, ким, защо закутий...

ГАНДЖА АНДИБЕР — герой української думи XVII в. про козака - сермягу й дуків срібляників. Ідеалізований образ демагога типу гетьмана Ів. Брюховецького (див.).

ГАНІШ, проф. слов'янської історії в Бреславському університеті, редактор журналу "Яарбіхер фюр Ґешіхте унд Культур дер Славен". 19. VII. 1931 р. видрукував в щоденнику "Шлезіше Фольксцайтунґ" довгу розвідку про "Боротьбу за волю України. Про долю одного сорокамільйонового народу. Стан українського питання". У цій своїй праці проф. Ганіш представив у загальних рисах значення української справи та її розвиток від часів створення Київської Держави аж по останні часи. Особливо докладно спинився автор над історією українських змагань до незалежности, розглянув доволі докладно період найновіших наших боїв за власну державність (1917—1923) і дав вкінці загальний, але ясний погляд на положення українців на Радянській Україні, в Польщі, Румунії та Чехословаччині. Автор усюди з великою прихильністю ставиться до українських самостійницьких змагань і стверджує всюди великий зріст української національної свідомости й змагання всіх українців до створення власної державности.

ГАННИ ЗАЧАТТЯ — день 9 грудня ст. ст. На Буковині ще минулого століття вважали, що на Ганни Зачаття починається новий рік (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II. ст. 860). Відповідно до цього в усій Україні записано ріжні прикмети, які в'яжуться власне — з початком. В Опішні, на Полтавщині вважали, що цього дня вовки починають бігати, і тому від цього дня зав'язували, чи затикали залізними паличками кошари, щоб вовки не ввійшли. У с. Городищі на Криворіжжі, казали, що "од Ганниного Зачатія у Пилипівку вовки збігаються, бокуни їх, та по дванадцятеро бігають до Водохрища, поки освятять воду, а після того бігають по два, по три" (Перв. Гром. 1929, III. 89-90). На Буковині також казали, що "на Ганни Зачатія починають тічки бігати" (Зап. ЮЗОтд. 1874, II, 99). "На Ганки сідай в санки" — казали в Галичині, відмічаючи таким чином початок зими. (Петрушевич, 84).

Приповідка каже, що "на Ганни — Зачаття починають і бджоли мед їсти" (Номис 12), хоч фактично бджоли починають їсти мед далеко скорше, вже після збору врожаю.

В'язалися з цим днем й інші прикмети:

На Радомищині вважали, що цього дня добре розпочинати подорож (Перв. Громад. 1929, III ст. 89-90). На Вінничині "йде дівчина на Ганни в садок, вириває два листочки з барвінку, зшиває докупи, а потім кожного дня пришиває ще по одному до самого Різдва. А на Різдво вночі, — коли йдуть на вечерю, дівчина вбирає той вінок на себе: кого першого зустріне, то буде її чоловік" (там же).

ГАНТЕР ОЛЕКСАНДЕР ДЖЕРДІН (1868 — 1940) канадієць, пресвітеріянський священик і лікар, великий приятель українців, перекладач Шевченка на англійську мову. Ці його переклади 23 поезій вийшли книжкою в 1922 р. в Вінніпеґу. В одній своїй статті з 14 березня 1930 др. Гантер, шотляндець із походження, порівнюючи Т. Шевченка з найбільшим шотляндським поетом Робертом Бернсом, твердив, що Шевченко перевищував Бернса своїм характером і своїми моальними цінностями: "Шотляндський поет зробив свій люд більш гордим, більш щасливим, український дав свому народові силу і віру в будучину..." В промові, виголошеній на святі Шевченка в Вінніпеґу 13 квітня 1930 р., д-р Гантер визначив місце Шевченка поміж найбільшими велетнями людської творчости.

ГАНЧАРСТВО — виробництво глиняного посуду, відоме в Україні з давніших часів (яких 5.000 років до Р. Хр.), досягло високого розвитку за т. зв. ТРИПІЛЬСЬКОЇ культури (2.500 — 2.000 до Р. Хр.). Спочатку посуд із глини ліпили руками, без ганчарського круга, але в часах по слов'янському розселенню з'являється й ганчарський круг, спочатку в найпримітивнішій його формі — ганчарської дощечки (Мих. Грушевський, Іст. У. Руси. I, ст. 263).

Від середини X в. введено в нашому ганчарстві деякі вдосконалення: змішувано червону каолінову глину з розчином гіпсу, від чого маса стала тривалішою. Винайдено було й особливий спосіб оброблення каолінової глини, що давав вироби, близькі до порцелянових новіших часів (В. Січинський "Нар. з істор. у. промисловости", ст. 38). На ганчарських виробах нерідко зустрічають ганчарські знаки, витиснені на днищах посудини (і кахлів) у формі хрестиків, зірок, свастики, кола, тощо. Це свідчить, як каже В. Січинський, про широко розвинений промисел з масовою продукцією. Стилістично переважали візантійські зразки (в найстарші часи — сирійські), але деяке значення мали й давніші місцеві традиції з трипільської доби.

У століттях XIV - XV, після упадку Київсько - Чернігівської та Галицько - Волинської держав, ганчарство сильно підупадає. Замість білої глини вживали жовтої й червоної, гірше вимішаної і недобре випаленої. На ті часи припадають початки західньо - европейських впливів у ганчарстві, що приносять іншу техніку і організацію ганчарів у цехах.

Найстарші ганчарські цехи виникли на зах. - українських землях у XV в., але звідти поширюються на всю Україну. Завдяки цехам поліпшується техніка виробництва, зміцнюється економічне положення ремісників та провадиться навчання молодших кадрів. У ст. XV-XVI посуд значно ліпшає як у якості глини, так і в формах та прикрасах. З'являється тоді ПОЛИВА, якою спочатку покривають середину посудини, а пізніше дають її і зверху. (Січинський, там же, ст. 40)

ГАПТЯРСТВО — вишивання гладдю, настилування золотими, срібними та взагалі кольоровими нитками. Було в нас дуже поширене, не тільки як прикраса одягу, але й як декорація помешкання та церковних речей. Про це пише проф. В. Січинський в "Нарисах із історії української промисловости" (Львів, 1938):

"Оскільки високо стояло гаптярство, свідчать збережені зразки церковних предметів, де не тільки бачимо складні орнаментальні мотиви, але й цілі фігурові композиції, виконані з незвичайним артизмом (вишивані фелони, плащаниці, церковні завіси, накривки і т. д.). Найбільшим огнищем гаптярства був Львів, де ним займалися головно українці, жиди і вірмени. У 1658 р. гаптярі відокремилися в окремий цех, а зложений він був виключно з українців і вірмен. У 1689 р. було гаптярів разом 22 по половині українців і вірмен... На іспиті для зискання титулу майстра, треба було вишити "Святий образ" — вимога дуже висока, що вимагала не тільки технічного знання, але й великих малярських здібностей... Інші менші осередки гаптярства були в Бродах і Ковелі, а в ст. XVII-XVIII також поширилися на Подніпров'ї, головно при манастирях.

"В іконографічних творах гаптярства, поруч із деякими східніми мотивами, виразно виступає візантійська й українсько-візантійська основа з пізнішими західніми впливами. Перетворюючи всі ці мотиви на свій лад, українські гаптярі дали своєрідні вироби, які послужили зразками для новіших, т. зв. народніх (селянських) вишивок і гаптів, пацьоркових силянок (ґерданок), килимів і т. п. (ст. 62).

ГАРАЛЬД СМІЛИВИЙ, чи СУВОРИЙ, норвезький король 1046 - 66. До 1942 р. був кілька років начальником імператорської сторожі в Візантії, і оборонив її від Сарацинів. Але мусів її залишити через небезпечний роман із Зоєю, жінкою цісаря Костянтина IX Мономаха. Був у Ярослава Мудрого в Києві воєводою. Єднало його з Києвом не тільки далеке спорідненя, але й те ,що його брат, король Оляф Святий, був одружений з Астридою Шведською, сестрою Інґіґерди-Ірини, першої Ярославової жінки. Найбільше ж затримало його в Києві, що він закохався в доньці Ярослава Єлисаветі, відомій своєю красою. Сам Гаральд оспівав свою любов у пісні, де повторюється приспів, що "недобра руська дівчина погорджує його коханням". (Цю Гаральдову поему переклав на українську мову Ів. Франко). Дійсно, мусів він довго чекати, поки своїми героїчними вчинками заслужив любов київської князівни, але, зрештою, осяг свого, і в 1048 р. він вертається до Норвеґії, щоб заняти трон після свого небожа Магнуся Доброго, — і з ним приїхала до Норвеґії й його дружина-красуня Єлисавета.

Гаральд — типовий мандрівний лицар Середньовіччя, якого подвиги оспівали скандинавські саґи. Загинув він у війні з Гаральдом англійським. А Єлисавета вийшла вдруге замуж за Свенона III, короля Данії.

ГАРБУЗ — дуже поширена в Україні рослина з багатою символікою. У весільній обрядовості був символом відмови: коли дівчина відкидала сватовство, передавала сватам — в той чи інший спосіб — гарбуза. Іноді котився він за ними з гори, звідки й приповідка: "Коли б вам гарбуз не покотився!" — себто дивіться, не дістаньте відмови. "Піднесли печеного гарбуза!" — відмовили. "Бодай ви ся на гарбуз задивили!" — говорила в Галичині дівчина, коли на неї хтось надто задивлявся. (Франко "Припов." І. 321). Розвиваючи цю символіку, народня думка символізує в гарбузі іноді й нещасливця, що має гарбуза дістати:

"Гарбуз, мамцю, качається,
Мене дурень чіпляється..." (Чубинський, "Труди". IV, 514.)

Проф. Сумцов висловив здогад, що звичай підносити гарбуза залишився від тих часів, коли випорожнені гарбузи ще служили за посуд (К. Ст. 1889, XI, 288 - 89)

Проте, гарбуз у народніх піснях часто фігурує й як символ господаря, або голови роду:

Хто любить гарбуз, гарбуз,
А я люблю дині;
А хто любить господаря,
А я господиню...

Також

Котиться гарбуз по городу,
Питається свого роду:
— Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?

Гарбуз мало наїдковий. Тому служив він у нас і символом голодного обіду:

"Виїси миску гарбуза та подивися на вербу, (і хоч пройде між цими двома діями дуже мало часу), то зараз знову будеш голодний..." "Гарбузом ситий не будеш..." "Гарбуз без пшона та молока, то лиш свині люблять".

У Ю. Липи гарбуз в поезії "Ярмарок" — символ лінощів і оспалости духа:

Гарбузи співають:

Так сонно, так тяжко, так мрійно, .
Так товсто, так просто, лежально ..
— Зберуть нас, як хочуть, нехайно...
Ах, жити б так ясно, безкрайно,
Без крику, без ліку, у тисячвіку...

ГАРМОНІЯ — цілковите погодження всіх частин цілости між собою і з тою цілістю.

Кожний організм тоді здоровий, коли всі його частини гармонійно співпрацюють. Хвороба — це порушення гармонії організму.

Люди з давніх часів дивилися на всесвіт, як на щось органічне, що втримується світовою гармонією. В клясичній Греції світову гармонію втримував Аполлон з допомогою своєї ліри та дев'яти муз, і поет Піндар оспівав цю функцію Аполлона з його музами в одній із своїх од.

У теперішній Індії уявлення про світову гармонію набрало особливо морального характеру: кожний злочин — це порушення світової гармонії, і саме тому він знаходить неминучу кару в т, зв, законі Карми.

Християнський світ вірить у світову гармонію, як наслідок Божої творчости:

"І побачив Бог, що все, що сотворив, було вельми добре." (І Мойсей, І. 31).

Але цю світову гармонію порушив Адам, ввівши в неї диссонанс гріха, і Каїн забив Авеля... Прийшов Спаситель світу, щоб викупити той Адамовий гріх і відновити гармонію світу, але люди й далі творять гріхи, порушуючи Христові заповіти, і тим порушують світову гармонію співпраці і солідарности в виконуванні визначених функцій.

Ідеал гармонії полягає не в загальному уподібненні чи в злитті всіх в одному, а навпаки в усе більшому зріжничкованні частин для кращого й ріжноманітного обслуговування цілости. Тим-то для добра людськости потрібне не злиття всіх народів в одній якійсь величезній державі, а в усебічному розвиткові всіх націй, і добро кожної окремої держави полягає не в тому, щоб усі люди однаково думали і одне і те ж саме робили, а в тому, щоб кожний з громадян тих держав розвивав всі свої особисті здатності й сили, збагачуючи націю своїми оригінальними винаходами і своєю специфічною діяльністю, гармонійно урегульованою. Ідеал гармонії вимагає, щоб частини солідарно співпрацювали, але не розвивалися із шкодою і за кошт цілого, бо тоді ми маємо суспільний пістряк, що виявляється в розрості збунтованих і занархізованих клітин організму, які викликають зрештою смерть того організму.

Ідеал гармонії далекий від ідеалу мертвого спокою — навпаки, це ідеал найбільш динамічної творчости, бо тільки при гармонійній співпраці найріжноманітніших чинників можлива справді плідна творчість.

Проф. Дм. Чижевський в своїх "Нарисах із історії філософії в Україні" (1931 р. ст. 17) відмічав, що українські філософи, відбиваючи гармонійну духовість українського народу, були великими приклонниками гармонійної між людьми солідарности:

"Виявом цього стремління до гармонії між людьми, — писав він, — є безумовно той факт, що українські мисленники завжди стреміли зайняти позиції примирливі — віддати справедливу оцінку навіть протилежним їм думкам, ворожим течіям (напр., Юркевич, Лесевич). Скрайні течії, в якому б то ні було напрямку, не знаходили відгуку. До ідеалу гармонії зовнішньої приєднується ідеал гармонії внутрішньої. Ідеал внутрішньої гармонії — найвищий ідеал етичної свідомости..."

Славний американський фізіолог і лікар Алексіс Каррел також писав у своїй відомій книзі "Ця невідома людина", відзначаючи важливість внутрішньої гармонії для розвитку людини і людського суспільства:

"Більшість злочинців — це ніби люди нормальні, деякі навіть відзначаються своїми вищими інтелектуальними прикметами, і соціологи не мають багато нагод знаходити їх по в'язницях (бо вони надто спритні, щоб туди попасти! Є. О.). У ґанґстерів, у злочинних фінансистів, що про їх подвиги сповідає нам часто хроніка, розум, а також чуттєва, емоційна та естетична якість характеру, цілком нормальні, навіть іноді вищі від нормальних, але їм цілком бракує морального змислу. Таким чином ,ми бачимо серед людей багатьох, яким бракує ґрунтовна частина духовости. Ця дизгармонія в світі свідомости — одне з характерних явищ наших часів... Найщасливіші й найкорисніші люди — це ті, що в них гармонійно розвинені якості інтелектуальні й моральні. Якість цих їхніх прикмет та гармонійний їх розвиток вивищують цей тип людей над іншими, а інтенсивність їхньої діяльности визначає їхнє місце в суспільстві, чи мають вони бути комерсантами чи директорами банку, скромними лікарями чи великими професорами, головами якогось містечка чи президентами держави. Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб виховувати найбільш повних гармонійно розвинених людей, на яких тільки й можна побудувати солідну цивілізацію..."

Про будову якої солідної цивілізації можна думати в СССР, де на чолі держави вже від десятиліть стоять люди без жадного морального змислу і без всякого релігійного чуття, що саме тому вкривають землю сіткою нечуваних злочинів?!

ГАРПІЇ — страшні потвори грецької мітології, діти Геї від Понта. Мали вони жіночі обличчя, ведмежі вуха, тіло яструба з кіґтями на пальцях, і були незвичайно хижі й ненажерливі. Описав їх Віргілій в "Енеїді", Данте в Пеклі своєї "Божеської Комедії" і Аріосто в "Роз-

люченому Орланді". Спеціяльно згадується про Гарпій в легенді Фенея, в якого крадуть і пожирають всю його їжу. В інших легендах Гарпії виступають, як генії швидкої смерти, яка хапає свої жертви ніби в пориві бурі. На одному надгробку з Малої Азії, що знаходиться в Британському Музеї в Лондоні Гарпій представлено в моменті, як вони уносять душі небіжчиків.

ГАРТ — твердість криці, яку здобуває м'яке залізо, переходячи через вогонь і воду. Витривалість і твердість характеру, що гартується в вогні життьових пригод:

"Коли я крицею зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась,
Коли ж зломлюсь. не плачте по мені,
Пожалуйте, чому раніше не зломилась...
(Леся Українка)

"Біда гартує чоловіка, як вода залізо" — каже народня приповідка (Франко І, в. II, ст. 322.) "Гартується аж сичить" — кажуть про зранену, чи побиту людину, що стримує себе, щоб не кричати від болю, а тільки глухо стогне. Порівняння взяте з розпеченого заліза. що гартується в огні. (там же.)

Нам треба крицевих, загартованих душ, — бо тільки такі здатні на велику жертвенність і на велике добро.

ГАСЛО — формула політичної пропаганди, що коротко й яскраво відбиває провідну ідею того чи іншого суспільного руху, тої чи іншої політичної партії, чи групи. Революція Богдана Хмельницького відбулася під гаслом "За віру провославну, за вольності козацькі!" Революція французька йшла під гаслом "Воля, рівність, братерство". Революція 1917 р. в Росії йшла під гаслом "Земля селянам. фабрики рабочим". Большевицька революція заступила попереднє гасло гаслами "Вся влада пролетаріятові" і "грабуй награбоване".

Від усіх тих попередніх гасел мало що зосталося: нема досі ніде ні рівности, ні волі, ні братерства; нема землі в селян, перетворених в колгоспних кріпаків, ані фабрик в робітників, що стали рабами державного капіталізму; і диктатура пролетаріяту перетворилася в диктатуру купки злочинців над поневоленими народами.

, Але саме тому все яскравіше й привабливіше звучить гасло української національної революції: "Геть із московським імперіялізмом, якими б гаслами і кольорами він не прикривався!"

У минулих часах все знаходилися і тепер знаходяться люди, здатні найкращі ідеї й гасла так іспоганити, що від них залишаються тільки "ніжки та ріжки". Саме тому треба звертати увагу не тільки на гасла, а й на людей. що їх проголошують та за ними стоять. Тільки люди, відповідальні перед людьми і перед Богом, здатні здійснювати великі ідеї і гасла.

ГАСТРОНОМІЯ — мистецтво смашно куховарити та смашно їсти. М. Мироненко в своїх "Думках" писав про українських гастрономів-ласунів, яких у нас все було надто багато: "Як це люди не помічають, що це і є гріх чревоугодія, за який нас карав Господь голодом і мором? Ми з їжі зробили насолоду. Ми пишаємося багатством, смаком, ріжноманітністю страв і напоїв, мистецтвом їх приготування. підносячи ції речі до ознак патріотизму й гордости національної. забуваючи, що грішимо супроти християнської моралі. А надмірне припрошування та силування до їжі й пиття вважаємо за вершок гостинности й християнської чесноти . Максим Мартинюк у своїм блискучім памфлеті "Камо Грядеши?" наводить вислів жида з містечка Х.: — "Що таке Непа? — Каплун." А каплунів для того й відгодовують, щоб потім зарізати. Багато наших сучасників цього не розуміють, а як же то наші предки колись прекрасно розуміли ці речі! З найбільш героїчної епохи в нашому минулому, з часів Хмельниччини і досі лунають слова пісні:

Дивують ляхи, вражі панове,
Що ті козаки вживають?
Вони вживають щуку-рибаху
Ще й саламаху з водою.

Християнська стриманість і погорда до ласощів ,насолод і розкошування в їжі характеризують героїчні епохи. Людям, захопленим вищими ідеалами, щука-рибаха й саламаха з водою йшли більш на здоров'я, аніж зматеріялізованим у поганстві нащадкам їхні багаті страви..."

ГАТКА — маленька гребля; символ перешкоди:

Я до гаточки, — гаточка загачена;
Я до дівчини, — дівчина заручена...

ГАЧОК — символ приваби: "На голий гачок не йде щупачок," — себто самими обіцянками, словами нікого не переконаєш. — потрібні факти. "Я на такий гачок не піду" — себто на таку підмову не піддамся. (Франко "Припов." І, 322).

ГВІЗДОК, ЦВЯХ — символ Страстей Господніх: "Домовину збивають кілками з дерева, а не цвяхами, бо Христа дуже боліло, як його прибили цвяхами до хреста." Кажуть, що якби злий дух не вигадав цвяхів, то не були б розпинали Ісуса Христа, бо не було б чим хреста прибити, бо кілками були б не пробили Христових костей" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 311).

Про кількість цвяхів розп'яття були ріжні думки: у перших віках християнства Христос мав два цвяхи в руках і два в ногах. Мікель Анджельо приписував мистцям Відродження звичай накладати одну ногу а другу, і з тих часів Розп'яття фігурує з трьома цвяхами.

Про кількість цвяхів оповідали в с. Тростянці Снятинського повіту:

"Жиди не могли прибити Христа кілками та й післали жовніра, щоб приніс цвяхів від коваля. Жовнір ніс та й загубив один цвях. Не було чим прибити ноги до дерева. Одна жінка порадила, щоб збити дві ноги докупи одним цвяхом. Христос прокляв її словами: "Аби-сь ніколи не була обрана до ради, коли так порадила..." (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст, 311)

Існують й інші оповідання на цю тему. Жиди замовили були циганові три чи два цвяхи, а циган зробив чотири:

— "Візьміть, може на щось здасться!"

За це Христос прокляв цигана, щоб він ніде не мав пристановища, і тому цигани швендяють із місця на місце

Оповідали також (на Катеринославщині), ніби циган мав зробити ще й п'ятого цвяха, яким мали пробити голову. Але циганові стало шкода, і коли жиди запитали його, чи прибив в'н голову Христові, циган показав на муху на чолі Христа і запевнив, що то був п'ятий цвях. За таку "оборону Христа" цигани й можуть брехати без гріха на ярмарках. (М. Грушевський "Іст. у. літ." IУ, 517-17).

В іншім варіянті жиди ніби замовили ковалеві чотири цвяхи, але коваль вкинув один цвях у воду, або заховав під язик, — і за це благословенне діло ковальське (Етн. Зб. НТШ. XII, ст. 115-16, також у Грінченка I, 74). Тому й приповідка склалася: "Цвяхи красти, то не гріх," бо. коли Христа розпинали, хтось "милосердний украв був цвяха, а то були ще скорше позабивали їх у тіло..." (Франко. "Приповідки", II, 306).

ГЕГЕМОНІЯ — панування, верховодство одної якоїсь держави (чи кляси) над іншими. В світі нема рівности, і в суспільстві все одна якась людина, чи кляса. чи держава мають більший вплив, ніж інші. Коли цей вплив базується на духовій вищості, на моральному авторитеті, всі приймають такий вплив без особливого спротиву. бо і вживається його звичайно не в своєкорисних інтересах, а для спільного добра. І тоді ніхто про гегемонію не говорить. Про гегемонію ж ми говоримо тоді, коли верховодство набирає вигляду тиранічного насильства, що походить із доктрини сили, як то ми бачимо, наприклад, в СССР, де панування партійної бюрократії над величезними масами народу все побудоване на голому насильстві так званої диктатури пролетаріяту, що її Москва хотіла б поширити на ввесь світ. Проти цієї гегемонії Москви повстає з обуренням усе, що не зносить насильства. (див. БУПР).

Лише той нарід виявляє свою справжню вищість. який вміє створити школу, кращу, ніж у інших, закони, кращі, ніж у інших, господарство, що задовольняє краще, ніж у інших, потреби гідного людського життя, і нічого з цього ми не знаходимо в московського народу, що, насильством верховодить в Україні та в інших країнах підбитої Східньої Европи.

ГЕДОНІЗМ — шукання приємности, як цілі всього життя. Для гедоніста життя не має ніякого іншого змислу, як тільки задоволення змислових жадань. "Лови момент!" ("Карпе дієм" з латинського) — це його ідеал. Але гедоністи забувають, що в кожному з нас існують, крім жадань тіла, ще й жадання духа, — і ці останні часто суперечні жаданням тіла. Як їх примирити? В гедонізмі виникає неминуча дилема: або я порину в безпосередню й змислову насолоду і потім зазнаю пересиченість, несмак, знеохоту, біль голови та інші недогоди, або я відмовлюся від негайного задоволення свого жадання. підожду, щоб пожати пізніше кращі плоди моєї саможертви і знайти в тому більшу приємність. Досвід тисячоліть виказав, що далеку більшу приємність дають духові втіхи, що приходять в наслідок тимчасової саможертви, бо вони ніколи не дають пересичености, і приємність від них далеко інтенсивніша й триваліша. І тому бачимо ми парадоксальне явище: Епікур, основник епікуреїзму (341 — 270 до Р. Хр.), одного з напрямків гедонізму, жив майже аскетично, витрачаючи на себе по три оболи в день, але виявляючи велику щедрість і доброчинність в відношенні до своїх приятелів: він знаходив, що та приємність, яку він одержував, допомагаючи іншим, була без порівняння вища від тої, яку б він мав, добре ївши й пивши. Так добре усвідомлений гедонізм веде до аскетизму. Щоб мати справжню приємність, треба йти за голосом природи, яка чергує приємне з неприємним, і християнської моралі, що наказує вірним піст перед святами. Якщо дитині подобаються солодощі, то в тому можемо чути голос природи, яка витворила в дитині потребу цукру, але якщо та дитина занадто віддається своїй приємності і наїсться тих солодощів забагато, в неї болітиме живіт і голова, і її нудитиме. Після короткої приємности, нерозумно вжитої, приходять великі неприємності. Ці неприємності ще збільшуються, коли вже не діти зловживають солодощів, а дорослі люди зловживають алькоголем, статевими приємностями та наркотиками. . . ці перетворюють поволі здорову людину, корисного члена суспільства, в ходячу руїну: ними повні шпиталі, в'язниці та божевільні,

ГЕЄННА — долина Гінном біля Єрусалиму, де палено тіла померлих і всяку нечистоту,, а за безбожного царя Ахаза палено дітей в жертву Молохові. Звідти "геєнна вогнена" — пекло, місце вічних мук.

ГЕКАТА — богиня нічних мар, привидів і чарування кляси**чної** мітології, донька тітана Персея і Астерії. Вона спершу була лише одною з одмін місяця, а саме нового місяця, який власне тому, що не з'являвся на небі, мусів очевидячки, перебувати в підземному царстві, звідки Геката висилала на землю ріжні пекельні страхіття, та й сама часто ви-

ходила блукати темними ночами в супроводі пекельних псів, що зчиняли страшне виття, як тільки зачули де кров, чи яке злочинство. У цих своїх земних мандрівках, Геката любила спинятися на перехрестях і збирати навкруги себе неспокійні душі покійників, що не знайшли собі могили, або навчала чарівниць, як збирати чародійні трави, і що з ними робити.

Таку богиню кожний намагався заздалегідь умилостивити, і тому коло міських брам та дверей приватних хат ставили статуї богині, що мали віддаляти від міста й господи всяке нещастя. Статуетки богині прикрашали звичайно квітами, а останнього дня місяця приносили їй жертви, серед котрих невідмінно фігурували яйця й цуцики. Такі ж саме жертви складали й на перехрестях доріг, що були всі присвячені богині. Із цих Гекатиних бенкетів нерідко користали циніки, викликаючи тим до себе жах і зневагу.

З часів Орфея встановлені були містерії Гекати. Але в орфіків ідея богині Гекати була дуже відмінна від звичайної - народньої: орфіки вважали Гекату за царицю природи, що панує в царствах неба, землі й моря, і тому вона зливалася в них з уявленнями інших богинь — Деметри, Персефони і Кібели.

Найдавніші постаті Гекати представляли богиню завжди в супроводі собаки, а то й саму богиню з собачою головою. Але пізніше переважав образ жінки з трьома головами, або й трьох жінок, разом з'єднаних. Цей образ відповідав ідеї охорони перехрестів, вірніше — збігу трьох шляхів, звідки й часта латинська назва богині ТРІВІЯ. Дехто вважає, що цей образ відповідає трьом одмінам місяця — повня, півповня й нового місяця.

ГЕКТОР — герой Гомерової "Іліяди", син троянського царя Пріяма і Гекуби, найхоробріший лицар, якого вбив Ахілл після того, як Гектор убив Патрокла, Ахіллового приятеля.

Символ моральної перемоги в фізичній поразці. Англійський письменник Честертон писав: "Роля Гектора провіщає всі ті поразки, через які пройшла наша раса і наша релігія". І американський епископ Шін завважує: "Для великих грецьких філософів неможливо було зрозуміти, яка могла бути гідність у стражданні. Дійсно, розв'язку цій проблемі дала лише Голгота, коли переможена Людина, розп'ята на хресті, зробилася зрештою завойовником світу, а Скорбна Мати у підніжжя Хреста перетворилася в Царицю Християнства".

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ — світогляд, що, за почином Коперніка (1473 — 1543) ставить не землю в осередок світу (геоцентризм), навкруги якого кружляє сонце й інші плянети, а сонце, навкруги якого кружляє земля і інші плянети сонячної системи. Проте, сучасна наука вже знає, що й вся сонячна система кружляє навкруги якогось осередку, як кружляє навкруги якогось осередку і ввесь наш Богів Шлях, в якому знаходиться наша сонячна система. Коли Коперник сповістив свою теорію геліоцентризму, вона зустріла великий спротив. Лютер писав: "Люди прислухаються до чужинецького астролога, який намагається довести, ніби земля крутиться, а не небо, чи твердь, сонце і місяць... Цей дурень хоче поставити догори дригом астрономічну науку, але Святе Письмо нам каже, що Ісус Навин наказав сонцю зупинитися, а не землі..."

Галілея (1564 — 1642), що гаряче боровся за теорію Коперніка, католицька інквізиція запровадила до в'язниці в 1632 р., і він вийшов із неї, тільки заявивши, ніби відрікається від своїх поглядів.

Але це не перешкодило землі далі крутитися навкруги сонця.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — перший уряд України в періоді між І і IV універсалами (з 28. VI. 1917 до 22. І. 1918): Назвали його "секретаріятом", щоб передчасно не дрочити москалів, — і проф. М. Грушевський підказав, що і в Сполучених Штатах Америки міністри уряду називаються секретарями. Але московські агенти з того однаково скористали і в своїй демагогічній пропаганді між вояцтвом та робітництвом запевняли, що український уряд тому називається Генеральним Секретаріятом, що складається він із самих генералів, себто найбільших реакціонерів, "буржуїв" та контрреволюціонерів. І хоч він насправді складався з самих революціонерів, соціялістів, на чолі з В. К. Винниченком, наші темні збаламучені маси тій злісній пропаганді антиукраїнській вірили.

ГЕНІЯЛЬНІСТЬ — найвищий дар людині від Бога на службі народові й людськості. Межи людьми, як і в природі нема рівности: нема двох однакових лілій, нема двох однакових орлів, і нема двох однакових людей: все живе відріжняється одне від одного. Кожної весни одні дерева цвітуть більше від інших, ніби їм спеціяльно чомусь сприяє натура. І в деяких етапах людської історії з'являються серед маси людей визначні особи, незвичайно обдаровані ріжними здатностями, що вказують шлях прийдешнім поколінням, витворюють невмирущі ідеали втілюють ті ідеали в несмертельні твори мистецтва, науки, політики, суспільного життя.

Цих визначних людей, творців нових великих цінностей духа, ми називаємо ГЕНІЯМИ. Не всі визначні люди — генії. Між звичайною, сірою людиною людської маси і геніями простягається широка , посередня смуга більш і менш визначних людей, що мають

здібності, більші від звичайних. Але ці здібності, належно не культивовані, залишаються в більшості безплідними. Ті ж, що їх культивують, можуть осягти великої досконалости в тій чи іншій галузі людської творчости. приносячи людській культурі дари свого духа, — але вони рідко коли можуть піднестися до справжньої геніяльности, залишаючись тільки більшими чи меншими ТАЛАНТАМИ.

Були визначення геніяльности, як комбінації таланту з великою працьовитістю, великою витривалістю і терпцем. І хоча є в тому велика частина правди, але не вся: геніяльна людина, дарма, що мусить також багато працювати над собою, носить у собі печать якоїсь незвичайної легкости. що визначає її творчість: вона посідає велику ІНТУЇЦІЮ, яка дозволяє їй проникати в істоту речей, схоплювати їх внутрішній змисл далеко скорше, ніж їхня ж логіка й розумовування, що пізніше тільки стверджують те, що їхня інтуїція відразу схопила. Геній випереджує свою добу, талант її інтерпретує. Геній творить нові форми, відкриває нові шляхи, досі не практиковані, талант досягає найвищих вершків на вже відкритих шляхах. в уже створених формах.

Але нові шляхи не все ведуть до відкриття нових великих обріїв, — деякі можуть завести у безвихідь. Не всі люди, що, завдяки незвичайним своїм здібностям, видаються, на перший погляд, геніями, залишаються такими в досвіді дальшої історії. З'являються часто люди, що своїми здатностями підкупляють і сліплять, і здобувають великий вплив, на жаль, майже завжди згубний. Вони подібні до тих, що про них казав Христос: "Устануть бо лжехристи й лжепророки і даватимуть ознаки великі й дива, щоб. коли можна, звести й вибраних. .." (Матв: XXIV, 24): Вони ведуть людство на нові шляхи, як різні пропаґатори московського комунізму, але мета, до якої вони ведуть, виявляється безоднею, або пустелею. Вони водять по болоті,як мандрівні вогники. Психіятр Тарабоц писав про таких небезпечних "геніїв": "Не можна сказати, що вони не мають великих інтелектуальних здібностей, але їхній інтелект не створює нічого корисного. . ." А другий, італійський, психіятр Ломброзо теж писав: "Якщо вони малярі, то переважно декоратори. . . Якщо поети, писатимуть вірші, багаті на рими, з незвичайно гарною формою, але без жадного змісту. . ."

Якщо ж вони письменники, чи державні і політичні діячі, то їхні писання і їхні вчинки визначаються повною відсутністю морального змислу й етичних ідеалів. А тим часом, як писав аргентінський філософ Х. Інхеніерос: "Геній відзначається своєю моральністю, або він — не геній." "Поведінка генія безкомпромісова щодо його ідеалів. Якщо він шукає правду, він усе принесе в жертву задля неї. Якщо шукає краси, ніщо не зіб'є його з шляху до неї. Якщо шукає добро, іде просто і певно до нього понад всякі спокуси. І якщо він багатосторонній геній, гарне, правдиве й добре єднаються в ньому в зразковій етиці, що полягає в служінні всьому найвищому. Як то було в Леонардо да Вінчі і Ґете". І у нашого Шевченка, додам я.

Геній не знає фарисейства. Нема генія, який би мав ідеал добра і не намагався його осягнути. Без моральної цілостности нема генія. "Той, хто проповідує правду, але погоджується з брехнею і наклепами, хто проповідує справедливість і робить комусь кривду; хто проповідує милосердя і виявляє жорстокість, хто проповідує льояльність і зраджує; хто проповідує патріотизм і спекулює на ньому для своєї кар'єри; хто проповідує характер і підслуговує сильним світу цього, хто проповідує гідність, а сам упідлюється, — кожний той, хто вживає інтриґ, принижень, тисяч інших дрібних засобів, несумісних з видивом якогось ідеалу, кожний той не геній, і його голос прозвучить без відгомону, не відіб'ється в часі, так, ніби прозвучав десь в порожнечі..." (Х. Інхеніерос "Ель Омбре Медіокре" 1953, ст. 203).

До того, — як писав Б. Шов в "Іванна д'Арк," — геній — це людина, що "бачить дальше й проникає глибше, ніж інші", або як писав П. Фльоранс, — "геній — найвищий вияв розуму". І з цим можна погодитися, прийнявши за Ляйбніцом, що розум — це "здатність встановлювати правила й закони, відмічаючи одночасно й необхідні винятки; знаходити зв'язок між причинами й наслідками; вміти послуговуватися досвідом і пам'яттю; вміти передбачати. . ."

Леся Українка писала в поемі "Три хвилини", що

"... Для ідеї
Людина геніяльна є той фокус,
В який збирається її проміння,
Розсіяне по частках межи нами..."

Тим вона підкреслила синтетичну силу генія, що про неї писав Шопенгауер:

"Якщо рід спеціяльного і істотного для генія пізнавання — це інтуїція, то об'єкт його полягає не в окремих речах, але в платонічних ідеях, які вони виявляють. Характеристична риса генія — його вміння вбачати в окремішностях універсальне: звичайна людина ніколи не бачить в окремій речі нічого іншого, як ту окрему річ, бо тільки вона належить до реального життя, що її цікавить. І що менше вона схоплює інтуїцією це універсальне в окремих особах. чи речах, тим більше вона відстоїть від генія: таланти студіюють окремі явища окремих конкретних

наук, що мають своєю метою тільки взаємовідношення речей між собою..." ("Верке" — Твори, II 445

ГЕОГРАФІЯ — наука про землю, землеопис. Цій темі відведено багато місця в Енциклопедії Українознавства НТШ, і ми цікавих до неї відсилаємо, але містимо тут — в скороченні корисні доповнення, що їх подав проф. В. Січинський в "Гомоні України" з 16. III. 1957.

З географічних книжок в Україні були поширені в XVI ст. "Опис Сарматії" Матвія з Мехова в лат. мові, а також "Космографія" Мартина Бельського, переложена на староукраїнську мову в 1564 р.

,У 50-х роках XVII ст. професор Київської Академії Епіфаній Славінецький і монахи Києво - Печерської Лаври Арсен і Ісаія Сатановські виготовили в 1645 р. за Атлясом Бляо (в лат. мові) текст географії староукраїнською мовою, що обіймає усі частини світу. Цей твір називався "Позорище вселенньіе или Атлас Новий".

Цих самих авторів було запрошено до Москви, де вони в рр. 1661 - 65 виконали переклад Космографії Меркатора (1512 — 1594). Наші вчені були в курсі найновіших винаходів і праць із галузі астрономії і географії та використали також інші джерела в чужих мовах, як англійця Джільса Флетчера з 1591 про Московію та інші.

За козацьких часів гетьманський уряд особливо дбав про географічну й картографічну працю, що її виконувала козацька старшина і спеціялісти ґравери, як О. Тарасевич, що виконав загальні карти України. Гетьман Ів. Мазепа доручив полтавському полк. Іванові Іскрі з помічниками описати всі Дніпрові острови, річки і річища від порогів до Чорного моря. Ця праця мала особливе значення для опанування чорноморського побережжя. Велику картографічну й географічну працю виконали українські географи - геодезисти в рр. 1779 — 1781 р., коли було зроблено точний опис і геодезійні поміри трьох намісництв (округ) — Київського, Чернігівського й Новгород - Сіверського. На чолі комісії стояв генерал - поручник А. С. Милорадович, а в склад комісії входили 20 членів із бунчукових та військових товаришів і канцеляристів "Малоросійської Колегії". Цю величезну працю використала Російська Академія Наук, видавши в 1786 р. карту цих намісництв під своєю фірмою, без жадного покликання на виконавців цієї праці!

В давній Україні - Русі наші предки одержували свої знання з сухих реєстрів, які знаходилися, нпр., на вступі Хроніки Амартола. звідки походили й географічні відомості найдавнішого нашого Літопису, та з подорожей паломників до Святої Землі.

Чи був уже тоді відомий в цілості переклад "Християнської Топографії" Козьми Індикоплова, дуже важливого на ті часи візантійського географічного підручника (VI ст.). що став дуже популярним серед східнього слов'янства в XVI ст., це залишається, як писав М. Грушевський в своїй "Історії України - Руси" (т. III, ст. 460) досі неясним. Поодинокі статті з нього знаходимо ми в наших збірниках уже в XIII ст., — отже в частинах бодай його в усякому разі знали.

ГЕОЛОГІЯ — наука про будову, склад і історію землі. Сотні геологів вивчали минуле української землі, і, завдяки цьому, тепер нам відомо про ті величезні підземні скарби. які маємо в Україні. Формування землі продовжувалось мільйони років, на протязі яких Україна багато разів покривалася морями, що залишали після себе різні поклади з рештками давніх дивовижних тварин. Так створилася грубезна книга історії землі, яку не кожна людина може зрозуміти, бо треба вміти її читати по залишках, які знаходимо в різних покладах.

Про це писав О. Ольжич:

Із книжки грубої в твердих палітурках
З гірських пластів за вікнами вагону
Пливе на нас симфонія п'янка
Одвічного, надхненого закону.
  Котились води, дихала земля,
  На сірий намул падало проміння.
  Родились і лишали світло дня
  Нечувані потворні сотворіння.
О. скільки зелені, о, скільки душних злив
У грудочці блискучій антрациту!
Яке намисто золотавих днів
В одній краплині бурштину укрито!
  Не порошинкою хіба твоє життя
  В цьому потоці сонячних сторіччів?
  Але земля — одвічне вороття,
  І переходять вічно річі в річі.
— — — — — —
В саду тінистому, в нескошеній траві
Дзвінким дівчатам, хлопцям ясночолим
Читати буде солодко нові
Книжки, що нам не розгорнуть ніколи
("Геологія")

Геологія розбиває формування землі на 6 ер і, вивчаючи нашарування різних покладів, відзначає великі періоди часу творення землі, яка була спочатку вогненною кулею, а потім поступово охолоджувалася, покривалась морями й океанами і нарешті "сушу відділено від моря". Кожна геологічна ера, що тяглася мільйонами років, відповідає, — писав проф. І. Бандура в "Дзвоні" ч. 9(18), — кожному дневі творіння по Біблії.

Останнього дня Господь сотворив людину, і цей день якраз відповідає останньому геологічному четвертинному періодові та дилювіяльній епосі. Цей останній період гео-

логія поділяє на дві епохи: сучасну (алювій) та передсучасну (дилювій), коли жили в Україні мамути, носороги. печерні ведмеді, олені й ін. В кінці тої епохи появилась людина. Це був шостий день творіння, який геологи називають дилювієм і який, за даними геологічної науки тривав приблизно 500 тисяч років.

ГЕОЦЕНТРИЗМ — давній невірний погляд, що брав землю за осередок всесвіту. На його місце прийшов ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ (див.). (Див. також АНТРОПОЦЕНТРИЗМ).

ГЕРА - ЮНОНА — цариця неба клясичної (греко-римської) мітології, жінка Зевеса, найстарша донька Кроноса й Реї, опікунка подружжя й народин. Як мати ЕЙЛЕЙТІЇ, богині родива, була Гера й захисницею материнства.

Культ Гери перше не був значно поширений, — він пішов із міста Аргоса. Аргос. Мікени і Спарта були, за словами Гомера, найулюбленіші її міста. Пізніше, коли розповсюдилися погляди про Геру, як про захисницю родинного життя, культ її почав швидко ширитися. Головну божницю її — Герайон — межи Аргосом і Мікенами було поставлено в 423 р. до Р. ХР. Там знаходилася дорогоцінна статуя богині творчости Поліклета. творця трохи молодшого за Фідія. але не менш від нього славного.

У Римі Геру ототожнили з Юноною, але тут роля Цариці Неба ще більше затерлася перед тою ролею. що її вона грала, як захисниця родини і римських матрон, яким вона допомагала в ріжних хвилинах їх життя, приймаючи відповідні епітети. Юнона Люціна ("що несе світло") була богинею родин; до неї зверталися всі вагітні;

Юнона Пронуба була спеціяльно богинею весілля (нубере — віддаватися);

Юнона Домідука охороняла молоду в урочисту хвилину вводин її до хати молодої.

Юнона Регіна (Цариця) була захисницею держави римської, як великої римської родини, і входила в Капітолійську Тріяду (разом із "Юпітером та Мінервою).

Юнона Монета (монере — перестерігати) одержала свою назву від того, що перестерігала римлян від ворожих нападів через гусей їй присвячених. Божниця її знаходилася теж на Капітолії, і в ній переховувалася державна карбівниця: всі шматочки металю,, що тут були карбовані, називалися попросту — монети: назва. що затрималася й досі майже в усіх народів світу.

Головне свято Юнони називалося МАТРОНАЛІЇ. Припадало воно на 2 березня. Того дня всі римські матрони (жінки) йшли великим походом до божниці Юнони на Есквіліні і приносили там їй жертви. Жінки надто легкої поведінки не сміли входити до божниці захисниці подружньої вірности й чистоти.

ГЕРАКЛ - ГЕРКУЛЕС — син Зевса і Алкмени, найславніший герой грецького мітичного світу, ідеал мужеської сили і чесноти. Вже в колисці задушив він дві великі гадюки, що їх наслала на нього ревнива Гера, люта на Зевеса за зраду з Алкменою. Гераклів брат близнюк Іфікл, побачивши гадюки, закам'янів був від страху, але Геракл, якому було тоді вісім місяців. схопив гадюк обіруч і задушив їх Ця мужність маленької дитини так здивувала й захопила всіх олімпійських богів, що й сама Гера зворушилася, втратила ненависть до Геракла й почала його годувати (див. БОГІВ ШЛЯХ).

Виріосши, Геракл був примушений виконати з доручення свого брата Мікенського царя Еврістея 12 незвичайних подвигів, відомих під назвою "робіт Геракла": 1. задушив Немейського лева; 2. убив Лернську гідру; 3. полонив живим страшного Ерімантейського кабана; 4. дігнав Керінейську ланю з бронзовими ногами; 5. перебив стрілами хижі птиці Стімфальського озера; 6. укоськав Кретського бика, що його Нептун наслав був проти царя Міноса: 7. убив Деомеда. тракійського царя, який годував свої коні людським м'ясом; 8. переміг Амазонок; 9. вичистив Авгієві стайні. пропустивши через них річку Алфей; 10. переміг і убив велетня - розбійника Геріона, в якого забрав його бики. 11. здобув золоті яблука в саду Гесперід на крайньому Заході; 12. звільнив Тезея з пекла, полонивши живим страшного пекельного пса Цербера.

Поза тим йому приписується силу ще інших незвичайних і найріжноманітніших пригод: він задушив у своїх руках велетня Антея, сина Землі, яка додавала тому сили кожного разу, як він її торкався; знищив біля Риму розбійника Какуса, що хотів був украсти Геріонові бики, коли він із ними вертався з Заходу; звільнив Гезіону від страшної потвори. яка мала її зжерти; відділив Африку від Европи, створивши Гібралтарську протоку і поставивши на ній т. зв. ГЕРАКЛЕВІ СТОВПИ; звільнив Прометея, прикованого до Кавказьких гір; переміг річку Анхелоя і, нарешті забив кентавра Несса. що спробував вкрасти в нього його жінку Деяніру. Але ця остання перемога була причиною його смерти. Конаючи, Несс передав Деяніні свою сорочку, пересякнуту його кров'ю, запевнивши. що вона буде їй талісманом щастя. який збереже їй любов Геракла. Деяніра ревнуючи Геракла до молодої Іолі. післала Гераклеві сорочку Несса. Але як тільки Геракл її надягнув, відчув такі страшні болі, що, не здолавши скинути з себе сорочку. яка ніби пристала до тіла, спалив себе на горі Еті. Бо-

ги дали йому несмертельність, перенесли на Олімп і одружили з богинею Гебою — вічною молодістю, що служила Олімпійським богам за виночерпія.

Дуже багатий цикл легенд, зв'язаних із іменем Геракла, зі своїм величезним скарбом ріжноманітних складників історичної правди, поетичної фантазії й релігійної символіки збагачував літературу всіх народів й довго ще приваблюватиме дослідників і мистців.

Щодо історичної правди, то тепер уже наукою встановлено, що Геракл був мітичним героєм грецького племени Доріїв ще в ті далекі часи, коли вони жили на півночі тепер. Греції. Завоювавши Арголіду, в виправдання свойого завойовання,вони зробили Геракла потомком Персея, арголідського героя. Так само якась глибока історична правда хова ється в легендах про подорожі Геракла на далекий захід, в багаті чарівні сади Гесперід, які стоять у найближчому зв'язку з Атлянтом, що відає глибину всіх морів.
З бігом часу, історичний момент усе більше вивітрювався, і йому на зміну приходив елемент мітологічний, казковий, повний вкритої символіки, над якою ми ще спинятимемося при відповідних темах "Енциклопедії". Тут же тільки відмітимо побіжно цю символіку в згаданих 12 надлюдських роботах Геракла. Перемоги Геракла над ріжними потворами, дивоглядними звірищами, які в мітах завжди виступають, як образи - символи зими, хмар, темряви, треба вважати за перемоги сонця, що, розганяючи й перемагаючи темряву, приводить назад знову світлі погідні дні. Геракл, що вбиває гідру і чистить Авгієві стайні — це знову ж таки сонце, що висушує багнища і очищує повітря. Геракл, що полює за ланею, це теж відомий вже нам образ сонця, що ніби ввесь рік полює за місяцем. Не треба також забувати, що 12 робіт Гераклевих відповідають більше-менше двінадцяті зонам Зодіяку, через які проходить сонце, і той факт, що кількість тих робіт зведено власне до 12, — що було зроблено в досить пізню олександрійську добу, головно фінікійськими впливами, — теж може служити доказом, що давні мітологи головні риси діяльности Геракла в'язали з діяльністю сонця. Під впливом фінікійців Геракла іноді ототжнювали з Ваалом, теж сонячним богом.

Треба, отже, думати, що перше. ніж зробитися національним грецьким героєм, Геракл був місцевим сонячним богом. А потім розпочався протилежний процес: з національного перетворився в загально визнаного грецького бога.

Згідно з давньою традицією, першу жертву Гераклеві, як богові, приніс якийсь атенянин у Маратоні, і потім, кожних чотири роки, відбувалися тут спортові ігрища, в яких переможці діставали в нагороду срібні чарки.

Апотеозований, обожений Геракл зробився символом високої моральної сили, що невпинно і невтомно змагається з життьовими труднощами і в цьому змаганні знаходить заспокоєння й очищення. Справжній герой самопожертви, найвищий приклад альтруїзму й самопосвяти, Геракл після апотеози мусів залишитися оборонцем і добродієм людства. Звідци його епітети — Алексікакос — той, що відганяє всяке лихо, а в тім і хвороби і пошесті, що дало привід деяким дослідникам думати, що Геракл був первісно богом здоров'я, та Сотер — Спаситель. Зрештою, обидва епітети досить звичайні для богів.

З другого боку, для простого народу Геракл був утіленням ідеалу найбільшої сили. і тому він був охоронцем гімназій, гімнастичних вправ, тощо.

ГЕРАКЛІТ ЕФЕЗЬКИЙ (540 - 475 до Р. Хр.) грецький філософ, який вважав, що все в світі походить із вогня і в вогонь перетворюється. Але, як здається, під "вогнем" він розумів (не дурно його називали "темним", себто малозрозумілим) те, що ми тепер називаємо "тепловою енерґією", бо він зазначав, що його "вогонь" — не полум'я, а щось "більш сухе й тепле". Для Геракліта все в світі змінне, "все тече": "нікому не приходилося купатися двічі в тій самій річці, бо вода в ній щохвилини інша: одна прибуває, друга убуває." Увесь світ — одна така річка подій, і з конфлікту речей виникає життя. У постійній боротьбі протилежності єднаються, і з ріжних речей постає найчудесніша гармонія.

ГЕРАКЛЕВІ СТОВПИ — гори, що їх ніби поклав Геракл, під час своєї подорожі на захід, по обох берегах Ґібралтарської протоки, в Европі і в Африці. Символ крайньої межі: давні люди вважали, що за Гераклевими стовпами кінчається людський світ. Доходити до Гераклевих стовпів значить, отже, доходити до останньої межі можливого в мистецтві, в науці, тощо.

ГЕРАЛЬДИКА, ГЕРБОЗНАВСТВО — наука про герби, себто про родові племінні й національні ознаки, їх походження і пояснення.

ГЕРБ — це властиво знак власности. Основна ідея герба, як особливої відзнаки чогось, чи когось, давня, як власність, з якою вона виникла майже одночасно в вигляді якогось знаку ще на перших щаблях розвитку людства. У всіх тих випадках, коли людині треба виявити свої права, чи визначитися серед одноманітного оточення, вона завжди вживала й вживає якийсь знак, який зберігає беззмінно при всяких обставинах, коли вимагається точний і безсумнівний доказ приналежности речі власне тому, хто зробив той знак. Часте вживання такого знаку закріплює зрештою той знак за його творцем, і він робиться поволі ніби його

заступником, символом. Практичні ж потреби й міркування спричинюються до того, що той знак не залишається виключною приналежністю одної особи, а передається, разом із власністю, спадково. Таким чином виникає й розвивається на простіший родинний, а потім і родовий знак. Про такі особисті й родинні герби —"знамена" — згадує й "Руська Правда", що визначає кару в 12 гривен тому, хто "розвнаменовує", напр., борть. (Див.)

Пізніші ці давні знаки власности — "знамена" — перетворилися в герби шляхетських родин, що більше дбали про втримання своїх родинних прав і привілеїв.

Походження шляхетських чи лицарських гербів у Зах. Европі в'яжеться з хрестовими походами XII ст., коли особливо виявляється необхідність розпізнавати особу лицаря, закованого в панцер. Тоді власне лицарський щит з емблемою на ньому, обидва відповідно —"геральдично" забарвлені, почався зватися "гербом". Західньо-европейське лицарство, як зазначав наш відомий дослідник геральдики д-р В. Сенютович-Бережний, — "вибирало собі емблеми довільно. З бігом часу вони стали наслідними родовими знаками". ("Час", 29. II. 1948). Натомість, як відзначив також д-р Сенютович-Бережний в вищезгаданій статті, " в герби нашого боярства ввійшли не довільно вибрані емблеми, як у лицарства західнього, а старовинні знаки руноподібного вигляду, які вживалися ще з часів поганських." Цим ручним знакам і їх походженню присвятив наш український археолог проф. д-р Мих. Міллер довідку "До питання про походження старо-українських знамен". "Ці перші герби нашого боярства, які мали емблемами старі родові знаки (служили безумовно і знаками власности) надавалися, або виразніше сказавши, стверджувалися нашою державною владою, почавши від короля Данила до Юрія II, себто від середини XIII ст. до середини XIV ст."

Польський дослідник Пекосінський, професор Краківського університету, так писав в 1899 р. про польські та українські герби:

"Коли в своїх дослідах над середньо-вічним знаменництвом прийшов я до переконання, що найстарші початкові знаки польської шляхти не що інше, як тільки скандинавські руни, і що в інший спосіб не дасться вияснити їх походження, насунулося мені відразу спостереження, що руське (себто, українське Є. О.) без порівняння багатше від знаменництва польського знаменами (гербами) такого роду".

Українська шляхта відчувала старинність своїх гербів і пишалася ними. Коли в 1429 р. зайшла була мова про прийняття українських і литовських шляхтичів до польських гербів, українці, за літописом Биховця, дали таку відповідь вел. кн. Витовтові:

"Ми — стара шляхта римська: предки наші із тими гербами своїми зайшли до тих держав і вживали їх, а так само тепер і ми їх маємо і вживаємо як своїх, а обіч їх не потребуємо інших гербів, а будемо триматися давніх, що нам їх предки наші залишили."

Шляхта наша справді вірила в своє прастаре походження від "тих древних Руссов, предков наших", які "за предводительством князя їх Одонацера" року 470 взяла Рим.

Також і лицарство козацьке любило хвалитися цими славними предками.

Щодо гербів, які вживали ті мітичні "шляхтичі римські", то майже до половини XVII ст. у геральдиків можна знайти вказівки на казкові герби Ноя, царів Давида і Соломона, героїв Троянської війни, тощо. В існування таких гербів дійсно, як стверджує д-р В. Сенютович, вірили.

ГЕРБ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ, що його ухвалила Українська Центр. Рада в Києві в 1918 р. — це знак власности княжого роду Володимира Вел... Ухвалюючи його, як герб відновленої української держави, УЦРада пов'язала символічно нову Україну з давньою княжою Руссю-Україною. (Див. ТРИЗУБ).

ГЕРБЕРТ ОБЕРОН (нар. 1922), англійський політик і журналіст, активний прихильник поневолених Москвою народів, один із засновників і заступник голови (з 1953 р.) Англо-Українського Т-ва в Лондоні. Також засновник Англо-Білоруського Т-ва. Автор інформативно - пропаґандивної публікації "Українці —наші потенціяльні союзники" (Лондон, 1957). У ній між іншим читаємо:

"Українці — відрубна й чітко окреслена нація, що нараховує 43.000.000 душ. Їх відмінність від москалів не тільки фізична, а й психічна... Київська Русь, як перше втілення України, промінювала блиском слави серед середньовічної европейської цивілізації. І хоч, коріння її були в Візантії, не менші зв'язки лучили її з Заходом. Згадати б тільки, що в передномнанські часи одна англійська королева була з походження у к р а ї н к а, а ще більш відома всім французька королева Анна, донька вел. кн. Ярослава, яка прибула в Париж, коли там починали будувати катедру Нотр-Дам... Через кристалізацію національно-державницької зрілости української нації виросла на долішньому Дніпрі, в серці південної України лицарська козацька демократія... Поруч далматинської Раґузи-Дубровіка, Україна — єдина слов'янська країна, що має справжню морську традицію..." "...І хоч якби трагічно не сповнилось призначення України, все ж яким контрастом яскраво забарвленої історії виглядає воно в порівнянні з суворою хронікою поневолювання й закріпощення, що випала на долю Московії... І як дивно, що Захід волить іґнорувати окремішність України, хоч українці приневолили навіть большевицьких можновладців закинути царське

"не було й бути не може", бо, мовляв, українці — тільки екзотична відміна русских із іменем південних росіян чи "малоросів"..."

ГЕРБЕРШТАЙН ЗІҐМУНД (1486-1566) німецький дипломат і подорожник, автор "Коментаріїв про Московські Справи" ("Рерум Московітарум Коментарії" 1549 р.), дуже цінних записок, що витримали чимало видань і перекладів різними мовами.

Двічі він їздив в Московщину (1517 і 1526 р.) і був на Литві, а, можливо, і в Україні.Герберштайн про Україну писав:

"Мешканці по Борестену (Дніпру), черкасці-руські відріжняються від тих черкасців, про яких я писав перше. що вони живуть у горах Понта (на Кавказі). Тепер їх вождем Евстахій Дашкевич, — який, як я вже згадував, виступив проти Московії разом із ханом Махмет-Гіреєм, — муж дуже досвідчений в військовому мистецтві і славний визначною хоробрістю. Хоч він не раз ходив разом із татарами, але ще частіше нищив їх, — мало того: він часто ставив перед великою небезпекою і самого царя московського, в якого колись був у полоні. Того року, як ми були в Москві, він розгромив московитів, завдяки незвичайним хитрощам... Він привів у Московію татар, вдягнених у литовський одяг, знаючи, що московити сміло кинуться на них, ніби як на литовців. Сам він приготовив засідку, щоб помститися москалям. Спустошивши частину північних земель, татари нападають на Литву. Москалі, довідавшись, що вони змінили шлях і заняли Литву, й собі вступили в Литву. Коли ж, спустошивши її, верталися переобтяжені здобиччю, Евстахій оточив їх із засідки і перебив усіх до одного..."

Про Волинь Герберштайн писав, що вона "населена найбільш войовничим народом". Про Київ: "Київ — старовинна столиця Руси. Пишність і справді королівська велич цього міста потверджується самими його руїнами й пам'ятками, від яких залишилися рештки. Ще й досі на прибічних горах помітні сліди спустошених церков і манастирів, крім того багато печер, в яких є дуже давні гробівці, і в них ще не зотлілі тіла..."

ГЕРБІНІЙ ЙОГАН (1627-1679, або 1633 1676) — лютеранський пастор, що жив у Швеції, Польщі й Литві. Знайомий з Інокентієм Гізелем, архимандритом Києво-Печерської Лаври, написав на підставі його "Патерика" книжку в латинській мові "Святі печери київські, або підземний Київ, в якім підземний лябіринт і в нім шістьсот літ тому померлих святих і героїв греко-руських нетлінні тіла поіменно..." (Єна, 1675).

У цій книжці Гербіній переповів і спростував леґенди, які був оповів в 1666 р. Фльорус Полонікус в книзі, видрукованій в Нюренберзі, ніби із київських печер іде підземний хід аж до Смоленська, попід Дніпром і попід Дністром, і весь він виложений всередині "литим металем", "з чого можна зміркувати колишню розкіш цього місця", "а будова цього місця називається ділом італіян".

Так само спростовує Гербіній оповідання, ніби Київ —то стара Троя, що її зруйнували греки, — "до якої байки додається вигадка що в печерах київських можна оглядати велитенські тіла Гектора, Пріяма, Ахіла і інших троянських і грецьких героїв, нетлінні протягом такого часу..."

ГЕРГЕПА — велика, незграбна, смішна постать. В. Винниченко в своєму тритомовому памфлеті "Відродження Нації" висміяв в образі гергепи українську недосвідчену, невмілу дипломатію ледве відродженої української держави 1919-1920 р.:

"І от на европейському обрію з'явилась чудернацька, ніколи не видана постать: дебела, репана мужицька пика, вся обсипана найдорожчою пудрою; щоки розмальовано буржуазною фарбою; вся незграбна, обмотана шовками, обвішана скляним намистом, і з величезною торбою грошей в руках. Ця чудна гергепа почала з'являтись то в одному, то в другому місті, викликаючи в европейців здивовання, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилася, і що мали значити її вчинки: куди б вона ні повернулась, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Европейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, попанськи обмахувалась віялом, кокетливо збирали губки, виставляла свої золоті персні, шовки, скляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи знову цукерками. Часом вона об'їдалась і напивалась так, що доходила до непристойностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і присипала ними в нагиженних місцях. Нарешті, европейці почали через досвідчених людей дізнаватись, що то була українська "дипломатична" місія, яка мала в найкращому світлі представити перед Европою українську націю..." (т. III, ст. 419-20).

У пізнішій українській еміграційній літературі в гергепі втілено "змодернізовану вайлакуватість, розляпистість, невміння більш-менш пристойно поставити себе перед зовнішнім світом", а також "недосконалість людської психіки й характеру, зумовлену такими ідеологіями і критеріями думання, як просвітянщина, побутовщина, провінціялізм, етнографізм." (Л. Лиман).

ГЕРДЕР ЙОГАН ҐОТФРІД (1744-1803) — німецький письменник, історіософ і етнограф, що своєю збіркою народніх пісень, під

назвою "Голоси народів у піснях" мав величезний вплив на розвиток етнографічних студій взагалі, і зокрема в Україні. Під його впливом Олександер Павловський видав першу граматику української мови, доводячи її придатність до літератури. У 1819 р. виходить перша збірка українських народніх пісень у вид. Миколи Цертелева, що порівнював їх красу з творами Гомера і т. зв. Оссіяна. Виступаючи за співпрацю всіх національних культур, Гердер відкидав ідею культурної меншевартости окремих народів. Пророк національного патріотизму і гуманного націоналізму, без тіні експансіонізму чи шовінізму, з визнанням прав кожного народу на власний духовий розвиток і власну національну літературу. Гердер у свойому "Деннику моїх подорожей" 1769 р. прорік Україні краще майбутнє:

"Україна стане колись новою Елладою: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля, колись прокинуться: із стількох малих племен, якими адже були колись і греки, виникне велика, культурна нація, її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ..."

ГЕРМАФРОДИТ — син Гермеса й Афродити, який, на прохання німфи Сальмакіди, захопленої його красою, з'єднався з нею в одне тіло, ставши двостатевою істотою. Біологічний ГЕРМАФРОДИТИЗМ, себто наявність в одній істоті двостатевости, зустрічається часто в рослин ,рідше в тварин, як порожнищі, хробаки, тощо, ще рідше в вищерозвинених тварин і дуже рідко у людей. Натомість досить часто зустрічається НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРМАФРОДИЗМ у народів, що довший час підлягають насильному асиміляційному процесові чужої культури. Найбільш відомий і характерний приклад — М. В. Гоголь зі своїм славним "Тарасом Бульбою" та "Вечорами на хуторі біля Диканьки", писаними в московській мові. Він сам писав. що не знає — "яка у мене душа, українська чи російська", але зараз же й додавав: "Ніяк не дав би переваги росіянинові над українцем".

Російський літературознавець і лінгвіст, проф. Дм. Овсяников Куликовський, сам українського походження, в своїх дослідах над творчістю Гоголя прийшов до переконання, що отой національний гермафродитизм нещасного письменника, що терпів і мучився від свого духового роздвоєння, від боротьби між двома душами, був причиною його психічної недуги, що звела його передчасно в могилу. Біологічний гермафродитизм у істот фізіологічно високо розвинених не дає їм нащадків. Національний гермофродитизм, хоча й дуже часто приводить до родинних трагедій, в Україні зокрема ще надто плідний....

ГЕРМЕС — лат. МЕРКУРІЙ — один із дванадцяти головніших богів клясичних Греції та Риму, син олімпійських Зевеса та Майї, доньки Атланта. Вже в пелюшках виявив незвичайну вмілість і сприт, що його характеризували. Народившись уранці, він уже опівдні, знайшов кістяк черепахи, робить собі з неї ліру, а ввечорі краде у Аполлона, що попасав товар богів, 50 телиць, яких так ховає, що й знайти їх не можна. Сам же залазить назад у свої пелюшки. Але Аполлон здогадується, чия то робота і — після марного намагання полагодити справу з Гермесом — скаржиться Зевесові. Зевес наказує Гермесові відшукати телиці й віддати Аполлонові. З жалю заграв він тоді на своїй лірі, а Аполлон, як почув ліру, відмовився й од телиць, аби тільки Гермес подарував йому ліру. І так і сталося. Отак Гермес став пастухом, а Аполлон — музикою.

На знак миру Аполлон подарував Гермесові золоту гилочку з двома галузками, що приносить достаток і гаразди. Від того часу запанувала між ними велика приязнь, бо обидва вони були великими прихильниками людства — Аполлон, як виразник найвищих ідеалістичних змагань розуму, Гермес — його практичніших корисніших нахилів.

Значення цього міту не зовсім ясне. Одні вбачають у Гермесі давню персоніфікацію Присмерку, і телиці, вкрадені в Аполлона, були б тоді сонячними променями, які Присмерок ніби ховає в якійсь безодні, звідки їх потім знову забирає сонце (Аполлон). Інші ж міркують, що Гермес у цьому міті — персоніфікація вітру, а ліра, яку він вигадав — це гаї й діброви, це сама земля, що грає під вітром. Телиці Аполлона були б у цьому разі водами небес, які краде вітер, ховаючи їх у хмари, а Зевес примушує їх оддати, обдаровуючи людей благодатним дощем.

Одержавши від Аполлона золоту гилочку гаразду та достатку, Гермес робиться опікуном усього того, що веде до добробуту. Тому він, як пастух, пильнує, щоб товар був здоровий і плідний. А що товар давнішими часами був часто таким самим засобом виміни в торгівлі, як тепер гроші, то Гермес став захисником торгівлі. У торгівлі тяжко обійтися без лукавства і обману, тому Гермес — бог шахраїв та дурисвітів. Користь із торгівлі залежить од безпечности й швидкости торговельних зносин, тим-то бере Гермес під свою охорону шляхи й подорожніх. І сам він стає вічним подорожнім, мандрівником, — швидкий, як вітер, літає він на своїх маленьких крильцях, прироблених до ніг, з одного кінця світу в другий, переносячи богам і людям накази Зевеса і молитви людей — богам і Зевесові.

Торгівля — посередництво, і тому-то зробився Гермес посередником між богами, і межи богами й людьми .А тому, що посеред-

никові, як і послові, і доброму купцеві треба вміти добре говорити, Гермес зробився богом промовців.

Сни приходять до людей од Зевеса, хто міг би їх приносити, як не післанець Зевеса? — тим-то, ідучи спати, зверталися з молитвою до Гермеса, щоб дав добрі сни.

На Гермесові ж лежав обов'язок супроводити душі мертвих у царство тіней, а іноді, як то було з Еврідікою, дружиною Орфея, і виводити їх звідти.

Хто міг би побігти швидше від Гермеса? Хто міг б зрівнятися з ним у зручності й вправності? Не дурно ж греки вважали Гермеса творцем гімнастичних вправ і під його опіку та догляд віддавали свої гімназії та стадіони.

На Гермесі лежала сила всяких функцій, на перший погляд, дуже ріжноманітних. але, при уважному розгляді, всі їх можна звести до двох головних — сприяти матеріяльному добробутові і бути посередником у виміні чи то речей матеріяльних (тому він був богом навіть і злодіїв, бо в них один власник речі заступає другого), або й цілком духових.

Латинський Меркурій перше не мав такого багатства функцій, і його роля зводилася до ролі бога торгівлі (меркарі — торгувати). Але в скорому часі Меркурій ототожнився з Гермесом, набравши особливо значення післанця богів, — в цій функції його відзначав КАДУЦЕЙ — відзнака послів, яка складалася з палички, обвитої двома вужами. Походження кадуцея треба, очевидячки виводити від тої гилочки з двома галузками, що подарував Аполлон Гермесові. До цих же його функцій відносилася пара крилець на ногах (ніколи на спині!) і капелюх подорожнього — петас. Як бог торгівлі тримає Гермес в руці гаманець. Як бог гімназій Гермес Палестрит має в руці стригіло — знаряддя, яким спортовці обтирали собі зі шкіри піт і порох.

Іншим атрибутом Гермеса, як бога спорту, був ПІВЕНЬ. Греки захоплювалися боями півнів, і молоді ставили за обов'язок, який вона зрештою радо виконувала, бувати на тих боях півнів, щоб вчитися від них, як треба боротися до останньої краплі крови.

На архаїчних пам'ятках ми бачимо Гермеса з бараном на плечах. Цей образ Гермеса Кріофора, що символізував піклування Гермеса про здоров'я довіреної йому отари, як і образ пастуха Арістея, що несе вівцю на плечах, послужив праобразом для християнського образу ДОБРОГО ПАСТИРЯ, що знайшов своє надхнення в словах Спасителя:

"Котрий з вас, мавши сотню овечок та загубивши одну з них, не зоставить 99 у степу та не піде за загубленою, доки знайде її? А знайшовши, положить на плечі собі, радіючи. І прийшовши додому, скликає друзів та сусід, кажучи їм: "Радійте зі мною, бо я знайшов овечку мою загублену." "Глаголю вам, що оттак радість буде на небі над одним грішником розкаяним більша, ніж над 99 праведниками, яким не треба покаяння.." (Луки XV, 4—7).

ГЕРМЕС ТРІСМЕҐІСТ — вигаданий автор герметичної, себто окультної, літератури, приступної тільки для втаємничених: для давніх окультистів навіть Іліяда та Одісея Гомера фігурували поміж книжками Гермеса Трісмеґіста. Але пізніше поняття герметичної літератури та філософії, зробилось синонімом альхемії, що намагалася відкрити таємницю перетворювати дешеві метали в дороге золото та знайти елексир довгого, чи навіть несмертельного, життя.

З огляду на те, що герметична література була зрозуміла тільки втаємниченим, уважалося, що скарби знання, в них вложені, Гермес Трісмеґіст забезпечив від ока профана магічними печатками. Звідти ГЕРМЕТИЧНИЙ почало означати — щільно замкнений, а ГЕРМЕТИЗМ — таємну науку, виложену в тих герметичних книжках.

Еспанський філософ Ортеґа-і-Ґассет в своїй відомій книзі "Бунт мас" говорив про ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ГЕРМЕТИЗМ масової людини, себто про її щільну непросякальність небажаним їй ідеям і думкам: "Цей осібняк знаходить в своїй духовості репертуар ідей, цілком вироблений (іншими людьми). Він вирішує їх твердо триматися, вважаючи, що йому їх цілком вистачає... Ця мірнота знаходить у собі ідеї, але не вміє їх творити. Вона навіть не підозріває, в якому тонкому оточенні вони витворюються. Вона хоче висловити ідею, але не хоче прийняти умов, які потрібні для вироблення думки. І тому її ідеї — тільки бажання, прив'язані до слів... Масова людина почула б себе розгубленою, коли б вона побачила себе примушеною прийняти дискусію з кимсь, — тому вона інстинктовно відкидає цей найвищий трибунал, що знаходиться поза нею.." Герметизм душі, що не хоче дискусій, кидає маси в т. зв. безпосередню акцію, що її наказує їм перший - ліпший демагог, який у своїй амбітності, не дбає про те, де правда, а тільки про те, як використати для власної кар'єри інтелектуальний герметизм маси".

ГЕРОДОТ (485—425 до Р. Хр.) — грецький історик, батько історіографії, що написав 9-томову історію близького сходу і Греції. Четверта книжка цієї історії описує тодішню Україну — Скитію, в якої причорноморських містах, грецьких колоніях, Геродот побував і позбирав там відомості про народи, що заселяли землі теперішньої України. М. Грушевський писав про Геродота:

"Нині в науковій літературі певність Ге-

родота не підлягає найменшому сумнівові там, де він оповідає, як свідок; що інше. де оповідає він із переказів: ці оповідання дуже нерівної вартости". (Іст. У. Руси, І, 106).

ГЕРОЇ — люди, що з любови до ближнього, або до ідеалу, ідуть без вагань на зустріч смерті.

Давні греки називали героями півбогів — синів жінок від богів, або синів богинь від чоловіків людського роду. — людей незвичайно сильних, сміливих, здатних на будьякі подвиги, корисні людству. Приклад — Геракл (див.), Тезей та інш.

Але вже таки в давній Греції поняття героя поширилося й на простих людей, що загинули в боротьбі за батьківщину, як от 300 героїв в Термопілях, або в боротьбі проти тиранів. Але в усякому разі малося на увазі тих, що геройськи загинули. Культ героїв був культом славних покійників. Лише далеко пізніше — і то більш реторично — почали прикладати назву героя й до живих, але знову таки тільки до тих, що не побоялися піти назустріч смерті, дарма, що, переборовши небезпеку, залишилися живими.

У багатьох письменників герої — всі визначні люди, що їх ми звемо звичайно ГЕНІЯМИ (див.), вважаючи, очевидячки, що слава визначає героїв. Тому Данте у них — герой поезії, Мікельанджельо — герой різьбарства, Шекспір — герой театр. драми, Олександер Македонський і Наполеон — герої війни й стратегії. Але в дійсності ми повинні звати героями тільки тих людей. що з любови до ближнього, чи до якої ідеї, не побоялися смерти. Дарма, що іноді тих героїв не супроводить слава, і вони залишаються безіменними.

Багато років тому в Італії річка Адідже так розлилася, що знесла міст у Вероні, від якого залишилася була тільки центральна аркада, на якій знаходилась одна хата, якої мешканці — чоловіки, жінки й діти — благали рятунку. Граф Спольверіні, що був на березі, вигукнув: "Дам сто французьких люїдорів (золоті монети) тому, хто заризикує порятувати цих нещасних людей".

Якийсь молодий селянин узяв човна, покерував ним через залиті водою вулиці і, зрештою, перевіз усіх на берег, перемігши бурхливу течію. Але коли ґраф Спольверіні захотів дати йому приобіцяні гроші. він відмовився: "— Дякую, я не продаю свого життя, віддайте ці гроші бідній родині, що їх дуже потребує".

Історія не зберегла нам його імени, але це був справжній герой, яким керувало тільки почуття любови до ближнього. Герой — не продає свого життя.

Християнство не знищило ідеалів героїзму, що панували в клясичному світі, але заступило їх ідеалом святости, що включає в себе ідеал героїзму: героями були св. Стефан, первомученик, що був побитий за свою віру камінням, св. Себастіян, що загинув під градом стріл, — героями були всі християнські мученики, що воліли загинути, ніж зрадити свою любов до Христа і свою в Нього віру. І навіть тоді, коли святі не гинуть від рук ката, все їх життя — один геройчний подвиг боротьби духу з тілом, боротьби між бажанням духового вдосконалення і нахилами тіла до фізичної насолоди; всі святі — справжні герої, бо вони свідомо йдуть на смерть для цього світу, щоб могти воскреснути в Бозі.

Історія України повна імен героїв, що з любови до своєї батьківщини віддали за неї своє життя. Досить згадати всіх тих, що загинули під Базаром (див.), під Крутами, у Бушi (див.)... Досить згадати Біласа і Данилишина, Ольгу Басарабову і Олену Телігу, Гриця Чупринку і Віру Бабенко, Тараса Чупринку, і всіх тих безчисленних і безіменних героїв УПА, що свідомо й безстрашно йшли на смерть, щоб дати життя несмертельній ідеї Українського Державного Відродження навіть у концентраках Воркути та Кінгіру.

С. Єфремов в своїй "Історії українського письменства" звернув увагу ще на інший рід жертвенного геройства, — геройства відданої, витривалої, нікому непомітної, але потрібної праці на службі вибраної ідеї. "Блиснути величним учинком, усе навкруги осяйнувши відразу, — писав він, — не важко тому, хто має на це силу: досить на це одного тільки пориву, одного величного творчого розмаху. Але згнітити навіть бажання такого вчинку, але з дня на день тягнути ярмо буденної праці, але не бачити ні в минулому, ні в майбутньому нічого, опріч довгої низки таких самих сірих днів — це справжній геройїзм, це незмірний подвиг, бо все життя зводить на один суцільний подвиг. І не впасти під вагою такого подвигу — то найвищий ступінь, до якого тільки може піднятись людина, бо вимагає це майже надлюдської сили. Непохитну залізну вдачу, велику силу духа, незломну віру в себе і в своє діло треба мати для цього — і їх у високій мірі посідав(Б.) Грінченко.." (II, ст. 202).

До таких героїв самовідданої праці належав і сам С. Єфремов, який зрештою закінчив своє життя, як мученик і герой московських концентраків, обвинувачений в провідництві і організуванні Спілки Визволення України.

ГЕРОСТРАТ — грек з Ефесу, який в 356 р. до Р. Хр. спалив славнозвісну святиню Діяни Ефеської, що вважалася одним із семи тодішніх "чудес світу". Зробив він це із бажання бодай злочинної посмертної слави, що зробила б його ім'я несмертельним. Ефе-

сяни, щоб запобігти тому, видали декрет, яким забороняли називати ім'я злочинця, але тим тільки посприяли тому, що ім'я Герострата дійшло аж до наших часів. Його ім'я визначає тепер кожного амбітника, що готовий на будь який злочин, аби зробитися відомим між людьми.

ГЕРЦЕН ОЛЕКСАНДЕР (1812 - 1870) — видатний московський революційний публіцист і письменник (писав також під псевдом Іскандер). Видавав на еміграції в Лондоні журнал "Полярная Звезда" і двотижневик "Колокол", які мали велечезний вплив на тодішню громадську думку російських громадян.

Герцен був одним із тих небагатьох москалів, що ставився з симпатією до можливости відновлення України, як самостійної держави:

"Чому ж би нам з Польщею, з Україною, з Фінляндією не жити, як вільний із вільним, як рівний з рівними. Чому ж це ми все маємо забрати собі в кріпосне рабство?" — запитує він в 1863 р.

Прихильник тої засади, що кожний нарід сам має порядкувати своїм життям, Герцен не лякається того, що Україна може захотіти бути "ані Польською, ані Руською". "Україну, — пише він в статтях "Россія і Польща", — слід в такому випадкові визнати вільною й незалежною країною... У Малоросії — пише він далі, вживаючи тодішню офіційну назву України, — живуть люди, — люди, пригнічені рабством але не настільки зломані урядом і поміщиками, щоб утратити всяке почуття національности: цілком навпаки — родова свідомість у них сильно розвинена.. Розв'яжімо ж ми їм руки, розв'яжім їм язик, хай мова їхня буде цілком свобідна, і тоді хай скажуть вони своє слово, перейдуть через кнут до нас, через папство до вас (до поляків), або, якщо вони розумні, простягнуть нам обом руки для братнього союзу і в незалежності від обох". ("Колокол" ч. 34).

Видрукувавши в "Колоколі" за 1860 р. листа від Костомарова, в якому той ставив вимогу, щоб "ані великороси, ані поляки не називали своїми землі, що заселяє наш нарід", Герцен цілком з тим погоджується, і заявляє, що думки Костомарова — також і його власні, бо вони коротко висловлюють "увесь наш світогляд".

Ясно, що таке невидане серед москалів відношення до української справи викликало в українців почуття великої симпатії і вдячности до Герцена. Той же Костомаров писав йому:

"Ви виявили щодо України такий погляд, що його інтелігентна частина південно - руського народу здавна зберігає, як найдорожчу святість серця. Прийміть же від нас сердечну подяку. до числа багатьох правд, що ви перший висловили друком на московській мові, належить і те, що ви сказали про нашу батьківщину".

А Т. Шевченко записує в свойому "Щоденнику" 6 лютого 1858 р.:

"Я вперше сьогодні побачив газету ("Колокол") і побожно поцілував її. .."

Сам О. Герцен, зрештою високо цінив творчість Т. Шевченка і з співчуттям писав про нього, а в свойому літературному життеписі "З того берега" гостро засуджував московський режим:

"У найгірші часи европейської історії здибуємо ми деяку пошану до особистости, деяке визнання її незалежности, деякі права, признані талантам і геніям.. Які не були нікчемні тодішні уряди, все ж не відправили вони в заслання Спінозу, а Лессінга не били нагаями і не віддали в солдати... У пошанівку не лише до матеріяльної, але й де моральної сили, в мимохітнім узнанні особистости — одна з великих рис европейського життя... У нас нема нічого подібного. У нас особистість завжди була заглушена, поглинена державою, общиною, церквою, родиною..."

І в наслідку — московський советизм в якому особистість ще більш поглинена державою, як була при царях.

ГЕРЦИК ГРИГОРІЙ син Павла Герцика, полтавсь. полковника, полтавський наказний полковник, прихильник гетьмана Ів. Мазепи. Після Полтавської поразки 1709 р. пішов із Мазепою на вигнання і служив Пилипові Орликові за генерального осаула. Був йому шваґром (братом жінки П. Орлика). З 1720 р. жив у Варшаві, де виконував доручення Орлика, поборюючи московський окупаційний режим в Україні. Але агенти кн. Долгорукого, московського посла в Варшаві, схопили його і вивезли до Московщини, де він був ув'язнений в Петропавловській фортеці. Від 1828 р. жив у Москві.

ГЕРЦЬ, ГЕРЕЦЬ — двобої окремих лицарів перед головною битвою, в яких виявлялося військове мистецтво і вміння триматися на коні. Герці були улюбленим військовим спортом українських козаків. Згадка про герці залишилася в українській приповідці: "Завзятий як перець, поки не вийде на герець.." (Номис ч. 13652) .

ГЕСПЕРІДИ — дочки Атланта і Ночі, що жили, як оповідали давні греки, на крайньому заході землі, де вони мали сад із деревами, що плодили золоті яблука. Стеріг їх стоголовий змій. Геракл знайшов цей чудовий сад, забив змія і забрав золоті яблука, сповнивши так доручену йому від Ерістея одинадцяту "робсту".

ГЕТЬМАН — найвищий виборний старшина козацького війська. Під час походу мав

необмежену владу. Про його вибір та владу писав француз БОПЛЯН (див.)

"Збираються старі полковники і старі козаки, що мають між ними повагу і дають голоси на того, кого вважають найздатнішим до того. Хто дістав більшість голосів, той вибраний... Коли ж вибраний козак приймає гетьманський уряд, він дякує раді за зроблену честь; хоч він негідний і нездатний до такого уряду. одначе обіцяє, що буде намагатися своєю пильністю й стараннями зробити себе гідним, служити їм усім взагалі і кожному зокрема, і життя його готове бути завсіди на услуги його браттям. На цю промову плещуть йому і кричать "віват! віват!", а потім кожний підходить до нього, в порядку своїх ранг, віддає поклін. а гетьман подає йому руку... так вони вибирають вождя, — це буває часто в пустім степу. Називають його на своїй мові гетьманом, слухають його: власть його необмежена, — він може стинати голови і на палю саджати неслухняних. Поступає суворо, але не рішає нічого без военної ради. Але й гетьмана може спіткати біда, він мусить бути незвичайно обережний на війні, щоб не сталося нещастя, і в усякій нагоді і в трудних обставинах має показати себе проворним і пильним, бо як покажеться плохим... зараз вибирають на його місце іншого..."

Від 1648 р. гетьман — досмертний президент української козацької республіки, влада якого була обмежена радою старшин. За Хмельницького, Самойловича й Мазепи гетьманська влада наближається до монархічної. Б. Хмельницький хотів зробити її й спадковою. Відновлена гетьманська держава в 1918 р. за Павла Скоропадського мала виразні ознаки монархічного типу.

На випадок перешкоди, Гетьман призначав собі заступника, який звався НАКАЗНИМ ГЕТЬМАНОМ (у протилежність до виборного). (Див. БУЛАВА, БУНЧУК).

ГЕТЬМАНОМ КОРОННИМ — називався в Польщі головнокомандувач війська. Його заступник і помічник називався ГЕТЬМАНОМ ПОЛЬНИМ.

Були гетьмани і в Литві: ВЕЛИКИМ ГЕТЬМАНОМ (або ЗЕМСЬКИМ) називався головнокомандувач війська під час походу, а під час миру був він членом Господарчої Ради. Його помічником був ГЕТЬМАН ДВІРСЬКИЙ (або ПОЛЬНИЙ).

ГЕФЕСТ, ГЕФАЙСТОС — див. ВУЛЬКАН.

ГЕХТЕР МАКСИМ (1885 - 1947) український журналіст жидівського походження, співробітник "Ради" в Києві, ЛНВісника, "Економіста". За Директорії був на службі в Диплом. Місії в Данії. Співпрацював в зах.-европ. пресі, переважно в Празі німецькою мовою, ("Прагер Прессе" — (1921 — 38) і "Слявіше Рундшау" (1929—1939), інформуючи про українське культурне й політичне життя.

В юнацьких літах Гехтер брав діяльну участь в "Революційній Українській Партії" (РУП) і за українську національно - революційну агітацію серед робітництва в 1905 р. був арештований і просидів рік у в'язниці.

В. Дорошенко писав про нього в "Свободі" ч. 225 за 1950 р.:

"Хоч не був він українцем з роду, став ним із любови до українського народу. як колись Вол. Антонович, Т. Рильський, Осип Юркевич, а останньо Вячеслав Липинський, Богдан Ярошевський та інші, і зробив для України далеко більше, ніж який природний українець... До самої смерти лишився прибраним сином української нації, не вважаючи на те, що міг був піти слідами більшости своїх земляків і, заявивши себе "русским", зробити кращу матеріяльно кар'єру..."

ГИЛЬЦЕ, ВИЛЬЦЕ — весільне деревце, що його готують звичайно в суботу рано перед весіллям в хаті молодої. У Галичині звали Гильце Смерекою, Різкою, або й Деревцем.

Було воно звичайно великою зеленою галузкою з яблуні, груші, вишні чи черемухи, а зимою з сосни, чи смереки, що її вирубував у лісі сам молодий з дружком "у благословенний час", себто до полудня. У гуцулів це було верховіття сосни з грьома колами гилячок, завжди в парному числі.

Подекуди і молодий і молода — кожне мало своє гильце: гильце молодого зрубував боярин. а завивали його свашки, коли молодий сидів у себе на посаді; гильце молодої приносила дружка, коли молоді сиділи в молодої на посаді.

У Черкаському пов. на Київщині бояри з дружками зрубували тільки одне гильце після того. як молода кінчала свій обхід села з запросинами на весілля. Це гильце приносили до молодого, де знаходилася вже й молода. Дружки сідали навкруги молодої й співали, а потім несли гильце до молодої. Коли підходили до її хати, дружки спинялися коло дверей, і до хати заходила тільки молода, яка, вітаючись, вклонялася батькові й матері, а ті казали: "Іди поклонись дружкам. хай ідуть до хати." Молода запрошувала дружок, які розсаджувалися за старшинством навкруги стола і починали співати пісні про скорий приїзд молодого. Коли той приїжджав, всі виходили йому назустріч. У дверей хати всі спинялися, і входили звичайно тільки два старости. На дворі ж грала музика, і бояри танцювали з дружками. Через деякий час старший боярин брав гильце і, зупиняючись у порога, гукав:

— Старосто , Пане Старосто! Благословіть у цей дім покрасу внести!

— Бог благословить!

Боярин вносив гильце, вирізував у хлібі дірку і вставляв у неї гильце.

Тим часом один із старостів приводив молодого, а слідом за ним і всі інші входили до хати прикрашувати гильце.

Гильце оздоблювали гусячим пір'ям. маленькими пучечками різних квітів. вівсом, калиною, вінкою, рутою, позолоченими горіхами, яблуками, кольоровими стрічками та засвіченими свічками. Ставили його на столі в кутку під образами. Поміж галуззя гильця клали іноді жменю жита.

На Чернігівщині гильце робили з сосонки, до якої прив'язували калину з хмелем (як хміль в'ється на калину, так щоб і парубок тримався своєї молодої). житній колос із тміном, барвінок із рутою, васильок із ласкавцем, всі зв'язані попарно. Крім того, гильце обмотували скрізь червоними жичками й стрічками, обвішувано золотими й срібними нитками та папірцями (Литвинова в Мат. у. етн. III, 86-87. Тут же й образок гильця).

У більшості місцевостей вважали. що годиться залишати гильце в хаті на все весілля. В Галичині його носили перед молодими під час усіх церемоній — як ішли до церкви, як ішли з церкви і т. д.

До приготування гильця, що належало. очевидячки, до дуже давнього культу, підходили з урочистістю, яка супроводила зрештою й кожну іншу дію весільного обряду. Дівочий хор просив спочатку Господа та Його святих, а далі й батька-матір і всіх присутніх благословити приготовляти гильце. Батьки молодої, перші, починали прикрашувати гильце, вішаючи оздоби на вершечку деревця, інші чіпляли нижче, дотримуючи щодо черги порядку, відповідно до спорідненя та віку кожного.

На Чернігівщині, проте, почин до завивання гильця давала молода, якій старша дружка передавала для цієї цілі пучок ягід калини, як символ чистоти дівочої, три колоски жита, як символ любови. (Мат. у. етн. НТШ, III. ст. 100).

У піснях, що супроводили завивання гильця, дівочий хор вимагав, щоб бояри подалися до лісу, зрубали там велику сосну та поставили її на столі, заставленому скатіркою, на срібному блюді (Чубинський, "Труди. . ." ч. 96). Друга пісня вимагала від бояр, щоб вони. щоб краще оздобити гильце, подалися до моря збирати золоте пір'я, що його розгубила мітична птиця, літаючи над садом, або збирати на жовтому піску золоті пера, що щука-риба там зоставила: або податися до саду по листя вінки, василька. калини; принести півснопа вівса, тощо (там же чч. 9, 9", 101. 122). В одній пісні мала качечка пливе Дунаєм, і збирає на дні золото, щоб оздобити гильце. (Вовк "Студії.." ст. 234 - 35).

Одночасно з гильцем молода й дружка в'ють і вінки (ВІНКОПЛЕТЕНИ).

По весіллі, гуцули вішали гильце під сволок, або в саду на грушу, чи на яблуню (Мат. у. етн. НТШ, V, ст. 67).

Весільне гильце фігурувало й на похороні. На Гуцульщині. як вмирала дівчина, біля її тіла ставили гильце (Мат. у. етн. НТШ. V. 242). У похоронному поході гильце теж несли, як і в весільних церемоніях, спереду. Потім його закопували біля хреста на могилі (там же, ст. 243).

У Московщині весільне гильце теж відоме під різними назвами. На Ярославщині, коли дівчата йшли на Дівич—Вечір, одна з них несла попереду ялинку, прикрашену квітами й биндами, — ялинка ця називалася Дівоча Краса. Внісши до кімнати, ставляли її в горщик (у нас у хліб!) і приробляли згори засвічену свічку. У місцевостях під Москвою галузку ялинки прикрашали різнокольоровим папером і, після весілля. виставляли її на передовій стіні хати під дахом.

Українському гильцю відповідають також болгарська "іла", сербська "масличнa галузка". чеська "райська галузка", польська "яблонька", — все прикрашені деревця, чи галузки, навкруги яких танцюють під час весілля.

В Італії парубок рано вранці встромляв перед дверима хати, де жила кохана, галузку смокви, прикрашену биндами, або й океренок від цього дерева. Якщо його приймали потім до середини, то відбувалося весілля, а як ні, то це дорівнювало нашому гарбузові (див).

Питання про те, яке символічне значення має гильце, різні дослідники розв'язують по різному. Акад. О. Веселовський вбачав у ньому відгуки вірувань про райське, чи хресне, дерево. На весіллі співали:

Благослови. Боже і Божая Мати,
Деревця вбирати. . .
Райське деревенько перед раєм
стояло,
У рай ся похиляло, сильно зацвітало.

Кун, Афанасьєв, Потебня пояснювали гильце, як мітологічний образ хмар, що їх звичайно уподібнюють велетенському дереву; Сумцов та Грінкова ставили гильце в зв'язок із культом рослин. Італійський фолкльорист, проф. Р. Корсо пояснював весільне деревце в зв'язку зі звичаєм саджати дерево при народженні й одружінні. щоб воно своїм ростом і цвітінням справляло добротворний вплив на життя народженця, чи на щастя молодої та молодого. Р. Корсо порівнював цей звичай також із звичаєм фіктивного шлюбу з деревом. що так само мав магічно впливати на шлюб молодих. Віденська дослідниця Лілі Вайсер, яку підтримував російський етнолог Є. Кагаров, зараховувала весільне дерев-

це до категорії обрядів, що визначають перехід від одного стану до другого і мають назву ініціяції. (Етн. Вісник, Київ, 1929, VIII, 98).

Саме перелічення цих теорій вказує, як трудно вияснити символічне значення обряду, що його походження й зміст призабуте сучасними його виконавцями. Не маючи жадного наміру висувати якусь нову теорію, зазначу тільки, що, на мою думку, найближче підійшли до суті справи ті дослідники, які ставили весільне деревце в зв'язок із давнім культом дерева взагалі та магічними обрядами, що з тим культом в'язалися (див. ДЕРЕВО).

У минулому столітті, як вірно спостеріг Ящуржинський (К. Ст. 1896, XI, 244-45), наш народ дивився на гильце, як на символ молодої, і вити гильце було рівнозначне з виттям кубелечка для молодої пари. Вже те, що всі допомагають його завивати, виявляє те значення, яке надається цьому обрядові. Хор співає:

Коло світлоньки, коло нової
Там соловейко літає,
У світлоньку заглядає:
Там галочки гніздечко в'ють (2).
— Вийте, галочки, собі і мені (2).
Собі звийте з рути з м'яти,
Мені звийте з пір'ячка.
Коло світлоньки, коло нової (2)
Там Маруся об'їжджає (2),
В око[н]ечко заглядає (2),
Там дівоньки вилечко в'ють (2):
— Вийте, дівоньки, собі і мені (2).
Собі звийте з рути, з м'яти,
Мені звийте з барвіночку...

Тільки під час цієї церемонії виття гильця співала й молода, яка під час всіх інших моментів весілля ніколи не співала.

ГИЧКА — листя на городних рослинах. — символ волосся: "Обскуб йому гичку", — себто обскуб йому волосся в бійці (Ів. Франко, "Приповідки" І. 327). "Ухопив його за гичку", — себто схопив його за волосся, опанував когось (там же).

ГІГІЄНА — наука про втримання здоров'я. Перша вимога гігієни тіла — втримування чистоти. Українці свого часу славилися своєю чистотою. До останнього часу жінки по селах що-суботи білили свої хати, і самі ходили дуже чисто й чепурно. Чужинці щодо цього дають однодушні посвідчення Данський посол Ост Юль, що в рр. 1709-1711 був у Росії а в 1711 р. переїздив через Україну, писав про українців: "Вони в усіх відношеннях чистіші й чепурніші від росіян". "Все населення Козацької України відзначається великою ввічливістю й охайністю. вдягається чисто й чисто утримують доми".

Про москалів же він писав:

"Вживаючи огидну страву, до того ще вдягаючись крайнє неохайно й брудно, звичайно без білизни, москалі розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши 3 — 4 дні в тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця неможливо потім у ній замешкати..." (Січинський "Чужинці...", 123).

Німецький лікар С. Ґотліб Гмелін у своїй чотиротомовій "Подорожі по Росії" (1770-1784) пише й про Україну та українців: "Вони люблять і пильнують чистоти, і в них і в найпростіших хатах значно краще ніж у найбагатших дворах у москалів. Страва їх також делікатніша..." (там же. ст. 139).

Навіть і москаль П. Шаліков у своюму "Путешествію в Малоросію" 1803 р. писав: "Побачивши Малоросію, очі мої не могли налюбуватися побіленими хатами, чепурним одягом мешканців, ласкавим, милим поглядом прегарних тутешніх жінок." (там же, ст. 151).

Німець Й. Ґ. Коль, що переїхав усю Україну від Харкова до Одеси, писав в своїх "Записках" про цю подорож (1848 р.): "Українці живуть у чисто утримуваних хатах, що усміхаються до тебе. Вони не вдовольняються тим, що кожного тижня їх миють, як роблять голляндці, але ще й що-два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають білі, неначе свіжозибілене полотно."

Оглядаючи хутори з баштанами коло Одеси, Коль завважує:

"Я був дуже мило вражений внутрішнім уладженням ніби мало обіцюючої хати. Лише жити в цій чепурній світлиці... Повітря було гарне, свіже, запашне. Земля вкрита травою, а на стінах зілля — все чисте й чепурне. Я не можу щодо цього нахвалити українців, якщо рівняти їх із поляками та москалями..." (там же, ст. 164).

ГІДНІСТЬ — почуття самопошани, моральна послідовність і витриманість, вірність своїм переконанням, намагання дійсно бути, а не тільки здаватися...

І давня Греція і Рим, і Европа в середніх і нових часах прямували до підвищення людської гідности. Натомість московська держава була й залишається збудована на зразках східнього абсолютизму, татарської орди. Царські піддані всі однаково звалися — "государеві холопи" (раби). Цей холопський дух запанував і в Сов. Росії, особливо за Сталіна. Холопським духом намагається Москва заразити Европу і ввесь світ. (І. Мазепа, "Підстави наш. відродження", II, ст. 98).

Один московський письменник часів Олександра III, Маркевич. у своїм романі "Перелом" захоплювався твердістю й виробленістю контурів фізичного й духового обличчя британців: "Яка свідомість свого Я розіллята

на обличчі британця! Але це тому, що там уже сто літ по норманськім завоюванні не лишилося ні одного раба на всім просторі країни. А в нас? Що могло зродитися в цій країні чухонської помісі, татарського кнута й московського батожжя? В країні рабства не могло належно розвинутися почуття власної гідности не тільки в простої людини, а навіть і в вищих достойниках — "государевих холопах".

Правилом гідности уважати, щоб людська особа ніде й ніколи не була несвідомим засобом до якоїсь чужої їй цілі (хоча б і "щастя людськости" чи "раю на землі"), а тільки сама була ціллю для свого дальшого духового розвитку. Почуття гідности нерозривно в'яжеться з почуттям пошани до людської особи, і саме тому, що в Україні, — у відмінність від Московщини, — людина з давніх давен була вільна й вміла відстоювати себе від усяких напасників, в Україні високо цінилися почуття особистої гідности, особистої хоробрости й мужности, що визначали характер людини. Особливо за козацьких часів, коли кожний, хто мав відповідні особисті вартості, міг вибитися на найвищі становища, стати отаманом, а то й гетьманом, всіма шанованим "батьком", почуття особистої гідности було дуже розвинене. "Хоч ми й не всі шляхта, — писав Богдан Хмельницький в 1648 р. німцеві Вейерові, кашталянові ельбінґському, намовляючи його покинути польську службу та перейти на службу до нової козацької держави української, — але ми з діда-прадіда військові, себе за рівних лицарству вважаємо..." ,

І пізніше, по смерті Хмельницького, коли в Варшаві габілітовано козаків, надавано їм шляхетських титулів, вони, виходячи після нобілітації з сойму, кпили собі легенько: — "Чи не стали їхні тіні від того трохи довші?" Не спокушалися вони, у відмінність від своїх онуків, що вже втратили те почуття гідности, — і на московське дворянство, що ним бояри намагалися підкупити того чи іншого козацького старшину, одержуючи відповідь: "Мені дворянства не треба, я по-давньому козак..." А Силуян Мужиловський, посол Богдана Хмельницького в Москві, коли його не належно прийняли зарозумілі московські бояри, заявив гідно, складаючи енергійний протест: — Ми не низького стану люди. Ляхи тільки нами, запорозькими козаками, славу собі добували...

Таке ж поняття про власну й національну гідність було поширене й серед українського духовенства, як то видно з його меморіялу до польського уряду з 1621 р. (див. БОРЕЦЬКИЙ ЙОВ).

У розумінні особистої гідности існує певна ступневість, яка залежить від рівня інтелектуального та морального розвитку людидини. Найнижчу стадію на цих східцях гідности, як вірно зазначив проф. Гр. Ващенко ("Шлях Перемоги", 21. III. 1954), займають ті, що за найбільш вартісне в собі визнають або фізичні властивості (сила м'язів боксера, краса легкодухої кокетки), або свій матеріяльний стан. "Це, так би мовити, примітивне розуміння гідности". Вище стоять ті, що свою гідність вбачають у такому чи іншому службовому становищі, в титулах, відзнаках, і т.д." Але й таке розуміння гідности ми мусимо визнати за вияв примітивізму , бо воно свідчить, що людина не піднеслася до розуміння й живого відчуття вищої, духової природи людини. "На вищому моральному ступні стоять ті, що гідність вбачають у високих моральних якостях, як от принциповість, чесність, правдивість, служіння високій ідеї — батьківщині, правді, красі. Прикладом такого розуміння особистої гідности може бути кн. Святослав Хоробрий. Він ні одягом, ні способом життя не відрізнявся від звичайних своїх дружинників, бо це для нього не мало істотного значення. Свою гідність він убачав у хоробрості, лицарській чесноті (відоме його попередження "Іду на вас!"), жертвенному служінні батьківщині. Багато прикладів такої високої особистої гідности дає нам історія християнства в особах мучеників, міссіонерів, пастирів..." Таке чи інше розуміння особистої гідности відбувається в ставленні людини до інших людей. Люди, що вбачають свою гідність в матеріяльних добрах, у високому службовому становищі, у титулах звичайно з погордою ставляться до тих, хто, з цього погляду, стоїть нижче за них... Така риса має назву ПИХИ і в багатьох випадках викликає до себе відразу... Люди, заражені пихою, рідко коли визначаються високим інтелектуальним рівнем... Таким людям невластива самокритичність... Повну протилежність до цих людей являють собою люди, що свою гідність вбачають у високих моральних якостях і в служінні високим ідеям. Шануючи свою власну гідність, вони шанують і гідність інших людей. Захоплення якоюсь високою ідеєю виключає в них егоцентризм і дає можливість критично поставитись до власних учинків і думок. Звідси — щира СКРОМНІСТЬ і ПРОСТОТА в відношенні до інших... Звідси також здібність вірно й глибоко розуміти інших людей і входити в їх становище. Але простоту й скромність тих людей не можна змішувати з рабським приниженням, а тим більше з підлабузництвом. Навпаки, ставлячись із пошаною до інших людей, **назалежно від матеріяльного і службового стану,** вони підносять гідність людини, як такої. Прикладів такої шляхетної простоти у відношенні до інших історія України подає багато. Це, насамперед, кн. Володимир Мономах... Таким був св. Теодосій Печерський. Коли візник, що мав відвезти його до манастиря, сказав йому: "— Ви, ченці, завжди праздні, а я цілий день працюю... Сідай і вези мене!" — то св. Теодосій

не заперечив цьому. Але разом із тим він мав мужність докоряти кн. Ізяславові за його помилки в керуванні державою..."

Відблиском цього розуміння почуття особистої гідности виступають і деякі сторінки "Руської Правди" кн. Ярослава, які, за висловом проф. М. Грушевського, — "дають українському праву похвальне з культурного боку свідоцтво і високо підіймають його над пізнішим московським правом, що виродилося з нього." (Іст. У-Руси, III, ст. 378). Окрім браку кари смерти взагалі, характерний для українського тодішнього права брак кари на тілі (правда, тільки для свобідної людини, не для раба). За зневажання гідности людини призначалася більша кара, ніж за ушкодження тіла: як хто кому відрубав палець, платив тільки 3 гривни, а за вуса, за бороду, за удар батогом, або іншою річчю, не мечем, платив 12 гривен. (Див. БОРОДА, ВУСА).

"Таке чи інше розуміння особистої гідности залежить, — писав проф. Гр. Ващенко, — великою мірою від світогляду людини. На ґрунті матеріялістичного світогляду може розвинутись тільки той тип гідности, що зветься пихою, бо цей світогляд не визнає в людині будь-яких вищих духових якостей. Тому серед визначних комуністичних діячів ми не знаємо жадної людини, що визначалася б справжньою людською гідністю. Навпаки, християнство з його вченням про людину, як образ і подобу Божу, з проповіддю любови до Бога і ближнього, з осудом гордости, як джерела зла, стає за основу справжньої людської гідности."

"З особистою гідністю міцно зв'язана ГІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА. Людина, поважаючи себе, як особистість, поважає себе, як члена нації, члена того народу, серед якого народилася, якому зобов'язана своєю мовою, основами свого світогляду, від якого вона засвоїла свої традиції. Національна гідність виявляється перш за все в любові до своєї батьківщини і в служінні їй. Кожен нарід має право на самостійне державне існування, і, коли він перебуває в неволі, проти цього протестує національна гідність людини і примушує її боротися за волю своєї батьківщини. Національна гідність виявляється і в тому, що людина шанує честь свого народу і не дозволяє собі в своїй поведінці і діяльності нічого такого, що могло б заплямувати цю честь."

"Подібно до того, як справжня особиста гідність вимагає пошани до інших людей, так і гідність національна вимагає пошани до інших народів і їхніх прав. І подібно до того, як справжня особиста гідність — основа мирного співжиття і продуктивної співпраці окремих людей, так справжня національна гідність — основа мирного співжиття і співпраці окремих народів."

ГІДРА — мітичний змій з сьома головами, в якого, замість кожної відрубаної голови, виростали нові дві, — тому гідра стала символом лиха, якого не можна позбутися.

Та нема такого лиха, якого не можна було б позбутися, і тзв. Лернейську Гідру з сьома головами все ж таки знищив Геракл.

Під советським окупаційним режимом в Україні "ГІДРА КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ", себто підпільний революційний національний рух, невважаючи на найжорстокіший терор і масові винищування населення, що їх систематично переводить Москва протягом ось уже 40 років, продовжує далі відрощувати свої голови і виявляється дійсно незнищимою, бо її підтримує в надії на визволення ввесь український нарід.

ГІЄРАРХІЯ — підпорядкування і степенованість ріжних вартостей, ствердження нерівности, що існує в природі і в людях. Першу гієрархію маємо в янгольському світі, де, як свідчив св. Дионисій, всі небесні сили поділені на дев'ять хорів, що в свою чергу поділяються на три групи: 1. Серафими, Херувими, Престоли; 2. Господства, Сили, Власті, 3. Начала, Архангели, Янголи.

Другу гієрархію знаходимо в Церкві, де бачимо епископів, священиків, дияконів. Третю гієрархію знаходимо в державній бюрократії, де кожний урядовець залежить від вищого рангою, що має більшу владу і більший засяг дії.

Зрештою, кожний організм — це своєрідна гієрархія, де чинність одних органів підпорядкована чинності інших, що ми їх звемо вищими. Все органічне життя побудоване на гієрархічності, себто на нерівності, і тільки тоді життя належно розвивається, коли в суспільстві існує гієрархія моральних вартостей: розумний більш вартий від дурня, святий від злодія, мистець від ремісника... І тому писав Ів. Франко:

Інша слава сонцю, інша місяцю,
Інша звіздам, що в небі сяють;
Ріжна вартість тварей — пса, осла, гадюки,
Що всеплодючу землю заселяють.
Між людьми так само здібні й неподібні,
Праведники й грішники ріжну вартість мають...

ГІЄРНЕ ГАРАЛЬД (1847-1927) — шведський історик і консервативний політик. Був прихильником українців, і цю свою прихильність виявляв в своїх історичних працях, особливо присвячених діяльності короля Карла XII.

ГІЄРОГЛІФИ — староєгипетське письмо, утворене з стилізованих рисунків людей, звірів і ріжних речей. Довгий час ніхто не міг гієрогліфів, по зникненню давнього Єгипту, відчитати. Тільки француз Шамполіон зумів в 1822 р. відкрити таємницю гієрогліфічного письма, завдяки кам'яній плиті з рівнобіжними написами гієрогліфним і грецьким текстом, що її привіз в 1799 р. Наполеон із Єгипту. Саме через ту трудність читання з давніх часів всяке нечитке письмо звуть гієрогліфами. Розріжнюють чисто гієрогліфне письмо, письмо гієратичне, зближене до курсівки, та демотичне письмо, сильно скорочене, вживане від УІІ в. до Р. Хр. в листуванні.

ГІЄРОМАНТІЯ — ворожіння з жертв, приношеним богам.

ГІЄРОФАНТ — у давніх греків старший жрець, що пояснював святі обряди, головно при елевзінських містеріях.

ГІЛЬДЕБРАНТ КОНРАД ЯКІВ (1629-1679) німецький пастор, супроводив в 1657 р. шведського посла Г. ВЕЛЛІНҐА (див.) під час його подорожі до Б. Хмельницького. Описав цю подорож 1668 р. Про українських козаків він писав, що вони "відважні і меткі вояки". "Хвалилися, що, маючи один перед собою який корч (кущ), кожний з них міг би щасливо боротися з чотирма татарами. Особливо тодішній канцлер, п. Іван Виговський, який після став гетьманом багато вихвалював так званих запорозьких козаків, які вони, мовляв, завойовники... Їх суворість виявилася в війні з поляками. Невтомно йдучи на ворога, вони його палили й без милосердя рубали, кажучи, що поляки в їх краю тиранізували багато суворіше, не милували вони й малих дітей..."

Про одяг українців читаємо, що носять вони "довгі кожухи без покриття та з великим ззаду коміром із чорного смушку. Одягу з сукна на них не видно. Вони мають:

Шаблю, прив'язану до боку простим ременем; рушницю з ременем через плечі; ці рушниці враз із порохом вони самі роблять; пистоль у руці і нагайку, щоб підганяти коня. Деякі носять і сагайдак і лук. Над стрілами в сагайдаку звисає червоне полотно, яким вони їх прикривають, щоб не повипадали. Деякі мають шолом, який насувають під час бою і взагалі вони носять його при боці, пристромленим біля сагайдака. На голові, до чола обстриженій, мають оселедець, носять довгі вуса й виглядають дуже суворо."

Про українських жінок Гільдебрант писав:

"Їх жінки теж такі відважні, підпивають доброго хмелю, а працювати кажуть чоловікові. Їх одягом узимі був довгий кожух без жодного покриття. Окрім того, вони мають навколо нижчої частини тіла червону запаску, виткану з вовни й переткану білими нитками. Нею вони дуже обтягаються, так що сильно виступають форми тіла. Проте спереду вони підв'язують фартух, носять чоботи, а зверху голови білу хустку з бавовни та ходять здебільша в шнурованих сорочках без блюзки. Вони добре танцюють, достроюються звичайно до ходи й до кроку чоловіка, а проте в танці поводяться легковажно й завзято..."

ГІЛЬС, майор, член палати послів в Лондоні. 19 липня 1931 р. звернувся з запитом до міністра зак. справ, чи він може подати, скільки українських членів польського сойму знаходяться тепер у в'язниці, скільки посадили українців до в'язниці без переслухувань, і чи Комітет Трьох (Ліґи Націй) одержав від польського уряду запевнення в справі відпущення на волю, або негайного запровадження слідства для тих членів польського сойму, яких держать у в'язниці без слідства.

Заступник міністра зак. справ Англії п. Дальтон відповів, що від 1-го вересня 1930 р. було арештовано 17 українців, членів останнього сойму й сенату, з котрих один все ще ув'язнений, а троє ожидають — за кавцією — судової розправи. З останніх 13 — дванадцять засудили, а одного звільнили. З теперішнього сойму заарештовано трьох членів, з котрих двоє були також послами попереднього сойму і враховані в уже згадане число. Один із тих трьох був суджений і засуджений. Всі засуди можуть бути змінені вищою інстанцією. Комітет Трьох не дістав від польського уряду запевнення, що випустить на волю, або негайно віддасть під суд тих в'язнів.

ГІМН — урочиста пісня релігійного характеру, перша форма поезії. Зустрічається в Ведах, в індійських епопеях, в Зенд Авесті і в Біблії. Ще в давній Греції гімн визначав виключно релігійну обрядову пісню. У новіших часах з'явилися національні гімни. Найстарший національний гімн, здається, голландський — з 1570 р. невідомого композитора. Український національний гімн — "Ще не вмерла Україна", музика М. Вербицького (1815-1870) на слова Павла Чубинського (1839-1884) був видрукований вперше в львівському часописі "Мета" в 1863 р., а 1864 р. його вже виконували вперше в хоровому опрацюванні в українському театрі у Львові, а 1865 р. на великому шевченківському святі в Перемишлі. Музику до "Ще не вмерла..." видруковано вперше у львівському нотному збірнику "Кобзар" у 1885 р.

Характер національних гімнів мають також "Заповіт" Шевченка, бойова пісня Ів. Франка "Не пора..." та молитва О. Кониського "Боже великий, єдиний...", яку співають після Богослужби в церкві.

ГІПЕРБОЛА — навмисне перебільшення, чи переменшення чогось, щоб зробити враження; поетична прикраса мови з найдавні-

ших часів. Вже в Біблії гіпербола — річ звичайна. Так Христос казав фарисеям: "Проводирі ви сліпі, що комаря відцижуєте, а верблюда ковтаєте..." (Матв. XXIII, 24). У живій мові кожного народу багато гіпербол: "Сльози річкою лилися", "Піт котився потоком", "ревів, як лев", "кричав, мов недорізаний" і т. д. Особливо багатий на гіперболи був т. зв. барокковий стиль в літературі. Незвичайно багата на гіперболи комуністична пропаганда, що зробила з кривавого тирана Сталіна "ясне сонечко", а з СССР — "земний рай."

ГІПЕРБОРЕЙЦІ — мітичний нарід, що, за віруваннями греків жив на далекій півночі — "поза Бореєм" (півн. вітром) — де була вічна весна й життя, повне приємностей.

ГІПНОС — грецький бог сну, син Ночі. Його представляли, як юнака, що спить, тримаючи мак у руці. Звідци ГІПНОЗА — штучний сон, а ГІПНОТИЗЕР — людина, що той штучний сон викликає.

ГІПОТЕЗА — здогад, припущення, яким ми намагаємося з'ясувати ту чи іншу низку фактів. Добра гіпотеза повинна годитися зі спостереженнями, охоплювати якнайбільше явищ, піддаватися перевірці та не суперечити встановленим фактам. Гіпотези — засіб до розвитку науки, що скеровує дослідників на підбір фактів, які стверджували б або заперечували б висловлений здогад. Лікарська діягноза — це теж гіпотеза, яку лікар висуває на підставі спостережених симптомів хвороби. З другого боку ріжні міти клясичного світу, що намагалися з'ясувати природні явища діями різних богів, виявлені поетичними гіпотезами, які чарують нас своєю красою, але не витримують наукового досліду. Наука завжди починається з гіпотез, що відбивають наші вірування. Багато з тих вірувань не витримують досліду, але деякі з них, що супроводять життя людства з незапам'ятних часів, як віра в єдиного Бога, Творця світу, залишається в усій своїй силі, незважаючи на тисячолітні зусилля всяких безбожних скептиків потворити гіпотези, які б віру в Бога могли знищити: всі ці гіпотези ріжних безбожних матеріялістів, замість знищити віру в Бога, при уважному розгляді самі не витримують критики, і тому ту віру в Бога тільки зміцнюють.

ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО — символ Царства Божого в Євангелії: "Царство небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на своїй ниві. Воно, хоч дрібніше від усіх зерен, але, як виросте, то буває більше від усякої ярини і стає деревиною, так що птиці небесні прилітають і гніздяться між його гіллям" (Матв. XIII, 31-32).

ГІСТЬ — чужоземний купець в князівській Русі-Україні, а також український купець з іншого міста, що провадив торгівлю з закордоном та іншими містами України. Церква спеціяльно охороняла гостей. "Руська Правда" кн. Ярослава відзначає деякі привілеї "гостей", напр., при банкротстві місцевого купця, гостеві належалася винагорода перше від інших місцевих купців.

ГІТЛЕР АДОЛЬФ (1889 - 1945) вождь німецького націонал соціялізму, з 1933 р. райхсканцлер, а з 1934 р. диктатор Німеччини. Ворог українського народу і його державности. Розпочавши 22.VI.1941 р. війну з СССР, мав на меті перетворити його територію в німецьку колонію, як "життьовий простір" Німеччини. Г а л и ч и н а і Крим мали відійти безпосередньо до Німеччини, а Басарабія і Одещина ("Трансністрія") — до Румунії. Знищивши божевільним терором мільйони людей і перетворивши свою власну Німеччину в румовища міст, покінчив життя самогубством. Красномовний приклад банкротства зоологічного міту про вибрану расу і неморальної теорії, що ціль виправдує засоби.

ГЛАГОЛИЦЯ — давня система слов'янського письма, яку уклав св. Кирил (827 - 869). Вона була поширена в Моравії, Болгарії і в Хорватії. Нема даних про систематичне її вживання в Україні, але певно, що вона була в ній відома. Десь за царя болгарського Симеона (893 - 927) глаголицю заступила кирилиця — більш ясна й легша. У наслідок того глаголиця поволі вийшла з ужитку, залишаючись подекуди по манастирях тільки як письмо для втаємничених.

ГЛАДКА ДОРОГА — символ легкости, безперешкодности: "На гладкій дорозі лихо мене спіткало", — себто цілком несподівано, без всякої видимої причини. "І на гладкій дорозі чоловік нераз собі ногу зломить", — і серед найкращих обставин все ж може людину лихо опіткати (Ів. Франко "Приповідки" I, 337).

ГЛАДУЩИК, ГЛЕЧИК — символ стрункости: "На Київщині для новонароджених дівчат гріють воду у високих гладущиках, щоб стан тоненький був". (К. Стар. 1893, VII, 76).

ГЛИБОКА ВОДА — символ розуму: "Глибока вода тихо плине" — кажуть про розумного статечного чоловіка, який не кидає слова на вітер, а якщо щось робить, то добре все наперед передумає. "З глибокої криниці студена вода" — так і від розумної людини все розумна та корисна порада.

Але глибока вода й символ небезпеки: "Глибока вода — видима смерть", бо людина може в ній втопитися. "Не пхайся на глибоке" — кажуть людині, що береться до надто великих спекуляцій, на яких можна попектися.

ГЛИНА — рід білявої чи червонявої м'якої землі, що не пропускає води і служить для виробу посуду, цегли, тощо. Глина не має власної форми і набирає ту форму, яку їй надає оточення — люди, що мнуть її, чи речі, що на неї тиснуть. Тому вона служить символом слабих характерів, що піддаються всяким впливам і не здатні дотримати власну лінію поведінки, власні переконання. У цьому відношенні глина — протилежність твердому КРИШТАЛЮ. Ідол на глиняних ногах — біблійний символ нетривалости.

Згідно з поширеним в Україні віруванням і людину Бог сотворив із глини саме тому, що вона легко піддається ліпленню: "Всі єсьмо з одної глини", — кажуть наші люди, домагаючись суспільної справедливости. "І ти не з ліпшої глини, як я" — кажуть такому, хто надто несеться чи пишається.

Саме тому, що Бог сотворив людину з глини, служить вона і символом гробової землі та смерти: "Пішов глину їсти", — кажуть грубо про покійника. "Бог за глину, а він за калину", — сміються з старшого чоловіка, якому помегла жінка, а він сватається до молодої (Ів. Франко "Приповідки" І, 337 - 38).

В українських народніх піснях глина асоціюється з биттям:

Ой за городом руда глина, —
За що тебе, Калино, мати била?

Такуж асоціяцію знаходимо ми і в Номиса (ч. 3. 773): "А щоб його побила руда глина, та, що з кручі пада!..."

ГЛІБІВ ЛЕОНИД (1827 - 1893) — незабутній український байкар (понад 100 байок, які починаючи з 1863 р., вийшли багатьма виданнями)), і ліричний поет (його "Журба", що Лисенко поклав на музику, зробилася народньою відомою піснею "Стоїть гора високая").

Мандрівні байкарські світові сюжети дістають у Глібова перенесенням в українську побутову обстанову і майстерним використанням української народньої мови українське забарвлення.

Українізуючи байки ,запозичені в Ляфонтена та в інших світових байкарів, Глібів все ж не завжди переносить дію байки в Україну, — Україна виступає в Глібова тільки тоді, коли він може її за щось похвалити, коли може написати про неї щось найкращими словами. І тут напрошується порівняння з московським байкарем Криловим, що черпав із тих же світових джерел, що і Глібів. Ось, наприклад, байка "Вовк та зозуля". Тим часом, як у Крилова вовк вибирається з своєї країни в якусь країну вічного щастя — Аркадію, у Глібова вовк вибирається — в Україну. Глібів так любив свою батьківщину, що навмисно переніс дію до неї, щоб тими веселковими тонами, що ними Крилов обдаровує Аркадію, обдарувати Україну:

Хороша, кажуть, сторона:
Життя таке, що на!
Там люди не страшні: шанують, привітають,
Собаки там нікого не займають;
Живи, як хоч, де хоч ходи,
Не сподіваючись біди.

Правда, зозуля остерігає вовка, що в Україні вовків не дуже радо приймають.

Глібів по всіх усюдах ідеалізує українців: вони скрізь лише "добрі люди". Він часто називає їх" козаками", і так уже в нього прийнято, що козаки — це благородні, добрі й чесні люди: "Оттут не козаки живуть — поганці", каже лисиця вовкові в байці "Вовк і Лисиця".

Описуючи вічно - квітучу українську природу, малюючи ідилічні степові картини, Л. Глібів ні на мить не забуває про справжні потреби українського народу, і проповідь волі, єдности та згоди в нашому громадянстві — основне мотто, основна ідея його небуденних творів. Так, наприклад, в байці "Вівці та Собаки" (написав десь у 1863 році) автор змальовує, як один заможний господар надумався настрашити хижих вовків, тож насkликав щось із дві сотні злих собак стерегти в степу свою отару...

Здається б, і гаразд було;
Вовки полохать перестали, —
Так друге лихо підросло:
С в о ї Собаки шкодить стали...

І, як неминучий наслідок справді дурного господарювання, — безладдя — Глібів пише майстерно далі про "своїх собак":

До осени звели отару...
Зостались може з пару,
Та й тих упорали під темну ніч,
Щоб більше не кортіло.
На це коротка річ:
Дурний порядок — дурне й діло.

Своєю творчістю Глібів, без сумніву, дорівнював найбільшим байкарям світу, але ж яке відмінне від них було його життя! Крилов за свої байки одержував усе життя державну пенсію, щедрі дарунки від імператорської родини; у день його ювілею цар нагородив його орденом (відзнакою), а царевичі приїхали особисто привітати ювілята. Натомість, Глібова ввесь час переслідувала московська поліція: тижневик "Черніговській Листок", який він редагував в рр. 1861 - 63, містячи в ньому чимало матеріялів українською мовою, поліція в 1863 р. заборонила, а його редактора в зв'язку з цим звільнено з посади вчителя і взято під поліційний догляд. Рано втративши дружину, Глібів терпить тяжкі злидні, і до самої смерти, майже сліпий, працює без ніяких дарунків та пенсій.

Максим Рильський, відвідавши хатку, в якій жив Л. Глібів в Чернігові, присвятив нашому великому байкареві сонет:

Час не одну годину строго вибив
Над скромним цим будиночком. Трава
Росла і в'яла. Та й тепер жива
Твоя тут пам'ять, Леоніде Глібів.
Нащадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті соняшні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм і — в доброcті не схибив.
"Стоїть гора високая" — тепер,
"А молодість..." такої не зазнав ти,
Бо в сірі, чорні дні умер.
Сини й дочки! Щебетанням славте
Дідуся, що за тих сумних часів
"Дзвінком" серця дитячі веселив.

"Дзвінок" — журнал для дітей, що виходив у Львові: в ньому Глібів містив віршовані загадки (кілька десятків).

ГЛУЗУВАННЯ, НАСМІХ — злісні жарти, дотепи, висміювання головне фізичних вад людини з метою її принизити, образити.

Звичай глузування існував в військах давньої князівської України-Руси, з метою принизити та спровокувати противника. Літопис оповідає, що, коли в 1016 р. кн. Ярослав зустрів під Любечем кн. Святополка, то Святополкові вояки почали глузувати з Ярославових новгородців, називаючи їх теслями. Роздратовані Ярославові вояки напали на військо Святополка розбили його. Цей епізод із глузуванням повторився 1017 р. під Волинем, де Ярославові війська зустріли військо Болеслава, польського союзника Святополка. А був тоді в Ярослава "Кормилець" (пістун) і воєвода Будий, почав він "глузувати з Болеслава. кажучи: "От ми скипкою проткнемо твоє грубе черево", бо Болеслав був великий і тяжкий, ледве міг на коні сидіти. Тоді Болеслав сказав своїй дружині: "Як вам від тих глузувань не прикро, то я і сам піду на погибіль, і, сівши на коня, поїхав у річку, а за ним його військо. Ярослав же не встиг урядити війська, і побив Болеслав Ярослава".

З цього приводу проф. Грушевський писав: "Замітний паралелізм в оповіданнях про битви під Любачем і Волинем: в обох одні одних зачіпають, і хто зачіпає, той побитий. Цей паралелізм, дуже звичайний в поетичнім обробленні подій, вказує на усну, народню, чи поетичну, традицію, як джерело обох оповідань і їх тісну зв'язь між собою.." (Іст. У. Руси, II, ст. 10, 12).

Злісне глузування треба відріжняти від шляхотного ГУМОРУ, що родиться з щирої любови до людини і бажання бачити її душевно гарною та морально доброю.

Глузування має в собі завжди злісну нотку і тим воно неморальне, бо глузливий дотепник здобуває собі приємність, завдаючи біль, пониження та страждання іншим. Що сильніше вражена особа реагує на глузування, тим більше задоволення злісного дотепника, бо тим смішніша і неприємніша позиція людини, "взятої на глузи".

ГЛУХІВ — старе українське місто на Чернігівщині, згадується в літописі від 1152 р. У XIII столітті Глухів був столицею окремого князівства. У березні 1669 р. тут був обраний на гетьмана Дем'ян Многогрішний, який уклав з московським урядом "ГЛУХІВСЬКІ СТАТТІ" — договір із 27 пунктів, в якому Москва, під впливом заворушень в Україні, пішла на деякі уступки, касуючи "МОСКОВСЬКІ СТАТТІ", укладені з Ів. Брюховецьким. Хоч договір і спирався ніби на "статтях Б. Хмельницького", що в них зберігалися "права й вольності" українського народу, але "Глухівські статті" значно обмежували українську автономію: московські воєводи залишалися в Києві, Чернігові, Ніжені, Переяславі та Острі, але не повинні були вмішуватися в місцеву управу. Збір податків до царського скарбу мали переводити гетьманські урядовці. Скількість реєстрових козаків визначалося на 30.000, а крім того мав бути ще створений осібний полк з 1.000 козаків-компанійців, ніби як прибічна сторожа гетьмана, чи жандармерія для приборкування невдоволених. Заборонено гетьманові в цих статтях мати дипломатичні зв'язки з чужими державами. і заборонено козакам ввозити в Московщину тютюн та горілку.

З 1708 р., після зруйнування БАТУРИНА, Глухів зробився столицею України, і тут відбувся урочистий акт прокляття Ів. Мазепи (див. АНАТЕМА). З 1764 р. Глухів — резиденція МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ. А 1782 р. Глухів перетворено в повітове місто перше Новгородсіверського намісництва, а потім Чернігівської губ.

ГНІВ — вияв звіринної агресивности. Ніщо не зближує нас так до звірини, як саме гнів. "Якщо ти виходиш із себе від гніву, шукай скоріше дзеркала, щоб воно відбило твій образ. Тоді твоє краще "я" почервоніє за те друге "я", що віддалося гнівові. Якщо ти виходиш із себе від гніву, перестаєш бути собою. Не пізнаєш того, хто поруч із тобою, і кидаєш образи своєму найкращому приятелеві. Кажеш речі, яких не думаєш. Робиш речі, яких шкодуватимеш. І так гнів, сліпий і глухий, але майстер тиранії, веде нас, мов ті безвільні ляльки, шляхом божевілля. Він витворює злобу й непорозуміння, провіщає ненависть і заздрість, надихує помсти і злочини, нацьковує одну людину на другу, отрує й загострює язик та озброює руку. Певно, коли б ми, в моменті гніву, могли глянути в дзеркало. помітили б, що наші рухи не мають гідности, і що ми робимося навіть смішними..." (Сальванескі).

Гнів не виявляє ворожости супроти того, на кого ніби скеровується, ні, гнів виявляє головним чином НЕЗАДОВОЛЕННЯ САМИМ

собою, як це видно з того, що гнів викликають часто не люди, а звичайні речі, що їм розгнівана людина фактично не може приписати ніякого злого наміру: замок, що не функціонує, шухляда, що не відчиняється, окуляри, що не знаходяться... Ці речі, що не функціонують, чи не знаходяться, виявляють деякий нелад чи слабку пам'ять того, хто шукає, і, гніваючись, людина ніби борониться від тих обвинувачень: він відкидає в виявах свого гніву власну вину. Те саме ми помічаємо і з людьми: дуже часто гнівні люди з особливою люттю нападають на улюбленіші особи саме тому, що їм прикро виявляти в їхній присутності свою невмілість чи непристосованість.

Часто впадає в гнів той, хто почуває на собі тягар великої відповідальности, з якого не може звільнитися, хоч як того бажає в своїй підсвідомості....

Гнівну людину найкраще залишити в спокою, з нею не дискутувати, бо як писав Ів. Франко:

Гнів — не огонь.
Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій погасне...

І то тим більш, що гнівна, запальна людина буває переважно добра, не здатна ховати в собі злобу саме тому, що вона з вибухом гніву виливається зовні, замість гризти людину зсередини.

Ісус Христос осуджує гнів:

"Я ж вам глаголю; хто сердиться на брата свого без причини (власне без причини, як вияснено вище, Є. О), на того буде суд; а хто скаже на брата свого Рака (безчесний), на того буде громадський суд; хто ж скаже дурню, на того буде огонь пекельний.." Але на це є зарада. Треба, коли гнів простине перепросити ображеного: "Тим-то, коли принесеш дар твій до жертівні і згадаєш там, що твій брат має щось проти тебе, зостав свій дар перед жертівнею і іди геть, помирись перше з братом твоїм, а тоді прийди й подай дар твій..." (Матв. У, 22 - 24).

ГНІЗДЮКИ, СИДНІ — запорожці, що жили не в Січі, а по хатах, здовж рік де вони били звіря та ловили рибу, промишляючи своїм коштом. Пізніше вони називалися ПАЛАНКОВИМИ КОЗАКАМИ. А. Лазаревський помилково вважав їх городовими козаками. (Слабченко "Малор. полк". ст. 180).

ГНІЙ — символ морального розкладу: Т. Шевченко, констатуючи в свойому "посланні" моральний занепад ріжних "землячків", що, захопившись ріжними чужими ідеями, відцурались свого українського народу, звертається до них з такими вогненними словами:

О, як би то так сталось, щоб ви не верталпсь,
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі,
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Це моральне гниття на погляд нашого великого поета, вже так далеко поступило, що пройняло вже й саме серце України: "В калюжі, в болоті серце прогноїла"... Гниття серця —це моральне гниття, калюжа й болото — це ті нові "етичні" засади, оті моральні калюжі й болото, що розлилися по Україні під московським хазяйнуванням в українській хаті.

Цю символіку не вигадав Шевченко, вона глибоко живе в українському народі, який, наприклад, каже, що жити без шлюбу, невінчаними значить — "на гною шлюб брати." "І ми не на гною шлюб брали", — обурюється чоловік, або жінка, коли хтось назове їх дітей "байстрюками" (Ів. Франко "Прип." І, в. II, 350).

ГНУТИСЯ, ХИЛИТИСЯ — в українських народніх піснях символ суму:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться, —
Ой як болить моє серце, самі сльози ллються...

В "Слові о Полку Ігоревім" — "ничить трава жалобою, а дерево з тугою к землі преклонилось..."

У народній пісні:

Похилились да густі трави,
Де чумаки гнали:
Пожурились наші чумаченьки,
Як хури набрали...

Або:

Зелений дубочок на яр похилився,
Молодий козаче, чого зажурився?

Або ще:

Не хилися, сосно, бо й так мені тошно,
Не хилися, гілко, бо й так мені гірко.

Але означає не рідко акт хилення й почуття любови (схильности):

Похилився дуб на дуба
Гіллям на долину, —
Ліпше тебе, любцю, люблю,
Як мати дитину...

Або:

"Туди лози хилилися, куди їм [illegible]. —
Туди очі дивилися, куди серцю мило.."

Або ще:

Хилітеся, густі лози, звідки вітер в'є,
Дивітеся, гарні очі, звідки милий іде...

ГОББС ТОМА (1588 - 1679) — англійський філософ, крайній представник матеріялізму в філософії, крайнього егоїзму в моралі. Це йому належить відомий вираз "людина людині вовк". Природний стан суспільства для Гоббса — війна всіх проти всіх. У цій боротьбі перемагає сильніший, і в тому виявля-

ється вища справедливість; бо чому б сильніший мав би поступатися перед слабшим? Проте такий стан загальної війни не може тривати вічно, бо зрештою люди знишили б один одного. Тому людина шукає миру в суспільстві, — але для цього потрібно, щоб кожен член суспільства відмовився від свого абсолютного права і почав рахуватися з правом інших. Таким чином приходить в людей до угоди, але щоб ця угода дотримувалася, необхідна якась вища необмежена влада, що дотримувала б ладу і не допускала до взаємного нищення. Ця влада — влада суверенної держави, яку Гоббс уявляв собі як абсолютну монархію.

Гоббс був попередником і провісником тоталітарної держави XX стол., як ми її бачили в Німеччині Гітлера, та як досі бачимо в СССР.

ГОВД ЛЮЇЗА — американська письменниця скандинавського походження, авторка книжки про Україну (1954 р.) в англійській мові "Прелюдія до подорожі". У цій книжці вона описує часи після смерти Т. Шевченка, коли московський уряд скасував кріпацтво, але фактично подає картину вікової боротьби українського народу проти своїх напасливих сусідів. Авторка присвятила свою книжку "гнобленим, переслідуваним і страдницьким народам у будьякій частині світу". А американському журналу "Світ Жінки", вияснюючи, чому саме Л. Говд зацікавилася українською культурою та самою Україною, вона написала в статті під заголовком "Моє відкриття":

"Історію мого відкриття України та її спадщини можна порівняти з пригодою людини, що, копаючи землю, відкрила під час того самородок золота і тоді зрозуміла, що вона стала багата..."

ГОГ і МАГОГ — втілення демонічних сил, що перед кінцем світу вийдуть із сховищ землі і вступлять в останній запеклий бій з Богом і його обранцями.

Про Гога і Магога згадує Біблія: Магог був сином Яфета і внуком Ноя, що порятувався з потопу. Його потомство заняло ніби територію пізнішої Скитії, теперішньої України. Цю землю Магогову, "на найдальшій півночі", згадує також пророк Єзекиїл (XXXVIII, 2,15), що з неї вийшов Гог, "князь Рошський, Мешехський і Тубальський" і напав на Ізраеля з великим своїм військом — "всі у повній зброї велике множество у панцирях і з щитами ,всі узброєні в мечі...", але по деякім пануванні над Ізраелем, цей повстав, і Гог із своїм військом загинув, як оповідає Єзекиїл: "Призначу місце Гогові на гробовище в Ізраїлі — в мандрівній (?) долині, на всхід до моря, і будуть зупинятися на ній прохожі. Так поховають Гога й усі товпи його, і прозивають її долиною товпи Гога..." (XXXIX, II).

В "Откровенії св. Йоана" натомість читаємо: "І коли скінчиться тисяча літ, буде випущений сатана з темниці своєї, і вийде зводити народи на чотирьох краях світу, Гога і Магога, і збирати їх на війну, яких число як пісок морський, і вийшли на ширину землі, і обступили табор святих, і город любий; і зійшов огонь від Бога з неба і пожер їх..." (XX, 7 - 9).

На підставі цих біблійних згадок, розвинулася жидівсько-візантійська легенда про нечисті народи Гога і Магога, яка знайшла свій відгомін і в наших літописах. Списуючи напади половців в 1096 і 1097 рр., літописець спинився над питанням про їх походження і прийшов до висновку, що вони походять від Ізмаїла: "...а Ізмаїл мав 12 синів, від них же й пішли туркмени, печеніги, і торки, і половці, які походять із пустелі і від них вийдуть при кінці світу нечисті народи, що їх заклепав в горах Олександер Македонський."

Літописець Іпатієвського списку тут же переказує вістку, яку передав йому Турята Новгородець, що її чув — через свого слугу — від північних угрів про людей, які сидять в приморських горах і намагаються прорубити собі вихід із них і тому просять у всіх перехожих заліза, за яке добре платять: "Це люди, що їх засадив там Олександер, цар Македонський. Оповідав же про них Методій Патарський: "Олександер, цар Македонський, пішов на східні землі до моря, яке називається Сонце-місто, і побачив нечистих людей з роду Яфетового, і побачив їх нечистоту: їли бо всяку нечисть, комарів мух, гадюк, а мертвяків не ховали, а поїдали... То побачив Олександер і злякався, що, як вони помножуться, то занечистять усю землю. Тому загнав їх у північні країни за гори високі, і, на наказ Божий, зійшлися за ними північні гори, тільки й зісталося місця на прохід 12 локтів: тут поставлено мідні ворота..."

Отже ці заклеплені в горах "нечисті народи" "Об'явів Методія Патарського", отожнені з біблійними народами Гога і Магога, і мали б вийти на бій з силами Бога при кінці світу.

ГОГОЛЬ — рід дикої качки, вісник весни:

"Ой, вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Літо-літечко, зеленеє житечко,
Хрещатенький барвіночок,
Запашненький васильочок..."

У дуалістичних українських легендах богомильського походження гоголь — Божий співтворець землі:

"Спустився Господь на Тиверіядське море і побачив Господь гоголя, що плив на морі. А той гоголь — Сатанаїл, що заріс у піні морській. І сказав Господь Сатанаїлові... — "Сатанаїле, понирися в море, винеси мені землі і кремїння." Сатанаїл послухав Господа, пону-

рився в море і виніс землі та кремiння. Господь узяв землю й пісок і посіяв по Тиьеріядському морю, сказав: "Нехай буде на морі земля груба й простора!" (Мих. Грушевський "Іст. у. літ. ІУ., 402).

Цей мотив створення землі з допомогою гоголя, чи взагалі птиці-нурця, дуже поширений серед фінських племен, і фінські вчені, приймаючи на увагу й відбиття його в фінській епопеї "Калевала", де Вейнемейнен наказує качці винести з глибини моря різні речі, висловлювали здогад, що що ця легенда — фінського походження.

Перше ж, всі легенди дуалістичного характеру приписували БОГОМИЛАМ (див.).

Акад. О Веселовський пробував примирити старі вияснення з новим: фінська легенда, мовляв, помандрувала з болгарами на Балкани, а звідти вернулася в християнсько - богомильській перерібці та через Русь поширилася в новій редакції між фінськими й сибірськими племенами скомбінувавшися з давніми тамтешніми спогадами. Веселовський вказував на аналогію германських мотивів, які поширювалися серед романізованої людности та в романських перерібках поверталися нераз назад до німців. Але проф. М. Грушевський справедливо завважив, що дорога з-над Волги до дунайської Болгарії, і з Болгарії до середньої Азії значно довша й утяжливіша, ніж із правого берега Рейна на лівий, і дуже трудно припустити, що розкольницька колонізація, на яку покликувався Веселовський, могла б бути така багата на впливи серед алтайських турків і монголів, до большевизму майже не рушених російськими впливами.

Натомість М. Драгоманів указав на деякі аналогії в леґендах закавказьких народів, які стояли під впливом іранського дуалізму. У своїй основі, легенда про гоголя, птицю - нурця, мала б бути іранського, але не континентального, а океанічного походження. Тому Драгоманів уважав за батьківщину її старий Шумер, низ Тиґра і Єфрата, де образи навіяні водними просторами, були особливо сильні.

Дійсно, в фрагментарних відомостях про богомильську доктрину, якими ми розпоряджаємо, такої детальної космогонічної (світотворчої) концепції, яку відкривають перед нами українські тексти, ми таки не маємо. Мотив пониряння по матерію для землі на дно моря - океану, що виступає такою характеристичною рисою східньо - слов'янських оповідань, в оповіданнях богомилів не звісний. Але він виходить далеко і поза сферу можливих впливів дуалістичної іранської концепції. Особливо цікаві американські перекази про те, що матеріял для землі винесли з дна моря різні звірята, що їх послав Творець світу. З огляду на те, що новіші досліди американістів доводять майже безсумнівно, що давня американська цивілізація пішла зі східньої Азії (через Берінґову протоку), і то в досить пізніх часах, ці американські варіянти можна дійсно поставити, як думав і проф. М. Грушевський, в зв'язок із азійсько - океанійською космогонією часів кам'яної культури.

Коробка виставив був в "Ізв. отд. рус. яз. і сло. Акад. Наук" (1909 р., IV і 1910. I) гіпотезу, що мотив створення світу через пониряння в воду якогось звіряти північного - азійського походження. Та на це М. Грушевський завважив, що азійсько - американські мотиви цієї легенди досі не простудійовано належно, так що трудно судити, чи в усіх варіянтах цієї легенди, що ми їх знаходимо від Адріятики до Півн. Америки, до Індостану й Океанії, маємо елементи спільного походження, чи тільки самостійні рівнобіжні мотиви. Сама ідея, зрештою, не така вже складна, і можна припускати можливість її самостійного зародження в різних місцевостях. На українському ґрунті бачимо її в двох редакціях: старшій, зв'язаній з образом світового дерева, — мабуть, загального індоевропейського походження, — і новішій, принесеній в дуалістичному обробленні легенди про суперництва Сатанаїла з Богом. Дуже яскрава дуалістична закраска цієї другої редакції, не залишає, на думку проф. М. Грушевського, жодного сумніву, що маємо її в богомильському обробленні.

Цікавий факт, що в західньо - українських переказах ця дуалістична космогонія виступає нині багатше й яскравіше, ніж будьде інде, чи то в москалів, чи білорусів, чи фінів, чи болгарських народів, навіть у Македонії та в Боснії, цих засиджених гніздах богомильмильства.

У нас, спеціяльно в Зах. Україні, ця космогонія входить, як складова частина, в ширшу історію, в своєрідну народню біблію, від початку до кінця перейняту дуалістичною ідеєю. Тому, припускаючи можливість безпосереднього черпання з різних апокрифічних джерел, з яких черпали і богомили, М. Грушевський надавав велике значення в поширенні цієї космогоністичної повісти таки богомилам, а повторення аналогічних мотивів в болгарських та боснійських оповіданнях, або в зізнаннях західніх дуалістів, вважав спільною спадщиною дуалістичної доктрини, а не припадковими подібностями в апокрифічних запозиченнях. ("Іст. у. літ. IV. ст. 397 - 401).

ГОГОЛЬ МИКОЛА (1809—1852) великий московський письменник українського походження, син українського письменника-драматурга Василя Гоголя - Яновського, типовий приклад національного ГЕРМАФРОДИТИЗМУ (див.), що не міг вирішити, яка в нього душа, українська чи московська, але в

усякому разі, хоча й запевняв, що "ніяк не дав би переваги (в собі) росіянинові над українцем", пішов на службу Москві, бо тодішня Україна не могла ані задовольнити його високих амбіцій, ані дати належної підтримки його літературному талантові, що поставив його пізніше в ряди визначніших письменників світової літератури. А проте, як він сам терпів і страждав на службі тої осоружної йому Москви, якої нелад і жахливий рівень висміяв гостро в "Ревізорі" та в "Мертвих Душах", видно з відомого його листа до проф. Максимовича: "Киньте, справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю це зробити і на найближчий рік махнути звідціля. Дурні ми, справді, як подумати добре: для чого і кому ми жертвуємо всім".

І пізніше писав йому знову:

"Що — їдеш, чи ні? Залюбився в тій старій бабі Москві, від якої, крім щей та матерщини, нічого не почуєш:

Іншим разом знову:

"Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й інше. Уяви собі, я теж думаю: туди, туди! У Київ, у давній, чарівний Київ, Він наш, не їхній, хіба не правда? Бо там, або навколо нього, відбувалися великі події старовини нашої..."

Коли в 1836 р. М. Гоголь виїхав за кордон, зустрічався в Парижі з польськими патріотами - поетами Міцкевичем та Б. Залеським і читав їм доповідь, про "Потребу для України відділитися від Москви".

Своїми творами на українські теми, дарма, що в московській мові, М. Гоголь значно впливав на національне освідомлення української зросійщеної інтелігенції, а численні переклади цих творів на світові мови, популяризували Україну в світі, — довгий час це було єдине джерело бодай романтичного зацікавлення Україною з боку чужинців в світовій літературі.

М. Гоголь був сучасником Т. Шевченка, невтомного й незламного борця за волю України, який гостро засуджував усіх своїх "землячків", що на московській службі "по-московськи так і чешуть", але Гоголя з його великим талантом і великою розламаною надвоє душею він не засуджував, визнаючи його жертвою обставин і режиму. Йому присвятив він свою палку протимосковську поезію "За думою дума роєм вилітає" і про нього писав він до княжни В. Репніної в 1850 р.:

"Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою любов'ю до людей. Гоголь — справжній провидець серця людського. Наймудріший філософ і найбільш надхнений поет повинен із побожністю ставитися до нього, як до народолюбця..."

Про нього більше в моїй книзі нарисів "Завзяття" (Париж, 1956).

ГОДИНА ДОБРА І ЛИХА. — Ще давні греки ділили час на сприятливі моменти й несприятливі, щасливі й нещасливі дні та години. Такий поділ зустрічаємо ми і в віруваннях українського народу. Все життя наших предків залежало від такого поділу часу: з одного боку признавано добрий час, добру годину, а з другого боку недобрий час — лиху годину, чорну годину.

П. Єфименко в "Ярилі" описував: "Їхав пан повз поля. дивиться: чоловік пожне недовго і сяде. Здивувало це пана. Посилає він свого слугу запитати в того чоловіка — чому це він так часто віддихає. Той чоловік відповів: коли прийде щаслива мінута, я жну, а коли настане нещасна, то я відпочиваю." (ст. 97).

Всі замовляння та зашіптування ґрунтувалися на розріжненні доброї й лихої години. Звичайний початок усіх українських та білоруських приміток такий: "Першим разом, добрим часом..." або: "Першим разочком, Божим часочком.."

Із останньої формули видно, що "добрий час" за пізнішої християнської доби був приписаний Богові, а "чорна година", "чорний час" — чортові. Ця залежність настільки була встановилася в свідомості українського народу, що слова "чорт" і "лиха година" часто ототожнювалися і вживалися одне замість другого, напр.: вираз "Побила б тебе лиха година!" відповідає виразові: "Щоб тебе Чорний Бог убив!" (Номис 3747,3742). "Чого тебе понесла туди лиха година?" або: "Чого понесли тебе туди чортяки?" "Куди тебе грець поніс?" "Де він у лихої години взявся?!" "Щоб тебе лиха година знала!" "Бодай тебе той знав, що трясе очеретами!" (Номис, 3746, 3754) "На лихої години це тобі здалося?" або: "На якого чорта це тобі здалося?"

Випроваджуючи молодих до шлюбу, свахи співали:

"Кропи нас, мати, свяченою водою.
Правою рукою, доброю доленькою,
Випроваджай нас щасливою годиною".

На такому поділі часу на добру й лиху годину побудовано й чимало народніх приповідок: "Господи, благослови! У час добрий!" Або: "Дай Боже в добрий час ректи, а в лихий не погадати." "Дай, Боже, в добру годину сказати!"

ГОДИННИКАРСТВО розвинулося в нас із слюсарства. Вже в XVI в. були добрі годинникарі в Перемишлі. Перша вістка про годинник у Львові відноситься до 1404 р.: був це годинник на вежі ратуші. У 1570 р. є згадка про київський годинник на одній з замкових веж. Малі кишенькові годинники поширилися в нас тільки в XVIII в. На Заході Европи новітні годинники з колісцятами відомі з XII ст., вежеві з XIУ; кишенькові винайшов нюрнберзький слюсар Петро Генляйн (1480 —

1542) — їх називано — за первісний вигляд і місце походження — НЮРНБЕРЗЬКИМИ ЯЙЦЯМИ.

ГОДУВАННЯ ДИТИНИ. — В Україні вперше звичайно годувала грудьми дитину не мати, а якась інша жінка, яка брала під паху хліб і сіль, а на другу — дитину. Так само, коли мати відлучувала дитину, то давала їй цілушку хліба, примовляючи: "На, йди вже на свій хліб".

Мати починала годувати дитину після ЗЛИВОК (див.). Відлучивши дитину, мати вже не підпускала більше дитину до грудей, бо народ наш вірив, що, коли б підпустила, то така дитина виросла б слабопам'ятна і дурна. В багатьох місцевостях України вірили також, що така дитина була б погана на перехід і мала б зурочливі очі. (К. Стар. 1893. VII, 79. Мат. у. етн. НТШ, IX, ст. 22).

Відлучали дитину звичайно рік після народження, але вірили, що "чим довше мати кормить дитину, тим сильніше буде. Як би яка мати кормила хлопця до семи літ, то міг би вирвати семилітнє дерево з коренем" (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 181).

ГОЙДАЛКА — прилад до розвагового гойдання в повітрі.

У "Пораді, како ся очистить церков Христова", Іван Вишенський нападав на український звичай влаштовувати на Петра й Павла забави на гойдалках і колисках. М. Грушевський закидав за це Вишенському, що він — "поруч важних справ чіпляється таких дрібниць". але, якщо зважити, що забава на гойдалці була в давнину не тільки забавою, але й магічним актом, то треба визнати, що така "забава" була для Вишинського не "дрібницею", а шкідливим пережитком поганства

Завважимо рівнобіжно з виступом Ів. Вишенського, що й московський цар Олексій Михайлович в особливій грамоті з 1649 р., заадресованій до Шуйського. воєводи Змеєва, під назвою "О Коляде, Усени і народних ігрaх" виступав так само гостро проти гойдалок (Сахаров, II, 230-31).

Що гойдання вважалося в давнину за магічний акт, видно з такого сіямського звичаю: Тимчасового короля, який носив назву Бога Божеського Війська і заступав на кілька днів справжнього короля для виконання низки магічних обрядів, несли на відкрите місце перед святинею Брагми. Тут на кількох гарно прибраних гойдалках брагмани починали гойдатися і танцювати, а Бог Божеського Війська мусів під час цього гойдання стояти на одній нозі на спеціяльному стільці. Брагмани, танцюючи, набирали буйволовими рогами воду і бризкали на глядачів. Це ніби мало приносити щастя і забезпечувати мир, спокій, здоров'я та багатство. Англійський етнолог Фразер з цього приводу писав у Золотій Галузці": "Можна думати, відповідно до правил гомеопатичної, чи імітативної магії, що чим вище гойдаються жерці, тим вище мав би рости риж. І це тим імовірніше, що вся ця церемонія описана, як свято збору рижу. До того ж і в латвійців практикується гойдання на гойдалках з ясно виявленим наміром вплинути на зріст посівів. Весною, чи в початку літа, межи Великоднем і Купалою, кожний селянин присвячував там дві години вільного часу гойданню на гойдалці, — бо чим вище він піднесеться, тим вище виросте його льон". (т. II, ст. 49-50).

І в Україні на Великдень обов'язково мали бути гойдалки. І хоча. як здається, ясної свідомости магічного значення гойдання в пізніші часи не збереглося, все таки сліди її видно в приповідці: "Якщо хто уб'ється на гойдалці, то то буде чортова жертва" (Ястребов, III, 175), — власне тому, що всі хто займаються магією, служать чортові.

Деякі дослідники вважають, що гойдання — акт магічного очищення повітрям. У Боснії й Герцеговині казали, що як хто погойдається в Лазареву суботу, той буде здоровий ввесь рік, а хто не погойдається, терпітиме на біль голови (Анічков, — ст. 279(.

ГОКУС-ПОКУС — форма замовлення, закляття, походить із перекручення латинських слів, які вимовляє католицький священик, коли причащає: гок ест Корпус. Це блюзнірська формула, при якій, мовляв, як в тайні евхаристії, одна річ чародійно перемінюється в другу.

ГОЛГОТА — гора біля Єрусалиму, на якій було розп'ято Ісуса Христа разом із двома розбійниками.

Серед християн пізніше було поширене вірування, що Голгота була осередком землі, вершком космічної гори, де було створено й поховано Адама. Кров Спасителя світу впала на череп Адама, що знайшовся якраз під хрестомСпасителя, і очистила його від гріха. Це вірування через апокрифи поширене було й в Україні. (Див. ГОЛОВА АДАМОВА).

Голгота — символ найвищої саможертви, бо на ній Ісус Христос віддав себе на муки за спасіння світу. Часто шлях на муки і страждання задля якоїсь ідеї зветься власне "шляхом на Голготу". Але Леся Українка писала, що "путь на Голготу велична тоді, коли тямить людина, за що й куди вона йде.."

"Голгота України" — цікава й повчальна книжка Дм. Соловея (Вінніпеґ 1953. накл. "Укр. Голосу"), яку всім варто було б прочитати.

ГОЛКА — прилад до шиття. Як усі металеві речі з гострим вістрям, голка служила охоронним засобом проти нечистої сили. На Волині голки втикали в вікна, щоб упир не міг пролізти в вікно. Також втикали голку в

свиту молодого, коли, після замішання коровая, вводили молодого до хати: "Брат дає молодому рушника і веде його, а сестра — світилка втикає йому в свиту ззаду голку і держить увесь час, щоб хто не вийняв, бо тоді щось погане з молодим трапиться. В лівій руці вона держить голку, а в правій руці свічку, і так вони йдуть до хати". (Перв. Громадянство" 1927, I, ст. 173). Москалі встромляли голку в сукню молодої, щоб її не зурочили (Зеленин в Ізв. Акад. Наук, 1931, VI, ст. 1931).

Якщо ціла голка служила в весільному обряді знаряддям охорони проти зурочливого ока, то протір, себто голка зо зломаним вушком, що робило її нездатною до шиття, себто властивої їй функції, робив і чоловіка нездатним виконувати свою чоловічу функцію: "Коли парубок береться до дівчини, а вона не хоче мати з ним нічого, то візьме так, щоб він не бачив, і встромить йому протір у сорочку. ." (Етн. Зб. НТШ. V, 188).

У гуцулів, на Свят-Вечір господар виносив всі голки з хати, щоб людину не кололо ввесь рік, бо вся колотьба походить, мовляв, від голки, колотьба зникає, коли не знаходить нікого в хаті (Мат. у. етн. НТШ. VII, II).

На Великдень святили голки в церкві, бо вони, мовляв, служать для лікування курячої сліпоти: хворий дивився через ушко голки, а потім мусів закинути кудись голку (К. Ст. 1889, I, 76).

На голках ворожили. Коли хотіли дізнатися, чи жінка вагітна, вливали до мідяного начиння сеч жінки, потім вкидали туди голку і ждали до ранку. Якщо голка мала червоні точки. то вагітність була безсумнівна. Такий же звичай існував і в Голляндії (Мат. у. етн. НТШ. VIII, 3).

Ворожили з голкою також, коли хотіли знати, з котрої криниці вода була б помічною хворому. В Карп. Україні в цьому випадку так робили: наливали у миску чистої води, а на її край клали шматочки хліба відповідно до кількости знаних криниць. Потім брали голку на нитці і, тримаючи її над серединою миски біля води, слідкували. до якого шматочка хліба прихиляється голка: та криниця й допоможе хворому. Цей спосіб ворожіння нагадує методи, що їх уживають сучасні рабдоманти.

Голка була й символом провідництва: "Куди голка, туди й нитка", себто куди йде старший, чи провідник, туди мусять іти і підлеглі. Ту ж думку висловлює і приповідка "Яка голка, така нитка", себто який голова, який провідник, таке й діло, що робиться під його проводом (Франко "Прип." I, ст. 351). На Богучарщині дівчата, коли хотіли. щоб уся молодь збиралася на якійсь одній вулиці, а не розбивалася на кілька, брали чобіт, проштрикували його з середини голкою з ниткою та ще й вузлик зав'язували, щоб бува не загубилася. Потім ішли вулицею навкруги хутора і волочили за собою голку — "щоб вулиця нігде інше не збиралася". Як обходили вже хутір, то на тім місці, де мала збиратися вулиця, забивали голку, вістрям угору. Тоді варили кашу у шкаралуці з яйця і закопували її, щоб молодь там кишіла, як каша. (Мат. у. етн. НТШ. XVIII, ст. 189).

Голка була й символом неприємного гострого слова. Звідци вираз "голки заганяти" — себто говорити кому неприємні речі.

Голка без нитки зветься "гола голка", а в загадці фігурує, як "кінь без хвоста". "Купив коня без хвоста, прийде додому — наладить". (Етн. Зб. НТШ, V, 219).

Голка — натуральний атрибут жінки, тому, коли народжується дитина, пуповину ріжуть хлопцеві на сокирі. або на книзі, а дівчині — на голці. (К. Стар. 1893, VII, 76).

ГОЛОБЛЯ — частина воза, а тому виступає, як символ коня, якого в неї впрягають. На Ніженщині казали, що вагітній слід переступати через голоблю, бо буде тоді мати такий легкий порід, як легко кінь біжить (Кузеля "Дитина..." I, 8). (Малинка в К. Стар. 1898, V, ст. 255).

Служили голоблі й символом спільного лиха: "У голоблях так тягне чорний, як і білий", — себто в спільній біді зникають зовнішні різниці. (Франко, "Припов.". I, 381).

ГОЛОВА — осідок мозку, в якому зосереджуються всі здатності людини. Тому голова — ніби резюмує всю особу, всю людину, і робиться її символом. Втілені духи, напр., можуть і не мати всього тіла, їм вистачає самої голови, як то ми бачимо в християнській іконографії. Що ж до людини, то, втративши голову, вона втрачала не тільки життя, а й ніби втілення своєї особистости, якою вона відріжнялася від інших людей, і тому душа такої людини мусіла блукати світами, аж поки не віднаходила голову (див. ВОЛОВЕ ОЧКО). Тому й відрубання голови — спеціяльно важка кара, знана ще з передісторичних часів.

Звідти й наші приповідки: "Аби голова на карку була, а про решту байдуже!" "По моїй голові все твоє", — казав батько до сина перед смертю. "О то голова!" — кажуть про розумну й хитру людину, з якою треба поводитися обережно.

Голова — натуральний символ розуму: "Порадь мене своєю головою. ." , "До булави треба голови". "Що голова, то розум". Яка голова, така й мова".

Голова — символ провідництва: "Без голови (себто без доброго проводу) військо гине". "Гей. гетьмане Хмельницький, батьку наш Зінов Богдан Чигиринський! Дай, Боже, щоб за твоєю головою пили та гуляли, віри своєї християнської у поругу у вічні часи не

подавали"... (Ант. і Драг. "Історич. песні.." — II, 8). "Куди голова, туди й хвіст. ."

Голова відбиває й душевний стан людини. Звідци "Голову догори тримати" — іти сміливо назустріч долі, не схиляючись під ударами життя. "Звісити голову", — навпаки падати духом, задумуватися, журитися. "Голова вільна, то ввесь світ веселий", — себто, коли людина не має чим клопотатися, то йому й світ веселий. З ним пов'язаний і інший вираз: "Забаглося клопоту на здорову голову", — тут "здорова голова" — символ безжурного, спокійного стану. "Головою до стіни б'є", — кажуть про людину в глибокій розпуці.

У народній пісні співають:

"Козака несуть, кінь головку клонить,
А дівчина за козаком білі ручки ломить".

Тут "головку клонить" — символ суму, як і в іншій пісі:

Беруть коня отамани осаули зброю,
Зброю беруть, коня ведуть, кінь головку клонить,
За ним іде полковниха, білі руки ломить
Поламала білі руки до мизина пальця:
— Ой немає і не буде над мого коханця".

Український нарід за ідеал краси вважає круглу голову: "Головка, як маківка, а розуму дасть Біг," — кажуть про гарну, але дурнувату людину. Пупорізна баба кожній новонародженій дитині в Україні намагалася в давніших часах надавати таку форму голови, яка відповідала б цьому народньому ідеалові. За для того голову кожної дитини, що бувала зараз після народженняя довгастою чи "стовбоватою", притискувалося згори і здолу, а подекуди, як напр., у Чернігівщині, баба ходила тижнів два регулярно "правити головку" малій дитині. (Дикарев "Писання" 43-44). На Херсонщині також зглавлювали руками головку з чотирьох боків щоб вона була округла (Ястребов ст.144. Кузеля "Дитина.. ." I, 43).

ГОЛОВА АДАМОВА — череп під розп'яттям на Голготі. В українській давній іконописі був звичай малювати під Христовим хрестом на Голготі Адамову голову, себто череп, як символ спасіння людського роду від гріха Адамового. Про цю Адамову голову ходило серед нашого народу чимало легенд апокрифічного походження. За апокрифами деревина хреста, на якому був розп'ятий Христос, виросла з зерна, що його поклав Сет у рот Адамові. Коли збирали будівельний матеріял для Соломонового храма, було викорчовано з корінням і ту деревину, і Адамову голову, що приросла була до кореня, викинено геть. Та цар Соломон знайшов її під час полювання, переніс до Єрусалиму і наказав засипати її камінням: так виникла Голгота. З деревини зроблено хреста, який пішов на Голготу для Христа. Кров, що текла з ран Христових, падала на Адамову голову і обмича таким чином гріх першого чоловіка. Деякі інші апокрифи кажуть, ніби Адамову голову занесли на Голготу хвилі потопу, але цьому противиться вірування, що Палестина, і зокрема Голгота, як верх космічної гори, осередок світу, ніколи не зазнала потопу. (Див. ГОЛГОТА).

ГОЛОВАЖНЯ — давня українська міра соли: княжі урядники — "вирники" мали право, за "Руською Правдою" одержувати що-дня "головажню соли..." (М. Грушевський "Іст. У. - Руси" I, ст. 258).

"Сіль на Подніпров'є в XVI ст., як і давніше в XI — XII вв., приходила двома дорогами: сіль "біла", топчаста, "варенка" в "головажнях", галицька, що приходила сюди з Поділля, і сіль чорноморська, що приходила знизу..." (там же, УІ, ст 18). Пізніше назву міри — "головажня" заступила друга". — "ТОПКА". (там же, ст. 214(,

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ (1814 — 1888) — греко - католицький священик, визначний історик літератури, етнограф і поет. Збираючи народні пісні, обійшов студентом всю Галичину, Буковину і Закарпаття. Разом із М. ШАШКЕВИЧЕМ та ІВ. ВАГИЛЕВИЧЕМ — (славна "Руська Трійця") видав збірник "Русалка Дністровая" (1837 р.), що відіграв велику ролю в національному відродженні Зах. України. Брав участь у з'їзді українських учених у Львові в 1848 р., а в рр. 1848 — 1867 був професором української мови й літератури в Львівському університеті. Проте, під впливом Погодіна став москвофілом і в 1867 р. переїхав до Вильна, де був головою археологічної комісії. Серед його численних праць відмічу тут спеціяльно його "Народныя песні Галицькой і Угорской Руси" (тт. I - IV 1878 р.), з яких чимало матеріялу ввійшло і в Енциклопедію.

ГОЛОВЕШКА — недогоріле поліно. В наслідок давнього культу вогню (див. ВОГОНЬ), дуже свого часу поширеного в Україні, до недавнього часу, напр., на Київщині вважалося, що викидати головешку з печі "не годиться". Проте, змисл цієї давньої заборони призабуто і тому її різно пояснювано. У с. Погребищі казали, що, як викидати на двір обпалену головешку, то "того двора скажений собака не мине"; на Коростенщині казали, що "сажа в комині буде дуже розводитися", або, що "ніколи не догоратимуть дрова в наступнім часі, і завжди будуть головешки: огонь гніватиметься на свого господаря" (Перв. Громад. 1927, I, ст. 164).

"Тліє, як головешка в попелі,", — кажуть про затаєну ворожнечу (Франко "Припов." I, с. 401(.

"Головешка мала, а диму повна хата", — кажуть також про малий проступок, що на-

робив людині багато сорому чи клопоту (там же).

ГОЛОВНИЦТВО, ГОЛОВЩИНА — відшкодовання родині за убийство (відшкодовання властям за те ж убийство називалося ВИРА). Так було у "Руській Правді" Ярослава. У "Правді" Ярославичів уже встановлено головництво в піввири (20 гривен). За литовсько - руських часів розмір головництв залежав від громадського стану вбитого: за шляхтича — 100 кіп грошей, за вищого урядовця — 10 кіп, за залежного селянина — 25 кіп. За Гетьманщини, головництво, що звалося платежем "за голову", накладалося також залежно від громадського стану вбитого: за шляхтича 120 карб., а за інших — половину, третину і т. д. цієї суми. Найнижча була 24 карб. за кріпака. Якщо вбивцю карали смертю, то головництво платили за нього співвинні.

ГОЛОВОСІКИ — народня назва дня 29 серпня ст. ст., Усікновення голови Івана Хрестителя. За народніми забобонами того дня не годиться брати ножа в руки, а зокрема не можна різати нічого круглого — кавуна, капусту, тощо: "На свято Головосіки (воно не врочисте, не святкують його) не можна стинати капусти, ані йти в капусту", — казали на Стрийщині (Етн. Зб. НТШ. У, ст. 79). На Галицькому ж Підгір'ю казали, що навіть аж до самого дня Головосік (не тільки того дня) не годиться вирубувати капусту, а треба або рвати з неї листя, або виривати її з коренем" (там же ст. 205). Творяться легенди в тім роді, що жінка, стявши того дня капусту, побачила в своїх руках голову своєї дитини (Чубинський "Труди.." I, 254), або що чоловік, різавши вівцю, сам порізався (Етн. Зб. НТШ. XII, 190) і т. п.

На Буковині того дня постили, щоб голова не боліла, і не їли часнику, цибулі та капусти; взагалі всі ті рослини, що мають "голівку" (Зап. З. О. Отд. II, 1874, ст. 359). На Галицькому Підгір'ю казали, що, хто до Головосік жне мак, тому болітиме голова (Етн. Зб. НТШ, V, 206).

Того дня гади ніби ховаються на зиму під землю,і тому не слід того дня ходити до лісу, бо шукаючи сховища, гади лазять по всіх усюдах, збираються докупи і, потурбовані, лютяться. (Стрийщина. Етн. Зб. НТШ, V, 80).

ГОЛОВУ ПОСИПАТИ ЗЕМЛЕЮ — виражати крайній жаль і розпач. В книзі Ісуса Навина в Біблії читаємо:

"Йсуа роздер одежу на собі та й упав ниць перед ковчегом Господнім, і лежав аж до вечора, він і громадські мужі в Ізраїлі, і посипали собі землею голови" (Ісус Нав. УІІ, 6).

ГОЛОД — жахливі фізичні страждання, що їх викликає брак їжі, який доводить до голодової смерти. До них треба ще, при масовому голоді, додати моральні страждання людини, яка бачить голодові страждання близьких йому людей, особливо рідних дітей, і не може їм нічим допомогти. До приходу большевиків до влади в Росії, голод бував масовим нещастям тільки в наслідок якихось природних катастроф — посухи, недороду, повені, тощо, — — за панування московських большевиків в Україні двічі був масовий голод в роках 1921 - 22 і в 1932 - 33, як засіб політичної зброї на упокорення українського народу. "Українська Загальна Енциклопедія" ("Книга Знання") подає, що в Україні "голодувало в 1921 - 22 рр. до 10 мільйонів, хоча це не перешкоджало большевикам вивозити хліб із районів голоду" (т. III, ст. 744). Ів. Герасимович в книжці "Про голод на Україні", що вийшла в 1922. писав, як свідок: "Совєтська влада, забираючи безпощадно сотками мільйонів пудів хліб навіть у голодних областях України, знала, що робить! У неї ж під руками всі дані й обрахунки. І коли вона той пограбований хліб український вивезла і ще далі вивозить до Росії. - то певна річ, що це не сліпий припадок. а тут маємо до діла з системою, зі свідомим винародовлюванням, з вирафінованим фізичним винищенням українців російськими окупантами" (ст. 147).

Першою причиною голоду 1921 - 22 рр. в Україні була посуха, що на Катеринославщині, на Запоріжжі, на Миколаївщині, Херсонщині та Одещині і Донеччині сонце спалило майже ввесь хліб. і урожай не дорівнював і п'ятій частині звичайного. Щоб порятувати від голоду українське селянство тих земель. треба було дати тим людям не менше 200 мільйонів пудів зерна. Натомість Москва не тільки нічого не дає, але підносить висоту продналогу (податку) до 12 пудів з десятини. І навіть в урядовій одноднівці "Помощь голодним", яку видано в Харкові 10. III. 1922 читаємо:

"Тільки після п'яти місяців голодування офіційно визнано Миколаївську губ. в місяці лютім 1922 р. за голодну, до того ж часу йшло стягання продналогу".

І далі читаємо про те ,як немилосердно збирано той продналог:

" Білоцерківська волость херсонського повіту: голодує 90% населення. ввесь інвентар проміняно на хліб. Продналог виконаний на 97%. Щоденно умирає з голоду десятки людей. Населення тікає, кидаючи дітей на призволяще."

Арнаутов у книжці, виданій в 1922 р. в Харкові "Голод і діти в Україні" (московською мовою) теж писав:

"Неврожайні губернії визнавалися офіційно за голодні тільки після того, як пока-

зувалося з цілковитою очевидністю, що вже неможливо зібрати там ні одного пуда".

Пізніше, коли вже майже половина населення вимерла з голоду, коли вже не можна було заховати від світу страшної правди, московська влада розпочинає брехливу пропагандивну акцію. в якій розписується про свою "допомогу" голодним дітям та про те, що вона поконфіскувала церковні цінності, щоб... допомогти голодним!

Ми спинилися на голоді 1921 - 22 рр. тому, що про нього в нас менше знають, ніж про голод 1932 - 33 рр., навмисно зорганізований Москвою (уже навіть без усякої посухи!), коли загинуло від голодової смерти 6.000.000 українців, і тому що тоді помер від голоду на селі в Київщині також і батько автора цих рядків Дометій Григорієвич Онацький, колишній учитель Педагогічного Інституту в Глухові і бібліотекар Міського Музею в Києві. Його старший син Олександер, учитель гімназії, писав авторові: "Ми витримали з надірваним здоров'ям на кандьорі (пшоняний куліш без усякого товщу), батько не витримав. Не міг його їсти..."

ГОЛОСІННЯ — похоронні плачі. Вони зродилися, мабуть, із окликів болю з приводу страти любої людини.

Оклики лучилися часом у низку поодиноких висловів, що визначали відношення живого до мерця, і навпаки. Ці вирази, з форми одного епітету, розросталися поволі до розмірів самостійних поетичних порівнянь, об'єднаних в одну цілість ритмом і римами, а головне провідною метою кожного голосіння звеличити покійника прилюдною похвалою.

Голосіння мало громадський характер, голосити по покійникові було обов'язково. Члени родини голосили незалежно від того, чи відчували дійсно жаль, чи ні. З цим в'яжеться існування професійних плакальниць, яких запрошувалося на похорон. Але тим самим занепадає поволі вільна імпровізація, голосіння починає кам'яніти в своїх поетичних зворотах-образах і входить, як певний означений канон, у репертуар обрядових плакальниць.

Потім приходить християнство, яке звертається проти обрядового голосіння. Християнство поволі виперло звичай найманого оплакування, але не могло очевидячки, перебороти природного чуття й перешкодити його виявам у дійсних жалібників та жалібниць.

Вістки про голосіння в Україні ми маємо з давніх часів. Арабський історик Ібн-Фадлан ,описуючи похорон знатного "руса", каже,що одна з його рабинь, що зголосилася вмерти на могилі свого пана. перед смертю співала довгі пісні,в яких прощалася з близькими. Літописець, оповідаючи про помсту Ольги за свого чоловіка, звертає увагу на її бажання оплакати його смерть: "Да поплачуся над гробом його". Той самий літописець, оповідаючи про Володимира Мономаха, приводить прохання останнього до Олега, щоб він одпустив синову, яка, оплакуючи свого дружину — "сяде, аки горлиця на древі, жаліючи." "Слово о Полку Ігоревім" дає навіть зразки тих давніх голосінь: "Плачеться мать Ростиславля по уноші (юнакові) князі Ростиславлі: унища цвіти жалобою, і древо ся тугою к землі преклонило..." Голосіння Ярославни, хоча й не похоронне ,відоме всім. Крім того, безцінне наше "Слово о Полку Ігоревім" представляє й колективний плач "руських жон" по чоловіках, страчених у поході, а Волинський літописець згадує про плач над тілом кн. Володимира Васильковича його вдови княгині.

Ці голосіння мали значний вплив і в нашому письменстві. Один із найповажніших творів нашої полемічної літератури XVII ст., т. зв. "Тренос", себто Плач Православної Церкви, що вийшов з-під пера талановитого М. Смотрицького, написано було під безсумнівним впливом давніших голосінь, чи плачів. Проф. М. Грушевський так про нього пише:

"У своїм літературнім характері Тренос — це наше традиційне голосіння, стільки разів використовуване в нашій літературі, що воно стає немов національною нашою літературною формою. Бачили ми його і в літературі нашого першого відродження — у Герасима Смотрицького, у Клирика Острозького й у Вишенського, тільки в інших тонах. М. Смотрицький задумав вложити в цю форму цілу книгу, не тільки ліричні її части, але й полемічні й чисто теологічні. Це не вийшло дуже щасливо, але в кожнім разі оригінально..." (Іст. у. літ: У, 462).

Вишенський теж інсценізує в одному з своїх послань (до кн. Острозького) плач над трупом римо-католицтва. І в цьому якраз і заблистів Вишенський своїм талантом, як завважує д-р Я. Ярема ("Укр. духовість...", 16). Франко оцінював те місце, як перлину в його творах.

ГОЛОТА — козак, герой одної з старших дум, в якій змальовано тип веселого, очайдушного козака. Дослідник української духовости д-р Я. Ярема писав: "Основну рису запорізького світогляду змальовує нам дума про козака Голоту, цього злидаря-обідранця щодо зовнішнього вигляду, але з внутрішнього — хороброго лицаря, що не боїться "ні вогню, ні меча, ні третього болота." (Укр. духовість." 57).

ГОЛОФЕРН — полководець вавилонського царя Навуходоносора ,якого, рятуючи свій жидівський нарід, вбила Юдита, звільняючи тим від облоги Бетулію.

ГОЛУБ, ГОЛУБКА. Всім відомий християнський образ голуба, як символа Св. Духа,

і тому не дивно, що в багатьох місцевостях України до останнього часу вважалося за гріх вбивати і їсти "святу птицю".

Проте шанування голуба, як святої птиці, далеко випереджає християнство. З найдавніших часів голуб служив за тотем багатьом народам. Ми знаходимо його вже в Ведах, як посередника між богами і людьми. У вавилонян голуба шанували, як птицю Астарти, богині війни і смерти. Семіраміда, яку покинула мати Дерцета, була вигодована голубкою і в голубку перекинулася після смерти.

З розвитком культів, коли зооморфізм поступився перед антропоморфізмом, голубка зробилася вірною товаришкою Венери-Афродити, і чергувалася з горобцями в упряжі її воза.

Голубка була святою птицею і в жидів, як давній сирійський тотем. Проте, хоча саме через жидів шанування голуба перейшло в християнство, де голуб займає таке ж місце серед птиць, як ягнятко серед звірят, і фігурує в усіх пам'ятках, де виявляється Боже милосердя, щоб зробитися потім символом Св. Духа, — не треба все ж думати, що сирійські, чи жидівські впливи були єдиними, що сприяли втриманню культу голуба аж до наших часів. Вже за 2.000 років до Р. Хр. знаходимо ми голубку на печатках давньої мінойської доби, де вона приймає на слупах божниць вияви шани вірних. З неолітичних часів на Криті моделювали голубів із глини і продовжували це робити аж до кінця доелінського періоду. Перше, ніж зробитися символічними екс-вото, ці фігурки були справжніми ідолами, яким приносили в жертву ласиць, як ворогів птиць. У ті часи голуб був досить сильний, щоб охороняти — як амулет — навіть мертвих. Надприродно великі голуби з'являються там на святому дереві, — і це теж дуже цікаво, бо пам'ять про голубів на святому дереві залишилася ще досі в наших колядках, про що ми скажемо далі. Але зрештою й тут, себто на Криті, відбувається той самий процес, який ми бачили і в культі грецької Афродити-Венери: з голубки-богині робиться богиня з голубкою.

Не тільки в егейців голубка була святою птицею: пеляги слідкували за її летом на додонських дубах і добували з нього ріжні віщування.

Не тільки греки зблизили голубку з богинею кохання та плідности: одна пам'ятка з Малої Азії показує нам з одного боку богиню, а з другого — стовпи ,на яких цілуються голубки. Грецьке уявлення про голуба, як любашну птицю, не мало впливу на церковну християнську символіку, і голубка залишилася в ній символом святости та моральної чистоти що дозволяла зблизити голубів не тільки з Св. Духом, але й взагалі з святими та янголами: навіть пір'ячко, вирване з-під крил голуба, носить назву "янгольського пір'я" (Ястребов "Матеріяли..." III, 76). А в народніх українських піснях знаходимо ми такі цікаві образки:

Ой в чистім полі близько дороги
Стоїть мі церковця нова
З трьома вершечки, з двома оконці, —
На тих вершечках три голубоньки.
Надійшли ж д неї два мисливчики,
Тай взяли вони геть поміряти,
А голубчики к ним промовляти:
— Міряй-поміряй, а в нас не стріляй,
Ой же бо ми не три голубчики,
Три янголоньки з неба зослані (подивитися):
Чому так не є як було давно... (Етн. Зб. НТШ, XXXУ, ст. 202 - 03).

Виходячи з святости голуба, український нарід не тільки змішує голубів із святими й янголами, але й витворює в дивному образі голуба, що поломінь із рота кидає, уосіблення Святого Різдва. Так, в одній дуже популярній коляді ми бачимо всіх святих, зібраних у хаті господаря. Бракує лише Святого Різдва. Святі, або й сам Христос, просять св. Петра запросити до гурту й Святе Різдво:

Ой пішов Петро по Святе Різдво,
Перейшло його сиве голуб'я.
Та святий Петро засоромився,
Бо йому зо рта полумінь пішла,
Ой бо із очей іскри скакали.
Та й святий Петро назад ся вернув.
Ой він приходить межи святії:
— Ти, святий Петре, чого ся вернув?
— Мене перейшло сиве голуб'я,
Ой я того та й ся перепудив,
Бо йому зо рта полумінь паше,
Йому з очей іскра та й скаче.
— Ти, святий Петре, то — святе Різдво...
(Шухевич "Гуцульщина", У, ст. 146)

В іншім варіянті Христос посилає по Різдво самого господаря, і той перестрічає Різдво в образі голуба, що веде за собою Новий Рік. (М. Грушевський, "Іст. у. л." IУ, 592).

Цей дивний образ голуба, що уосіблює собою Святе Різдво, може бути відгомоном давніх вірувань, що вбачали в голубах... творців світу. І це тим імовірніше, що ці давні вірування ми досі знаходимо в наших колядках. Так .в одній колядці збірки Вагилевича ми читаємо:

"Коли не було знащада світу (коли ще зовсім не було світу)
Тоді не було неба ні землі,
Лем було синєе море,
А серед моря зелений явір.
На яворонньку три голубоньки
Радоньку радять, як світ снувати:
— Та спустимось на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна землиця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,

Та й нам ся стане ясне небонько —
Світле соненько, ясен місячик,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.
(Етн. Зб. НТШ, ХХХУ, 112)

Голуби, творці світу, фігурують тут зовсім не у властивій їм ролі — нурців, що поринають на дно моря. В старших космологічних оповіданнях цього жанру, замість голубів фігурує гоголь, — птиця, якій поринання в воду є природне й нормальне діло.

У другій колядці цього типу, збірки Ходаківського, бачимо дальший розвиток цієї космогонічної теми:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, една водонька!
На тій водоньці одне деревенько,
На тім деревеньку шовкове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки,
Не три голубоньки — три янголоньки.
Юж ся впустили в глибокеє море,
В глибокеє море, на самеє дно.
Винесли нам три пожитоньки:
Перший пожиток — везоме жито,
Везоме жито — людям на хлібець;
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на прокуроньку
До служби Божої до церковоньки.
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки.
(Етн. Зб. НТШ. ХХХУ, 113.)

Як бачимо ця колядка має вже сильне християнське забарвлення.

Галицький текст Бірецького, що його видав Костомарів, має два дерева і два голуби:

Колись то було з початку світу,
Тоді не було неба ні землі,
Неба ні землі, лиш синє море.
А серед моря та два дубоньки.
Сіли, впали два голубоньки,
Два голубоньки на дубоньки.
Почали собі раду радить,
Раду радити й гуркотати:
Як ми маємо світ оснувати?
Спустімося на дно до моря,
Винесімо сі дрібного піску,
Дрібного піску, синього камінця:
Дрібний пісочок посіємо ми,
Синій камінець подунемо ми —
З дрібного пісочку чорна землиця,
Студена водиця, зелена травиця;
З синього камінця синеє небо,
Синеє небо, світле соненько,
Ясен місячок і всі звіздоньки...

Цей варіянт колядки став звісний найскорше, звернув на себе загальну увагу, і тому його досі беруть часто за вихідний. Творення неба з синього каменю натуральніше, ніж з каменю золотого, і число двох голубів може бути первіснішим за трьох. Але ми маємо колядку, де фігурує тільки один голуб, — її записано на Лемківщині, себто в частині України, де збереглося багато архаїчного:

Сидів голубок у тихім Дунаю,
Крильцями стріпав, у Дунай упав.
Вилетів звідтам за три літа,
Виніс він відтам троє насіння:
Перше насіння — яра пшенойка,
Друге насіння — пахнячий лотань, (ладан)
Третє насіння — святий воскочок.
Яра пшенойка — на проскуроньки,
Пахнячий лотан: на кадильниці,
Святий воскочок та на свіченьки.
(Етн. Зб. НТШ. ХХХУ, с. 113).

Волинський фольклорист М. Коробка в спеціяльній студії, присвяченій темі "Образ птицы, творящей міръ" (Изв. отд. р. я. 1909, ІУ, і 1910, І) добачав у цих колядках сліди давнього арійського тотему Голуба, подавця й опікуна життя. Як відмітив М. Грушевський, не все те, що навів у своїй студії М. Коробка, належить до речі, і деякі його мітологічні тлумачення натягнені, але все ж ,без сумніву ,в нашій народній поезії є багато слідів чудодійної птахи, якою часто буває й голуб. Такий чудодійний голубок виносить із Дунаю "троє насіння"; такий чудодійний голубок в іншій колядці сидить на церковці:

Ой у Турові, ой у Мурові
Стоїть церковця недорублена,
На тій церковці голубок сидить,
Голубок сидить, пшеницю глядить,
Щоб на горі не вивівало,
А у долині не вимокало:
Що на горі — то на весілля,
А у долині — то на родини
(Булгаковській "Пинчуки" ст. 33)

Образ цей безсумнівно дуже старий і його космогонічне значення стане нам ясним, коли ми згадаємо, що церковця — дім Божий — світ, який в колядці представлено ще не довершеним ("церковця недорублена").

Проф. М. Грушевський писав, що за старші варіянти цих космогонічних колядок ми повинні вважати ті колядки, в яких птахи — творці світу сидять на однім дереві — дереві життя — а не на кількох. Це ми й бачимо в найстарших записах Ходаківського та Вагилевича, які, при всій своїй архаїчності, все ж відразу дають два окремі варіянти: в однім голуби творять землю, небо, небесні світила, а в другім — "пожитки" людського господарства. Обидва мотиви дуже старі, і не можна сказати, котрий з них старший, вони можуть бути рівнобіжними варіянтами з найдавніших давен.

Образ дерева з птахами, і навіть спеціяльно з голубами, дуже популярний в країнах месопотамської культури, і Драгоманів в студії про дуалістичне сотворіння світу ставив наголос на аналогії наших колядок із їх голубами-творцями світу із переказами єзидів, закавказьких дуалістів, у яких Бог в образі птахи живе на дереві, що стоїть на океані, а поруч нього друге божеське сотворіння

живе в кущі, а далі Бог творить собі янгола (сатанаїла), теж в образі птахи, що засідає з Богом на Його дереві (Драгоманів "Розвідки", III, с. 322).

М. Грушевський мав, мабуть, рацію, вважаючи, що образ голубів-світотворців у порівнянні з образом самого світового дерева більш новітній. Поруч із цим мотивом виступає й інший — дерева, що на ньому засідають три предвічні брати — сонце, місяць і дощ.

У дальшій християнізації колядок, голубів-світотворців заступили на світовому дереві три янголи, або й сам Господь із Петром та Павлом, або з якими іншими святими.

В. Коробка в цитованій вже розвідці вважав образ голуба-світотворця арійським, а образ нурця-гоголя, що виносить землю з води — урало-алтайським. Український мотив творення світу птахами був би отже комбінацією урало-алтайської легенди з тубільними уявленнями космогонічної ролі голубів, незалежно від дуалістичних впливів. (Згаданий твір 1910 р. I, с. 121). (Див. ГОГОЛЬ).

М. Грушевський припускав правдоподібність цього здогаду, але не виключав можливости, що ця комбінація сталася вже під дуалістичними впливами ("Іст. у. л." IУ, с. 401)

Як ми вже бачили, ще в давній Греції та в клясичному Римі голуби товаришили Афродиті-Венері, богині кохання. Згідно з цим, і в нас голуби дуже часто виступають, як символ любови і кохання:

"Любляться як голубів пара" (Ів. Франко "Приповідки" I, 410).

На Буковині ,в обряді "прощі", батьки, благословляючи молодих, коли вони вже йдуть до хати молодого, промовляють:

"Аби ся любити, як голубці, були прудкі, як заяці" (Зап. Ю. З. Отд. 1874, II, ст. 484).

Наліплюючи до короваю голубки парами, на Чернігівщині примовляють:

"Дай же Боже, щоб наші молоді у парі були!" (Литвинова в Мат. Укр. Етн. НТШ. III, ст. 84).

Згідно з цим символічним значенням голубів послухати їх гудіння значить засвататись і покинути свій рід:

"Чи ми ж тобі, Марусенько, не казали:
Не йди, не йди до броду по воду,
Та не слухай голубоньків, де рано гудуть:
Вони твоє дівування в поле занесуть,
Од батенька до свекора переманять,
З дівчини в молодицю нарядять...

(Метлинський "Народния южнорусскія пѣсні" Кіев, 1854, с. 135; Потебня "Об'ясненія..." Варшава 1893, II, 667, М. Грушевський "Іст. у. л." IУ, 178).

Те саме відноситься і до парубків:

— Слухайте, бояри, де голуб гуде!
То не голуб гуде, то Іван гомонить,
Молодецтво здає:
— Нате вам, бояри, молодецтво моє,
— Стрілку, і лучок, і передній топичок.
Слухайте, дружечки, де голубка гуде!
Не голубка гуде, Марусенька гомонить,
Дівування здає:

— Нате вам, дружечки, дівування моє,
Шапку і вінок, і первий почичок...

(М. Грушевський, I, ст, 156 - 57, Чубинський 373).

Значення сватання має гудіння голубів і в пісні з Чернігівщини:

Налетіли голуби із чужої сторони,
Стали вони бурмотать, голівоньку клопотать.
Не гудіте, голуби, не клопочіть голови:
Наклопочу я сама, в мене родоньку нема.

(Чубинський 471, Грушевський, IУ, 654).

Назва — голуб, голубка — завжди була в українському народі виразом любови й ніжности;

— Прости мене, мій голубе, мій соколе милий..." (Т. Шевченко).

— Ой, чого ж ти зажурилась голубко сизенька? (нар. пісня)

Уживалося й голуба за символ доброти, незлобивости:

"Уродилася Настуся — серце голубине..." (Куліш, "Досвідки" 92)

ГОМОРРА — біблійне місто, знищене за розпусне життя разом із Содомою.

ГОНИ — українська народня міра довжини; добрі гони — 120 сяжнів, середні гони 80 сяжнів, малі гони — 60 сяжнів. Про гони вже згадується 1586 р. в книгах Берестейського підкоморного суду.

ГОНЧАК — воєнне річне судно, що на них козаки робили напади Дніпром на турецькі фортеці на чорноморському побережжі.

ГОНЧАРЕНКО о. АГАПІЙ (1832 - 1916) — український священик, революціонер з Київщини. Як ієродиякон київської Лаври дістав посаду 1857 р. при церкві російського посольства в Атенах і тут зійшовся з революціонерами. Ще в Україні о. Агапій зустрічався з Драгомановим, був на весіллі П. Куліша з Ганною Білозерською і бачився там із Т. Шевченком. В Атенах Гончаренко зв'язався з Герценом і почав дописувати до його журналу "Колокол" про соціяльно-економічний стан українського народу. Агенти російського уряду заманюють його на корабель, арештують і вивозять у Константинополь, щоб звідти відвезти у Росію. Та приятелям Гончаренка вдається його викрасти, і він переїжджає до Лондону, де залишається півтора року.

Опісля вертає знову у Грецію, а відтіля

мандрує спершу в Туреччину, а опісля на Афонську Гору, де він і висвятився на священика та поїхав у паломництво в Єрусалим. Тікаючи звідси перед російським урядом, який домагався його видачі, він виїжджає в Ливанонські гори, далі переноситься до Каїру в Єгипті. Тут з намови російського консула виконано на нього замах, і він знова вернувся в Атени.

18 жовтня 1864 р. сідає Гончаренко в Смирні, в Малій Азії, на товаровий корабель і по 2-х і півмісячній подорожі, на самий Новий Рік 1865 р., пристає до берегів Нового Світу.

Тут осідає він спершу в Нью-Йорку. На життя заробляє головно ґравіруванням, при цьому навчає також грецькій мові та править православні богослуження по-старослов'янськи і по-грецьки. Працює також складачем в Біблійному Товаристві при друкові церковнослов'янської й арабської Біблії. В тому часі познайомлюється з італійською родиною Чітті з Філядельфії і одружується з їх дочкою Альвіною. Заробивши трохи грошей, виїжджає до Сан-Франціско, щоб там відкрити друкарню.

Коли США, купили від Росії Аляску (1867 р.), то заанґажували Гончаренка, щоб він помагав новій владі порозумітися з тамошнім населенням. З тою метою почав він видавати англійською і російською мовами двотижневик "Аляска Геральд". В першому числі, що появилося 1-го березня 1868 р., поміщено, між іншим, статтю в англійській мові п. з. "Інтересні ідеї поета Тараса Шевченка". Ця стаття — перша згадка про Шевченка в Америці англійською мовою. Подібні статті про Шевченка й переклади його віршів друкував він і пізніше, при чому цікаво відмітити, що всі ці вірші друкував він з пам'яті.

Співпраця Гончаренка з американським урядом не триває довго. Він зачинає виступати в обороні місцевого населення проти визиску з боку американських компаній та американської військової влади. В наслідок цього він був змушений припинити своє видавництво "Аляска Геральд" вже в травні 1872 р. В слідуючому році Гончаренко пробує ще раз видавничого щастя, приступаючи до видавання журналу "Свобода", та і це видавництво йде по кількох числах слідами першого. Тоді він продає свою друкарню і оселюється на хуторі близько містечка Гейвардс, в Каліфорнії, щоб доживати віку.

Гончаренко все своє життя був незламним ворогом імперіялістичної царської Росії, палким українським патріотом ,що в ті далекі часи намагався прищепити серед українців США та Зеленої України ідеї незалежної України, а серед американців збудити зацікавлення й симпатії до цієї ідеї. В одній статті, вміщеній в його "Свободі" він писав:

"Україно, моя ненько! Козакуючи по світу вже стільки років, межи всяким людом, я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земле! Ой люба моя, мамо моя! Я не піду жити з тобою; бо там москаль скверниведь панує. Він, скажений, вже запоганив всіх дітей слов'янських, тільки ще не вкусить йому козацьких дітей своїми червивими зубами, бо вони дуже міцні для москаля.

"Підем по світу — і побачите, що козацьке казвисько славніше зо всего слов'янського люду. Я те чув і бачив в турецьких, грецьких і всяких бусурманських землях. Другі діти слов'янські, вони всі жебрають милостинки у царя московського; в них нема ні душі своєї — ні серця, все в лапах царя.

"Україно ,моя ненько! Москаль ще не запоганив міцних дітей твоїх — козацький люд ще і до сего часу порядніший зо всього слов'янського люду: не забувай того, ненько моя, і научай тако діточок своїх".

У 1899 р. він умістив в англомовному часописі "Овкленд Єнквайрер" статтю, в якій читаємо:

"Ми незадоволені московським ярмом й готові постати в обороні нашої незалежности. Ці наші почування ніколи не згаснуть. Наша теперішня релігія — релігія мучеництва, але завтра вона буде релігією перемоги." Під статтею підпис: "Агапій Гончаренко козак вільної України". Так він усе підписувався в своїх статтях по чужинецьких часописах.

Коли почалася світова війна в 1914 р., Гончаренко мав великі надії: "Тепер уже не вмру, поки мій народ не буде вільний, — казав він.— Може моє тіло старе, однак мій дух молодий. У нашім краю будемо господарювати по свойому та й в церкві співатимемо по українськи..."

ГОРА, ГОРИ — значне піднесення верхніх шарів землі, дуже високий горб.

Символіка гори, чи гір, в українській народній творчості незвичайно багата й цікава.

По-перше українському народові, що в величезній більшості заселяв степову рівнину, гори не були дуже симпатичні:

"Що Бог создав, то рівне, то чисте. А вже що ідолове, то саме каміння і гори, і всякі викрутаси..."

В дуалістичних леґендах про створіння землі оповідається, що, коли Сатанаїл виніс був Богові з дна моря пісок у руці, а Бог почав той пісок сіяти. Сатанаїл злизав був трохи піску собі з руки, щоб потім і собі з того залишку землю збудувати. Але коли Бог, посіявши пісок, поблагословив землю, щоб вона росла, почала й земля в роті Сатанаїла

рости. Далі так розрослася, що й рот розпирає. Бог і каже:

— "Плюнь, Сатанаїле!"

Той і почав плювати та харкати: де плюне, там і гори, а де харкне, там скелі. От чому у нас земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби ті гори й скелі, Бог його знає, доки б росли, а то Петро й Павло як закляли їх, так вони вже й не ростуть..· (Грушевський, "Іст. у. л." IУ, с. 395).

Гори перешкоджають вільному рухові, особливо людині, що звикла рухатися в широких просторих степах. Тому в українських народних піснях гори часто символізують всякі перешкоди:

Мене так укарала висока гора —
Що не видно миленької з біленького двора (Головацький, II, 742)

Далекий та важкий шлях звичайно лежить "через тії річки бистрії, через тії гори крутії..." (Метлинський, 217).

Звідти й звернення в іншій пісні:

Або, гори, розступіться, або мене прикрийте,
Маєте нас розлучати, ліпше вже забийте (Головацький, II, 328)

І ще:

Відси гора, відти друга, а там долинонька,
Межи тими горами моя дівчинонька, —
Мушу гори прорубати, долини зрівняти,
Щоб мені було видко до милої хати (Головацький, II, 278, 324, 457)

Звідти й молитва:

Порівняй, Боже, гори-долини, щоб було рівненько,
Щоб од свекорка та до батенька ходити близенько (Чубинський IУ, 412)

Або:

Порівняй, Боже, гори й долини рівненько,
Щоб ся було до дівчиноньки видненько (Головацький, I, 291)

Та зрівняння гір із долинами справа надто трудна, що залишається в сфері тільки побожних побажань, і тому "розвертання гір" символізує власне нездійненні, неможливі бажання:

Ой там дівка воду брала,
Круті гори розвертала,
Літа свої завертала:
— Круті гори, розвернітесь,
Літа мої, завернітесь!

У зв'язку з символікою гори-перешкоди, трудного шляху стоїть і символіка гори-неба, до якого так трудно дістатися В українських народніх віруваннях небо представляється в вигляді "скляної гори", на яку дуже важко видряпатися. Тому — ще за життя треба збирати нігті й зуби, що випадають, щоб по смерті з їх допомогою дряпатися на ту "скляну гору":

"Одна жінка казала: я збираю (нігті й зуби), вже дві торбинки назбирала, а то спросять на тім світі, так треба їх класти у труну, там їх буде треба.. Нігті —через скляну гору дертися, там видираються не то руками та ногами, а і зубами. Хто видереться на ту гору, не буде кипіти в аду..." (Дикарев, III. 112).

Та "скляна гора" іноді робиться просто "крутою горою", що стоїть "у полі", а то й на морському острові, де стоїть "скляний палац , а в тім палаці живе така хороша цариця..."

Небо уявлялося в образі високої гори і сибірським народам, і Буслаєв свого часу вказував, що покійників споконвіку ховали на горах, або на штучних могилах, і тому вірування в перебуванні душ покійників "на райській горі" знаходило собі навічне виправдання в тих високих могилах та в так званих Вишгородах з гробами дорогих покійників. (Буслаєв, I, с. 507).

Що ж до "гарної цариці в скляному палаці", то під нею треба, мабуть, розуміти Богородицю, що перейшла сюди з християнської символіки.

Ототожнення Богородиці з горою ґрунтується на тлумаченні пророка Авакума "(Колись прийшов був Бог від Теману, Святий — від Паран-гори", III, 3) і пророка Даниїла (1, 45). Також і в ірмосі 4-ої пісні недільного канону на перший голос співається: "Гору ту, благодатію Божою приосіненную, прозорливими очима побачив Авакум..." На іконах "Неопаленної Купини" можна бачити коло образа Богородиці голову пророка Данила з написом: "Аз Даниїл видіх тя, гору", а поруч намальовано гору, а на ній Христос — цар і первосвященик. (Жур. Мін. Нар. Просв. 19004, III с. 75)

Гори натуральний символ вищости, переваги в будь чому, багатства в порівнянні з бідністю, яку символізують долини Звідти символічний вираз "гори й долини тяжко зрівняти" вказує на трудність вирівняти маєткову та суспільну нерівність між людьми. (Ів. Франко "Приповідки" I, ст. 413).

Близький змисл має й вираз "де високі гори. та глибокі доли", — себто, де великі багатства, там і велика мізерія, суспільні контрасти в житті (там же).

"Він іде вгору", себто багатіє, поліпшує своє суспільне становище.

"Брати гору над ким" — перемагати кого.

Трохи інакше значення, але пов'язане з попередніми, має й приповідка:

"Тяжко йти догори, та зате далеко видно".

Себто, щоб піднестися над суспільством треба багато попрацювати, але зате потім людині відкриваються широкі обрії, і вона бачить світ в цілком іншому світлі. (Наша Культура" 1937, ст. 502).

У зв'язку з цією символікою стоять і вирази "Йти догори", чи "йти згори", себто зростати в силах, чи підупадати на здоров'ї:

"Мені вже згори, а тобі нагору", — каже старший чоловік молодикові, коли бачить, що йому з ним в роботі не вгнатися. (Ів. Франко "Приповідки", I, 413)

Проте, і тут треба зазначити, що, хоч гора й символізує духові щирість та широкозорість, гори в множині, замикаючи обрії, не рідко символізують вузькозорість, духову обмеженість:

"У горах світ дошками забитий".

Або: "І за горами люди живуть", — себто світ далеко ширший, ніж це видається обмеженим людям, замкненим у своїх межигір'ях. (Ів. Франко, I, 413).

Давні наші предки, вибираючи собі місцевість під оселю, воліли селитися на горбках ("горах"), коло річки, що могла служити охороною бодай з одного боку, якщо не зо всіх, і звідци виникла теж своєрідна символіка, яку ми досі зберігаємо в наших піснях, де гора символізує — село.

Таку символіку ми зустрічаємо найчастіше в весільних піснях, що в'яжуться з давнім нашим, ще княжівським, побутом:

"Да проведу я матінку за три гори, за крутії..." (Чубинський, V, 554).

Так само і молода — княгиня — має переїхати "через тії річки бистрії, через тії гори крутії, через тії комори новії" (Чуб., I, 418), де й річки і, гори і комори символізують села, що ними молода має їхати до молодого — "на чужину".

Іноді гора символізує село в противенстві до долини — хати бідолашного співака:

Ой на горі дощ іде, а в долині туман,
На мойому серденьку туга та печаль..
(Чубинський, V, 19).

До символіки гора—село нав'язується також вираз "гора—долина", в якому гора символізує хати села, а долина — вулиці:

І по горах і по долинах сив голубонько літає,
Собі пароньки шукає, товариша викликає:
— Товаришу, вірний брате, виклич мені дівку з хати (Чубинський, V, 383).

Або: Як піду я поміж гіроньками, сидять люди все пароньками,
А як я тепер молода, мені долі й парочки нема...

Найчастіше, проте, гора символізує подвір'я:

Ішли дружечки горою,
Кликали Марусю з собою (Чубинський, IV. 139).

"Ой з загір'я, воронії коні з загір'я,
Випроваджай нас, найсвятіша Мати, з подвір'я (Чубинський, IV, 264).

Ой заржи, заржи, коню вороний,
Попід круту гору йдучи,
Ой як зачує молода дівчина,
Рутяний вінок в'ючи (Чубинський, V, 286).

Ой зійду я на гору крутую,
Стану, подивлюся на річку биструю:
("річка" — тут вулиця)
Аж мій милий іде сухою водою,
Сухою водою з милою другою (Чубинський, V, 201).

Цікавий тут вираз "суха вода", — цілком зрештою зрозумілий, якщо "річка" — вулиця.

Символізує гора не рідко не тільки подвір'я, а й саму хату:

Ходить кізочка по крутій горі,
Ніжкою, як туп, так туп!
Сірому вовкові наругається..
Ходить Марієчка по нових сінях,
Ніжкою як туп, так туп!
Свойому Йванкові наругається... (Чубинський, IV, 411).

Ой на горі та один дубочок,
А у вдови та один синочок (Чубинський, V, 730).

Далі гору, як символ дому, в розумінні роду, родини, треба вбачати в цьому мотиві з його варіяціями:

Всюди гори, всюди гори, нігде води пити,
Пішли хлопці за границю нікого любити.

Уже проф. Потебня пояснював цю символіку в той спосіб, що в селі, мовляв, багато родин, але в них уже нема хлопців, яких можна було б любити ("воду пити — любити") (Потебня "Об'ясненія..." II, 641).

І навпаки:

Звідси гора, звідти другая, —
Нігде води напитися:
Задумав я женитися,
Задумав я жінку брати,
Беруть мене у солдати (Чубинський, V, 982).

Себто в багатьох хатах є дівчата, з якими можна було б побратися, але я не можу, бо беруть мене до війська.

Через метонімію гора, як символ хати, символізує й особи, що в ній живуть:

Зажурились — гори-долини,
Що не вродило жито пшениця,
Але вродило зелене вино (Головацький, IV, 534).

Як символ особи, гора найчастіше відноситься до милої, коханої, особливо, коли вона — неприступна:

Одна гора високая, а другая низька:
Одна мила далекая, а другая близька. (Чубинський, V, 25).

Дикарев висловив був правдоподібний здогад, що гору, як образ звеличання особи, береться задля її висоти. Краса жінки не рідко визначується в таких образах, як "висока тополя", "сосна тонка та висока", тому й "гора висока" — кохана дівчина багата, і тому неприступна, "гора низька" — дівчина убога, а тому й приступна, "близька".

"Гора ся помрачила" (Головацький I, 33), значить, дівчина заплакала.'

Сюди ж відноситься й символіка пісні:

Ой, горонько кремінная, Чом ся не лупаєш?
Ой, дівчинонько молоденька, камінь-серце маєш (Головацький, IV, 315).

"Гори побіліли — дівчатонька помарніли" (Головацький, II, 2 5, 270; IV, 458).

"Сумна гора без явора — головонька без дружини" (Головацький, II, 264, 774).

Цікава символіка гори виникає в наслідок з одного боку звукового зближення гора — горе, а з другого боку й уявлення, що горе тяжить, як гора. Тому "жити на горі" часто значить — жити в горі.

Ой на горі росте сосна, пшениця не буде,
Вже в чужої мамуноньки розкошу не буде,
Ой тихими долинами пшениця ланами,
Нігде нема розкошоньки, як у свої мами.

Тому іти, чи їхати, чи летіти в гори — іти на горе:

Закувала зозуленька, межи гори летючи,
Заплакала сиротонька, на службу йдучи...
Ой татуню мій миленький, татуню соколе,
Не дай мене в темні гори, а дай в чисте поле.
Волію я в чистім полі соломою палити,
Аніж маю я в темних горах світонька не зріти (Головацький, II, 77д, 134).

У зв'язку з цією символікою стоїть прегарна символіка й наступної пісні:

Ой ти живеш на горі, а я під горою,
Чи ти тужиш так за мною, як я за тобою?
Як би ти тужив так за мною, як я за тобою,
То жили б ми, серце моє, як риба з водою (в повній гармонії).

Як завважив Потебня, тут висловлено думку, що "при твоїх обставинах життя — на горі — тобі б слід тужити більше за мною, як мені за тобою, і тоді не було б суперечности межи розумом і серцем".

Вищенаведене протиставлення подібне до такого:

Ой посію я на горі пшеницю, під горою овес,
Ой чому ти, молодий козаче, не по правді зо мною живеш?

Як ми вже бачили, "на горі пшениця рости не буде", а хіба що овес, — тому все, протилежне цьому натуральному станові речей, символізує те, чого не повинно бути, те — "до чого серце не пристане":

Ой яром, яром (себто, крутоярам, кручею) пшениченька,
По-під низом овес, —
Ой не по правді мій миленький,
Ти зо мною живеш...

"Гори облягли" — горе облягло:

Відси гора, відти другая, всередині ровінь,
Ніц не зроблю, лиш ся втоплю, як надійде повінь (Головацький, II, 798).

Себто звідусіль горе. Ця символіка має глибший смисл в наступній пісні:

I по цей бік гора, і по той бік гора,
А між тими гіроньками
Ясная зоря,
Ой то ж не зоря, ой то ж не ясна,
Ой то ж моя дівчинонька по воду пішла...

І, як ясна зоря ввесь світ освітила, так дівчина — єдина втіха в важкому горі, — мене звеселила.

В інших народів "сходження на гору" вважається добрим сном, у нас, в Україні, навпаки, цей сон, з вищенаведеної символіки, вважається недобрим, зловісним. Окрім підсвідомої звукової асоціяції з горем, тут могло відогравати ролю й уявлення про труднощі, які потягає за собою — зусилля йти на гору.

Гори — натуральний символ також великої кількости:

"Золоті гори обіцювати", — спокушати незліченними багатствами, незвичайними перспективами...

ГОРБ — скривлення хребта, фізична вада. Символ вродженої хиби: "Свого горба не бачить", — кажуть про людину, що осуджує чужі хиби, і своїх не бачить. "Горба не сховаєш", — кажуть про лицеміра, який удає праведника, але любить покористуватися чужим добром. "Горбатого й могила не випростає", — себто, єсть такі вроджені хиби, що їх людина позбавиться хіба після смерти.

Визначає горб і взагалі всяку прикрість: "Старість не прийде з добром: коли не з кашлем, то з горбом" (Номис, 13, 954), — бо людина на старість таки горбатіє, і це не належить до приємностей. "Кожний свій горб носить" — вираз тим цікавіший і характерний, що він не відповідає фізіологічній правді: далеко не всі, на щастя, мають горб. Але певно, що кожний має свою прикрість. У зв'язку з цим стоїть і другий вираз: "Своїм горбом усіх їх годую". — Себто ціною своїх прикростей, ціною своєї вимушеної, підневільної роботи. До цієї ж категорії належить і вираз: "Все беру на свій горб". — себто, на свою відповідальність, готовий понести, якщо треба, відповідні прикрості.

ГОРДІЄНКО КОСТЬ, на прізвище **КРІТ** († 1733) — кошовий Війська Запорізького від 1701 р. Завжди був ворогом Москви і тому ставився дуже неприхильно до Ів. Мазепи за його ніби москвофільську політику, але в 1709 р. рішуче став при Мазепі в його боротьбі за визволення України проти Москви і провадив протимосковську політику все своє життя вже й на вигнанні. Після поразки під Полтавою уможливив переправу через Дніпро біля Переволочної і тим улегшив втечу Мазепи й Карла XII до Бендер. Про це писав Шевченко:

Наробили колись шведи
Великої слави —
Утікали з Мазепою

В Бандери з Полтави.
А за ними й Гордієнко
Кошовий із Січі
Веде своїх недобитків
Тай плаче, ведучи,
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати...

"Плач" Гордієнка — поетична вигадка, що вказує тільки на той глибокий жаль, який мусів мати тоді кожний український патріот, бачучи, яка катастрофа спала на Україну . . . Не з тих був Гордієнко, щоб "плакати..."

Після смерти Мазепи, він залишився при боці Орлика, брав участь у поході Орлика з татарами й військом Потоцького на Правобережну Україну, коли вони були дісталися аж під Білу Церкву в 1711 р. Проживав у Січі в Олешках під протекцією кримського хана.

ГОРДІСТЬ — ясно усвідомлене почуття власної вартости, власної сили. У цьому розумінні гордість відповідає почуттю власної ГІДНОСТИ (див.). Трудність полягає в тому, наскільки це почуття відповідає дійсності, бо з давніх часів наказ "пізнай самого себе" виявився одним із трудніших до виконання. І от тоді, коли людина надто високо цінить свою особу, надто несеться з нею, гордість з доброї прикмети перетворюється в від'ємну — в дурну ЗАРОЗУМІЛІСТЬ, чи в ПИХУ. Це ж власне про таких зарозумілих, пихатих людей складено у нас іронічну приповідку: "Він гадає, що нема понад нього та понад попову свиню..." Ці зіставлення такого "гордуна" з свинею відразу дає зрозуміти, як наш нарід ставиться до таких людей. "Гордим Бог роги пошибає", — каже друга така приповідка. Образ рогів, як символу гордости, був дуже поширений в жидівській та старо-християнській апокрифічній літературі, звідки й перейшов у нашу народну символіку. Християнські проповідники та моралісти включають гордість поміж сім смертних гріхів і навіть ставлять її на перше місце! Але роблять це саме тому, що мають на увазі пиху, зарозумілість чи амбітність, славолюбність. Напр., катехизис "Скарб християнина", виданий в 1922 році у Царгороді, відзначає:

"Гордість — це непомірковане й злочинне бажання власної слави, щоб перевищити інших" (ст. 36). Але ж бажання слави — не гордість, це славолюбність, бажання перевищити інших — не гордість — це амбітність.

Це розрізнення дуже важливе. Горда людина, як справедливо зазначав італійський філософ Тільґер ("Моралітá" 1938 ст. 93), може бути навіть дуже скромною людиною, яка не хоче й уникає всяких похвал, всякого зовнішнього вивищення над іншими особами, — їй вистачає власне ота самосвідомість своєї високої внутрішньої вартости, що походить із служби якійсь високій ідеї, якомусь вищому ідеалові. Тип гордої людини не тільки не відповідає типові славолюбної, чи пихатої людини, що його ганить християнська Церква і народня мудрість, а просто йому суперечить і відповідає власне тому типові, що ми його звичайно вважаємо тепер — типом гідної людини, людини з почуттям власної гідности.

Справді горда людина — не зарозуміла, не пихата, а горда в нашому розумінні слова, — ніколи не побоїться глянути правді в очі: вона чесна з людьми і з собою, вона хоче бути, а не здаватися, і ніколи вона не посоромиться признатися до свого становища, до своїх бідних і нужденних батьків, до свого соціяльного чи національного походження, до свого впослідженого народу, до своєї переслідуваної нації.

Горда людина звичайно чуйна й вражлива, і тому вона не піде до багатших і сильніших, не зрадить ані власних приятелів, ані родичів, ані власної нації, — бо кожне слово чужих людей, що зневажливо висловлюватимуться про людей, родинно чи національно їй споріднених, завдаватимуть їй надто болючі рани. Коли така людина береться за якусь працю, вкладає в неї всю свою уважливість, всі свої знання й сили, бо вона не зносить зневажливих чи співчутливих глумів, які випадають на долю людей, що роблять будьяк свою роботу: їхня праця мусить бути добре зробленою. Горда людина не шукає похвал, чи компліментів, але вона й не зносить осуду, особливо власного осуду.

Щоб не впасти в власних очах, горда людина мусить увесь час проходити сувору дисциплінарну школу, бо, як писав Тільґер, горда людина "все дотсроює свою поведінку до якоїсь концепції, до якоїсь ідеї, до якогось ідеального типу-зразку, і із свідомости погодження з тим зразком і з'являється в неї почуття вищости й сили, а в випадку не погодження — почуття незадоволення, приниження, депресії." ("Моралітá" ст. 91).

Але — дотримуватися твердо якогось зразку, якогось ідеалу і твердо відхиляти, чи навіть нищити в собі кожний, навіть дуже приємний нахил чи вчинок, що був би тому ідеалові суперечний, це значить — виявляти духову діяльність дуже високого напняття, що дуже корисно свідчить про людину, яка його має.

ГОРІЛКА — алькогольний трунок, що його робили в нас із хліба, або з картоплі. Москва запровадила в Україні на нього монопольний продаж, відкривши чи не в кож-

ному селі МОНОПОЛЬКУ, себто крамничку з продажем державної горілки, звичайно з 45% алькоголю, Цей монополь, який сприяв поширенню алькоголізму серед українського населення, приносив московській імперіялістичній державі величезні прибутки, але український нарід тримав у злиднях і в темноті. Див. АЛЬКОГОЛІЗМ.

Без горілки в нас "ані оженишся, ані вмреш", бо при кожній урочистій нагоді вона мусіла бути на столі: "Без горілки нема гостини".

Проте в давніших наших обрядових піснях горілку згадується дуже рідко, а як і згадується, то в зв'язку з давнім медом. І сама згадка про неї в пісні може свідчити, що та пісня — новішого походження, бо і в Европі, поза Україною, горілка зробилася відомою тільки після хрестоносних походів. Не дурно ж і слово "алькоголь" — арабського походження.

Почали виробляти в нас горілку, або ПАЛЕНЕ ВИНО, при кінці XV в. за зразками, що прийшли з заходу. Перші горільчані казани згадуються в Сокалі, Грабівці, Тишівцях (на Холмщині). Із західніх земель ця новина дуже скоро перейшла на Наддніпрянщину. (Крип'якевич).

Коли хто кому наливає горілки, повинен наливати повну чарку, інакше люди думають, що він тому, кому наливає, зле зичить. Якшо ж, наливаючи, переливає, то — "то від щирого серця".

Якщо хто п'є горілку, то звичайно не допиває до кінця, а, залишаючи на дні чарки кілька крапель, з розмаху виприскує їх на стелю — це нібито на те, щоб діти в хаті росли. Подекуди вірили також, що на дні чарки сидить дідько, і тому не годиться допивати чарку до кінця (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 191).

Що горілку тут в'яжеться з дідьком, це виглядає цілком зрозумілим: "Горілка — то дідьчине насіння", бо з горілки, мов з насіння, родяться всякі злочини (Іван Франко, "Припов.", I. ст. 145). В дуалістичних оповіданнях про потопу горілка фігурує, як дідьчин винахід, шоб дізнатися від Ноя, нащо він ковчег будує:

"Чорт питав його, що робить, та Ной не сказав. Чорт зладив горілку — доти її не було — і дав Ноєвій жінці, шоб вона його напоїла. Дуже вона впала Ноєві до смаку, і він по-п'яному все й виговорив..." (Етн. Зб. НТШ, III, 5).

ГОРІННЯ — хемічний процес сполучування якогось тіла з киснем, в наслідок якого з'являється вогонь, себто тепло і світло. В українській народній символіці горіння — любов. У грі Горюдуба дівчина, що грає за парубка (давніше, очевидно, то був таки парубок) виголошує: — Горю, горю дуб. — Чого ж ти гориш? — Красної панни". Родовий відмінок "красної панни", — як підкреслив проф. Потебня, — вказує, що "горю" належить тут до дієслів бажання, як хотіти, бажати, тощо. Гра має на увазі дуб, що горить, себто жадає, любить. (РФВ. 1883, I, 123). Зрештою, і я собі добре пригадую, що на Чернігівщині, гуляючись в Горюдуба, той, хто горів, вимовляв таку формулу:

"Горю, палаю, серцем страждаю,
Кого люблю, того спіймаю..

І потім ловив когось із останньої пари, що бігла в різні сторони, щоб потім з'єднатися знову, якщо не були спіймані.

Відповідно до цього НЕ ГОРІТИ — не любити:

Зеленая ліщинонька не горить, ой курить,
Молодая дівчинонька не любить, а дурить.

Або:

Я ще-м в печі не наклала, а уже ся курно,
Я нікого не любила, люди брешуть дурно.

Але любити — значить бути щасливим, бути засватаним, бути замужем, тощо, відци й відповідні символічні значення Горіння:

Осичино-березино, чом не гориш, тільки куришся?
Молодая дівчинонько, чом не живеш, тільки журишся?
— Коли б же я підпалена, то б горіла, не курилася,
Коли б мені добра мати, то я б жила, не журилася,

Або:

Ой зелена дібровонько, чом не гориш, але куришся?
Ой молода дівчинонько, чом не робиш. але журишся?
Ой як би я суха була, горіла би-м, не курилася,
Ой як би я мужа мала, робила би-м, не журилася..

ГОРІХ — плід ГОРІШИНИ, базькового дерева з пірнатим листям. З давніх часів горіхи мали символічне значення й відогравали значну ролю в обрядах та в віруваннях. Мітрідат і Плиній старший запевняли. що ніщо не забезпечує так від отруї, як горіхи. Овідій написав цілу поему "Горіх", в якій горішина нарікає на зле трактування її людьми. У давніх християнських могилах знаходимо горіхи, як символ досконалости. Святий Августин писав: "Горіх складається з трьох частин — з зеленої лушпини, твердої скорупи та солодкого ядра. Лушпиння символізує тіло Спасителя, шо дізнало гіркої муки й терпіння. Скорупа — дерево св. Духа, що єднає Божий первень із земним. Ядро — внутрішню солодкість Божества, що годує й освітлює".

Горіхи відогравали помітну ролю в українському весільному обряді. Гуцули, йдучи сватати дівчину, несли з собою не тільки

хліб і горілку, але й яблука та горіхи (Мат. у. етн. НТШ. V, 12). Горіхами, яблуками та різним зіллям прикрашалося ГИЛЬЦЕ (див.). Перед тим, як молодий від'їздив із своєю дружиною по молоду, мати сипала насінням, горіхами та вівсом на всі боки, а хор співав пісні, в яких говорилося про добрий урожай, багатство та родючість (Вовк "Студії", ст. 262).

Звичай обсипати молодих зерном та горіхами часто практикувався у давніх жидів, індусів, греків та в римлян, а з Візантії поширився й на ввесь Балканський півострів та на всіх православних християн. Внаслідок подвійної оболонки горіх з давніх часів був символом дитини в материнському лоні і, в наслідок дальшого розвитку цієї думки, — зробився символом плідности та родючости. Пліній і Фест запевняли, що в роках, врожайних на лісові горіхи, і людей народжується більше, — звідки й сучасна італійська приповідка: "Анната ді ноччьолі, маната ді фільолі", — себто врожай на горіхи, врожай на діти. Звичай весільних горіхів ще до недавна був поширений в Італії, де молоді розкидали цукерки і горіхи на знак, що час їм покидати дитячі гулянки. І тепер греки під час весілля роздають горіхи. В давнину вірили, що навіть пахощі горішини підносять похітливі бажання людей, навіть тінь горіхового дерева давала похітливі сни. (Н. Массаролі "Фата", ст. 6). Цього, мабуть, вистачить, щоб зрозуміти і ролю горіхів в українському весіллі, що були одночасно й символом здоров'я: "Здоров, як горіх" (Ів. Франко "Приповідки" II, 175). Цікаво відзначити, що італійці й досі вірять, що, щоб мати щастя, треба завжди носити з собою горіх у кишені. (Дзанаццо "Звичаї", I, 94).

Щоб дістати зернятко з горіха, треба його бити. Звідти вираз "Налущив йому горіхів" значить "набив його". Так само і вираз "Дістанеш ти від мене на горіхи", — значить — "я поб'ю тебе".

Щоб призбирати горіхів та поналущувати з них зерняток, треба праці, зусиль: "Горіхи не летять зо стріхи", — кажуть людині, що хотіла б надто легко щось добувати. "Горіхи то така річ, що коли б хтось їх товк, то я б їх їв," — дорікають жартома лінивій людині, що охоче покористувалась би плодами чужої праці. "Того горіха не вгризеш", — себто тієї трудноші не здолаєш. І навпаки: "Хай я вже той горіх розгризу!" каже людина, що робить усі зусилля, щоб покінчити якусь трудну справу. "То — твердий горіх", — справа тяжка. І навпаки "пустий горіх", — символ нікчемности, безвартности: "Я за те й пустого горіха не дам". (Франко. I, 420, 421).

ГОРЛИЦЯ, ТУРКАВКА — рід дикого голуба, символ подружньої любови й вірности. Тому горлиця — пестливе слово для жінки: "Нехай мене мир не знає, коли я тебе зраджу, моя горличко". (Марко Вовчок в К. Ст. 1902. X. "Чортова пригода").

Горлиці ніби ніколи не літають поодинці, а все спаровані; коли ж одна з них згубить свою пару, безперестанно за нею тужить, не сідає навіть на зелені віти, а тільки на сухі, не п'є чистої води, а тільки скаламучену. Вже батькам Церкви — Василеві Вел., Григорієві Назіянському та бл. Єронімові був відомий символ тужливої горлиці: для них горлиця була символом християнства, що тужить за своїм Спасителем світу.

Символічний образ горлиці любив і Сковорода, для якого вона була символом вірної посмертної любови: "Любов моя прибиваеть і по смерті.." (Праці Укр. Пед. Інст. в Празькому Наук. Зб. т. II, 411).

ГОРЛО — передня частина шиї, де знаходиться гортанка, через яку віддихають легені, та стравохід, що постачає шлункові їжу, — тому перерізати горло — завдати смерть. Звідти "горлова справа" — справа, що грозить смертю, бо "на горло карати" — карати смертю, "горлом дарувати" — від кари смерти звільняти. "То горлом пахне" — грозить смертною карою.

Горло в народній символіці служить за символ захланности: "Горло без дна — скільки сип, і ще влізе" (Ів. Франко "Приповідки" I, 422). "Горло яке вузьке, а воли й корови пожирає". "То — несите горло" — кажуть про ненажеру та про захланну людину. Те саме значить і вираз: "То ще вовче горло!" (там же).

Служить горло і символом крайньої міри: "Маю того по саме горло". Вже мені до горла доходить", — себто крайня біда допікає.

ГОРНЕЦЬ, ГОРНЯ — глиняна посудина на молоко або воду. В народніх приповідках часто символізує людину: "Ліпший старий горнець, як новий череп", казала дівчина, виходячи замуж за старого, але кремезного чоловіка (Ів. Франко, "Прип." I, 424). "Порожній горнець дріґчить, а повний мовчить", — себто дурнувата, пустопорожня людина багато балакає, хвалиться не знати чим, а розумний, досвідчений чоловік не витрачає час на марні балачки. "Чим горнець накипить, тим і смердітиме", — себто до чого людина звикне змалку, того триматиметься й до смерти. Особливо це відноситься до поганих навичок. "Горнець кітлові докоряє, а оба зашмальовані," — кажуть, коли якийсь лихий чоловік докоряє чимсь іншому, такому ж, як сам.

Див. ГОРЩИК.

ГОРНЯ РОЗБИТЕ — символ руїни:

Вітер спить на порожніх стернях·
Зір біжить за одчинену далеч.
Пустка. Ось лиш — розбите горня,
Та криклива обідрана галич.
Там, де тихо шуміли серпи,
Там, де коси співали веселі,
Сиротливо-німої журби
Залишились пустельні оселі. (Є. Маланюк)·

ГОРНОСТАЙ — тварина з роду кунуватих з дуже цінною шкірою. Символ винахідливости в небезпеках: для горностая, — писав відомий дослідник Брем, — нема ворога. від якого він не міг би втекти ,він не тільки дуже швидко бігає, але й може перепливати ріки й моря. Тому-то й Ігор Святославич в "Слові о Полку Ігоревім", тікаючи з полону половецького, біжить горностаєм в очеретах. Тому й Федькович співав: "Гаєм-маєм, лебедем-Дунаєм, а степами — бистрим горностаєм".

Сіро-рудовате хутро горностая в холодні часи року робиться незвичайно білим, блискучим, м'яким і приємним, і тому його вживано на королівські мантії, а також на дарунки від королів та князів визначним особам. І в київській дружинній Русі-Україні князі мали звичай обдаровувати горностаями один одного: "Дав Ростислав Святославу соболями й горностаями..." Про горностаїв склалася в народі леґенда, що вони волють гинути від руки ловця, ніж рятуватися через болото, де могли б вимастити своє білосніжне хутро, — тому горностай символізує чистоту фізичну й моральну і виступає, як символ непідкупности (Каіро "Дішонаріо Раджонато..." 29).

У деяких українських весільних піснях горностай — птиця:

Летів горностай понад став,
Попускав пір'ячко на весь став...

(Чубинський, Труди. ІУ, 102). Проф. Потебня зазначив, що тут горностай-птиця з'явився в наслідок помішання з орлом, чи павою, які гублять пір'ячко, що йде на прикрашування ГИЛЬЦЯ.

ГОРОБЕЦЬ — всім відомий малий птах, що не користується в українському народі великою приязню, бо завдає великої шкоди нивам. Тому хоча в апокрифічних евангеліях Псевдо-Матвія та Томи, горобців ліпить із глини сам Христос, який, у відповідь на докори жидів, що він займається такою справою в суботу, вдихає в них життя і випускає живими на волю, примовивши: "Ідіть і літайте по світі, нехай вас ніхто не вбиває", — український нарід зробив горобців — тілом рук диявола· Тому-то, коли жиди розіп'яли Христа й мучили його, вони над ним кричали "жив, жив", і тоді жиди ще більше мучили Христа (Чубинський "Труди..." І, 59 - 60).

За це Господь прокляв горобців і не дозволив їм літати до ВИРІЮ. Восени, як бувають жидівські кучки, і вони теж купками збираються та літають· А зимою їх багато вигибає ,замерзають (К. Стар. 1888. XI, 64).

У Галичині також кажуть, що — "горобець — дідчий птах". Восени є одна така ніч, що дідько забирає горобців собі. "У жнива кілька їх літає, а прийде зима, то вже тільки десь-не-десь по одному горобцеві є· То їх восени дідько забирає. Настає така ніч, то горобці вже ввесь день перед тим сидять насуплені і пищать так, що страх. А вночі всі злітаються в одне місце, то там дідько бере їх і насипає до чвертки. Насипле повну чвертку, а зверху згорне чубок, то те, що згорнув, залишається на землі, а те, що в чвертці, то вже його". (Етн. Зб· НТШ, У, с. 172).

Подібні вірування поширені в усій Україні. Вважають, що ця операція визбирування горобців відбувається на Семена, коли "чорт (або й святий Семен, як де) міряє горобців міркою, скільки їх лишити на другий рік, а надвишку забирає." (Мих. Грушевський, Іст. у. літ. І. 196 - 97). У багатьох місцевостях натомість говорять про Гороб'їну ніч, коли здоровий грім, блискавка, дощ, — оттоді чорт старих горобців давить, а молодих на світ пускає..." (Ястребов, ІІІ, ст. 65).

Горобців у нас подекуди просто ототожнюють із жидами: "Як Спасителя сховала була Мати Божа у ясла, то горобець сказав: "Жив, жив!" Жиди зрозуміли й знайшли· Тоді Спаситель сказав: "Хай же горобець проклятий і нічого в суботу не займає". (К. Ст. 1904 .І 2,110). Тому, на Київщині ,напр., соняшники садили після бараболі (в квітні) в суботу, чи в дні жидівських свят, бо як жид в суботу нічого не робить, так і горобець не питиме соняшника, посадженого в суботу· Крім того ,вважали що добре садити соняшники досхідсонця, або після заходу сонця, — особливо ж сприятливий другий час, коли птиця сідає вже на ніч: "Горобці вже не жирують тоді, не цвіринькають, бо на шабаш пішли, як жиди..." (там же).

Для охорони городів та нив від горобців уживали в нас і магічних засобів. які описав Ефименко в своїй книжці українських замовлянь: "До пашні стань од першого краю й молися Богу. Та скинути сорочку, та кинути горобцям трохи землі, назначити одежу й покинути там· Оббігти з тією землею і стати, де сорочка лежить, прокинути навхрест землю: "Агу, горобець, і я молодець·" — сказати. оббігти ще два рази і землю кинути три рази·" (Чт. Общ. Ист. і др, 1874, І, ч, 140), Тут маємо оборонну комбінацію чарівного кола, яке витворює ОБХІД (див.) з магічною силою голого тіла (про це моє "Чарівне коло і ритуальне оголення", Париж, 1938). Що ж до кидання землі, то воно заступило жменю насіння, яке кидав у таких випадках, напр.,

трансільванський селянин, який першу жменю насіння кидав позад себе, вигукуючи "Це для вас, горобці!" (Фрезер "Зол. Галузка", І, ст. 21). Але трансільванські селяни вживали ще й іншого засобу: закінчивши сіяти, селянин обходив своє поле, роблячи такі рухи, ніби продовжував сіяти, але вже з порожніми руками і примовляв: Це я сію для звірин, для всіх тварин, що літають, повзають, бігають і стоять, що співають і скачуть, в ім'я Бога Отця" і т. д. (там же).

Відповідно до неприязні, яку наш селянин відчував до горобця, символізував він не надто добрі прикмети, як от легковажність, неповажність: "Горобці тобі в голові цвіринькають", кажуть комусь, хто думає чи говорить неповажні речі. Здається, вас ще мало бито а то б вам жадні горобці у голові не цвіркотали." (Ів. Франко, "Панські жарти"). Був горобець і символом нахабства та влазливости: "Горобці — то так, як мазури, що в чуже гніздо лізуть", — казали в Галичині, натякаючи на польських колоністів. При такому відношенні, життя горобця на селі було повне небезпек, — виступає горобець як символ полохливости та обережности: "Старого горобця на полову не зловиш", — себто досвідченої людини не звабиш порожніми словами. І тільки одну добру прикмету відмітив наш нарід у горобцеві — його життерадісність та витривалість: "Веселий, як горобець". "Горобчик — жвавий хлопчик". "Горобець на все удалець".

Горобець також символ найменшої міри: "Вози — горобцеві по коліна". "Ліпший горобець у руці, ніж журавель у небі", — себто краща найменша, але певна користь, ніж велика, та непевна.

У загалці горобець — дим: "Летів горобець через хлівець та угору хур, хур..."

ГОРОД — стародавня назва укріпленої оселі, обведеної валом, — пізніше її заступило МІСТО. За слов'янського розселення в Україні городів було так багато, що Русь-Україну звали "землею городів" — Гардаріка. Багато городів побудували пізніше св. Володимир, Ярослав Мудрий, Данило (Холм і Львів) та ін. Город складався з двох частин — внутрішньої, що звалася ДІТИНЕЦЬ, і зовнішньої — ОСТРОГ, або "окольний город"; обидві частини були обведені валами, на яких стояли дерев'яні СТІНИ та ЗАБОРОЛА, а пізніше мури з каміння й цегли. До укріплень належали також ВЕЖІ (див.), або СТОВПИ. Входили до городу через ВОРОТА (ЗОЛОТІ ВОРОТА в Києві).

ГОРОДИЩЕ — рештки давньої оселі, укріпленої сипаними валами: було воно осідком князя, або якого боярина, або служило захистом для довколичного населення під час небезпеки.

ГОРОДНИЦЯ, ГОРОДНЯ, — дерев'яний зруб, частина ЗАБОРОЛА в городах княжих часів.

ГОРОДНИЧИЙ — урядовець княжих часів, що наглядав за будовою й направою городів. За гетьманщини XVIII в. начальник міської поліції, на московській службі.

ГОРОХ — стручкова рослина, знана в Україні з давніших часів. З огляду на округлість зерен, зробився в нас символом сльоз: "Сльози в нього, як горох котяться", — кажуть про великі, рясні сльози. На Волині селяни називали горох Адамовими Слізьми й переказували, що, як Адам, вигнаний з раю, мусів був вперше взятися за працю, з очей в нього покотилися гіркі сльози, а там, де вони падали, повиростав горох (К. Ст. 1903, У, Беньковській). В Галичині натомість казали, що горох — "Божої Матінки сльози" (Франко "Прип." І, 426). "Як сниться горох, то — сльози, бо, кажуть, що горох, то сльози Пресвятої Діви". (Ет. Зб. НТШ. У 85). Не годиться посівати горохом на Новий Рік, бо будуть — чиряки (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 134). Ясно, що "чиряки" попали сюди через непорозуміння, а мають бути — сльози, сум, горе.

"Горох при дорозі" — символізує нещасливу, покривджену людину, яку "хто ні йде, то скубе..."

Цей символ прикладається й до історичної долі українського народу:

"Мов той горох при дорозі, так жив український народ. Висунутий далеко на схід сонця, не маючи ніякого од природи поставленого захисту, він був східнім форпостом Европи і даремно пробував отими "Змієвими Валами" оперезати від степу й захистити свою сторону. Ніякі вали не помагали, і народ наш на свої мусів груди приймати перші й найтяжчі удари від тих диких орд, мандрованих народів і народців, що їх раз-у-раз, немов у якомусь соціологічному пароксизмі, викидали неосяжні степи далекого й близького Сходу. Здебільшого ті удари тут і розбивалися, але, по всяк час приймаючи їх на себе, український народ утратив дуже багато. Втратив він насамперед свою відпорну силу з інших боків своєї території, і от саме в той час, коли за його спиною та дужим захистом сусіди встигали скласти міцні політичні організації, він і ті початки розгубив, що надбав був за попередніх часів коштом величезної напруги національних сил." (С. Єфремов "Іст. у. письм." 1924, І, ст. 10),

"Олов'яний горох" — кулі. Звідци образова фраза про війну: "Олов'яний горох на току молотити". У зв'язку з молотьбою на току виник і інший вираз: "Горох на нім молочений", кажуть про дзюбувату від віспи людину.

Одскакування гороху від стіни породило приповідки: "Тобі товкти, як горохом об стіну", — себто ти все одно не слухаєш, а своє думаєш. Або: "Так пристає, як горох до стіни", — себто, надто не до ладу сказане. "Горох в стіну кидати" — робити марну працю, говорити до людини впертої й неслухняної.

У казках про Покотигорошка, горох спричинює чудесне зачаття. Ці казки — слід дуже давніх вірувань, коли люди вірили, що жінки можуть завагітіти від рослинного насіння. Досить довгий час людина не знала справжньої причини вагітности, але коли зрозуміла причини розмноження рослин, то подумала, що все зрозуміла. Якщо горіх, чи будьяке інше насіння, сховане в землю, породжує рослину, що виростає з землі і робиться великим деревом, то, очевидячки, і діти — думали люди — мають подібне ж походження. Мати, з'їдаючи якийсь овоч, з'їдає й сім'я, з якого виростає дитина. Такі казки поширені в усьому світі, а у нас вони в'яжуться головне з яблуком та горіхом.

ГОРОШОК — весняний хоровод, в якому, на думку М. Грушевського, ще дуже добре зберігся магічний характер первісної мімічної церемонії: "Вийся, горошку, в три стручки, а роди, Боже, в чотири, в чотири. Щоб тебе черви не точили, щоб парубки ся женили."

Невважаючи на пізніші додатки, прилучені з інших забав-ігор (елементи залицяння, парування, тощо), тут ясно виступають ті ж елементи, що й в австралійських церемоніях розмноження: імітація рухів звірини, чи рослини, якої розмноження мається на меті. Звиваючись на взір горохового стебла, учасники хороводу, несвідомо для себе, мають, очевидно пособляти доброму ростові горошку. (Іст. ук. літ. I, ст. 101).

ГОРЩИК — кухонна глиняна посудина на варення страви. Як і ГОРНЕЦЬ (див.), горщик часто символізує людину, і в приповідках ці дві тямки вживаються одна замість другої: "Чим горщик накипів, тим і смердітиме". Сюди ж належить приповідка "Добрий був горщик, як був у ньому борщик", а коли нема, то він, очевидячки, нічого не вартий. Так примовляють тим, що припадають біля когось, чекаючи від нього якоїсь користи, а, одержавши її, занедбують його і не звертають більше на нього уваги.

"ДІРЯВИЙ ГОРЩИК" — марнотратник. "Дірявого горщика не наллєш", — марнотратникові однаково не допоможеш, скільки йому не давай.

"Поки горшка не припече, доти з нього не потече", — поки людина лиха не знає, доти не знає вона милосердя до інших. "Хто зна що в тім горщку кипить", — себто хто зна, що в тій людині завіряється, кажуть про мовчазну, загадкову людину.

"Хто любить горшки шкребтати, той скоро вилисіє", — тут уже горщик символізує голову, а "шкребтання" — акт, суперечний гідності доброго господаря, що ніколи не повинен виявляти такої захланности, щоб аж вишкребати горшки: за таку скупість, чи жадність, він мусить понести кару — по аналогії.

Горщик фігурував часто в весільній та похоронній обрядовості. Свого часу, дослідник Терещенко відмічав, що в Україні був звичай, що молодий, після першої весільної ночі, розбивав палицею на дворі горщик каші, а дружко добивав його. А в неділю перед вінцем виносили молодому червону хустку (символ дівоцтва) і горщик хмелю: "Візьмуть хмель, там у нюгах виснплять із горщати йому, молодому, а старший боярин перекине горща через хату". (Метлинський, ст. 190).

Коли молодий приходив до хати молодої, і мати останньої зустрічала його з водою й вівсом, будучий зять, взявши від неї горщик і виливши з нього воду на гриву свого коня, передавав його старшому бояринові, який відкидав його на бік, завважуючи: якщо розіб'ється, то родиться син, а якщо залишиться цілий, то донька (Терещенко, II, 517). Хв. Вовк, описуючи цей обряд, писав:

"Молодий підносить миску (у нього замість горщика миска) до рота, наподіблюючи, наче п'є, потім кидає її через голову назад, а старший боярин намагається палицею розбити її на лету". ("Студії", ст. 266-67).

Обряд биття кухля, чи глечика чи горщика з водою відбувається і перед від'їздом поїзду молодого по молоду, коли мати обсипає поїзд зерном та насінням, та всі обходять тричі навкруги діжі. (Хв. Вовк, там же, ст. 262).

У Німеччині били старі горшки перед весіллям, перед дверима молодої: що більше було черепків, то більше щастя.

У Московщині били горшки після першої ночі, коли молоді були в лазні.

Все це биття горшків, на думку проф. Потебні, має символічне відношення до втрати молодою дівоцтва. У багатьох випадках батькам, які не зуміли встерегти дівоцтва дочері, давали пити на весіллі з дірявого посуду. (Потебня "О миф. знач." I, 70—71).

Перейдім тепер до биття горшків при похороні.

На Гуцульщині — у головах у мертвого ставлять горщик із водою і, перед виносом тіла з хати, його обливають тією водою. Коли ж тіло вже винесено, горщик розбиває одна з старших ґаздинь (господинь) на куснї, які потім кидає в потік". (Мат. у. етн. НТШ, У, 246—49).

За записом Онищука цей обряд відбувався так:

"Один із родичів виганяє (після виносу тіла з хати) усіх із хати, а оставшись сам, бере горнець, що стояв увесь час у головах покійного, кидає ним із усієї сили до порога і кличе: "За всі голови!" Сповнивши це, перескакує поріг, щоб не стати навіть на найменший кусень черепка з розбитого горшка". (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 246).

На Снятинщині казали, що "душа доти не піде з хати, поки за небіжчика не дадуть горщика з водою". (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 306).

Існував звичай зливати помиї й останки з похоронного обіду в горнець і, виливати ті зливки на свіжу могилу, розбивати той горщик на гробі небіжчика (К. Ст. 1890, X, 322-23). В. К., що подав цю вістку, пояснив: "Горнець розбивають, бо він був власністю покійника, на знак, що не має більше права до живих" (там же ст. 323).

Близьке до цього й пояснення Кміти в Записках НТШ (т. 122, ст. 166): "Як хорий банує (тужить) за життям, так усе полишене тужить за ним. Кидають отже горнцем у поріг, себто кидають банування, щоб розсипалося, щоб покінчилося разом із останковим чуттям, яке має пропадати з доторкненням труни до порога..."

Це пояснення нагадує відомий вираз: "Вдарити об землю лихом, журбою..."

Розбивання горшка при похороні відоме в Зах. Европі ще з Середніх Віків, і вже в "Індикулюс Суперстиціонум" згадується про дурних жінок, які "ллють воду під мерця", щоб відгородити душу покійника від живих та від хати і забезпечитися таким чином від смерти. Цей звичай затримувався до останнього часу в Греції: "Коли виносять тіло з хати, на порозі розбивають глек із водою; як проносять його повз дім приятеля, звідти кидають вікном глек із водою; цей акт відбувається і на могилі, коли впустять у яму". "Перв. Гром." Київ, 1929, II, 126). Б. Шмідт, який зібрав ці відомості, гадав, за Тайлором, що кидання глека з водою було життєвою жертвою мертвому, щоб освіжити його — "а щоб передати в світ тіней і кухоль небіжчикові до пиття, його розбивають, щоб звільнити істоту речі від її зовнішньої оболонки." (там же).

Потебня натомість уважав, що биття горшка при похороні з'явилося, як наслідок наближення похоронного обряду до весільного і, на ствердження цього здогаду говорить про обряд з діжею, що, за описом Хв. Вовка, в'яжеться з обрядом биття горшка: "Як тільки мерця винесено, родичі поспішають зачинити двері, приносять із сіней діжу, і всі, йдучи один за одним, тричі обходять круг неї; на місце, де стояла труна, кладуть сокиру, щоб ніхто більше не вмирав, а часом іще господиня кидає на землю новий горщик із такою силою, щоб він розбився на шматочки, і тільки після цього всі виходять із хати та приєднаються до процесії." (Хв. Вовк, "Студії..." ст. 209),

Проте, здогад Потебні не стійкий, бо биття горшків відбувається не тільки при весіллі і при похороні, але й в інших урочистих моментах життя. На Звенигородщині, коли хто від'їжджає з дому: "Б'ють старий посуд на щастя в дорозі". (Перв. Гром. 1926, I, 28). На Свят-вечір, чоловіки в Україні виносили на двір спорожнені горшки і розбивали їх об землю, або, поставивши долі, били їх здалека палицями — "щоб вигнати з хати злидні", себто теж на щастя (Терещенко, УІІ, 637). На Московщині, коли приходили до нової хати, переносили з старої жар у горшку. Висипавши жар у печурку і витрусивши з скатертини, якою був прикритий горщик, домового, горщик розбивали і заривали вночі в передньому куті хати (Сахаров, II, 124).

Таким чином, як бачимо, биття горшків супроводжало кожну важливу зміну в житті і збирало в собі, відповідно до відмінних обставин зміни, дуже ріжноманітні елементи магічної обрядовости. Якщо в весільному обряді до розбивання горщка могло нав'язатися уявлення про розбивання дівоцтва, то в похороннім обряді, як і в обряді новосілля, брали гору моменти жертви, як на це вказує вираз "За всі голови!" та охорони, як на це вказує обряд виливання води, що має безсумнівну чистильну ролю. Щодо моменту жертви, то пригадаймо, що горщик часто символізує й всю людину й людську голову зокрема. І пригадаймо собі також, що будівля нової хати все колись вимагала собі жертви, яку закопувалося під одним із кутніх стовпів хати.

"ЩЕРБАТИЙ ГОРЩИК" — символ нещасливої, невдатної людини: "Ой біда тому жонатому, як тому горшкові щербатому: зі споду кипить, зверху збігає, куди ся не ступить, щастя не має..."

Про горщик цікава загадка: "Вав-вав усіх годував, а як помер, то і пси не хотіли їсти". (Етн. Зб. НТШ, У, 220).

ГОРЮДУБА — старовинна гра. Про неї М. Грушевський писав: "Із гриищ, що символізують хапання дівчат молодцями, деякі супроводяться піснями. Подекуди вони, очевидячки, відпали. Напр., у "Горюдуба" грають без пісні, але пісні на цю тему, очевидно, були, судячи хоч би з того мотиву, що зостався вже тільки, як засп'в (це нераз буває з такими старими приспівками, що вони сходять на заспіви, рефрени, тощо): "Ой, сухий дубе горищ дуже, з тебе полом'я паше дуже, паше полом'я через воду, через воду на слободу..." (Іст. ук. літ., I. 261). Про "Горюдуба" дивись також під ГОРІТИ.

ГОСТЕЦЬ — точно не визначена хвороба, наближена до ревматизму: "Гостець живе в костях кожної людини. Він виявляється переважно в ревматичних хворобах і ранах. Але якщо хто невмілим лікуванням, або необережним поводженням, образить його, гостець стає небезпечною і дуже трудною для лікування хворобою". (Драгоманов "Малорос. нар. пред." 1876, 40). Декому гостець видається якою демонічною істотою, що обирає місцем свого перебування тіло людини і мусить її: "Мне, як гостець бабу" (Номис, 78). Драгоманов свого часу знайшов був закляття від гостця в одному з рукописів подільського священика, який відчитував його разом із іншими молитвами на вигнання бісів (Соколов в Древ. Сл. Ком. 1895, І, 148).

Проф. Сумцов, вживаючи філологічної методи, уважав, що гостець, споріднений з німецьким Густен — кашель, уявлявся, як дух, який входив у людину, і то — як латинський Гостис — ворог, а не як слов'янський Гість, чи Гость (К. Ст. 1889, XI, 303). "Ходить, як гостець по костях" — казали в нас про якусь неприємну людину (Франко "Припов." І, ст. 438).

Дуже цікаві замовлення від гостця видрукував в Жив. Стар. 1891 р. кн. ІУ, А. Л. Петров який взяв їх із рукопису українського збірника 1707 р. Ось одне з них: "Стала Пречистая Марія, мати Ісус Христова, со святим своїм Сином, на воді Іорданстій, на Іордантськім камені; і змієві голови спалив силою своєю і писаніє шатанськоє подер. Також силою і моцою божественною вселякий гостець, Господи, помозі мі заклясти і замкнути. Замикаю його до дня судного. Амінь".

Як видно з тих замовлянь, гостець може походити з найріжніших причин — "з вітру, з холоду, з роботи, з поганих очей — чоловічих, жіночих, дітячих, з раннього світання, північного вечірнього, південного, з сонця." (Чубинський "Труди", І, 136). Проганяючи гостець, замовник перераховував усі частини тіла, бо гостець може бути повсюди.

ГОСТИНА — короткотривале перебування в чужій господі, символ короткотривалого життя: "Всім нам тут коротка гостина", — кажуть наші люди, думаючи про неминучість смерти. "З гостини додому!" — казали зітхаючи коли чули про чиюсь смерть (Франко, "Припов." І, 438).

ГОСТИННЕ — податок від селянина панові за відхід з його маєтку. "Радомський сейм 1506 р. постановив, що селянин взагалі не може вийти з села без згоди свого пана. Тільки як би пан добровільно хотів кметя випустити, може бути мова про сповнення кметем умов, потрібних для виходу: він мав заплатити панові "гостинне" і залишити з порядку хату і господарство "по давньому". " (М. Грушевський, Іст. У. Руси", У, 167).

ГОСТИННІСТЬ — приязне прийняття в своїй хаті чужих відвідувачів — гостей, особливо поширене на Сході. Колись славилася слов'янська гостинність взагалі, а українська зокрема. Арабський письменник Ібн-Даст із IX ст., оповідаючи про тодішніх українців, писав, що вони ласкаво поводяться з чужинцями, які удаються під їх опіку, або часто бувають у них, і боронять їх від усякої пригоди. Володимир Мономах в свойому Повченні дітям також повчав "особливо шанувати гостя". Наша гостинність наказувала частувати гостя якнайщедріше: "Чим хата багата, тим і рада", і п. Вільшанецька вже в 1926 р. писала в ЛНВіснику (Х, ст. 149): "У нас, хоч би ми мали відтак ввесь місяць голодувати, гостей приймається з-панська. Ставиться на стіл далеко більше, ніж гості потребують, і ставляться речі, дорожчі, як можемо." "Гість у дім — Бог із ним" — казав наш нарід. Зрештою і в давніх прусаків "гостя посилають боги."

У всіх давніх народів практикувалася гостинність, що в'язалася також із давніми віруваннями: гості, в далекі часи, коли подорожувати було тяжко й небезпечно, уявлялися, як носіїв добра, чи зла, в залежності від того, як вони були б потрактовані. В наших казках часто доля людини залежить від того, як вона потрактувала гостя. В одній казці оповідається, що один чоловік кинув вилами в вітер, а як сів він до вечері, прийшов до нього якийсь закривавлений чоловік. Господар попросив його до столу, а той і каже: "Маєш щастя, що попросив мене до вечері, а то я вхопив би вас усіх на віки. Я — вітер". (Етн. Збірн. НТШ, XXXIII, ст. XXXУ). Гостинність витворювала в давні часи між гостем і господарем певні відносини, яких не можна було порушувати. Тому в казках ми бачимо фей, які приходять у гостину до дитини з ріжними дарунками — ГОСТИНЦЯМИ, що визначають будучу долю людини. Тому і в наших колядках співається так багато про гостину в господаря самого Бога з святими та апостолами: ці гостини забезпечують господареві їх доброзичливість у майбутньому. І навіть і звичайні гості — оті всі близькі й далекі родичі, що приходять на святкування народин, чи в які інші урочисті моменти життя, — всі вони, відповідно прийняті й почастовані, витворювали навкруги гостинного господаря магічну атмосферу взаємної доброзичливости, в якій було легше жити, в якій завжди можна було рахувати на приятельську допомогу й піддержку.

ГОТОВІСТЬ — здатність негайно діяти, дуже цінна риса характеру, яку необхідно кожному в собі виховати, щоб уміти схопити сприятливу нагоду, коли вона представляєть-

ся. Втративши якусь нагоду, людина ризикує, що та нагода ніколи більш не представиться: "Поїзд-експрес пролітає і не жде нікого". — "Куй залізо, поки воно гаряче", — коли воно простигне, всі намагання щось із нього викувати залишаться марними.

ГРА — діяльність для діяльности в пошукуванні розваги, в свідомості, що ця діяльність не має в собі нічого поважного і не має дати жадних конкретних позитивних наслідків. З царини гри виключаються мистецтво, філософія, наука, любов, політика, вся духова діяльність, яку культивується з любов'ю і зацікавленням. Хто вправляється в них, не беручи їх поважно, той дійсно грається, але самий об'єкт його гри відміняє свій характер, перемінюючись у поверхову машкару — так із любови твориться флірт. Коли навпаки, — хтось починає брати гру заповажно, коли вона стає для нього пристрастю, як то буває в газардовій грі, тоді вона перестає бути грою, а робиться власне надто поважною річчю — хворобою, манією.

Життя, що складається з самої праці, — надто поважне і похмуре, бракує йому світла і усмішки, — говорив італійський філософ Тільґер. Життя, заповнене самою грою, навпаки надто легковажне й порожнє, не має ваги й змислу. Треба чергувати гру з працею, працю з грою. Але, щоб гра надавала душі легкости й свіжости, треба, щоб вона була тим, чим має бути в свойому призначенні — павзою в тій суворій і поважній речі, якою є життя.

ГРАБЛІ — сільсько-господарський прилад до загрібання. Тому, що гребти можна тільки до себе, в українській народній символіці зробилися граблі символом егоїзму, захланности. Звідти й руки "загребущі" — захланні руки. "Нема грабель, щоб від себе гребли", — казали, коли хотіли виправдати чийсь егоїзм. (І. Франко "Припов." І, 44).

В українській обрядовості граблі зустрічаються дуже рідко, хіба тільки в весільному обряді в якому мати молодого, перед виїздом дружини по молоду, об'їжджала верхи на граблях тричі навкруги діжі, що стояла серед двору. Після об'їзду старший боярин "напував" коня, себто лив на граблі воду з кухлика, який потім розбивали (див. ГОРЩИК). Але й тут присутність грабель не обов'язкова. Їх часто заступали вила.

ГРАБІЖ, ГРАБУВАННЯ — насильне забирання чужої власности. У "Руській Правді" відома була кара "поток і розграблен'є", при чому "розграбленіе" означало конфіскацію майна. У Литовсько-Руській державі адміністративні і судові податки називалися — "урядовим грабежем".

"Грабіж" "Руської Правди" накладувано за такі злочини, як розбій, підпал, тощо, що завдавали комусь матеріяльну шкоду.

У пізніші часи "грабежем" звали в Україні конфіскацію якоїсь частини майна за борги, або за несплачені податки. Існував звичай "грабувати" речі в тих, хто не платив податків і тримати їх у волості, поки державний борг не був покритий. Але за самовільне застосування цього звичаю до приватного боргу, винного було покарано різками. (К. Ст. 1889, III, Сумцов "Культ. Переживанія"). У початку XVIII ст. цей спосіб правлення боргів знаходив підтримку й урядової власти: так, гетьман Ів. Мазепа в 1703 р. надав право одній особі грабувати своїх боржників і "грабежей не ворочати до викуплення їх".

З появою большевиків із їх відомим гаслом "грабуй награблене", себто відбирай силою приватну власність у заможніших людей, грабування прийняло цілком особливий характер перше загального масового розбою, а потім масової конфіскації приватної власности на користь держави, себто фактично незначної купки осіб, що захопили державну владу в свої руки і тримають її насильством і нечуваним терором.

ГРАД — атмосферне явище опаду кульок льоду, що буває звичайно влітї і завдає значні шкоди полям і городам. Наш нарід ще донедавна вважав, що град — вияв діяльности злих духів, які товчуть лід на дрібні шматочки, збирають їх у мішки, а потім розсипають їх, де хочуть. (Етн. Зб. НТШ, XV, 339). Гуцули вірили, що цим займаються душі самогубців: вони товчуть лід у Чорногорі, а потім летять із чортом і розсипають град, де він скаже (Шухевич "Гуцульщина", V. 223). За другим варіянтом, у Чорногорі є замерзле озеро. Коли хто кине в нього камінь, звідти ніби вибігає білий чоловік на білім коні, і кінь лупить лід копитами. Душі самогубців збирають побитий лід у мішки, а потім сиплять його з хмар, де білий чоловік скаже (там же).

Вірування що в градовій хмарі летить якийсь демон, що страшенно мучиться, тримаючи на собі тягар нагромадженого в ній леду і спішиться висипати його якнайскорше на поля та городи, дуже поширене в Галичині. Тут звали ГРАДІВНИКАМИ чи ХМАРНИКАМИ деяких людей, які ніби мають силу спинити того демона і завернути його на якісь "ліси та дебрі", хоч як він проситься й пищить. Звідси й приповідка: "Пищить, як у градовій хмарі", або: "Град, аж стогне в хмарі". (Ів. Франко, "Приповідки" І, 443-44).

Поширене було в нас також вірування, що град можна відвернути дзвоном, тому — коли показується градова хмара, сива, а всередині білява і здалека клекотить та шумить без вітру, зараз же треба бігти на дзвіницю і дзвонити. Є такі дзвони, що розбивають градову тучу. У Березові в Коломийському пов. в

1880 р. люди дуже нарікали на паламаря, що в пору не задзвонив і не розігнав хмари, і через те град вибив у селі всі засіви"· (Етн. Зб. НТШ. У, 161). Казали, що особливу силу проти граду мають "дзвони, посвячувані в дванадцять п'ятниць" (Ів. Франко, I, 442). Віра в силу дзвонів поширена в усій Европі (див. ДЗВІН)·

Щоб град не бив ниви, закопували під час сіяння, на чотирьох кутках поля кості худобини, посвяченої на Великдень. Закопували їх також у дворі. (Ястребов III, 65).

Під час граду викидали на двір кочерги, лопати й рогачі, примовляючи: "Побий лучше мої кочерги та не бий моєї ниви" (там же).

В Орельці (в Галичині) також, коли надходила градова хмара, клали під окап перед порогом кочергу й лопату, що нею саджають хліб, і надіялися, що вони їх порятують від граду (Етн. Зб. НТШ, 244). Також і в с. Ходовичах Стрийського пов. "як возьме град падати то люди кидають коцюбу й лопату з хати на перехрестя, і шкаралупу з гусячого яйця. — та, кажуть, град зараз перейде, або відвернеться" (там же ст. 78). А гуцули казали: "З хрестом і ножем іти напроти бурі, то град зараз перестане" (Зап. НТШ, т. 86, ст· 149). Вони пегеховували також базьки з верби і викидали їх, як град ішов, — від того ніби град перестав. Кидали ці базьки і в огонь. (там же).

Град — річ для наших хліборобів дуже шкідлива і неприємна, тому він символізує велику кількість неприємних речей: "Градом на мене все лихо посипалося". "Градом йому сльози з очей покотилися"· Також при несподіваній появі якоїсь людини казали: "Чи тебе градом кинуло?" — звідки ти узявся?.

ГРАДІВНИК, ГРАДОБУР, БУРІВНИК, ХМАРНИК — чарівник, що ніби вміє відводити град від села і нив. Градівники бувають природжені і вчені. Хто хотів би стати градівником, повинен вирізати літорость та розняти нею гадюку і жабу, коли гадюка намагатиметься з'їсти жабу, а потім посвятити ту літорость разом із зіллям на Зелені Свята, а тоді вже зможе відганяти нею хмари. Коли літоростями обведе він ниву, то град теж його не торкне. (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. XX-XXI). (В. Шухевич "Гуцульщина" V, ст. 221-22).

ГРАМАТИКА — наука про форми мови, її життя, її закони. Першу друковану граматику тодішньої літературної — церковно - слов'янської мови на всьому Сході Европи випрукував, разом із першим "Апостолом" на українській землі Іван Федорович у Львові в 1574 р. Єдиний її примірник знаходиться в Гарвардському університеті в США.

ГРАМАТКА — книжечка, в якій записувано імена осіб, що їх власник граматки хотів, щоб священик поминав у церкві.

ГРАНИЦЯ — колись ширший пас землі, що відділяв одне село, один повіт, або одну країну від другої. На ній насипувано кіпці, або вбивано стовпи на знак, що тут кінчається одна посілість і починається друга. Границю між двома державами звуть звичайно КОРДОНОМ, бо звичайно обставляється військом, що стереже державну границю. Границю між двома городами чи полями звуть МЕЖЕЮ. Колись існував звичай, що відьмаків і самогубців ховали на границі між двома селами. Звідти прокляття: "Вивезли б тебе на границю"! — означає: Щоб ти повісився, або взагалі якось покінчив із собою.

ГРАМОТА — писаний документ. Таке значення мало це слово до XV ст. Від XV в. грамотою стали звати тільки документи правного значення, видані державною владою, чи приватними особами· Першою відомою в Україні грамотою була грамота кн. Володимира Великого церкві Пр. Богородиці в Києві на десятину від княжих доходів. Грамоти до XV в. писано тільки на пергамені, а від XV в. і на папері.

ГРАНЬ — стародавній український межевий знак, що його витісували на деревах у вигляді простолінійних, або й хрещатих, зарубок (КРИЖІВ), або комбінації тих і других· Але в Галичині гранню звали розжарене вугілля: "Коли грань порскає на середхати то гості будуть.." "Сиджу, як на грані", — себто, як на гарячому вугіллі, не можу всидіти, нетерпеливлюся.

ГРАФОМАНІЯ — хворобливa пристрасть писання, справжнє громадське лихо наших часів. Уже Шопенгауер вказував, що є дві відміни письменників: одні пишуть для справи маючи шось вартісне сказати, другі пишуть для самого писання, не маючи за душею нічого. Одні мали думки, здобули якийсь досвід, вартий поширення, і тому хочуть ним поділитися з людськістю, другі — пишуть, бо хочуть слави і — грошей. І вважають себе вартими того й другого цілком безпідставно.

І наш Юрій Клен теж писав:

"Графоманія починається не там, де людина береться писати вірші, чи повісті або оповідання, не маючи природного до цього хисту або не виробивши ще будьякої техніки, а там, де вона, без великого хисту берučись до того, проймається певністю, що пише геніальні речі, які прості смертні не спроможні оцінити. Початківець, що пише недоладно але прагне вчитися і далі удосконалюватися має шанси стати письменни-

ком, але ніколи їх не має людина, впевнена в своїй досконалості, бо відкидає всяку критику, ставлячи себе вище понад неї. Упевняти тих людей у чомусь іншому, це зайва річ..." ("Думки на дозвіллі").

ГРЕБІНЕЦЬ — прилад на чесання волосся. На Стрийщині — "як куплять новий гребінь, то чешуть насамперед кота і пса, а часом і свиню, щоб зуби швидко не ломалися" (Етн. Зб. НТШ. V, 86). Під Андрія дівчата клали гребінь під подушку, щоб у-сні прийшов до них милий розчесати волосся — що служило за передвіщання весілля: розчісування молодої — весільний обряд, перед покриванням коси (К. Ст. 1888, XI). Також у подарунок матері молодої на весілля пекли з тіста пряник або гребінь.

На Горличчині казали, що гребінь, яким розчісували волосся мертвому перед похороном, не можна більше вживати для живих — "волосся не росло б..." (Етн. Зб. НТШ. XXXI, ст. 204).

Був гребінь і знаряддям ткацької праці, тому був він символом жіночої праці взагалі. Тому, коли, після народин, баба різала дитині пуповину, то хлопцеві різала на сокирі, щоб був добрий робітник, а дівчині на гребені, щоб добре вміла прясти. (З Ніженщини в К. Ст. 1898, V, 259-64).

Гребінь для розчісування волосся з'являється вже в кам'яну добу і був він перше кістяний, потім дерев'яний. До доби мандрівки народів був він все однобічний, від княжих часів — двобічний.

ГРЕБЛЯ, ГАТЬ — перегорода в річці — символ перешкоди: "Тиха вода греблі рве", — себто вперта мовчазна праця переборює всі перешкоди. З одного боку греблі глибока й тиха вода, а з другого боку, спадаючи згори, вона клекотить і вирує. Люди вірили, що в тих вирах живе нечиста сила. Звідти приповідка: "Мутить, як у греблі біс".

ГРЕБІНКА ЄВГЕН (1812 — 1848) — перший український байкар, що в своїх "Приказках", що вийшли в Петербурзі в 1834 р. дав Україні ще й досі неперевершені перлини цього роду поезії. Велику красу й оригінальність його байок відзначив П. Куліш: "..."Гребінка, пишучи приказку, малює тут же наші села, поля і степи свіжими та й не позиченими фарбами... Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни.. шуткуючи займають душу глибоко".

Писав Гребінка і ліричні поезії, деякі з котрих, як "Ні, мамо, не можна нелюба любить", перетворилися в народні пісні.

У 1841 р. він видав Альманах "Ластівку", вмістивши в нього свої поезії та твори інших письменників. У передмові до цієї збірки, яка свого часу відограла велику ролю в відродженні українського письменства, він писав: "Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як Полтавська губернія. І степи, і ліси, і сади, і байраки, і щуки, і карасі, і вишні, і черешні, і всякі напитки, і воли, і добрі коні — усе є, усього багацько. А тих, мовляв, дівчат і молодиць!.. Одну списав покійничок Котляревський, "Наталку Полтавку", та увесь світ звеселив..."

Гребінка був одним із тих, що заопікувалися кріпаком Т. Шевченком в Петербурзі та допомогли йому викупитися на волю.

ГРЕБІНЦЕВА КЕРАМІКА — кераміка, орнаментована відтисками гребеня. Її приписують ловецьким північним (прафінським) племенам. На Україні вона трималася головно рік, і доходила аж до Чорного моря (Одеси). ("Проб." 1952, ст. 235).

ГРЕЧКА — рослина походженням з Східн. Азії, що цвіте білим цвітом. У нас казали: "Гречка йому в бороді цвіте", — себто, людина вже сивіє. Натомість насіння гречки, що з нього в нас роблять крупи, які дають чудову гречану кашу, асоціюється з... блохами! "Посівати гречкою на Новий Рік не годиться, бо у того, кому посівається, будуть цілий рік блохи" (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 134). Також рудуваті крапинки на білому коні звуться "гречкою": "Коненя мале, сухе, та таке пархате, що аж гречкою усипане". (Рудченко "Нар. южнор. сказки" II, 175).

З невідомих мені ближче причин гречка в нашого народу зробилася символом суперечок і навіть побиття: "Коли сниться гречка, буде суперечка" (Франко, "Припов." III, 134). "Перегнати через гречку" — добре набити (Номис 3632). "Пережену я тебе через гречку", — казав один парубок другому, що робив йому конкуренцію в дівчини (Франко, I, 447). "Най буде гречка, аби не була суперечка", — сміються з згідливої людини, що шукає — "святого миру", як той мужик у пісні:

Каже мужик — гречка,
Жінка каже — мак!
Ой так, так, так,
Нехай буде з гречки мак!

"Скакання в гречку" — загально відомий вислів в усій Україні — він означає любовну зраду. До цієї символіки треба віднести й пісню:

Сірі гуси гречку поїли,
На синє море пить полетіли:
Переймай, Васечко, гуси,
Поцілуй Григорка в чорні вуса...

ГРЕЧНИКИ — купці України - Руси, що торгували з греками. Грецько - руська умова 944 р. згадує про Олешьє (мабуть, на місці теперішніх Алешок), як такий важливий тор-

говельний пункт, де зустрічалися купці греки (("гречини"). наші гречники та купці зі Сходу, з Азії. Г. Гордієнко здогадується, що від цих гречників дісталася і назва ГРЕЧКА, що, хоч у Греції не росла, але була, мабуть, серед того ріжноманітного краму, що його привозили гречники зі своїх зустрічів із грецькими та азійськими купцями.

ГРИБ — беззеленцева рослина, що розмножується розроднями. Символ духової непорушности, інертности: "Сидить, як гриб". "Сиди, грибе, може тебе хто злибте". Також символ маловартости. "Багато грибів, а мало хліба", — кажуть про вогке літо, що в ньому хліб вимокає й пропадає Звідти й заввага: "В котрім році дуже гриби родять, в тім році — помір на людей", бо люди в вогкому літі легко хворіють "Коли б гриби добра річ була, то вовк би їх у лісі їв" — кажуть, коли хочуть відзначити маловартість якоїсь речі. "Ростуть, як гриби по дощі", кажуть про здорові діти, що швидко ростуть, але також і про борги. "СТАРИЙ ГРИБ" — символ знемощілости; "Старий, як гриб", "Старий гриб, що його хробаки розточили", кажуть про дуже стару людину.

Вживав український нарід гриб і за символ належного призначення: "Коли-сь не гриб, не лізь у борщ", — себто, коли ти не здібний до якогось діла. не берись за нього навпаки: "Коли обібравсь за гриб, то лізь у борщ", — якщо взявсь за яке діле, виконуй його як слід.

Були гриби й символом вчасности: "Тоді по гриби ходять, як вони родять", — справи треба пильнувати в відповідний час. Сюди ж відноситься і відома коломийка:

> Не тепер, не тепер по гриби ходити,
> Восени, восени, як будуть родити.

Ходити по гриби не проста річ, треба не тільки вміти їх знаходити ("Де знайдеш одного гриба, шукай там і другого", бо "гриб ніколи сам не росте, а все мусить мати собі товарища"), але й мати відповідне щастя. Тому на Стрийщині — "як іде хто по гриби, то на припічок сідає, щоб мав щастя" (Етн. Зб. НТШ. V, 79). Бо, як казали на галицькім Пілгір'ї треба "мати до себе", щоб їх знаходити: один піде, налазиться по лісі і не знайде нічого, а другий тільки піде, зараз і набеге. Звідти й приповідка "Щасливому по гриби ходити" (Номис).

ГРИВНА — давніше нашийник з дорогих металів, а потім одиниця ваги (пів фунта), що правила й за монету. Гривна була золота й срібна, срібна важила подвійно. Золота гривна ділилася на 72 золотники в Києві (у Новгороді на 96 золотників). За золоту гривну платили 56 ДУКАТІВ.

Пізніше витворилася. як грошова одиниця ГРИВНА КУН, що містила в собі 20 НОГАТ, себто 25 кун, або 50 різань. Вартість гривни мінялася з часом. Одна золота гривна вартувала 50 гривен кун, а одна срібна — 7½ гривен кун.

Українська Центральна Рада у Києві відновила була гривну, як грошеву одиницю, — вона рівнялася 50 грошам, себто півкарбованцеві.

ГРИГОРОВИЧ ВАСИЛЬ (1786—1865) — секретар і професор теорії мистецтва в петербурзькій Академії Мистецтв, українець із Пирятина, що гуртував у Петербурзі своїх земляків і допомагав їм. Відограв визначну ролю в визволенню Т. Шевченка з кріпацтва, за що Шевченко присвятив йому своїх "Гайдамаків".

ГРИДЕНЬ — член нижчої княжої дружини, яка звалась ГРИДЬ, і мешкала в окремих забудованнях — у ГРИДНИЦІ.

> І гридень світлого Дажбога
> Сурмить блакитну перемогу
> на золотім коні. (Ю. Дараган).

ГРИЗЬ — ревматизм у суглобах: "Почне ломити руку, або ногу, поки зробиться гризь. . ." У нас гризь "вигризала" баба, яка, через хустку обережно гризла хворе місце, примовляючи: "Гризь, гризь, не гризи ти тут, бо у мене зуби щучі, я тебе зубами вигризу, а губами вишепчу". Тут маємо приклад т. зв. імітативної магії.

ГРІБ — МОГИЛКА місце похорону. Звичайно, родина шанує гроби своїх близьких, підтримує їх і не дає їм западатися. Звідти гріб, що запався — символ забуття, занедбання. Звідти й прокляття: "Бодай йому ся гріб запав!" — (Франко "Припов." I, 454), щоб і пам'ять про нього зникла, щоб про нього всі забули. Вірили в нас також, що земля не приймає великих грішників. Таке оповідали зокрема про Пилата. Звідти й прокляття: "Бодай його з гробу викинуло!" Було в нас ще й таке прокляття: "Бодай із гробу руку виставив!" Воно ґрунтується на віруванню, що непокірна дитина, яка руку на батька або на матір підносить, не має спокою на тому світі і виставляє руку з гробу, щоб прийняти назад удар, завданий батькам (Ів. Франко. I, 455).

Гріб був натуральним символом смерти: "Вже на мене гріб чекає, — каже стара людина, яку кличуть на забаву. "Від нього вже гробом чути" — кажуть також про хвору, знесилену людину (Див. ЗЕМЛЯ МОГИЛЬНА).

ГРІБ БОЖИЙ — рухома капличка, влаштовувана по церквах та костелах Зах. України в велику п'ятницю. Її дуже прикрашають всередині і кладуть у неї плащаницю, а обік ставиться сторожу, що стоїть,

чергуючись, аж до неділі. Перед тим Гробом Божим читають і співають приписані відправи, звідки й приповідка: "Баби читають, як коло Божого Гробу".

У православних цього звичаю нема.

ГРІБКИ — звичай поминання мертвих на Гуцульщині в Дідову Суботу (перед Провідною Неділею), або таки й в неділю. Тоді правлять панахиду на цвинтарі, і при тій нагоді старші роздавали дітям писанки. Де проводи відбуваються в неділю, там печуть в суботу нові перецічки, а в провідну неділю забирають їх та полишену паску й дору, яйця, писанки, горшки з молоком, тощо, й несуть на цвинтар, де викладають на застелені скатертками гробки своєї рідні, засвітивши одну свічку. Як тільки священик відправить опроводи на гробках, запрошують одні одних "до стола", себто до застеленого гроба.. Того дня лишалися гуцули на цвинтарі до вечора, їли і пили, зазначаючи тим, що пом'ятають про своїх померлих. (Мат. у. етн. НТШ, VII, 241-42).

ГРІМ — атмосферне явище, сильний струс повітря в наслідок розряду електричности в хмарах, що дає блискавку. Тому, що згук проходить 1 клм в три секунди, а світло — 300 клм на секунду, ми перше бачимо блискавку, а вже потім чуємо грім.

У давніх слов'ян грім і блискавка були в осередку релігійних вірувань. Перун, бог грому й блискавки, мав владу над життям всієї землі. Він єднав у собі обидва протилежні елементи світу — добрий і злий, світло й темряву. Як розпорядник небесних вод, він підтримував добродійним соком земне життя. Але, маючи в руках грім і блискавку, міг карати смертю і нищити тих, хто йому протиставився. Та поволі, під впливом християнства, затерлося й призабулося грізне колись ім'я бога -громівника, і самі істота його розбилася на кілька окремих стихійних істот. З часом ці мітичні істоти придбали імена християнських святих, а головним заступником Перуна зробився св. Ілля. Частковими ж заступниками Перуна вважаються — св. Юрій, св. Петро, св. Михайло та Марія Магдалена (Вогненна Марія), а також навіть Богородиця і, розуміється, сам Бог.

На Житомирщині оповідали: "Гримить від того, що пророк Ілля і архистратиг Михаїл воюють із чортом, який дрочиться з Богом.. Що стягаються хмари, то — гнів Божий. Бог, Ілля і Михаїл стріляють на Сатану: куди б'є грім, там сховався чорт. Якщо грім ударить чоловіка, значить, що чорт сховався під того чоловіка..." (Чубинський, "Труди"... I, 23).

Бувають дні в літі, коли особливо часто трапляються громовиці — це т. зв. ГРОМОВІ СВЯТА, що хронологічно збігаються з обжинками, себто з кінцем робіт у полі. Збіжжя, зложене в копи, чи скирти, вимагає особливої уваги святих громівників. На Самбірському Підгір'ї за громові свята вважаються Гавриїл (13 липня), Тріскуча Анна (25. VII), і Паликоп Пантелеймон (27. VII). По інших місцевостях Гавриїла і Анни, як громових свят, не знають, а святкують св. Кирикові (15. VII) та св. Іллі.

Гадка про особливих святих, чи янголів, що керують атмосферичними явищами, зайшла в Україну з писань грецьких отців Церкви перших віків християнства, які, зі свого боку, перейняли їх із давніших жидівських апокрифів — книги Еноха, Малого Буття, Адамового Заповіту ,тощо. У 60-му розділі кн. Еноха згадується про духів грому й блискавки, інею, граду і снігу, та інш. У Малому Бутті згадується про створення Богом янголів атмосферичних явищ (стихій), і між іншими янголів грому й блискавки.

З другого боку, впливам дуалістичного богомильства завдячуємо ми вірування, що завідування громом перейшло від Перуна не до янголів, чи святих, а до чорта. Тому ГРОМОВІ СТРІЛКИ звуться у нас часто "чортовими пальцями". В оповіданні, яке записав Ястребов і вилав у "Літоп. Іст. ФІЛ. Общва при Новорос. Університеті", III, оповідається, що спочатку Бог володів небом, а чорт — громом. І чорт робив тим громом багато шкоди. Тому Бог вирішив відібрати у нього грім. Зійшов Бог на землю і ходив по ній, а у чорта землі не було: він плавав по воді в шумовинні. Чорт і просить Бога: "Навчи мене насіяти собі землі, як ти собі насіяв". Бог наказав чортові поринути в море і дістати собі жменю землі та тримати міцно — хай посіє те, що залишиться бодай за нігтями. Поринаючи, чорт поклав грім на землю, а Бог і наказав Гавриїлові взяти його, бо, після умови, те, що було на Божій землі, належало Богові.. Архангел Гавриїл схопив грім, а коли чорт за ним погнався, попалив йому громом крила (III, ст. 177-79).

У цьому оповіданні легко можна помітити мішанину жидівсько - християнських та богомильських поглядів. Богомили вчили, що Бог не міг сотворити такого недосконалого світу з усякими хижаками й шкідливими атмосферичними явищами, — шкідливі тварини та явища природи — витвір диявола, Сатанаїла. У популярній серед богомилів "книзі св. Іоана" сатані приписується й створення грому, дощу, граду й снігу.

Але в Біблії грім і блискавка виступають, як атрибутиБожі. Грім і блискавки супроводили законодавство на Синаї. У кн. Йова Бог ховає в своїх руках блискавку і наказує їй, кого влучати. (XXXVI, 32). З уст Його виходить грім: "Слухайте, слухайте грому: це голос, що виходить із уст його... Голосом своїм гримить Бог предивно, творить діла великі, нам недослідимі..." (там же,

XXXVII, 2, 5). Відомий був нашому народові й давній апокриф "Ісход Мойсеїв", де знаходилася суперечка диявола з арх. Михаїлом за Мойсеєве тіло: Михаїл помолився Богові і "бисть грома і молнія і абіє іщезе диявол..." (Радченко "Ет. по богомильству" 1910, IV, 76-78).

І тому й до останніх часів було в Україні найбільш поширене вірування, що грім і блискавка — то зброя Бога та Його святих проти нечистої сили, і тому огонь, що буває від блискавки — то Божий огонь, і якщо він запалить хату, то його або взагалі не можна погасити, або можна загасити тільки такими незвичайними засобами, як ...кисле молоко! (Херсонщина. К. Ст. 1888, XI, 64), причому, як дехто додає,це молоко має бути ще й від "чорної корови" (Ястребов, III, 65). На Житомирщині казали, що "як загориться хата від грому, то гасити не можна, гріх, і огня того нічим не загасити, тільки молоком, або сироваткою" (Чубинський "Труди"... I, 23). Те ж само і в Галичині. (Етн. Зб. НТШ, V, 162).

Треба берегтися від грому, поки ще він не вдарив. На це засобів кілька. Поперше, тому, що грім б'є там, де чорт ховається від Божого гніву, треба уникати тих місць, де чорт найчастіше ховається: треба триматися якнайдалі від води, від сухих дерев та від болота. Це вірування підтримуване спостереженням: дійсно, блискавка б'є найчастіше в воду та в сухі дерева.

У Галичині загально вірили, що людина, яка загинула від грому — "щаслива у Бога" (Етн. Зб. НТШ, V, 161), бо вона — безневинна жертва в боротьбі Бога й святих з нечистою силою. Тому їй при такій смерті всі гріхи відпускаються. Бо коли б Бог і святі тієї нечистої сили громами, мовляв, не нищили, розплодилося б її стільки, що й життя б від неї не стало б. (Етн. Сбор. XVIII, ст. 110).

Отже, щоб порятувати хату від грому, треба, мовляв, припильнувати, щоб чорт під неї не сховався. Для того тримають в хаті артос, засовують комін, яким міг би вскочити чорт до хати, зачиняють і хрестять вікна, засвічують лямпадку перед іконами, а також ще й особливу свічку — ГРІМНИЦЮ (див.)

Крім магічних засобів, задля яких забобонно вживається християнських святощів, послуговувалися й засобами, що з християнством нічого спільного не мають, але що, через постійний зв'язок із "святим" вогнем, чи "святим" хлібом, мають берегти від нечистої сили, а значить і від Божого вогню, проти тієї нечистої сили скерованого: "Зачувши грім, викидають на двір, або на горище рогач, кочергу, лопату" (якою саджають хліб у піч) (Ястребов, III, 65). Те саме і в Галичині (Франко, Прип. I, 452). Те саме і в Білорусі, тільки тут, замість лопати, бачимо помело, яким пічку замітають (Шейн, III, 15).

Наші селяни завжди ставилися з підозрінням до всього, що виходить із рамок звичайного: на їхній погляд, в природі все пов'язане, і одна ненормальність обов'язково потягає за собою другу. Тимто якщо весною загримить "ще на голе дерево", чи "на голий ліс", коли ще худоба в стайні, то "хліба не буде", бо передчасний грім віщує ненормальне літо (Франко "Припов." I, 452). "ГРІМ З ЯСНОГО НЕБА" — велика несподіванка.

ГРІМНИЦЯ, ГРОМНИЦЯ — свічка, яку засвічують в хаті від грому. Це буває або свічка, яку посвячують на Стрітення, що подекуди називається теж ГРОМНИЦІ ("Коли на Громниці півень не нап'ється водиці, то на Юр'ї віл не наїсться травиці" — Зап. ЮЗОТД, II, 96), або т.зв. Страсна свічка, яку тримали в руках на Страсті Господні. Кожний господар пильнував, щоб донести її засвіченою з церкви додому і випалював нею на стелі та на дверях хрести, що мали берегти хату від нечистої сили. Коли наближалася громова хмара, запалювали грімницю перед образами, щоб охоронила від грому (К. Ст. 1895, V, ст. 71-72).

Якщо людина довго і тяжко вмирає, то їй теж давали в руки засвічену грімницю. Коли ж хто тихо вмирав, то засвічували грімницю перед образами. Віск від страсної свічки їли пигулками від лихоманки. Коли бувала бешиха, хворого обкурювали страсною свічкою, або зіллям, запаленим від страсної свічки (К. Ст. 895, V, 71-72).

Грімницею зі Стрітення обсмалювали навхрест коси хлопцям і дівчатам, щоб голівка не боліла, і щоб, борони Боже, грім не вдарив (Перв. Гром. 1927, I, 173) (Див. СВІЧКА).

ГРІНЧЕНКО БОРИС (1863 — 1910) — автор першого українського наукового українсько - московського словника (в 1908 -9 рр. видала київська "Громада", а Російська Академія Наук видала йому за неї Костомарівську нагороду), що й досі зберігає своє велике значення, завдяки багатій фразеології; — письменник і поет; символічна постать невтомного самовідданого громадського діяча на народній ниві, що уславився своєю енергією, працьовитістю та плідністю на всіх ділянках українського національного життя: в 90-х роках XIX ст. провадив видавництво популярних книжок у Чернігові; там же склав і три томи "Етнографічних матеріялів" та покажчик української народньої творчости "Литература українського фолкльору"; у 1900-их роках жив у Києві і працював над вищезгаданим словником; у 1906 р. редагував журнал "Нова Громада" і головував в київ-

ській "Просвіті"; писав поезії, дрібні оповідання й повісті "Соняшний промінь" та "На розпутті" з життя інтелігенції і "Серед темної ночі" та "Під тихими вербами" — з життя селянства. З публіцистичних писань замітна його полеміка з М. Драгомановом, якого прихильником він в наслідок тої полеміки (рідкий факт!) зробився, під заголовком "Листи з Надніпрянської України". Належачи до українських народників, Грінченко зорганізував у 1905 р. радикальну партію, яка невдовзі злилася з українською соціял - демократичною партією.

С. Єфремов назвав Б. Грінченка героєм сірої буденної праці (див. ГЕРОЇЗМ), а в іншому місці він писав про нього:

"Це — лицар обов'язку громадського, людина повинности в найкращому цього слова розумінні; повинність стає йому за сторожеву башту, за маяк, що освічував його трудовий шлях. "Повинність, — казав Грінченко, — я над усе шанував".

Я зрікся мрій. Поважний і спокійний,
Собі сказав: мені не треба їх.
Повинність — ось той владар добродійний,
Що вбереже мене від мук і лих.

"У цих словах, — писав С. Єфремов, — увесь вилився Грінченко: "поважний і спокійний" стоїть він у нашому письменстві, ввесь час державчи руку на пульсі життя; "поважний і спокійний" стоїть він і на громадській роботі, живий образ енергії, праці та саможертви, сахаючись навіть слова "зроблю" і скрізь ставлячи замість його довершені вчинки — оту, як він казав, "потужну мову". За цією поважністю й супокоєм ви чуєте проте здержливу силу, що вірить у себе, тямить вагу свою й ніколи не схилиться перед обставинами, не схибнеться на непевній дорозі... Один із псевдонімів Грінченкових був — "Вартовий", і трудно добрати інше слово, яке так влучно схарактеризувало б його ролю в історії рідного краю. Справді він був вартовим, що цілі десятиліття не сходив з свого важкого й відповідального місця" ("Іст. у. письменства", II, ст. 199-200).

ГРІХ — порушення заповітів Божих і наказів християнської етики. Перше послання апост. Іоана Богослова каже: "Кожен, хто робить гріх, робить також беззаконня, і гріх — беззаконня..." (III, 4). Першим згрішив диявол, який, відступивши від Бога, намагається й інших до гріха звабити: "Хто робить гріх, той від диявола, бо від почину диявол грішить..." (там же, III, 8).

Першим грішником на землі був Адам, що не послухався наказу Божого і покуштував яблуко від дерева пізнання Добра і Зла, яким його через Єву спокусив диявол. Тим-то "через одного чоловіка гріх увійшов у світ, і з гріхом смерть, Так смерть увійшла у всіх людей, бо в ньому (в Адамі) всі згрішили..." (Римл. У, 12).

Щоб порятувати людей від того ПЕРВОРОДНОГО ГРІХА, що передається від Адама всім людям, прийшов Христос у світ: "Коли прийшов призначений час, Бог післав Сина Свого Єдинородного... щоб викупити беззаконних і повернути їм знову синівство Боже" (Галат. ІУ, 4 - 5). В таїнстві хрещення омивається християнин від первородного гріха, але, користуючись свободою волі, часто підпадає спокусі і грішить далі, порушуючи нормальні взаємовідносини між Богом і людиною, як духовою істотою, сотворінням Божим. Це порушення взаємовідносин між людиною й Богом відбивається негайно й на взаємовідносинах між людиною і природою, що на гріх людини відповідає — болем і хворобою. Тим-то Христос, коли Йому приводять, чи приносять хворого на вигоєння, часто не робить нічого іншого, як тільки сповіщає: "Бодрись, сину, одпускаються тобі гріхи твої" (Матв. IX, 2).

Грішити — це значить відступати від Бога й воліти іншого над собою владаря душ, що представляється найчастіше в образі Мамони, ідола багатства: "Ніхто не може служити двом панам, бо одного ненавидитиме, а другого любитиме' або до одного прихилиться, а другим гордуватиме. Не можете служити Богу й мамоні" (Матв. УІ, 24). Тут компромісу, здавалось би, не може бути, тому-то Христос сказав "Хто не зо мною, той проти мене." Але, ненавидячи гріх, Христос все ж любить грішників, з якими розмовляє без вияву будь-якого призирства чи погорди: "Не прийшов (бо) я кликати праведників ,а грішників до покаяння" (Луки, У, 32). І доручає й іншим: "Не судіть, то й не будете суджені; не осуджуйте, то й не будете осуджені; прощайте, то й буде вам прощено" (Луки, УІ, 37). "Син бо чоловічий не прийшов душі людські погубляти, а спасти.." (Луки, IX, 56). І в цьому глибока рація християнської любови: людина повинна прощати іншій людині, щоб дістати прощення за свої провини, бо той, хто виявляє любов до ближнього свого той — вірний християнин, якому прощаються провини його. "Усякий гріх і хула будуть прощені людям, а хула на Духа не відпуститься людям. І хто скаже на Сина чоловічого, проститься йому; коли ж хто вимовить на Духа Святого, не проститься йому ні на цім, ні на тім світі". (Матв. XII, 31 - 32).

ГРОМІВКА — ялинка, в яку вдарив грім: "Скрипку роблять із ялинки-громівки, тобто такої, що в неї грім ударив" (Етн. Зб. НТШ. Я, 194).

ГРОМОБІЙ — дерево, в яке вдарив грім, особливо дуб: "Якщо дістати щепку громобоя, і зокрема ту щепку, яку відбив грім, і торкну-

тися нею рушниці, то та рушниця буде вже зіпсована: скільки з неї не стріляй, ніякої дичини не здобудеш, будуть від птиць пір'я летіти, від звірів вовна шматками віділтати, кров струмками збігати, а все ж дичина втече..." (К. Ст. 1898, УІІ, ст. 10),

Дерево, яке звалив грім, не беруть під будівлю, бо "під ним сидів нечистий" (див. ГРІМ). У давньому Римі спеціяльно шанували дерева, в які вдарила блискавка Юпітера.

ГРОМОВА СТРІЛКА — белемніт, а також давня кам'яна зброя, яку іноді знаходять в землі. Переважають у нас белемніти, себто закам'янілі вимерлі м'якуни, і тому зродилося в нас вірування, що громові стрілки, про які нарід думав, що вони походять від удару грому в землю, "входять у землю на сім сажнів (чи на сім ліктів) і, виходячи по сажневі на рік, з'являються через сім років на поверхні землі, причому робляться, як свічка, жовтими" (Ястребов, ІІІ, 65). У латишів натомість громові стрілки — чорні і мають вигляд камнів. У Сіцилії — ніби як мармурове яйце.

На тому місці, де знаходиться громова стрілка не можна, мовляв, ставити ніякої будови, бо, після семи років, грім знову ніби може вдарити в те саме місце. З другого ж боку громова стрілка служила й амулетом проти грому і тому зберігалася по хатах. (Етн. Зб. НТШ. Я, 77). Взагалі, хто знаходив громову стрілку, міг вважати себе щасливим, бо громова стрілка ніби мала чародійні прикмети і приносила багатство і щастя тій хаті, в якій зберігалася, відводила від неї злі чари та нечисту силу і допомогала при ріжних хворобах людям і худобі (Етн. Зб. НТШ. У, 77).

У білорусів клали громову стрілку на деякий час під престіл в церкві, після чого вона робилася "добра на бджоли". У моравських чехів вона на Страсному Тижні ніби відкривала скарби (К. Ст. 1897, УП, 222 - 232). Поляки, щоб забезпечити хату від грому, закопували громову стрілку під порогом. Південні слов'яни носили її з собою, як амулет.

У нашому письменстві вістки про громові стрілки почали з'являтися в XII - XIII ст., перше в поясненнях Атанасія Олександрійського на Псалтир, що свого часу були взагалі одним із головних візантійських джерел до знання світу і природи. "Правила Афанасія мниха єрусалимського о науціх і о стрілі громовій" зробилися одним із складників Палей та інших давніх збірників перекладного письменства. Афанасій писав: "Стрілки і топори громнії — нечистивая й богомерзкая вещь; аще недуги і подсиванія і огненния болесті лічить, еще і біси ізгонить, і знаменія творить..."

ГРОШОВІ КОЗАКИ — селяни й міщани, що за Польщі наймалися на військову службу і робили її своєю професією.

ГРОШОЛЮБСТВО — зла пристрасть, що перетворює один із засобів людської цивілізації в ціль життя. Нема ж, як писав еспанський філософ Унамуно, більшого гріха, як перетворення засобів в цілі, бо воно означає відкинення й занедбання найвищої цілі: "Не можете Богові служити й мамоні" (Матв. УІ, 24).

Гріш сам по собі не має вартости. Він народився, як наслідок компромісу, погодження, як купецький винахід для підмінювання справжніх вартостей, як засіб виміни краму.

В Україні вживалися перше, як гроші, цінні шкірки звірят — куниць, виверок, а в княжих часах срібні ГРИВНИ (див.) Потім прийшло золото. Потім прийшли — папірці, банкноти. Але в усіх цих стадіях були люди, хворі на грошолюбство, що думали знайти в грошах задоволення своїх бажань, надіялися знайти щастя. І не розуміли, що щастя знаходиться не в грошах, а в їх серці, в їх здібності відчувати в собі Царство Боже. Саме тому й Христос казав, що багатим трудно ввійти в Царство Небесне, бо Він знав їх нездібність мати рай у власній душі, неприступний людям, що служать мамоні. Тим, як люди ставляться до грошей, і як вони їх вживають, виміряється їхня духова вартість.

ГРУБІСТЬ, ГРУБІЯНСТВО — рід БРУТАЛЬНОСТИ, що виявляється в нечемних вислoвах. Свого часу українці славилися своєю чемністю, і Ульрих ВЕРДУМ (див.) свого часу писав: "Українці дуже чемний народ. В Україні можна завважити найбільшу ввічливість у словах і рухах, головно в жінок..." І це в протилежність москалям, які визначалися "грубіянством, що на Україні тогочасній навіть характерну назву "великоросійського обикновенія" здобуло..." (С. Єфремов "За рік 1912" ст. 38).

Бували і в Україні звичайно грубі люди, і то навіть серед жінок, але то була така малозвичайна річ що в таких випадках грубіянства люди бувало незвичайно болюче вражені, як от К. Мокієвський, який писав гетьманові Ів. Мазепі:

"І вибігши з кімнати Тищиха, з направи Суддиної (жінки судді генерального Кочубея), так мене безчестила поганими словами, що з великого жалю мойого і стиду, сльозами обливаючись, не пам'ятаю, як із його дому вийшов.."

В останніх часах, через вплив московської салдатчини та хуліганського большевизму в Україні з одного боку, і проповіді насильних методів та агресивности закордоном серед еміграції з другого боку, грубість значно поширилася і серед українського суспільства головно серед молоді. Про це писала п. Ксеня Качмар (жінка!) у статті під вимовним заголовком "Етикета грубости": "У нас культивується залюбки "етика грубости". І то почавши від низів до самих вершків т. зв. "доб-

рого товариства". На манери, на добрий тон, ввічливість, на пошану супроти старших, на оцю "чемність у словах і рухах", на це тепер ніхто не звертає уваги, це все вважається за пересуди, пережитки, "міщанство" і т. д. (під московськими варварами "буржуазні забобони" Є. О.). У найліпшому випадку плекається "сліпий послух" **своїм** груповим вождям, що у відношенні до **не-свого** виявляється в зухвальстві і відмові всякого послуху. У нас іде це здичавіння товариських форм, без яких співжиття людей просто неможливе, так далеко, що, крім грубости,... ми не почуємо майже ввічливого слова ані по таборових конторах, ані по наших установах. Цей арогантний і зарозумілий тон вривається і в нашу пресу, яка тепер — чи не єдина "духова пожива для багатьох скитальців..."

Якщо так воно на еміграції, то ще гірше під Москвою, де "матюк" і груба поведінка, як ми вже відзначили, — "великоросійське обикновеніє" (звичай). Після смерти Сталіна рівнобіжно з спробами "відсталінізування", почалися й спроби зарадити грубіянству бодай советських бюрократів, що тим грубіянством ще більше загострюють ненависть населення до керівної московської кляси. Кампанію почав орган т. зв. профспілок "Труд", а підтримала його "Правда". І — пішли в советській пресі статті і листи від читачів, з яких довідуємося, як то советським директорам "нічого не варто в найгрубший спосіб образити людину"; як советські начальники не лише не відповідають на привіти робітників і колгоспників і дивляться на них згірдливо-зневажливо, але й "ведуть себе по-свинськи з підлеглими їм людьми та всіляко ображають їх" і навіть "обурливо поводяться з службовцями і, звертаючися до них, уживають найпаскудніших слів і найбільш образливих висловів", та як бригадири лають "колгоспників такими словами, від яких можна провалитися від сорому".

Балтійський філософ Г. Кайзерлінг писав у своїх "Південно-Американських Роздумуваннях" (1932 р.): "Слова необхідно означають більше, ніж акти. Вони більше ранять і дають більше радости. Добрі зичливі слова можуть виправити дуже великі шкоди, бо вони покривають від'ємне враження добрим враженням, — річ, якої ніколи не може досягти матеріяльна винагорода...

Ввічливі народи, себто народи, які уважно відносяться до почувань інших, незалежно від переконань і внутрішньої вартости, користуються по всіх усюдах, при інших рівних обставинах, більшою силою притягання. Англійці, досить безцеремонні в своїх актах, ніколи засадниче не вживають образливих слів; вони завжди уникають особистих випадів; вони висловлюють своє твердження в можливо неясних термінах, всяку вимогу, ставлять, як просьбу..." (ст. 182).

ГРУША — плодове дерево, що його у нас плекають задля овочів. Але й саме дерево цінитьcя у столярській роботі.

В українській народній символіці часто символізує дівоцтво, тому вітку з груші часто беруть на ГИЛЬЦЕ (Сумцов у К. Ст. 1890, УІІ, 76). У народніх піснях дівоцтво зв'язується з яблонею та грушею, які іноді в'яжуться в цьому змислі в одну цілість: "яблонька садовая, грушиця медовая", за взірцем "вишенька-черешенька", або рута-м'ята". Звідти в нас коломийка:

Попід грушу коня рушу,
Дівча, здогадайся!
Хоч би який у золоті,
Зрадити не дайся! —

себто, охороняй своє дівоцтво.

Маємо паралелізм між грушею, як символом дівоцтва, чи самої дівчини, і явором, як символом парубоцтва, чи самого парубка. Звичайно парубок, коли "зводе з розуму дівчину", тягне її "під явір зелененький" і там "робить зраду" (Чубинський, "Труди...", У, 335, 337, 345 - 46). Під грушу ж дівчина — "через дурний розумочок" — звичайно сама тягне парубка:

Ой піду я по-під груші,
Груші мої, груші,
Хіба б мене той не любив,
Хто не має душі...
Солодкая ябліниця,
Ще солодша груша:
Гей, до мене ,легіники,
Бо я ваша душа.

Або й таке:

Ось коли-сь мене не любив,
Було мене не брати,
Бо я тобі не грушечка
В саді коштувати.
Бо грушечку покоштуєш,
Та й далі де кинеш,
А від мене, молодої,
Марне з світу згинеш...

Стереження груші — охорона дівоцтва, вкушення груші, стрясання її — втрата дівоцтва, кохання, а якщо й вихід заміж, то звичайно нещасливий, бо й взагалі кохання "під грушею" все має сумний кінець. Одна з таких пісень, що описує тяжке життя з старим нелюбим чоловіком, що доводить до самогубства, має приспів:

Ой грушечка давня,
Давня, жалібная....

У зв'язку з цією символікою стає зрозумілою колядка:

А в чистім полі близько дороги
Стоїть грушечка підмурована,
З тої грушечка впала росиця,
Впала росиця на муравицю,
А з муравиці стала кирниця,
А в тій кирниці Господь ся купле...

Тут "грушечка" — нещаслива жінка, що плаче, бо "роса" — сльози.

Близька цій коляцдці інша пісня:

...На подвір'ячку грушечка-щепка.
Красно цвіла та не зродила.
Як з грушечки-щепи цвіточок паде,
Тож таки удовий цвіточок іде...

Себто, хоч яким гарним видавалося кохання, що "красно цвіло", та смерть коханого чоловіка його перервала, і почався для "грушечки" сумний "удовий світ", тим сумніший, що вдова залишилася бездітна — "цвіла та не зродила..."

Отже, із грушею в'яжеться в народній уяві нещаслива любов, нещасливе подружжя і — внаслідок того всього — сльози. За сонником сл. Борисовки, "груші бачити — не добре, все якесь погане" (Дикарев, І, с. 153). Те саме за сонником із Галичини: "Якщо сняться грушки чи ябка, то це значить — синці..." (Франко, "Прип." III, 138).

Щодо походження цієї символіки, то треба завважити, що весною груші всипані гарним, ніжно-рожевим цвітом, який робить враження чогось чистого, дівочого, але грушки, що з'являються потім на диких грушах по лісах України, мають терпкий смак, — протилежність смаку цих грушок та ніжного цвіту весняної груші могла підказати символіку щасливого життя дівчини, що потім гірко кінчиться в нещасливому подружжі, чи навіть в удовстві, взагалі — в сльозах. Грушки, як і всі кулясті речі (огірки, яблока, горох) символізують сльози, які в мистецтві мають грушковатий вигляд.

З другого боку, в протилежність диким грушкам лісів, плекані грушки садів мають солодкий смак і тому виступають часто символом чогось приємного: "Грушки на вербі показувати", — значить подавати цілком неоправдані надії, обіцювати щось цілком фантастичне, бо "На вербі грушки не родяться". "Грушка-минушка", кажуть, щоб підкреслити, що кожна приємність швидко минається, і тому не треба їй надавати ваги. "Як грушка достигне, то й сама з дерева впаде", — кожна приємність, як і кохання, мусить визріти, і тоді вона буде цілком натуральною, буде спожита своєчасно, а не передчасно. "Золоті грушки" — то спеціяльно приємні спогади, що народжуються в наслідок доброї вдачі та поводження якоїсь людини: "Де піде, то все золоті грушки за ним ростуть..." (Ів. Франко, там же, І, 479).

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1866-1934) — великий український історик, автор X-томової "Історії України-Руси", V-томової "Історії Української Літератури" та безчисленних інших праць, в яких він усе відкривав нові обрії українській науці; голова Української Центральної Ради в Києві і перший президент Української Народньої Республіки; символічна постать громадського діяча, що все керувався в своїм житті засадою "чесности з народом".

"Я був вихований у старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфлікті народу і власти вина лежить на стороні власти, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон усякої трудової організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з ним", — писав він при кінці 1920 р. в "Борітеся — Поборете".

У 1923 р. він знову писав у "Громадськім Голосі":

"Коли правильно буде освідомлена дана нам брутальна лекція, на місце орієнтації на якібудь заграничні комбінації та взагалі зовнішні сили, повинна нарешті твердо запанувати єдино реальна й доцільна орієнтація — тільки на український нарід, на розвиток його сили, солідарности й свідомости, якими він тільки й зможе дійти до дійсної самостійности. Чим скорше, глибше й рішучіше наступить цей зворот, тим скорше і певніше вийде українська суспільність з того стану хиткої нерішучости, розбиття й роз'єднання, в якім вона пробуває останні роки,

"Мої політичні противники... підсувають мені небувалі речі та представляють мене речником "московської орієнтації". А це цілком невірно. Я ніколи не був прихильником орієнтацій на якібудь зовнішні сили, що діяють поза народом — чи то будуть чужі держави, чи навіть інтернаціонал. Всю будучність народу я покладав і нині покладаю в можливо правильнім і всебічнім розвитку його національної сили, заложеної в його трудящих масах (покищо майже виключно селянських) і як все життя працював, так і нині працюю в цім напрямку..."

Саме це наставлення примусило старого вже професора триматися наймолодшої української партії соціялістів революціонерів, що була сильна своїм безпосереднім зв'язком із селянством, цією толішньою підвалиною української нації, і поволі, в міру того як народні маси большевичилися, все більш лівіти і, нарешті, скапітулювати перед совєтським урядом, в якому знайшлися були вже на той час інші його колишні товариші по партії, як Шумський, Полоз та інші, і повернутися з еміграції (1924 р.). По п'яти плідних роках праці в совєтській Україні в Академії Наук у Києві, зробився він жертвою переслідувань москалів, які масово виарештували його учнів і наукових співробітників, а старого професора вислали на вигнання в Московщину. Так і вмер він на вигнанні по кількох роках жахливого життя в матеріяльних злиднях під постійним наглядом поліції. Москва проголосила його "ворогом народу", а його твори, як і твори його учнів, були заборочені, бо в них

подано правдиву історію українського народу, а не підроблену за вказівками з Москви.

"Комуніст" писав в 1933 р.:

"... Акад. Грушевський уважав українську культуру за ту надклясову і надісторичну категорію, на якій сходяться і сходитимуться порізнені групи нашої культурної верстви, себто яка матеріяльно виявляє славнозвісну націонал-демократичну теорію безбуржуазности українського народу".

А "Правда" додавала:

"...У збірнику катедри історії української культури друкувалися, напр., такі міркування: "при всіх своїх зв'язках із Азією Україна від глибокої давнини і до найостачнішого часу завсіди була з культурного погляду кутом Европи, і зрозуміти її культуру і мистецтво неможливо поза зв'язком з Европою. Українське мистецтво — частина загальноевропейського еволюційного процесу..."

Включати Україну в Европу, на погляд московських можновладців, страшний злочин! Дарма, що вся історія України за тим промовляє.. Є підстави думати, що проф. М. Грушевського було підступно замордовано.

ГУБКА — гриб, що живе галапасно на дереві, віджилвлюючися його поживними соками. Перепалену губку давали скаженим псам, звідти приповідка про вперту людину, що не піддається ніяким аргументам: "Хоч йому губки дай, він усе своє!" (Номис, 2654).

ГУДОК — старовинний смичковий інструмент споріднений з західньо-европейською рубебою. З вигляду нагадує віольончелю, мав три струни. Смичок лучкуватий, як у контрабаса. Тепер гудок не вживається. (З. Лисько).

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО (1790-1685) — письменник, поет і байкар, професор харківського університету. Дав почин в українській літературі романтичній течії балядою "Рибалка" з мотивів творчости Гете. Для своїх поезій використав він теми світового письменства, біблійні сюжети, Горація, Гете, Міцкевича. Але найбільшу славу здобув байками, з котрих найславніша "Пан та собака", в якій він виступив в обороні закріпаченого селянства цілком безправного супроти панського насильства.

Силою мистецьких образів та гостротою протесту проти кріпацької неволі цей твір зробив свого часу величезне враження на тодішнє українське суспільство.

Подібні були й інші байки Гулака-Артемовського, як, напр., "Пан", в якій він, виступаючи проти польського засилля в Україні, пророкував польській шляхті близьку розплату за кривди, заподіяні українському народові.

Проте бюрократична праця на московській службі в харківському університеті, де він ректорував 10 років та мусів насаджувати офіційний російський патріотизм, загасила його полум'яний український ентузіязм молодих років і звела на нівець його літературний талант, позбавивши наше письменство багатонадійного поета... Справдилися слова Христові: "Ніхто не може служити двом панам."

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ МИКОЛА (1822-1899) — член Кирило-Методіївського Братства. В нього відбувалися збори братчиків. Заарештований, тримався незвичайно гідно, відмовляючись видавати товаришів. Відсидів три роки у Шліссельбурзькій фортеці, а опісля був засланий. Відбувши кару, вчителював по середніх школах та студіював перську й грузинську мови та літератури.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ СЕМЕН (1813-1873) — славний композитор несмертельного «Запорожця за Дунаєм» (1863 р.), лібретто до якого написав Костомаров. Був племінником Петра Гулака-Артемовського і приятелем Шевченка. Був славетним співаком-баритоном, який вчився співу в Італії і Франції і мав вплив на вироблення Шевченкового високого музичного рівня. Співаючи на імператорських сценах Петербургу й Москви, здобув собі славу одного з найкращих співаків імперії. Конкурував з ним тільки бас-баритон, теж українець — Йосип Петрів. Московська критика ставила Артемовського, як співака, дуже високо, але закидала йому, що він до кінця свого життя не опанував як слід московської вимови. Бо, мабуть, не хотів... Відчуваючи дуже боляче відсутність українського репертуару в опері, Гулак-Артемовський задумав сам його створити. Як перші спроби, він скомпонував "Українське весілля" і "Ніч під Івана Купала", але вони втратилися, а московська критика їх згудила. Проте "Запорожець" мав відразу повний успіх. Наш музиколог З. Лисько писав про нього:

"Запорожець за Дунаєм" має дуже виразний український характер. Національного колориту домігся Артемовський не цитатами народніх пісень, яких в його опері нема, а лише використовуванням народніх ритмів і стилізованих народніх інтонацій. Для прикладу згадаємо хочби перший хор "Ой збирайтесь працювати", що живо нагадує середню частину колядки "Ой видить Бог", пісню Карася "Ой щось дуже загулявся", в ритмі й мелодиці споріднену з відомою "Горлицею" і т. д. Поза тим Артемовський залюбки використовує різні танкові ритми, що надають "Запорожцеві" жвавости й живучости... Улюбленим композиційним засобом Артемовського, для збереження суцільности опери, є ритмічні "провідні мотиви", що проводяться завжди в аналогічних ситуаціях... Вся музика насичена італійськими мелодичними манерами співу, що для Артемовського являлися ніби другою рідною стихією, внаслідку чого його опера стала зразком творчости українських

композиторів італійської школи. Започаткувала цей напрям ще давніше творчість Березовського і Бортнянського. Про оркестру "Запорожця" говорити не приходиться, бо оригінальна інструментація Артемовського не збереглася..."

ГУЛЕВИЧІВНА ГАЛЬШКА (Єлисавета), жінка Степана Лозки, мозирського маршалка, прославила себе в історії української культури, як щедра меценатка, бо "записала свій ґрунт у Києві на Подолі, де скуплялося життя київське... Призначила його на просвітні завдання — на заснування манастиря, при нім школи для "дітей шляхетських і міських", "гостинниці для странників віри православної". Слідом було засноване Братство, яке мало зайнятися здійсненням тих плянів: його уставу списано з кінцем 1615 р., і в нього вписалося "безчисленно" народу всякого стану... Новозасноване Братство зараз же з'єдналося з фундацією Гулевичівни і на пожертвованім нею ґрунті заснувало манастир Богоявленський і при нім зараз же заложено Братську Школу. Борецький, бувший дидаскал львівський, став її першим ректором. (М. Грушевський "Ілюстр. Іст." 261-62).

ГУЛЯЙ-ГОРОД, ГУЛЯЙ-ГОРОДИНА — за козацьких часів пересувна дерев'яна споруда з щитів з отворами для рушниць. Цими спорудами обставлялося військо під час бою і під час відпочинку. Пересували їх вояки, що за ними ховалися.

ГУЛЯЙ-ПОЛЕ — містечко на Катеринославщині, батьківщина відомого анархіста Махна і осередок його банд в рр. 1917-20. Символ анархії: "Це, справді, якесь гуляй - поле".

ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ — видатний діяч Козацької України шляхетського роду, що, разом із 22 іншими Гуляницькими, став при боці Б. Хмельницького. У 1649 р. був послом у Москві, потім брав діяльну участь в боях проти Польщі, але від присяги цареві в 1654 р. відмовився. Московським воєводам заявив:

"Будучи під владою королів польських за права і вольності свої стали, воювали і з неволі визволились. Так само і вам за кривди і грабіж мстити будемо..."

У роках 1656-1659, був полковником ніженським і брав активну участь у війні проти Москви, прославившись героїчною обороною Конотопу (1659), проти далеко більших сил ворога. Але після поразки Виговського, був позбавлений полковництва.

По розстрілі Виговського, Богуна й Лісницького, поляки ув'язнили Гуляницького, разом із митрополитом Тукальським і Юрієм Хмельницьким, в 1664 р. у Марієнбурській фортеці в Прусії. По двох роках ув'язнення, Гуляницький вернувся в Україну і став при боці П. Дорошенка, але, не мавши сил знести підданство турецьке, повертається до Польщі і звідси намагається вплинути на гетьмана Самойловича, щоб відірвати його від Москви. Одна з двох дочок Гуляницького (він мав ще й двох синів) була щирою приятелькою старої вдови Богданової.

ГУЛЬТЯЇ — неосілі селяни в XV—XVI ст., що переходили з місця на місце, шукаючи заробітку. М. Грушевський писав про них: "Гострі конституції, видавані соймами на цих "гультяїв", що дозволяли кожному їх затримувати і примусово уживати до своїх робіт без всякої нагороди (про це кажуть уже конституції 1496 і 1503 р.) та наказували урядам міським і старостським ловити їх та змушувати до роботи, не помагали нічого. Ця верства жила й розвивалася далі, в парі з сильним розвоєм селянських втікачок..." ("Іс. України-Руси", V, 168-69).

ГУМЕНЦЕ, ТОНЗУРА — виголений кружок на голові, знак приналежности до духовного стану. Згадка нашого літопису з 1149 р. про побут кн. Ізяслава в Новгороді говорить про дяків — "із постриженим гуменцем, але ще не поставлених", що перебували в Новгороді і, по ухвалі віча, мали взяти участь в поході. (Іпат. спас. 259). "Книга знання — Українська Загальна Енциклопедія" подає, що одержання гуменця в старій Україні звільняло від військової служби лише в звичайнім загальнім ополченні, але не звільняло від військової служби в часі великої потреби землі, в часі загального ополчення.

Тепер гуменце визначає тільки католицьке духовенство.

ГУМОР — здатність помічати смішний бік речей навіть у трагічних ситуаціях, — вона обумовлює велику спостережливість і свободу духа людини, що підноситься над власним болем і "сміється крізь сльози", намагаючись звільнитися від душевної туги, як то ми бачимо в деяких наших приповідках: "Не того я плачу, що мама вмерли, а того що вони в ноги змерзли..." Великим гумористом був Микола Гоголь, на пам'ятнику якого в Москві вирізьблено "Гірким словом моїм посміюся". В гуморі виявляється не тільки погорда до об'єктивної дійсности, як то бувало у козаків, посаджених на палю, що намагалися — і то з успіхом! — жартувати та насміхатися з ворога, але й знаходиться в ньому певна винагорода, рекомпенсата власного безсилля супроти неї.

Костомарів пояснював український гумор важкими історичними переживаннями українського народу: "...Загальні страждання народу, тяжке лихоліття, яке мусіли українці

виносити на своїх плечах, часта потреба саможертви, нетривкість хатнього добробуту, необхідність рвати раз-у-раз родинні й громадські зв'язки — виховали в цьому народі свідомість мізерії життя, погорду до земного щастя, насмішкуватий погляд на всі зміни. ."

Трудно знайти українця без почуття гумору, — не завжди цей гумор досить витончений, часто навіть буває добре таки вульгарний, але він усе супроводить українця в його життєвому й історичному шляху, відкриваючи йому суперечності між мріями й дійсністю, між високими гаслами та гарною фразеологією і дуже низькою практикою ріжних ощасливлювачів людства та шукачів земного раю. І в цьому його почутті гомору велика наша надія й забезпека, бо це почуття гумору виявляє незвичайно здоровий стан духового підложжя українського народу.

Американський психолог Оверсттет писав в своїй праці "Про нас самих": "Багатозначне те, що брак гумору — визначна характеристика багатьох випадків психічної ненормальности... Багатозначне й те, що фактично в усіх випадках психічних захворювань почуття гумору, як здається, цілковито зникає. Може бути якесь захоплення, нестримна веселість непереможний ентузіязм, але ніколи не буває в них гумору." (ст. 253). В іншому місці він додавав: "Людина, позбавлена гумору — доводить до розпуки. Вона не має почуття непослідовности. Якщо вона палкий патріот, вона не здатна відчути запаху горілого в тому патріотизмі, який вона боронить. Якщо вона релігійна людина, вона не здатна відчути суперечності між її релігією любови і тою ненавистю, яку вона відчуває до інших ." (там же 261).

Всі спостерігачі підсоветського життя констатують власне отой брак гумору у сфанатизованих комуністів, що не здатні завважити жахливі суперечності між їхніми теоріями й обіцянками "земного раю" і тими жахливими наслідками, з багатьма десятками мільйонів людських жертв, в яких знаходиться досі населення СССР після понадсорокалітнього панування большевицької кліки в Москві. Відомий китайський письменник Лін Ютанг не дурно писав в 1940 р.: "Вже саме намагання втиснути людське життя в точні формули виявляє само по собі брак почуття гумору, а значить і брак мудрости" ("Важливість життя", стор. 12).

ГУНЯ — верхній одяг, рід свити з сукна. На Карпатській Україні гуня була символом багатства і в весільній обрядовості заступала кожух у цьому значенні: зустрічаючи молодих, батько молодої кидав на молодят тенгерицю (кукурудзу), барвінок та хміль і при цьому співав:

Так бисьте багаті,
Як вам гуні косматі.
Позирай, Марійко, крізь колач,
Який твій Василько багач.

У Мармароші молода мусіла ввесь весільний тиждень ходити в білій гуні, хоч як би було тепло. Натомість біля Товтів молода мусить бути в кожусі: "А що гуню кожна дівка має, кожух лиш жони носять то часто буває, що бідніші дівчата в позиченому кожусі весілля відбувають." (Жаткович в Етн. Зб. НТШ. II, 20).

На Коломийщині кажуть: "Зійшов із гуньки на лейбик". Ів. Франко пояснював: "Гунька — довга суконна одежина, що сягає понижче колін, а лейбик короткий, сягає тільки трохи нижче пояса. Значення приповідки — з доброго маєткового стану зійшов на бідність (I, 490).

"Гунька на опашки шапка на бакир, а в чересі аргани грають" — кепкували з бідного парубка, що радий був удавати багатого та верховодити серед парубоцтва. (І. Франко, там же, 489).

ГУРТКІВСТВО — хворобливе явище суспільних відносин в умовинах провінційного життя, в які поставила була Україну московська окупація за советського режиму, а Галичину Польща. На київському диспуті 1925 р. Микола Зеров заявив: "Ми повинні протестувати проти гуртківства й гурткового патріотизму, гуртковоі виключности в наших літературних відносинах... Належте до певної групи — і вас будуть уважати правим, за вами визнаватимуть рацію. Ви маєте патент на істину — щось вроді льготного квитка на воду, що видається у профспілці. Приналежність до гуртка як критерій істини... проти такого критерія істини у всякому разі ми повинні протестувати..." (М. Зеров "До Джерел", 1943, ст. 11).

Зі свого боку "Енциклопедія Українознавства" (ст. 715) писала:

"...Інтимні групи — типу "спільноти переживання" — глибоко впливали і впливають на українську психіку. Насамперед, вони утворювали від'ємні явища "гуртковости", оцінки ідей, дій і людей на основі особистої пов'язаности спільними переживаннями й симпатіями, а також брак зацікавлення широкими організаційними формами і тривкими надіндивідуальними, надгуртковими цілями..."

ГУСКА, ГУСИ — птах-плавун із довгою шиєю і коротким, грубим дзьобом. Вже давні египтяни вигодовували гусей в великій кількості і часто вироблювали посуд в формі гуски, або прикрашали його гусячими головами. У давньому Римі гуси користувалися спеціяльною увагою, бо, знаходячись деяка їх кількість при святині Юнони на Капітолії, (були присвячені цій богині), вони почули галлів, що намагалися захопити цю фортецю Риму, і підняли галас, чим збудили варту і врятува-

ли Рим. В наслідок цієї легенди, гуси нерідко виступали, як символ сторожкости й вірности. Але, зрештою, вже і в Єгипті вони символізували вірність. Проте, не вважаючи на ту велику ролю, яку гуси відограли в урятуванні Риму від нападу галлів, в сучасній Італії, вони служать символом глупости: — "Дурна, як гуска".

В українського народу вони натомість зробилися символом галасливих пліток, поговору:

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу,
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговір,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір.

І в одній байці Л. Глібова гуси "заляпують болотом" лебедя, та той — "плюсь на дно і виринув, як сніг (чистий)".

На підставі цієї символіки стає зрозумілою й пісня:

На тихім Дунаї там ся гуси перуть,
Де велика любов, там ся не поберуть,

бо сплітки та поговори ("гуси") перешкодять.

Сюди ж належить і інша пісня:

Ой летіли гуси з Руси, напереді качка.
Любив би тя, дівчинонько, коби не брехачка...

Ціцерон у своїй промові за Секста Рікціяса, брав гуску за символ галасливого обвинуватця, брехливого спліткаря, і в нашій народній мові вираз "гусей підпускати" значить — пускати сплітки, обмовляти (Номис, 13821). Не кожний може порятуватися, як лебідь, пориннувши в воду; під тягарем пліток людина може й заломитися: "Гуси звалять і вола, як їх багато", — констатує наша народня приповідка, і Ів. Франко стверджує, що "багато дрібних прикростей переможуть і міцну людину" (Приповідки, І, 491).

"Мудрий мудрець гуссю оре" каже приповідка, — тут орання — символ писання, а "гусь" фігурує тому, що в давнину писали гусячими перами.

ГУСЛІ — музичний інструмент, поширений в давнину серед усіх слов'янських народів. У наших величальних піснях гуслі нерозлучно товаришують старинному князеві чи бояринові, як пізніша бандура товаришувала козакові.

В українських церковних пам'ятках XIV в. бачимо гуслі, подібні до грецько-жидівського псалтиру. Такі гуслі виконавець тримав на колінах і грав на струнах пальцями. Струни були кишкові, кількість їх постійна. Інший тип гусел, у формі скриньки, ставили при грі на столик. ГУСЛЯР — мандрівний грач на гуслях.

ГУТНИЦТВО — виробництво скла. На наші землі скляні вироби приходять ще в дохристиянську добу. Були це головне вироби грецького походження, як от намиста кольорового скла, що зустрічаються в грецьких і скитських могилах на правобережжі Чорного моря. З перших століть по Р. Хр. чудові зразки посуду, намист та наручників римського походження знайдено в Городниці, Теребовлі, Керчі та по інших могилах. Приходять до нас і вибори перські, арабські й візантійські

Розцвіт скляного виробництва наступає в нас в старокняжу добу. В наших літописах, починаючи з XI ст. не тільки згадується скляний посуд, який вживається нарівні з дерев'яним і глиняним, але згадується й "скляна кузнь" та інші терміни скляного виробництва. При розкопках Хвойка коло Десятинної церкви в Києві було знайдено сліди майстерень для виробу скла. Стиль і характер виробів X-XIII ст., як засвідчує проф. В. Січинський ("Нариси з історії української промисловости", ст. 22), "веде нас до візантійської культури, а деякі речі подібні до сирійських виробів. Все це свідчить, що саме виробництво прийшло до нас із першого джерела — Візантії й то значно скорше від Зах. Европи."

Із занепадом державного життя, мабуть, затратилася й давня культура скляного виробництва. З XIV—XV вв. ми покищо не маємо жадних вісток про це виробництво, не знайдено й самих виробів. І тільки в XVI ст. маємо вже згадки напр., про скляні шиби кременецького замку 1552 р., Жидачівського манастиря 1597 р., а в XVIII ст. віконне скло вже було загально поширене, зокрема у Львові, як про те засвідчують документи Львівського Братства з 1613—1665 рр. (там же).

З середини XVI ст. маємо й відомості про місцеве виробництво скла. Так "Ревізії" 1564 р. згадують одну ГУТУ на Белзщині, дві гути в Потиличу та по одній на Городенщині і в Калуші (там же).

Перші гути в Україні XVI і початку XVII ст. виникли, як твердить проф. В. Січинський, в умовах міської організації праці, коли, в добу ренесансу, розвинулося в нас міське ремісництво з цеховим устроєм. Майстрами, що провадили виробництво, були міщани, люди більш-менш незалежні, завдяки привілеям Магдебурського права. Гути пізніших часів XVII—XVIII були переважно в західній і північній Україні, де був потрібний сирівець — кварцевий пісок і дерево (ліси). Тому гути були головно в півн. Галичині, на Волині, Поліссі півн. Київщини, Полтавщині і найбільше в Чернігівщині. Можливо, що були гути й на Слобожанщині, як про це свідчать назви сел, напр., с. Гута Ахтирського пов., що згадується вже в 1773 р. (там же).

Виробництво скла в Україні XVII ст. досягало великих розмірів, було дуже поширене віконне скло, пляшки, посуд різних форм, і

навіть кришталеве скло. Павло Алепський, подорожуючи по Україні в 1654 р., постійно завважував скляні вікна у різних будовах, що тоді вважалося великою розкішшю. У місті Ободівці будинки "з пребагатьма скляними вікнами". "Доми (в Гумані) високі і гарні; в них багато скруглих ріжноколірових вікон". У св. Софії в Києві "всі апсиди мають багато вікон, усі з чистими склами, а то і округлі віконця". У Києвопечерській Лаврі в келіях були "прекрасні скляні вікна", головна церква з "прозорими кришталевими вікнами", а велика міляна позолочена лямпада, що звисала з бані, і собі мала скляні шиби. Те саме писав Алепський і про Михайлівський та Густинський манастирі.

Багато українського скла вивозилося на Білорусь і в Московщину. І хоч на Московщині першу скляну фабрику заложено в 1634 р. у московському пов., та все ж вивіз українського скла на Московщину продовжувався навіть і в ХУІІІ ст., бо московські вироби були гірші від українських.

Цей рід кращого скла вироблявся в великій кількості на Чернігівщині. Крім аптекарського скла, йшло до Московщини ще краще "синє" скло та кришталевий посуд.

Оскільки техніка українського виробництва скла за козацької держави стояла на високому рівні, свідчить розвинена технічна термінологія та спеціялізація гутних майстрів і робітників. Отже ГУТНИКИ — видували скло і взагалі опрацьовували скляну масу, ШУЛЯРІ — наглядали за справним опаленням печі ОСМОЛЬНИКИ — доставляли смолисте сосиове дерево для попелу, СКЛАДАЧІ — виготовляли скляну масу, фарбували її, тощо, ПОПЕЛЬНИКИ — виготовляли попіл, БУДНИКИ — заготовляли з попелу поташ, необхідний до виробу скла. "Українське гутництво, — писав проф. В. Січинський в згаданій праці, — складало в свій час не тільки поважну частину загального господарського життя України та давало заробіток великому кадрові ремісників, але через поширеність та популярність глибоко вкорінилося в саму гущавину народнього життя. Про це свідчать українські народні пісні де фігурують гути, як головний мотив. Подаємо одну з таких пісень з с. Нівиші на Чернігівщині:

Ой до гути доріженька, до гути, до гути,
Сам не знаю, куди маю, куди повернути.
Чи до тої доріженьки, що я її не знаю,
Чи до тої дівчиноньки, що я її кохаю...

(там же ст. 31).

ГЮҐО ВІКТОР (1802—1885) — великий французький поет і письменник, залюблений в усе сильне, героїчне, таємниче, — залюблений в свободу, ідеолог республіканського життя, що перебув 20 років на добровільному вигнанні, коли республіку у Франції звалив "малий" Наполеон III, обраний в 1850 р. на президента, а в 1852 р. вже проголошений імператором. Гюґо залишив по собі 100 томів творів, з-поміж них такі перли світової літератури, як "Собор Паризької Богоматері", "Нуждарі", "Трудівники моря", "Людина, що сміється" і чудова поема "Мазепа". Свободолюбний Гюґо не міг пройти мовчки повз постать великого гетьмана України борця за її свободу. Як і Байрон, він змалював дикого коня, що ніс на своїй спині "степами та ярами" прив'язаного до нього Мазепу. Але тоді, як Байрон обмежився тільки переказом цієї легендарної події з життя Мазепи, Гюґо надав їй зовсім іншого змислу: коня тлумачить він, як символ людського духа, що через негоди й труднощі підносить людину до верховин. Мазепа в інтерпретації Гюґо великий вибранець долі, щоб здійснити в Україні великі речі: **"Великий, аж сліпить. І як ітиме він, у кожнім домі простеляться йому до ніг, і тільки сурем гомін лунатиме в ту мить..."**

ҐАВАТОБИЧ ЯКУБ (1598—1679) — автор перших українських інтермедій ("Продає кота в мішку" і "Найкращий сон"), друкованих як додаток до його польської драми про смерть Івана Хрестителя, яку відіграно в Кам'нці Струміловій 1619 р. Сам він був римо-католицьким священиком. Зміст обох інтермедій взято з мандрованих переказів про штукарство, але достосованих до українських обставин і звичаїв.

ҐАЗА — головне місто півд. Палестини, місце подвигів Самсона. Звідци походить тонко-прозірчаста шовкова тканина, яку звуть також газою, або ґазом.

ҐАЗЕТ ДЕ ФРАНС — перший французький часопис, що виходив з 1631 по 1792 р. Дуже цінне джерело тогочасної української історії. І. Борщак, який простудіював 163 томи цього часопису, що зберігаються в Паризькій Національній Бібліотеці сконстатував, що за майже 130 років в ньому у відношенні до нашої країни тільки двічі вжито було назву Малоросії — перше, коли йшла справа про вибори гетьмана К. Розумовського, а вдруге в 1775 р., в рік знищення Січі. В усіх інших випадках вжито назву України. Росію приблизно до 1740 р. називано послідовно — "Московією". "Ґазет де Франс" був офіційним часописом французького уряду, і в ньому співпрацювали король Людовік XIII, кардинали Рішельє та Мазаріні, Конде та інші вельможі. Тому часопис був поширений головно серед придворних та політиків.

ҐАЛАХОВСЬКИЙ ДАНИЛО — видатний київський ґравер на міді кінця ХУІІ і початку ХУІІІ в.' автор величезного ґравірованного тезису, який в 1708 р. Київська Академія присвятила гетьманові Мазепі. Тут виґравирова-

но також портрет гетьмана на весь зріст. Навколо постаті гетьмана 8 жіночих алегоричних постатей та інші символічні та алегоричні виображення, як руїни міста, схвильоване море, корабель у небезпеці і т. д. Єдина, відбита з міді на шовку ґравюра цього тезису знаходилася в збірці Красінських у Варшаві і тут згоріла в 1943 р. під час бомбардування Варшави німцями.

ҐАЛЕРА — середньовічний весловий корабель з 25-30 лавками для гребців (по 3-5 до кожного весла). Гребцями на ґалерах були все невільники, а по турецьких ґалерах переважно українці, що їх брали в полон татари підчас своїх нападів на Україну.

ҐАЛІЛЕЙ ҐАЛІЛЕО (1564—1642) — славний італійський фізик і астроном, професор університетів у Пізі й Падуї, що гаряче боронив теорію Коперніка про те, що земля ходить навкруги сонця, а не навпаки, і за це попав під суд інквізиції, яка примусила його відректися цих "єретицьких" поглядів. Оповідають, що він, уже відрікшися, мовив сам до себе: "А все ж ходить".

Йому завдячуємо годинник з маятником, далековид, чотири місяці Юпітера, перстень Сатурна, фази Меркурія та Венери, плями на сонці, початки оптики і гідростатики.

ҐАЛЯТОВСЬКИЙ ЙОАНІКІЙ (✝ 1688) — відомий полеміст і проповідник, вчений ректор київських шкіл і архимандрит новгородсіверського, а потім чернігівського Єлецького манастиря. Він був автором першого у нас підручника красномовства: "Наука альбо способ зложення казаня", себто церковної проповіді. Залишив він чимало й інших творів, як "Месія Праведний" (проти Сабатія Цеві, нового жидівського "месії", що викликав був сильний рух серед жидів), "Ключ Розуміння", "Меч Духовний", "Небо Новое" і інші.

У творах Ґалятовського зустрічаємо цікаві отгуки апокрифічних писань, народніх леґенд і взагалі мандрованих літературних сюжетів, що через його твори широко пішли в народ. Був це письменник, що дійшов вершка тодішньої освіти й велике виявив знання давнього й сучасного письменства.

ҐАМБЕРІНІ, — італійський подорожник, що в 1584 р. відвідав Україну, і писав про українських козаків: "З козаків можна зібрати 14.000-15.000 добірного війська, жадного більше слави, ніж наживи, готового на всяку небезпеку. Їхня зброя — шаблі і рушниці, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усякі човни й на них їздять у походи на чорноморські землі". (Січинський "Чужинці..." 54).

ҐАНДІ МОГАНДАС КАРАНЧАН (1869—1948) — прозваний МАГАТМА, що значить — ВЕЛИКИЙ ДУХ, — апостол і проповідник революційного руху Індії, що закінчився її визволенням в 1947 р. і створенням незалежних двох держав Індії і Пакістану. У своїй боротьбі за незалежність Індії, що була жертвою великобританського імперіялізму, Ґанді вжив небувалої ще — в революційних рухах — зброї: заборони вживати насильство. Він навчав:

"... Мені здається, що світ вже втомлений від кривавих війн; що світ вже знеохочений брехнями, лицемірством і обманом, неминучим наслідком насильних методів. Індія має 350 мільйонів мешканців, себто п'яту частину населення земної кулі, і намагається осягнути свою свободу методами, позбавленими всякого насильства, що в них ні брехні, ні лицемірство, ні обман не грають жадної ролі. Цей рух — не рух пасивного спротиву, навпаки він рух істотно активний, далеко більш активний від будьякої акції, що ґрунтується на вжиткові вбивчої зброї... Не-насильство ніколи не уявлялося (в нас) як зброя безсилих, навпаки, тільки як зброя сильних: той, хто готовий віддати своє життя без вагання і одночасно не озброюється, щоб зашкодити своєму противникові, виявляє безконечно більшу мужність, ніж його суперник..."

Промовляючи в Бомбеї в 1932 р. перед 300-тисячним натовпом, Ґанді проголосив:

"Кожний повинен бути готовий до найбільших жертв, але життя кожного англійця повинне бути святим, непорушним, хоча б із другої сторони було вжито проти нас і кулемети".

Ґанді формально не був християнином, але визнавав, що Нагірна Проповідь Христа, записана в Євангелії від Матвея, — найвеличніше слово правди, яке йому коли приходилося читати. Кожний християнин, на його думку, повинен не тільки читати те Христове слово, але й жити ним, застосовувати його на практиці життя. "Хто не застосовує євангельського закону любови і не-ненависти, той ніяк не може називатися християнином". На думку Ґанді, европейська сучасна цивілізація — диявольськи згубна. Вона робить людину агресивно-хижою, жадібною грабунку й панування, робить її нездібною до благородної праці і мирного співжиття в суспільстві. В такій атмосфері не може розвинутися правдиве християнство ані цивілізація вищого типу. Тим то він висунув гасло САТІАҐРАТА — Безкомпромісова Оборона Правди, або Сила Правди, підкреслюючи, що "в боротьбі переможе той, хто ладен зносити будьякі терпіння задля осягнення своїх слушних домагань. Людина може довести до занепаду державного режиму, коли не має страху і готова все витерпіти".

Ґанді виявив, що його слово ніколи не розходилося з його ділом, і, ведучи справді ас-

кетичне життя, уникаючи всякого особистого комфорту, провів чимало років і в англійській в'язниці, будучи ув'язненим в рр. 1913, 1922-24, 1930, в 1932, в 1942. Для народу Індії він був святим. І за такого мусіли його визнавати й англійські окупанти.. А проте, знайшовся фанатичний індус, націоналіст, приналежний до секти, яка хотіла б винищити магометан Індії, і тому ворожа Ґанді, який привів був до замирення між індуїстами й магометами, — що 30 січня 1948 р. доконав над Ґанді найбільшого насильства.

1931 року Ґанді був у Парижі, де тримав відчити, пропаґуючи необхідність для Індії здобути повну державну незалежність. Тоді він зустрівся також із представниками українського громадянства. Виявилося, що Ґанді був знайомий з ідеалами українського визвольного руху і запитав зокрема, як українська кооперація в Галичині пережила жахливу пацифікацію 1930 р.

"Ви, українці, — говорив він, — повинні творити своє власне й сильне господарство. Ви не маєте іншої зброї в ваших руках, але, розбудовуючи кооперацію, ви дійдете до сили. Ви повинні творити силу вашого духа, силу національного опору, перед якою заломиться й найсильніша зброя ваших ворогів." ('Час' 8. II. 1948).

Ґанді, Магатма — Великий Дух, вірив, що й українці, розвинувши в собі духову відпорність, неминуче визволяться від своїх окупантів як визволилася від своїх вільна тепер Індія.

ҐАНТЕР ДЖОН — ліберальний депутат Канадійського парляменту в Оттаві, який промовляючи в парляменті І. VIII. 1956 р. на теми закордонної політики Канади, заявив:

"Кожний, хто знає історію, знає також, що московська держава — не однонаціональний твір: в її склад входить цілий ряд держав, поневолених насильно, або хитрощами, протягом століть. Типовий приклад такого поневолення — Україна.

"Україна була ще недавно незалежною державою. Московський уряд намагається переконати світ, і дехто легковірно йому вірить, ніби Україна є і хоче залишатися інтеґральною частиною московської держави. На цьому місці я хотів би підкреслити, що Україна ніколи не хотіла належати до Московщини і завжди всіма засобами змагала до того, щоб унезалежнитися від московського ярма".

ҐАРДАРІКІ — варязька назва Руси-України. Означає вона — "країна городів" і тим вказує, як багато було вже заселених і укріплених міст в Україні в ті далекі часи.

ҐАРІБАЛЬДІ ДЖУЗЕППЕ (1807—1882), — національний герой Італії, що боровся за визволення своєї Батьківщини від австрійського поневолення, а потім за об'єднання її проти неаполітанського королівства, і проти Ватикану. Символічна постать, що її іменем визначають взагалі визначних борців за свободу поневолених народів. Тому й Симона Петлюру, Головного Отамана військ УНР, часто називають "українським Ґарібальді".

ҐАРІЗІМ — гора в Палестині, в Самарії, на якій колись стояла святиня. За Христа, вона була святим місцем для самарян, що тут молилися.

ҐАРРАН ДЕ КУЛЬОН — член французького Конвенту і генеральний прокуратор, який в своїй книжці "Політичні досліди над старою і новою польською державою. . ." (Париж, 1795 р.), ввесь УІ розділ присвятив Україні " "країні гарній та великій як пів Франції, де панувала приємна атмосфера свободи, незалежности, братерства й рівности". Автор докладніше зупинився над описом часів Хмельницького, а потім московського панування в Україні: "Цар Петро дав легко козакам королівські обіцянки, яких володарі ніколи не відмовляють, але ніколи й не додержують. . ."

Після скасування української автономії, "велику частину українських земель роздано тому родові кріпаків, яких називають російським дворянством. В Україну наслано русскі суди, найбільш підкупні в Европі, та офіцерство московського або німецького походження. Наостанку, як Катерина зібрала рабів із усіх своїх провінцій, щоб скласти кодекс, — чого так ніколи й не зробили, — і коли під час того козаки вимагали повернення своїх законів та автономії України, — їх делеґатів сковано, перевезено в Петербург, де майже всі померли у в'язниці від голоду й холоду. Нещасні козаки зробили були останню спробу звільнитися від московської кормиги, і на початку цього століття з'єдналися з шведами. Але ворожнеча і корупція оволоділа їх старшиною, вони справу програли, і запорожців розстріляно без ріжниці віку та роду. . ."

"...Коли вже в Европі запанував мир, що йде слідом за поневоленням, одного дня Европа довідалася про цілковите винищення запорожців. У своєму маніфесті чеснотлива (тут глибока іронія! Є. О.) Катерина закидала запорожцям їх розпусне життя, їх відданість своїм законам, на які вона сама, ця побожна (знову іронія! Є. О.) цариця, присягала що їх не порушить. З того часу Україна все більше й більше западала в дикий стан.."

"...Але природа у своїй творчості та свободі могутніша, ніж тиранство. Жменя готів, що втекли в гори Астурії, зуміли вигнати маврів із усіх провінцій Еспанії; також і геній незалежности ходить — блукає поміж нещасними останками українських козаків.

І. може бути, недалекий уже час, як враз із кримськими та кубанськими татарами, під проводом нового Пуґачева, українські козаки змінять обличчя Росії, а Україна, поневолена в ріжні доби своєї історії, не зазнаватиме більше сорому, що вона скована руками, призначеними до роботи гопкою та веретеном (себто жінкою — Катериною)". (В. Січинський "Чужинці...").

ҐАРТНЕР ТЕОДОР (1843 — 1925) — німецький філолог. Спільно з акад. Ст. Смаль-Стоцьким зладив українську шкільну граматику 1893 р. (у 1928 р. було IV видання), а потім наукову в німецькій мові.

ҐАСПАРІ ПІЄТРО (1852 — 1934) — кардинал, державний секретар Ватикану за Бенедикта XV і Пія XI. 16 червня 1919 р. він, в імені Папи Бенедикта VI, вислав листа до Голови Директорії УНР п. Сим. Петлюри, в якому, повідомляючи його про одержання грамоти про призначення ґр. Мих. Тишкевича на Голову Надзвичайної Української Дипломатичної Місії при Св. Престолі, писав: "Дякуючи Вашій Ексцеленції за цього ласкавого листа, я зі свого боку можу запевнити, що Святий Престіл, визнаючи, як належить, шляхетність характеру української нації, піднесе свої палкі молитви задля її щастя, в твердому переконанні, що право самовизначення, вже визнане іншим націям, що належали до колишньої російської імперії, буде визнано також і для України..."

ҐАЯР БАНСЕЛЬ (1858 — 1936) — член французького парляменту, який 6 лютого 1920 р. виступив проти тодішнього міністра зак. справ Франції, п. Міллерана, що в своєму огляді закордонної політики говорив про новоутворені держави, не згадуючи України. Тоді Ґаяр Бансель виступив із палкою понад одногодинною промовою, в якій докладно висвітлив українську справу. Закінчив він свою промову словами: "Спішіть визнати Україну і їй допомогти. Поверніть їй її положених, які ще досі поневоляються по деяких краях Европи (див. АЗІНАРА), а вона вже сама вижене напасників, хоч атакована одночасно німцями, большевиками та денікінцями. Це дивно, що ввесь світ б'ється саме за цей багатий край, а лише Франція не хоче прийняти руку, яку Україна їй простягає".

Другу велику промову в тій же справі Ґаяр Бансель виголосив у французькому парляменті 27. III. 1920 р.

Кілька років пізніше Ґаяр видав брошуру "Чому я боронив Україну", в якій знову виклав свої міркування про українську визвольну справу та вказав на помилки французького уряду, що він поробив у своїй політиці супроти України.

ҐЕДЗ — дуже куслива муха, від укусів якої худоба ҐЕДЗКАЄТЬСЯ, себто бігає кидається зі сторони в сторону, ніби веретуючи. Звідти склалася в нас приповідка: "Ґедз якийсь його вкусив!" — кажуть про людину, що безмірно витребенькує. "Ґедзкає, як ґеличка в лісі", — кажуть жартома про сердиту, чи вередливу, дівчину (Ів. Франко "Прип." I, 497).

Символізує ґедз і якусь інтриґу: "Оце вона прийшла та й вкинула ґедзика, — пані й розходилася...", — кажуть про людину, що навмисно щось сказала, щоб когось розсердити.

ҐЕДОЗ АНРІ (1842 — ?) — французький археолог і етнограф, основник фолкльорних студій у Франції. Приятель України. Видавав фолкльорний журнал "Мелюзіна", в якому брав діяльну участь український етнограф Хв. Вовк.

ҐЕНО ШАРЛЬ — французький письменник, аббат, видав повість із українського життя в французькій мові "Козак Василь" (1882 р.).

ҐЕНОЦИД. НАРОДОВБИВСТВО — масове винищування цілих груп населення з расових, національних чи релігійних мотивів, визнане в 1948 р. злочином супроти інтернаціонального права. У 1948 р. Асамблея Об'єднаних Націй (ОН) ухвалила міжнародній закон, що мав би запобігати народовбивству та карати винних. СССР і УССР підписали цей закон, не зважаючи на те, що червона Москва широко практикує народовбивство, як то ми знаємо з вінницьких могил, з зорганізованого в Україні голоду 1932-33 рр., з масового виселення чеченців, інгушів, калмиків, кримських татар та великої частини балтійців і українців з їх батьківщини в смертоносні, пустельні землі Азії та льодової півночі. Як визнав Хрущов на XX-му з'їзді комуністичної партії в Москві, всіх українців тільки тому не було виселено з України, що було їх забагато.

А проте винищувано їх без жалю: у 1926 р. москалів було 77½ мільйонів, а в 1938 — 99 мільйонів; українців у 1926 (без Зах. Земель) 31 мільйон, а в 1939 - тільки 28 мільйонів! Ніби українські матері не родили дітей! Цифри промовляють красномовно.

Зрештою, народогубство завжди було в національній традиції хижої Москви, як то відкрито визнавав і Пушкін, славний московський поет, який, звертаючись до оспівуваного ним московського героя, не ховає свого захоплення диким винищуванням цілих народів:

Куда ні мчался ти гразой,
Твой ход, как чорная зараза,
Ґубіл. нічтожіл племена..,

ҐЕРДАН — СИЛЯНКА, ДРАБИНКА — широка бинда, нашита, або насиляна пацьорками в різні візерунки. Дівчата в Галичині та в Карпатській Україні носять залюбки її на голові, або на шиї. У гуцулів та на Покутті парубки носять ґердан також на капелюсі.

ҐЕТСЕМАНІЯ — парк на оливній горі біля Єрусалиму, де схоплено Ісуса Христа.

ҐЕТТО — дільниці по середньовічних містах Італії та Німеччини, визначені на життя жидам, які не мали права жити поміж християнами. Заведено ґетта в XVI ст., а знесено їх у XIX ст.

В наші часи під духовим ґеттом розуміємо ізольованість деяких суспільних середовищ, перейнятих духом егоцентризму й нетерпимости до людей, що не належать до їхнього середовища. Про них писав М. Шлемкевич у "Свободі":

"Під час другої світової війни відживали середневікові ґетта (в країнах, окупованих німцями, Є. О.). Ми їх бачили: дротяні огорожі, високі дощані тини, і люди, замкнуті в них.. Ми обминали ті несамовиті, здавалося, для нашого століття місця відокремлення. А ось самі навкруги себе проводимо колючі дроти заялозених догм, перестарілих партійних метод, провінціональних звичок; самі прибиваємо дошки, що не дають нам вільно дивитися на широкий вільний світ.."

Теж Ів. Кедрин: "Гін українців до засклеплювання себе в вузьких гуртках, взаємно переділених тим найглибшим муром, що є ним і інша в кожнім ґетті атмосфера і нехіть до співжиття". ("Свобода" 18. XI. 1952).

Шлемкевичеві й Кедринові вторить і п. А. Г—ий в "Українських Вістях" (Новий Ульм): "Ми, українці, маємо теж ґетта, але, на жаль, не одне, а безліч, і тому ґеттоїзм у нас, для нашої національної спільноти — явище загрозливе, бо ділить нас на окремі клітини, кожна з яких не тільки намагається ізолюватися, але плекає ще й нетолерантність і антагонізм до інших. Ця хвороба охопила всі галузі нашого життя, бо в нас є ґетта партійні, релігійні (церковні Є. О.), громадські і навіть наукові. Ґеттоїзм у нас — національна склероза, загрозливе "мементо морі". Або ми зупинимо цей хворобливий процес відокремлення і змобілізуємо громадську опінію для нищення тих мурів, що їх для нашої загибелі будують партійні, релігійні та інші фанатики, або перетворимося в розсвареного політичного імпотента на втіху нашим ворогам..."

ҐІББОНС ГЕРБЕРТ АДАМС — американський дипломат, історик і журналіст, автор великої праці в англійській мові "Европа по 1918 р." У ній автор дуже прихильно писав про українців: на ст. 200 про незалежність України і делеґацію до Парижу; на ст. 212: як Денікін воював проти самостійности України; на ст. 295: як Україну зачислено до другої категорії держав; на ст. 302: як представник Франції визнав незалежність України у Києві в 1918 р.' на ст. 60 про багатства України. У спеціяльному розділі "Відродження Польщі" (ст. 231 - 256) він гостро осуджує політику Польщі щодо українців в Сх. Галичині.

Ґіббонс був особисто в Галичині, висланий туди урядом США, щоб вистудіювати справу на місці.

ҐІЗЕЛЬ ІНОКЕНТІЙ (†1684) — чернець і професор київської Академії, в рр. 1646 — 1656 був ігуменом братського Микольського манастиря й ректором Академії; від 1656 р. — архимандрит Києво - ПечерськоїЛаври. Був автором "Синопсису", короткої компіляції "зі різних літописців" (1674), в якій книжці виявив дух державного об'єдинительства в наслідок чого вона була дуже популярним підручником історії, в усій Росії аж до XIX в. і випримала коло 30 видань. Ґізелеві належала також загальна редакція першого слов'янсько - українською мовою виданого "Патеріка. ілі Отечника Печерського" (1661), зложеного із староруських патериків та новіших житійного змісту матеріялів Петра Могили, Йосифа Тризни, тощо. З різних Ґізелевих писань була відома ще його книжка "Мир з Богом..." (1669 р.), яку сто років пізніше російський синод засудив, як "не православну".

ҐІРС ІВАН (1866 — ?) — царський посол в Римі. Під час мирової конференції в Парижі в 1919 р. був головою т. зв. "Наради послів", в якій завзято поборював українську визвольну справу. Генерал Врангель завдячував йому своє визнання Францією.

ҐІРСА ВАЦЛАВ — (нар. 1875 в Україні. був лікарем у Києві) — визначний чеський політичний діяч. Як заступник міністра зак. справ Чехословаччини вельми сприяв українській еміграції. За його активною допомогою виникла тоді в Празі ціла низка українських культурно - освітніх та наукових установ.

ҐЛАДКОВ ФЕДОР (нар. 1883) — московський визначний "пролетарський" письменник, який у свойому яскравому шовінізмі дозволив собі висловити, за виразом Б. Антоненка - Давидовича, "такі неоригінальні, — беручи на увагу стару російську практику. — думки з приводу української мови й літератури:

"Навіщо відроджувати допетровську добу, навіщо ґальванізувати українську мову,

що вже припала пилом? Все це тільки гальмує розвиток соціялістичного будівництва".

Український письменник Б. Антоненко - Давидович, пізніше заарештований Москвою, запитував із цього приводу в журналі "Життя й Революція": "Чому це письменник Ф. Гладков вважає для себе за можливе відроджувати справді допетровські погляди московського патріярха Іоакима на українську мову, що мислив собі так: "Когда будет много язиков, пойдьот смута по земле..."?

Від патріярха Іоакима до Гладкова — через Валуєва — одна проста лінія московського шовінізму та імперіялізму.

ҐЛЕЙТ — залізний лист, що забезпечував вільний проїзд в Україні за Литовсько - Польської держави.

ҐМЕЛІН САМУЕЛЬ ҐОТЛІБ (1744 — 1784) — німецький лікар, що багато подорожував і описав у чотирьох томах свої "Подорожі по Росії", був і в Україні і подав дуже цінні відомості про тодішнє виробництво салітри в Україні. Про українців він писав, що вони "дуже пильні, вдачею веселі, привітливі, замилувані до музики, а ще більше — до пиття... Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворах у росіян (москалів). Страва їх також делікатніша"...

"Волосся на голові в них навколо оголене. Нижній одяг носять бавовняний, шовковий і суконний, який міцно підперезують шовковими пасами. Верхній одяг — довгий до п'ят і завжди суконний. На шиї вони нічого не носять. Капелюхи в них округлі... Жінки також у добрих суконних контушах..."

Торкаючись медицини та уживання різних ліків, Ґмелін дивувався, що в Україні вже з давніх часів знали ріжні хемічні ліки, а також було вже поширене щіплення від віспи (Січинський "Чужинці.." 138-39).

ҐНОМ — карлик німецької мітології; підземний дух, що береже гірські скарби.

ҐНОСИС — пізнання таємних речей. Звідти — ҐНОСТИЦИЗМ — своєрідна форма містицизму, що простягає своє коріння в глибину віків і що полягає в пориванні до абсолютного, всевичерпного, надприродного знання, яке може відкрити людині останні таємниці буття і яке стає можливим тільки через Боже натхнення. Ґностицизм розвинувся головно в II ст. по Р. Хр. з бажання поєднати християнську науку з попередніми релігійними осягами юдейства та поганства. Узявши за підставу грецькі ідеї східній пантеїзм, гностики швидко викликали реакцію офіційної християнської Церкви, дарма що дехто з отців Церкви, як Оріґен та Климент Олександрівський, значно в своїй науці наблизився був до ґностиків, серед яких визначніші були Василід, Маннес, Валентин.

ҐОНТА ІВАН (†1768) — сотник уманської міліції Потоцького, що 1768 р. перейшов на бік повсталих гайдамаків і тим вирішив долю Умані. На раді, що відбулася по перемозі, проголошено Залізняка, проводиря гайдамаків, гетьманом, а Ґонту — уманським полковником. Відновлено старий козацький лад із поділом краю на сотні й полки; уніятам і католикам зіставлено до вибору — або повернутися до православної Церкви, або виїхати до Польщі. Повстанці рахували на допомогу з боку московської влади, і тому, коли Катерина II вислала в опановані гайдамаками місця свої війська на чолі з ген. Кречетніковим, вони їх радо — вітали, а Залізняк, Ґонта та інші проводирі радо прийняли запросини полк. Ґур'єва прибути до його табору. Але тут їх було зараз же заарештовано. Почалася негайно гонитва й за іншими гайдамаками. Хто був з Правобережної України, того віддали Польщі, лівобережців же заслали на суд до Києва. Ґонта з 846 полоненими опинився в польських руках. По короткому суді в Кодні біля Житомира всіх покарано смертю. Їх садили на паль, четвертували, вішали. Найлютіше покарано Ґонту. (КОЛІЇВЩИНА).

Про Ів. Ґонту писав Т. Шевченко в поемі "Гайдамаки" та в поезії "За думою дума..." (Н. Н. Гоголю). Шевченків Ґонта — борець за свободу народу, месник його кривд і — мученик, один із найбільших героїв духа, що в жертву Батьківщині віддав себе самого, свою вдалу кар'єру і своїх власних дітей, яких він "карає" в передбаченні, що вони будуть зрадниками своєї нації. В поезії, присвяченій Н. В. Гоголю, Т. Шевченко, думаючи про Ґонту, висловлює жаль, що вже "не заревуть в Україні вольнії гармати, не заріже батько сина, своєї дитини, за честь, за славу, за братерство, за волю Вкраїни. Не заріже: викохає та й продасть в різниці москалеві..."

ҐОРДІЇВ ВУЗОЛ — символ заплутаної справи, яку можна розв'язати хіба силою. Вираз цей походить від імени ҐОРДІЯ, селянина, що, ставши царем Фріґії, зав'язав при дишлі свого повозу такий вузол, якого ніхто не міг розв'язати. Олександер Македонський розтяв його мечем.

ҐОРДОН ПАТРИК (1635 - 1699) — шотляндець, старшина й генерал у московській службі (з 1678 р.). Командував московським військом проти запорожців в 1677 р. і перебував в Україні в рр. 1679 — 1685. Один час командував московським полком у Києві. За-

лишив "Щоденник" (в англійській мові), з котрого найцікавіша нам частина з рр. 1678 — 1683. на жаль, втратилася. Під датою 27 червня 1684 р. він описав похорон Симеона Самойловича, стародубського полковника, гетьманового сина.

ҐОРЬКІЙ МАКСИМ, псевдо Алєксея Пєшкова (1868 — 1936), відомий московський письменник, що ввів у літературу ідеалізований тип босяка. В літературі підсоветських народів М. Ґорькій залишив по собі глибокий деструктивний слід. Це ж він був ініціятором створення Союзу Совєтських Письменників — партійної експозитури, яка "скеровує" творчість письменників і поетів, і був першим його головою. Це він винайшов т. зв. "соціялістичний реалізм" — Прокрустове ложе літератури, на яке мусіли лягати всі підсоветські письменники. Це він довгими роками, як диктатор літератури, своїми писаннями деморалізував письменницьку й студентську молодь. Це ж йому належать пам'ятні слова — "Якщо ворог не піддається, його треба знищити". — слова, що в роках єжовщини стали оправданням для винищування соток тисяч людей (В. С—ко в "Свободі" 17. X. 1956), і що, зрештою, були застосовані й до нього самого.

Свого часу великого розголосу набуло відношення М. Ґорького до української мови і українського письменства. Олекса Слісаренко, український письменник, пізніше зліквідований москалями. що працював у Харкові, як редактор "Книгоспілки", захотів видати в перекладі на українську мову "Мати" Ґорького і звернувся по дозвіл до автора. Ґорькій відповів листом з 7. V. 1926 р.:

"Мені здається, що переклад цієї повісти українським наречієм.. , непотрібний. Мене дуже дивує той факт, що люди, поставивши перед собою ту саму мету, не тільки стверджують відмінність наречій, прагнуть зробити наречіє мовою, а ще й пригноблюють тих великоросів, що опинилися меншістю на території даного наречія."

Блискучу відповідь на цього листа Ґорького Слісаренкові дав В. Винниченко в відкритому листі до Ґорького, видрукованому в Парижі в 1928 р. Підкреслюючи схарактеризування української мови, як "наречія", Винниченко писав:

"У цьому слові — цілий національно - політичний світогляд. В ньому — вся історія взаємовідносин двох слов'янських народів У ньому багато страждання, насильства, зла".

Вказавши на ідейне споріднення в українському національному питанні Ґорького з Валуєвим, Винниченко пригадав Ґорькому об'єктивні наукові висновки Рос. Академії Наук, що ще перед першою світовою війною, після пильного вивчення справи , визнала, що українська мова — не "наречіє", а самостійна слов'янська мова. Ця думка авторитетної наукової установи Ґорькому було звичайно відома, але, як слушно зауважив Винниченко, в Ґорькому говорили в тому листі до Слісаренка "не дані науки й життя, а оця "барская" (панська, Є. О.) ідеологія, оця великодержавницька ідеологія властника. оця психіка зоологічного націоналізму, яка просто гарчить у душі без ніяких там даних науки, істини, переконань і т. д."

Але в ґорьківському "зоологізмові" є щось і нове. Це "нове" так тонко відзначив Винниченко:

"Нове в тому, що Ви — перший із стану т. зв. "поступової" русскої інтелігенції так одверто, так сміливо зірвали той фіговий листок мовчання, яким руская інтелігенція раз-у-раз покривала зоологічну наготу царської деспотії в українському питанні. . ."

ҐОТИ — нарід германського роду, що прийшов з-над долини Висли в Україну після 166 р. по Р. Хр. і створив тут в початках III-го століття могутню державу між Доном і Дністром, а потім, зорганізувавши слов'янські племена, заняв із ними Волинь і Галичину, прогнавши вандалів. Їхню матеріяльну культуру виявляють найкраще погребище у Черняхові на Київщині та в с. Липиці біля Рогатина в Галичині, У нашій мові засвідчують про ґотський вплив на нашу культуру такі слова, як скло, котел, блюдо, дошка в господарському побуті; смоковниця, бук, редька, вертоград (сад) в городництві; шеляг, лихва, пенязь (гріш) — в торговельній термінології; і т. д.

За посередництвом ґотських місіонерів предки українців вперше запізналися з християнством, як на те вказують слова, що прийшли до нас через ґотське посередництво — церква, хрест, піп, піст, сатана, буква. . .

Ґоти ділилися на східніх і західніх, себто на остґотів і вестґотів. Вестґоти мали єпископом аріянської церкви відомого Ульфілу, що переклав Св. Письмо на ґотську мову, — він жив у теперішній Болгарії в м. Томі (Варна). Кримські ґоти мали єпископа Унілу, що листувався з Іваном Золотоустим та Григорієм Ніським. Мабуть, кримських ґотів має на увазі згадка про ґотів "Слова о Полку Ігоревім", бо останки ґотів в Криму протрималися аж до XVIII ст., тоді як загал ґотів залишив нашу територію під натиском гунів, що десь коло 375 р. знищили їхню державу.

ҐОТИКА, ҐОТИЦЬКИЙ СТИЛЬ — стиль мистецтва, що поширився був у Зах. Европі з XII ст., зародившись у півн. Франції. Назву цю надали йому італійці в XV ст., вважаючи мистецтво попередніх століть "варварським" мистецтвом ґотів. Виріс він із романського стилю через загострення луків: замість жолобового склепіння ґотика зводить перехре-

сно - пругасте, яке переносить вагу стін на кути, підперті зовні контрфорсами. а всередині високими, легкими на вигляд колонами. По всіх усюдах бачимо гострі луки, шпичасті вежі. цілий ліс більших і менших контрфорсів; замість центральної бані — тонка вежа. фасад багато прикрашений різьбами та статуями, глибокими порталами, мережаними вікнами (звичайно паристими) й великою розетою над головним входом. Для тих часів, — писав А. Річинський в "Проблемах Української релігійної свідомости" (1933 р.) — "готицька церква була книжкою без слів.. гієрогліфами якої були несчисленні стовпи і пружки, сохи і стрілки. гострі стрільчасті луки й пругасті склепіння, якісь незрозумілі квітки, цілий ліс не то дерев, не то живих істот, групи святих і мучеників..." "Ця книжка не читалася, не оповідала. але давала настрій. тягнула до Бога. підіймала й огрівала сіре буденне життя. Це була казка, таємнича, чудова байка, вимріяна в довгі зимові вечори серед гострощетинних, вічнозелених лісів, засипаних горами снігу. Її вимріяв північний нарід, ще не розбещений, як південні, не розімлілий, а свіжий, бадьорий, певний в собі, в своїх силах. Серед тяжкої дикої дійсности високий ідеал християнської любови промовляв до цього народу ще десь здалека у тих стрільчастих, таких таємничих катедрах. Готицький храм — це направду чарівна символічна поема середніх віків..."

Але ця символічна поема вимагала багато камню, а в Україні його не було подостатком; вона вимагала статуй, а українська православна Церква відкидала статуї по церквах. Тим-то в Україні, за винятком кількох церков, що визначаються готицьким характером окремих мотивів чи елементів, як от Богородична церква в Рогатині, Богоявленська церква в Острозі, Покровська церква в Сутківцях, башта - дзвіниця Дерманського манастиря, готика була мало поширена, і, як висловився один дослідник (М. Голубець), її слідно тільки "як легкий налет на кучві українсько - візантійської традиції".

ГОТШАЛЬ РУДОЛЬФ (1823 — 1909) — німецький письменник, автор трагедії "Мазепа". У ній він з глибокою симпатією ставиться до особи українського великого гетьмана й з захопленням малює його діяльність, скеровану до об'єднання й зміцнення України. В повних драматизму барвах змальована в нього фатальна битва під Полтавою.

ҐРААЛЬ — дорогоцінна смараґдова чаша,що ніби служила Ісусові Христові під час Тайної Вечері, і що в неї Йосип Аріматейський зібрав кров Христову з рани, що її зробив списом центуріон на Голготі. Навкруги леґенди про Ґрааль створилася була багата література. що знайшла своє завершення в опері Ваґнера "Парсіфаль".

ҐРАБСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (1870—1949) — трубадур польського шовінізму, професор університету у Львові і (1923 — 1926) польський міністр освіти, що змагав до повної асиміляції українців. Автор закону 1934 про урядову мову в школах. У 1930 р. він писав у Львовському "Кур'єр Поранни":

..."Отже — що ж? Вічна боротьба на кресах за перевагу польської цивілізації над непольськими цивілізаціями? Так, боротьба, чи вічна, не знаю, але довга й безперервна. Хто хоче поступу, мусить боротися на національно - мішаних окраїнах за перемогу вищої, шляхетнішої цивілізації.." "..Не поборюється націоналізмів пропагандою національної байдужости. лише експансією польської цивілізації, так, щоб з кожним десятком літ росла на кресах перевага польської сили над силою національних меншин. Тепер тільки національна асиміляція запевнює асиміляцію державну.."

Щоб виявити "вищість польської цивілізації і забезпечити ту її "експансію" однодумці п. Ґрабського зорганізували того ж таки 1930 р. славнозвісну "пацифікацію" безборонного українського населення з нищенням численних кооперативів, читалень "Просвіт", та поголовним биттям свідоміших українських селян, а подекуди і священиків, іноді до смерти...

ҐРАВЕРСТВО, РИТІВНИЦТВО — вирізування рисунків на дереві, металі. чи камені. В залежности від матеріялу розріжняємо дереворит, лінорит, мідерит, сталерит. цинкорит і т. д. Ритівництво на дереві механізованими способоми (з другої половини XIX в.) називають КСИЛОГРАФІЄЮ. Ріжні роди ґравюр на камені носять назву ЛІТОҐРАФІЙ. У нас ґраверство було відоме вже в першій полов. XV ст. Найстарший дереворит "Ісус Христос" в Євангелії перш пол. XVI ст. В XVII ст. появилася ґравюра на металі. яку ввів мистець - ґравер Н. Зубрицький. Не можна не відмітити, що. коли в Україні вже процвітала досконала европейська ґраверська техніка, в Московщині тількищо впроваджували "лубок", себто примітивну клішу, різану на дереві; коли в Україні. за Мазепи. ґравюра дійшла була блискучих завершень в барокковову стилі, в Московщині ще панував схолястичний псевдо - візантик; коли в нас працював уже ряд мистців фахівців, що набули мистецьку освіту в Зах. Европі (Мюнхені, Авгсбурґу, Нюрнберґу) в Московщині не було ще ані одного мистця з европейською освітою, і московське мистецтво не виходило поза стереотипну візантійську іконографію. За доби Мазепи лише в самому Києві нараховуємо коло 20 ґраверів. переважно пер-

шорядних майстрів. Основоположником школи був Олекс. Ант. Тарасевич (діяльність 1762 - 1720), найвизначніший мистець мідериту й офорту на всьому Сході Европи" (В. Січинський). З інших визначніших ґраверів тої блискучої доби треба назвати ще Д. Галяховського, Лео Тарасевича, Івана Щирського, Ів. Мигуру, Ів. Стрельбицького, Зах. Самойловича.

Після 1709 р. позначається занепад ґраверства. що, проте, відроджується в 30 - 40 роках XVIII ст.

Основоположником новітнього українського ґраверства, і зокрема офорту ,був Т. Шевченко, за яким пішли і російські офортисти.

ҐРИФ — казкова потвора з тілом лева, з крилами й вірлиною головою, звісна зі східніх казок уже давній Греції. В середньовічній орнаментиці та геральдиці ґриф символізував непідкупного охоронця скарбів.

ҐРОДСЬКИЙ СУД — трибунал старости в давній Польщі та в Україні за Польської держави (з 1434 р.). В ньому розглядано всі карні справи та апеляції (відклики) селян, жидів, вірмен і міщан від компетентних в їх справах судів. Складався він із старости, або підстарости, ґродського судді і писаря, — всі вони були тільки шляхтичі. В ґродських судах проваджено ҐРОДСЬКІ АКТИ. в які записувано не тільки присуди. а й заяви та контракти приватних людей, щоб надати їм правної сили.

За Гетьманщини, під Москвою, ґродські суди також функціонували по одному на кожний полк. Склад їх. за інструкцією Апостола, був такий — полковник, полковий суддя, осавули і хорунжі, що засідали по черзі, та писар.

У менш важливих справах засідали тільки полковник, полковий суддя і писар. У цих ґродських судах, хоча вони й вважалися шляхетськими, судилюся все населення полку в карних справах. Лише склад був виключно шляхетський (старшинський). (Слабченко "Мал, полк". 322 - 23).

ҐРОНДСЬКИЙ САМУЕЛЬ — польський історик, еміґрант, посол шведського короля Карла X до Богдана Хмельницького. Написав 1676 р. "Історію Хмельниччини" (Іісторія беллі козакко-полонічі), видану в Будапешті 1789 р. Цю книжку дуже тяжко знайти, бо поляки її нищили.

ҐРОТЕСК — дивоглядний, карикатурний твір.

ҐРОТТАФЕРРАТА — місцевість біля Риму з грецьким манастирем-абатством св. Ніла з XI ст. за василіянським уставом. У ньому перебувають завжди також українські ченці. що провадять друкарню. У цій друкарні були видрукувані перша українська граматика для італійців проф. Є. Онацького (1937) і його ж перший великий італійсько-український словник (1941 р.).

ҐУБЕРНАТІС де АНДЖЕЛЬО (1840-1913) — італійський санскритолог і історик літератури, автор 23-томової "Всесвітньої Історії Літератури", де окремий розділ присвячено українському театрові, а в біографічному словнику подано життєписи В. Антоновича. М. Драгоманова й П. Куліша. В його журналі "Рівіста Еуропеа" М. Драгоманів видрукував (під псевдом "Україно") свою цінну працю про український літературний рух та містив вістки про українські видання.

Сам Ґубернатіс писав: "Я не знаю самих українців, але знаю їх народню літературу, яку подивляю і люблю. Поетичний дух пробивається через усе життя цього ніжного душею народу, який був би щасливим під свободолюбним правлінням".

ҐУММЕРУС ГЕРМАН (1848-1948) — фінський посол у Києві (1918 - 1919). потім у Римі, з 1933 р. професор катедри римської історії в університеті в Гельсінкі, автор численних статтей і доповідей про Україну і книжки "Неспокійні часи в Україні. Спомин з моєї діяльности як шефа посольства в Києві". Ця книжка вийшла по шведськи і по фінськи в 1931 р. і перейнята симпатією до української визвольної справи:

"Багато людей, — писав він у тій книзі, — уявляє собі, що будуча самостійна Україна вступить у федерацію з відновленою цивілізованою Росією. Українські провідники іншої думки. Цілковите відмежування від Росії — ось їхня ціль. Ми у Фінляндії привітаємо здійснення визвольних змагань українського народу з радістю, бо це в великій мірі лежить в інтересах нашої країни..."

ҐЮЛЬДЕНШТЕДТ ЙОГАН АНТОН (1745-1781) — подорожник, автор книжки "Рейзе дурх Русслянд" 1791 р.. в якій він описав свою подорож 1774 р. Про Київ він написав: "Овочеві дерева можна знайти майже коло кожного будинку в Києві", — серед них між іншим багато волоських горіхів і морви (шовковиці). "На Поділі є державна шовковична плянтація з 500 великими морвами. Є також і виноградники". У Решетилівці "славні тутешні завивані смушкові шкірки, на всій Україні вживані для виробу шапок. Сотня таких шкірок у Ромнах продається тепер по 60 - 70 рублів, перше по 30 рублів." Спиняється Ґюльденштедт також над описом Ніжина, як одного з найважливіших торговельних осередків України, особливо в XVII ст. Майже вся торгівля Ніжина. за відомостями Ґюльденштедта, була в грецьких руках.

ЗАВВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

На ст. 170 рядок 10 видруковано:
про віник як оберег таку гіпотезу.
Цей рядок має йти на ст. 172 між рядками 24 і 25.

На ст. 169 рядок 23	видруковано	має бути
	вірувінь	вірувань
На ст. 171	архитект	архітект

Este libro se terminó de imprimir el día 26
de Abril de 1958 en los Talleres Gráficos
"Champion", c. J. V. González 2375, Bs. Aires.

ДМІНІСТРАТУРА УАПЦ В АРГЕНТИНІ:
іддаючи першу книжку МАЛОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ проф.Є.Онацького в руки итачів,повідомляю,що перша книжка коштує в Аргентині $ 30.-а у сіх інших країнах півтора доляра або їх рівновартість.
Друга книжка,літери ВГҐ,яка появиться в перших місяцях 1958р.коштує в передплаті для Аргентини $ 25.-а для всіх інших країн - одного доляра або його рівновартість.
Замовлення на першу книжку,як також передплату на другу книжку пересилати чеками або поштовими переказами на нище подану адресу або на адресу представників "Дзвону" в даних країнах.Передплату на другу книжку можна вплачувати тільки до 15 лютого 1958р.